

ALPAMIŞ

Rus Yönetimi Altında Orta Asya Kimliği

H. B. PAKSOY

AACAR (Orta Asya Araştırmalarını Geliştirme Derneği)

Kitap Dizisi

HARTFORD; Connecticut

Birinci AACAR Basımı, 1989

Çeviri: Gürdal ESİN - GRAY

ALPAMIŞ

Rus Yönetimi Altında Orta Asya Kimliği

H.B. Paksoy

AACAR (Orta Asya Araştırmalarını Geliştirme Derneği)

Kitap Dizisi

HARTFORD; Connecticut

Birinci AACAR basımı, 1989

Fihrist

Tam Başlık Sayfası

Yazar Hakkında

İçindekiler, İthaf, Teşekkürler

Önsöz

I:Alpamiş ve Türk Destan Türü

II:Alpamiş'i Yoketme ve Kurtarma Girişimleri, Aşama I

III. Alpamiş Destanı

IV. Alpamiş'i Yoketme ve Kurtarma Girişimleri, Aşama II

Bibliyografya

Fihrist

Eser hakkında ilmî yorumlar

Büyük Orta Asya Haritası

TELİF HAKKI 1979, 1989 H.B.PAKSOYA AİTTİR

Bütün hakları mahfuzdur

Kongre Kütüphanesi Katalog verileri

Paksoy, H.B., 1948-

ALPAMYSH: central Asian identity under Russian rule.

(Association for the Advancement of Central Asian Research monograph series)

Includes bibliographical references.

Includes index-

1. Soviet Central Asia – History – Sources

2. Alpamish. 3. Epic Literature, Turkic.

4. Soviet Central Asia – Politics and Government-

I.Title

II. Series

DK847-P35 1989 958.4 89-81416

ISBN: 0-9621379-9-5

ISBN: 0-9621379-0-1 (pbk)

AACAR (Orta Asya Araştırmalarını Geliştirme Derneği) Kitap Dizisi Yönetim Kurulu: Thomas Allsen (Trenton Eyalet Koleji), Yönetim Kurulu Sekreteri; Peter Golden (Rutges Üniversitesi); Omeljan Pritsak (Harvard Üniversitesi); Thomas Noonan (Minnesota Üniversitesi)

AACAR, Millî Gelir Yasası'nın tanımladığı gibi, kâr amacı gütmeyen, vergiden muaf, kamu destekli bir kuruluştur. Hartford, Connecticut'da meskûndur, merkezi ise CCSU Tarih Fakültesi, 1615 Stanley Street, New Britain CT 06050'dir.

AACAR'ın kurumsal üyeleri şunlardır:

Connecticut Merkez Üniversitesi Sanat ve İlim Okulu;

Milliyet ve Sibirya İncelemeleri Programı;

Columbia Üniversitesi W.Avarell Harriman İleri Sovyet İncelemeleri Enstitüsü;

UCLA Mir Ali Şir Nevai Orta Asya Dilleri ve Kültürleri Semineri;

UCLA Türk Araştırmaları Programı; Wisconsin Orta Asya Vakfı;

Harvard Üniversitesi: İç Asya ve Altay İncelemeleri Komitesi;

Indiana Üniversitesi İç Asya Araştırma Enstitüsü;

Minnesota Üniversitesi Rusya ve Doğu Avrupa Araştırmaları Bölümü;

Washington D.C.: Sovyet ve Doğu Avrupa Araştırma Millî Kurulu

Amerika Birleşik Devletleri'nde basılmıştır.

Türkçe Baskı

Ankara 2012

YAZAR HAKKINDA

Hasan Bülent PAKSOY

1948 yılında Ödemiş'te doğdu. Günümüze dek, kitaplarının on beşi yayımlandı. Bu kitapların çoğunluğu, ağ sayfalarından eksiksiz okunabilir.

Ohio State; Franklin; Massachusetts-Amherst; Central Connecticut State, Baker College Üniversitelerinde Öğretim Üyesi, Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezinde Araştırmacı olarak çalıştı.

Altmışın üzerinde araştırma yazısı, son otuz yıl içinde dünyanın bütün oturu lan kıtalarında yayınlanan kırkı aşkın bilimsel dergilerinde basıldı.

Doktorasını, İngiltere'nin Oxford Üniversitesinde, Birleşik Krallık (United Kingdom) Üniversiteleri Rektörler Kurulu bursu ile bitirdi. Bostwick bur su ile ABD'nin Trinity Üniversitesi'nden lisans; İzmir'de Yedek Subaylık, son ra da T.C. KKK da ikinci askerlik sonrası da, ABD National Science Foundati on araştırma programı desteği ile University of Texas at Dallas'tan Yüksek Li sans diplomalarını aldı.

İÇİNDEKİLER

Teşekkürler

Önsöz

Bölüm I: Alpamiş ve Türk Destan Türü

Bölüm II: Alpamiş'ı Yoketme ve Kurtarma Girişimleri, Birinci Evre

Bölüm III: Alpamiş Destanı

Divay'ın 1901 Alpamiş Çevirisi

Notlar

Bölüm IV Alpamiş'ı Yoketme ve Kurtarma Girişimleri, İkinci Evre

Sovyet Saldırısı

Alpamiş'in Bileşik Özeti

Alpamiş ve Destan Türüne bir bakış

Bibliyografya

Fihrist

Appendix

Divay'ın 1901 Alpamiş'ı

**EBUBEKİR AHMEDCAN DİVAY (1855-1933)'İN VE
O'NUN FİKRÎ VARİSLERİNİN ANISINA**

TEŞEKKÜR

Bu eser üç kıtadaki on ülkede ve neredeyse iki düzine şehirde yedi sene süren araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bir o kadar sayıda coğrafi mekândaki kurumların kütüphane ve kütüphanecilerine içten teşekkürü borç bilirim. Ardı arkası kesilmeyen sorularımın asıl yükünü çekenler şunlardır: Bodleian (özellikle Oriental okuma odası); Oriental Institute; St. Anthony's College; St. Anthony's Middle Eastern Center---her üçü de Oxford Üniversitesi'nde; Londra Üniversitesi School of Oriental and African Studies; British Library; Illinois Üniversitesi Slavic Reading Room, Campaign-Urbana; Wisconsin-Madison Üniversitesi; Harvard Üniversitesi'nin Widener Kütüphanesi; Bonn Üniversitesi'nin Orta Asya Dil ve Kültür Semineri; Paris Millî Kütüphanesi; Helsinki Üniversitesi; Washington Üniversitesi, (Seattle); İstanbul Üniversitesi; Chicago Üniversitesi Regenstein Kitaplığı; Indiana Üniversitesi; UCLA; ABD Kongre Kütüphanesi. Bunlara ilaveten Sovyetler Birliği'ndeki çeşitli kütüphaneler de malzeme temin etti. Zaman içinde birçok kişiden öğütler, kulanma hakları, yorumlar, eleştiriler, yayımcıya ait malzemeler, izinler, ruhsatnameler, tavsiye mektupları, teklifler, özel öğeler, özendirmeler ve çalışmalarım için daha birçok destek aldım. Hepsine teşekkürlerimi sunarım: Thomas Allsen, Audrey L. Altstadt, A. Altay, Edward Allworth, Buğra Atsız, C.E. Black, J. Bailey, D. Barrett, merhum Alexandre Benningsen, Y. Bregel, R. Campbell, Marianna Tax Choldin, Ilse Cirtautas, Robert Dankoff, M. Daly, Remy Dor, R. Dunnell, Turhan Gandjei, R.N. Frye, W. Feldman, Peter Golden, H. Halen, Gavin Hambly, A.T. Hatto, K.H. Karpat, Edward L. Keenan, D.E. Kline, Rahman Kul Kutlu, Habib Ladjevardi, Harold Leich, Geoffrey L. Lewis, Brs. R. Lewis, A. Lord, A. Mango, David Montgomery, Roy Mottahedeh, D. Nalle, H. Oraltay, Omeljan Pritsak, Nicholas Poppe, D. Ring, Klaus Sagaster, Nazif Shahrani, M. Mobin Shorish, Denis Sinor, Şinasi Tekin, Wayne S. Vucinich, S. Enders Wimbush. Özellikle son safhalarda bu kişilerden bazılarının ötekilere nazaran daha çok sıkıntı çekmiş olması gayet tabiidir. Prof. Geoffrey L. Lewis ve Prof. Audrey L. Altstadt metni defalarca okudular, yorumda bulundular, yeniden yorumladılar ve bazen de gözlemleriyle benim hayata değişik bir açıdan bakmama neden oldular. Belli noktalarda Mrs. R. Lewis bu yükü hafifletti. Rahman Kul Kutlu ise, onunla birlikte 1901 metnini incelerken, haftalarca süren esaslı ve sabırsız bir sorgulamaya latif bir sükûnet ile tahammül etti. Sunduğu cömert katkıları arasında tecrübe ve ferasetinin yeri az değildir. Prof. A.T. Hatto büyük nezaket göstererek çeviriyi kontrole zaman ayırmakla kalmayıp ayrıca yazarın ilmî gelişimi ve huzuruyla da özellikle ilgilendi. Prof. R. Dor, sorunlu bölümleri tartışmak için özel olarak geldi. Prof. Allworth, Prof. Cirtautas, Prof. Dankoff, Prof. Dunnell, Prof. Lord, Prof. Montgomery, Prof. Poppe ve Prof. Pritsak gerekli soruları sorup, çözüm yönünü gösterdiler. D. Barrett, M.

Daly ve H. Leich, toz maskelerini takıp, benim yerime kitap istiflerine girmekte tereddüt etmediler ve böylece bilinmeyen ya da elde edilemeyen malzemeye dikkatimi çektiler. S. Enders Wimbush daima dikkatle dinlemek suretiyle sorun çözümüne yardımcı oldu. Thomas Allsen ve Peter Golden, metinde istenmeyen dağınık nokta kalmasını, kendilerine has titiz dikkatleri ve kaynaklar üzerindeki hakimane denetimleriyle engellediler. Mahcup etme endişem olmasa bu minvalde devam edebilirim. Geri kalan herhangi bir hata benim ısrarım sonucudur.

1983, 1984 ve 1985 senelerinde Birleşik Krallık Üniversite Rektör Yardımcıları ve Üniversite Yöneticileri Komitesi'nden ORS Ödülleri aldım. 1984 senesinde Orta Asya Araştırmaları Derneği (Oxford) Kırgızlar arasında saha araştırması yapmama imkân sağlayan bir burs verdi. Urbana-Champaign'deki Illinois Üniversitesi Rusya ve Doğu Avrupa Merkezi Yaz Araştırma Laboratuvarı'nın 1986(daki) öğretim üyesi sıfatıyla, hem Merkez kaynaklarından hem de Seminer'in teşvik edici tartışmalarından yararlandım. Chicago, Valberberg, Venice ve Bloomington, Indiana'daki Daimî Uluslararası Altay Konferansları dostane oldukları kadar konu araştırmasını ilerletmede verimliydiler. Burada PIAC sekreteryasının gösterdiği misafirperverliğin önemini unutmamalıyız. 1982 ve 1988 seneleri arasında altı değişik Orta Asya konferansı toplanmıştır; bunlardan üçü Wisconsin-Madison Üniversite'sinde Wisconsin Orta Asya Araştırmaları Derneği'nin işbirliği ile, ikisi Washington W.Wilson Merkez-Kennan İleri Rus İncelemeleri Enstitüsü'nde, bir tanesi de Münih'te toplanmıştır. Konferansları düzenleyenler yazarın yol ve konaklama masraflarına katkıda bulunmuşlardır. Bu konferanslar hem özel ve genel düzeyde tartışma zeminleri sunmuşlar, hem de birçok bilim insanından geri bildirim alma imkanı sağlamıştır. Orta Asya Araştırmaları Kurumu'nun küçük olmakla birlikte etkin toplantılarının değeri de inkar edilemez. Harvard Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi'nin bir görevli üyesi sıfatıyla son safhalar da devinimi sürdürebildim - bu safhada Harvard İç Asya ve Altay Araştırmaları Komitesi'nin işlevleri de yararlı olmuştur. Oxford Üniversitesi Doğu Araştırmaları Fakültesi bu eserin daha evvelki bir örneğinin doktora şartlarını kısmen yerine getirdiğini kabul etmiştir: böylece bu benim doktora çalışmamın bir bölümünü oluşturmuştur.

Daktilograf yoktu. Projenin tamamı, başlangıcından birkaç düzine tekrarlarına kadar word sistemini kullanan bilgisayarlarda oluşturulmuştur. Bu süreçte iki tane bilgisayarı onarılamayacak şekilde eskittim. Böyle insan-makine etkileşimlerinin doğasında mevcut hayal kırıklıklarına rağmen - aksamadıklarında - bilgisayarlar çok işime yaradılar. Bu yüzden eğer daktilo hatası ortaya çıkarsa, ancak bir bölümü benim kabahatimdir. Kitabın içeriğine gelince: bütün sorumluluğu benim omuzlarımdadır.

TÜRKÇE ÇEVİRİ ÜZERİNE BİRKAÇ GÖZLEM

Bu kitap otuz yıl önce yazılmış idi. Bir yazarın kitabını bir dilden diğerine çevirmesi, beklenemez. Sakıncaları büyüktür. Bu yüzden, Sayın Gürdal Esin Gray Hanım'ın çok yetenekli çevirisini büyük bir istek ve sevinç ile okudum. Bu çeviri işlerini de hic yoktan üzerine alıp gerçekleştiren Muhterem Yusuf Oktay Solak'a da, Gürdal Hanım ile birlikte, saygılarımı sunuyorum. İkiniz de eksik olmayın. Noyan Turunc'da, çok yüklü çalışma çizelgesinden gün ayırarak, kapağı çizdi ve bizleri mutlu etti. Sağolasın Noyan.

Bu arada: dünyanın gerekleri, her süreçte olduğu gibi, değişmeyi sürdürdü. AACAR da bu değişimler içinde, birkaç kez taşındı. Son duyduğumda, anladığım kadarı ile saklanmakta! Ancak, destanlar etkilerini hiç kaybetmedikleri gibi, belki de arttırarak yaşamaktalar. Bir toplumun destansız yaşam sürdürmesi çok güçtür. O yüzden, hep yeniden okunmaları ve korunmaları gerekir. Bu koruma işleri de, destanların içlerinin 'boşaltılmasını' önlemek ile gerçekleşir. Destan içinde erkek-kadın ilişkileri vardır. Ancak, daha da yüksek olarak, toplumun kurduğu tuğ'un bağımsızlığı söz konusudur. Destan içinden bu tuğ bağımsızlığı kaldırıldığında, destanın içi boşalmış olur.

İyi okumalar!

ÖNSÖZ

Bu eser başka vakalarda da var olabilecek bir örneği tek bir vakada ayrıntıları ile incelemektedir. Hatırda tutmamız gereken husus ise, burada söz edilen insan topluluğunun Sovyetler Birliği'nin beşte birini teşkil ettiği ve hızla çoğalarak Asya kıtasının büyük bir bölümüne yayıldığıdır. Daha sonraki sayfalarda tasvir edilecek Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan başka milletlerinde de cereyan etmiş olabilir. Bu yüzden, bu eser Orta Asya – Rusya ilişkilerine odaklanmakla beraber, aynı zamanda Sovyetler'in öteki milletlere karşı yürüttükleri politikaları inceleyen bir araştırma örneği de oluşturur. Alpamış'a karşı uygulanmış olan tarih ve edebiyat politikalarının daha önce, özellikle de SSCB ile sınırdaş, gelişmekte olan, muhtelif ülkelere de uygulandığına dair kuvvetli deliller mevcuttur.

Yazarın dileği konu ile ilgilenenlerin bu araştırmanın ortaya koyduğu soruların peşini bırakmamalarıdır. Bu araştırma Orta Asya ve Sovyet araştırmaları haricinde muhtelif başka ilim dallarına da katkıda bulunabilir. Konunun gelişimi sırasında var olmayan “alan” ve ilim dallarını yapay biçimde ayırmak ile eksiksiz bir kavrayışa erişmek mümkün değildir. Sovyet sansürünün dayattığı kısıtlamalar ile malzeme koleksiyonlarını ve basılı eserleri denetleyen bürokrasiler göz önüne alındığında belgelemenin eksiksiz olmayacağı açıktır. Ek bilgileri daha sonraki araştırmaların gün ışığına çıkaracağı öngörülmektedir. Bu yüzden de burada muazzam bir ‘yeni keşifleri beklemek için durup kendini zapt etme’ duygusu vardır. Eğer öteki sebepler arasında, yorumlanıp eleştirilmek üzere akademik camiaya dağıtmış olduğum müsvedde sayısına işaretlerle, baskıya geçmem için ısrarla peşimde olan dost ve meslektaşlarımın sürekli uyarıları olmasa, ben de neredeyse bu duyguya yenilecektim. Şimdi ise karışık duygularla baskıya gidiyorum çünkü bu metin tamamlanışından sonra Alpamış'ın bir Almanca çevirisi (GDR basımı) yayımlanmıştır. Bu GDR yayını, asıl metin yerine daha önceki bir Rusça çeviriden tercüme edilmiştir. Ayrıca, Orta Asya'da *Alpamış*'ın en az bir hatta belki iki baskısının daha satışa sunulduğu ortaya çıkmıştır.

BÖLÜM I.

Alpamış ve Türk Destan Türü

Alpamış bir Türk destanıdır - edebi-sözlü tarihtir - ve Orta Asya Türk sözlü edebiyatının başlıca örneklerindedir. Sahiplerinin ve yaratıcılarının etnik kimlik, tarih, gelenekler ve değer düzenlerinin en önemli kaynağıdır. Çoğunlukla şiir şeklinde olan Alpamış destanı Doğu Altaylar'dan Batı Urallar'a ve güneyde Türkistan'a kadarki alanda bilinir ve anlatılır. Türk toplumlarının özgürlük uğraşlarının anısını kutlar. Destanın derlenmesine neden olan olayların çok eski bir döneme ait olduğunu düşünmek güç değildir; bazı basılı şekilleri bu mücadelelerin zalim Kalmaklar'a karşı sürdürüldüğünü anlatır – bunun daha sonraki üst yazımlardan kaynaklanması olasıdır. Destanın *Boz Atlı Bamsı Beyrek'in Hikâyesi* adını taşıyan belli başlı değişkenlerinden biri *Dede Korkut Kitabı*'nın bir kısmını oluşturur ve Azerbaycan ile Anadolu'da bilinir. *Alpamış* Orta Asya'nın her yerinde paylaşılan bir destandır ve onu bilmek kimliğin ve millî gururun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu destanı bilmemek ayıp sayılır.

Orta Asyalılar'ın bu destana yönelik Sovyet saldırısı karşısında onu koruma uğraşı elinizdeki bu kitabın temel odağıdır. Saldırı ve *Alpamış Destanı*'ni koruma çabaları iki "bölüm" e ayrılabilir – birincisi Orta Asyalılar Rus işgaline ve ardından gelen Ruslaştırma çabalarına Hıristiyan misyonerlik faaliyetlerine, "dil reformu"na, sınır düzeltmesi ve özel kanunî sınıflandırmalar ve daha sonra Orta Asyalılar için özel "milletler" yaratılmasına, destanı kâğıda kaydederek ve geniş şekilde yayımlayarak tepki göstermişlerdir. İkinci "aşama"da ise, destanın içeriği, tarihi veya "kökeni" değiştirilmiştir. Bu iki "aşama" peş peşe gelmez ve zamandizinsel açıdan belirli değildir. 1930'lar ve 1940'lar civarında örtüşürler. 1980'lerde beliren, destanı kendi geleneklerine yaraşır şekilde yeniden diriltme ise Rus saldırısına verilen en yeni cevaptır.

Alpamış destanı üzerinden yürütülen çekişmeyi derinliğine incelemek ise sadece tek bir tarihî ve edebî anıtı ele alınış tarzını incelemekten ibaret değildir: bu, Orta Asya'daki Sovyet siyasetini ve Orta Asyalının kimlik ve değerlerini korumakta gösterdiği direnci temsil eder. *Alpamış* olgusu, Orta Asya'daki hem emperyal hem Sovyet Rus egemenliğinin belgelenebilir ve temsili bir örneğidir. Başka olgularla birlikte destanlarda kimlik araştırması siyasî ve askerî anlamları da içerir. Akademik tarihçi ve siyasi aktör Z.V. Togan'ın Bolşevik

ihtilali esnasında belirttiği gibi, bu her zaman, ufak Rus olmayan milletleri biyolojik ve kültürel anlamda soğurmaya ve yutmaya yönelik bir Rus taktiği olmuştur. “Halkların dostluğu”, Sovyetler Birliği halklarının “yakınlaşması” ya da “kaynaşması” sloganları arkasında faal olan Rus milliyetçiliğidir. Ruslar Orta Asyalıları yutma amacına ancak onların kendi tarihleriyle bağlarını koparak ulaşabilir.

Rusların Orta Asyalıları yutma ve özümseme çabalarına pek çok Batılı grup bilmeden yardımcı olmuştur. Bunun sebebi Batılıların Rusya'nın kendinde vehmettiği “medeniyet götürme görevi”ni ve Orta Asyalıya isnat ettiği bayağılığı eleştirisiz kabulüdür. Batı'nın normal şartlarda Sovyet ekonomik icraatını değerlendirirken uyguladığı eleştiri standartları, ilmî araştırmanın bu alanında her zaman uygulanmaz. Orta Asyalıların matbuatta ve kendi lisanlarında dile getirdikleri direniş, dış memleketlerde - Sovyetleri eleştirme âdetinde olanlar arasında bile - tuhaf bir şekilde husumetle karşılanmıştır; sebep belki Sovyet bürokrasisini gücendirme endişesidir. Büyük kitlelerin paylaştığı bu destanı yok etme ve kurtarma çekişmesini sunmak için bu eser *Alpamış*'ın devrim öncesi basılmış bir nadir örneği ile ötekilerin özetlerini de içerir. Tartışmanın başlangıcında destan türünün kendisi ve Orta Asya tarihindeki amacı ele alınacaktır.

DESTAN TÜRÜ

Orta Asyalılar için sözlü kayıt, özellikle destanlar, kimliğin ayrılmaz bir parçası, tarihî hafıza ve tarihî kayıttır kendisidir. Orta Asya sözlü geleneği Milat'tan eskidir. Sayısız kuşaklarca aktararak korunmuştur. Her zaman olduğu gibi Orta Asyalılara kültürel ya da siyasî açıdan tahakküm çabalarına direncin son savunma çizgisidir. Ele alınan konu öncelikle Orta Asya'nın Türk dilleri konuşan toplulukları, destanların tarih, kültür ve siyasetteki rolleridir. Böylece bu eserde destanın incelenmesi belirtilen alanlarla sınırlıdır. Ayrıca, bu eserin amacı, daha önce derinlemesine incelenmiş olan, geniş ve karmaşık destansı-epik geleneği tartışmak veya destanların sadece edebî yönlerini araştırmak değildir. Bu eserde Orta Asya destanları, örneğin gazavatname, fetihname gibi çoğunluğu 15. Yüzyılda ortaya çıkıp yayılan İslamî menakıbdan ayrı tutulmuştur.

Orta Asya'da “ataların serüven ve kimliklerini kutlama” geleneği Türk lehçelerine daha sonra ödünç alınarak girmiş olan destan kelimesinin kullanımından daha eskidir. Örneğin Kül Tegin yazıtlarında (M.S. 732) Bilge Kağan “Bu

sabımın adgutı asıd, qatıgdı tınl!” (“Sözlerimi iyi ve katı işit!”) der.¹ Bir üç yüz sene kadar sonra (1070’te) Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lûgat-it Türk*’te âkil adamlarca korunup o güne taşınmış atasözleri, tembih ve iletiler için saw (sab, sav) sözünü kullanır.² Kaşgarlı Mahmut’tan takriben bir yüzyıl sonra Ahmet Yesevî (ö.1167) şöyle yazar: “Bilginler benim ferasetime kulak versinler/ Sözüme destan muamelesi yaparak muratlarına ersinler.”³

Önemli hadiseleri hatırlamak için onları şiire ya da şarkıya dökme âdeti yeni değildir. Aslında Orta Asyalıların hayatında her mühim olayın kendine has bir “kutlayıcı” şarkısı vardı. *Suyuncu* bir alpin doğumunu⁴ ya da bir kişi veya oymağın zorluklardan kurtuluşu gibi iyi haberleri müjdelendi. *Yar-yar* düğünlerde terennüm edilirdi. Bu sadece gelinle damadın birleşmesini kutlamakla kalmaz, düğün töreninde başlayan yeni anlaşmalara da işaret ederdi. Bir alp savaşa giderken ‘*koştav*’ okunur, alp’in ölümünü ise ‘*estirtü*’ ilan ederdi. ‘*Yogtau*’ ‘yuğ aş’ında, yani alp gömüldükten sonra anısına tertiplenen cenaze yemeğinde, ölümünden duyulan elemi ifade için söylenirdi. *Batırlık jiri*’ndeki gibi (*jir*, destanın Türkçesidir) ve bütün öğeleri bünyesinde barındırır. Yine de, çoğu halde alp’in yaşadığı zorluklar ve sonundaki zaferi sadece alp’in adıyla anılır. *Oğuz Han, Manas, Köroğlu, Kırk Kız* bunun örnekleridir. Bunun dışında batır ya da alp kelimesi, onurlandırılmak istenen kişinin adına eklenir; örneğin *Kambar Batır, Çora Batır, Alp Er Tunga* gibi. Yine de, Orta Asya’nın birçok yerinde bugün dahi yaygın şekilde *jir* ve *kökçö* kullanılmasına rağmen, bu eserin tamamında ikincil kaynaklardaki kullanıma uygun olarak *destan* sözcüğü kullanılmıştır.

Önceleri *jir* ve onu teşkil eden kısımlarında bir alp’in başarı ve özellikleri kutlanırdı. Bu kişiler nadir özelliklere sahip olduklarından, anlatımda bunların tabiat olaylarına benzetilmesi kaçınılmazdı. Böylece bir alp şimşek gibi koşar, saçları güneş gibi parlaktır, bedeni en dinç çağında güçlü bir ağaç gibi kavîdir, yumruğu yıldırımdan güçlüdür. Böyle tabiat imgeleri, M.S. 8. Yüzyılda İslam’ın gelişinden önce Orta Asya Türkleri arasında yaygın olan şamanizm ya da Tengri inançlarının değerlerinden türemiştir. Ayrıca *jir* okuyan kişiyi tarifen kullanılan (ozan anlamına gelen) bahşi kelimesinin de şaman çağrışımları vardır. Bu tür inanışları, “kutlayıcı şarkılar”daki imgelerde de görmek mümkündür. Daha sonraki devre ait dinî inanç ve uygulamalar daha yeni, eklenmiş katmanlar olarak kolayca teşhis edilebilir.

Geleneksel olarak destan, halkın hayatında hatırlanmaya değer bir hadiseyi kutlamak için bir ozan⁵ tarafından oluşturulur. Ozan genellikle bu olayları şiire döker ve saz tür’ü telli bir çalgı eşliğinde bu şiiri okur.⁶

Destan çoğunlukla alp'i-- onun başından geçenleri, oymağının ve halkının ortak düşmanlarıyla mücadelesini ve onun önderliğinde özlenen zaferi kazanmasını anlatır. Bu seçkin önderin başına gelenler bir veya birden fazla hainin faaliyetleri yüzünden beter hale gelse de sonunda herkesin kendi gücü ve yeteneği ile dertlerinden kurtulur. Aşk da hikâyede sıkça yer alabilir. Genellikle sevilen kişi düşman tarafına kaçırılır, ama sevgilisi onu pek çok arama, kavgaya ve fedakârlıktan sonra kurtarır. Hainler ve düşmanlar sevgililerden zorla birçok lütuf kopartmaya yeltenseler de bu, destanda ana rolleri oynayan şahsiyetlerin azmini kırmaz ya da zaferini engellemez. Hainler çoğunlukla alp'in oymağındandır ama düşmanla işbirliği yaparlar veya halklarının ve önderlerinin güvenini kötüye kullanırlar. Ama bunlardan hiçbirisi alp'in sonunda zafer kazanmasını engelleyemeyecektir. Hainler sonunda hak ettikleri cezaya çarptırılırlar, bazen idam edilirlerse de çoğunlukla affedilirler ve dünyada aylak gezinip Allah'ın rızasını hak etmeye çalışırlar.

Geçmişteki benzer tecrübelerle atıflar çok olağandır ve bu yolla daha eski destanlarla⁷ olan çok önemli ilişki pekiştirilir. Yeni destanlarda daha eski olan destanların öge(motif)leri ya da kısımları, tümüyle ama bazen de değiştirilerek tekrarlanabilir. İslamî uygulamalar altındaki daha önce kullanılan ibadet şekilleri bellidir. Destanın şiir ya da nesir şeklinde anlatılışında tabiatüstü güçlerden de abartılarak bahsedilebilir.⁸

Başarıya giden yol üstesinden gelinemez gibi gözükken engellerle doludur. Bazen özlenen amaç – hürriyeti yeniden elde etme – erişilemez gibi görünür. Alp'in çektiği muazzam çileye ve düşmanın ezici kudretine rağmen sonunda, alp'in ibret alınası kişiliği, cesareti, kuvveti ve insanüstü azmi sayesinde halk kölelikten kurtulur. Hürriyet her zaman cömert bir toy (ziyafet) ve şölenlerle kutlanır.

Destan yalnızca onu yaratanların, atalarının sözleri ve geleneklerin, göreneklerin kaynağı olarak saygı görmez aynı zamanda düşmanın nasıl yenildiğini de anlatır. Önder alp'in zafer ve başarısını ve bütün zorluklara rağmen korunan birliği kutlar.

Destan oymakların, oymak birliklerinin hatta daha büyük ögelerin öğünme nedenidir; bünyesinde aynı anda doğuş belgesi, millî marş ve vatandaşlık damgasını barındırır.⁹ Destan'ın kendisi, atadan kalma birlik birimini, daha büyük bir kabilenin parçası olan oymağı bir arada tutan iskelettir.¹⁰ “Boy”, “soy” (aynı zamanda “uruğ”), aile, köken terimleri de büyük bir birlik için-

deki daha küçük alt bölümleri tanımlamak için kullanılır. Bu “bölümler”de, çok iyi tanımlanmış aile ilişkileri ve yükümlülükleri büyük öneme sahiptir. Oymak mensuplarının dil, din ve tarihleri ortaktır. Oymağın adı, 1920’lerde Bolşevikler’den kaçanlarda görüldüğü gibi, kişinin soyadı yerine geçer. Bu olgu, 1979’daki Sovyet işgalinden kaçan Afganistanlı- mültecilerde de gözlemlenmiştir.

Destan Orta Asyalılar ile birlikte seyahat eder ve o da sahipleri gibi coğrafi sınırlara aldırış etmez. Gerçekten de Batılı anlamda hudut, göçebe Orta Asyalı topluluklara yabancısıdır ve onlara tarihlerinin geç devirlerinde dayatılmıştır. Aslında silindirik şeklindeki çadırın, (tirik)’in toprakta bıraktığı iz anlamındaki “yurt” adı verilen, atadan kalma otlaklar her oymağın geleneksel, tarihî ve ailevî haklarına göre seçilirdi. Orta Asyalının hayvanlarına yıl’da iki kez kuşaklardan beri bilinen, atalar’dan kalma konumlarda otlak bulmak için göçme zorunluluğu, Batılıların kullandığı anlamda bir “anavatan” tarifine izin vermez. Çünkü, yüksek yaylalarda kışın, alçak ovalarda yazın, oturulmaz. Bu, doğa’nın ve Orta Asya’da o süreçte yaşamın gereğidir.

Destanın önemi, onu devralan varislerin hürriyetleri yeniden tehlikeye girdiğinde pekişecektir. Düşman bir şekilde oymak üzerinde hakimiyet kuracak olursa, destanın geçmişte sağladığı koparılmaz bağ, bağımsızlık arzusuna yeniden ilham verecektir. Birden fazla oymağın kendilerini aynı destanla özdeşleştirmesinin anlamı derindir. Bu bağlamda Alpamış’ın destanlar arasında yeri çok özeldir: yerel değişiklikler gösterse de Türk oymaklarının her birinin sahiplendiği en az bir çeşitlemesi vardır.

A.İnan, bütün büyük destanların bir “ana destan”ın parçalarından oluşturulduğu tezini ortaya atmıştır. Buna göre ilk destan Oğuz Kağan’dır. Zaman içinde onun parçaları unutulmuşluktan çıkarılıp, ortak atalara sahip diğer oymakların yeni yeni serüvenleriyle süslenmiştir.¹¹ Oğuz Kağan Destanı’nın, Türk olmayanlar¹² dâhil olmak üzere, diğer destanları etkilediği de öne sürülmüştür.

Genellikle destanların içeriği büyük metin değişimine karşı çok titizlikle korunur. Bu konuda takınılan tavır: “Bize bu şekliyle aktarıldı, biz de onu o şekliyle muhafaza edeceğiz,” şeklindedir.¹³ Belli bir sebepten dolayı ozan, ufak ayrıntıları dahi değiştiremez ya da eksik bırakamaz.¹⁴ Böylece, yeni destanlar ancak iki şartta ortaya çıkar: (A) yeni, önemli bir alp, adına yaraşır başarıyla kahramanlıklar göstermiştir ve bunun kutlanma zamanı gelmiştir. (B) Destan’ın sahipleri bir dış gücün boyunduruğuna alınma tehlikesindedirler.

(A) Geleneksel olarak her büyük başarı bir toy ile kutlanmalıdır. Böyle bir ziyafette “dağlar kadar” et, neşeyle yenip-yutulur, “denizler kadar” kırmızı¹⁵ keyifle içip-bitirilir. Bu şölenin merkezinde, bu kutlamaları gerçek anlamda kutsayan destan’ın anlatılması vardır. Eğer toy kutlanmasına sebep olan olay, onun kahramanları ve şahitlerinin fikrine göre yeterince muazzamsa, ozan bunu yeni bir destan oluşturma sebebi addedebilir ve böylece hali hazırdaki alp-önder baş tacı edilir. Yeni destanın bazı bölümleri mutlaka eski destanlardan ödünç alınacak ama eskiler unutulmayacaktır. Ama bunu intihal addetmek yanlıştır. Yeni alp sadece ondan önce gelenlerle karşılaştırılarak dinleyicilere bu yeni alp’in cesaret ve örnek alınacak asil özellikleri hatırlatılır ve böylece ortak geçmişle bir bağ daha kurulur. Amaç, onun en az eski alp’ler kadar cesur ve becerikli olduğunu ispatlamaktır. Eski destanlardan ödünç alınan bazı kısımları kelimesi kelimesine almak zorunluluğu yoktur. Ozan bazı onurlu olayları veya ezgileri tekrarlayabilir veya onları günün gereklerine uydurabilir. Bu, çeşitlemeler hariç en az elli tane Türk destanın varlığını izah edebilir.

Eski destanın sahiciliği ve eksiksizliğinin şahidi olan dinleyicilerin yeni destanın yaratılmasına da katkıda buldukları düşünülebilir: dinleyiciler sürekli gösteriyi değerlendirip, içeriğin doğruluğunu denetler, bu okunuşu duymuş oldukları diğerleriyle karşılaştırırlar. Ozan dinleyicisine saygısından onlara genellikle destanın mümkün olan en uzun şeklini sunar. Büyük Kırgız destanı Manas bu ayrıntı sevgisinin çok güzel bir örneğidir: bir milyon mısradan oluşur ve okunması altı ay kadar sürebilir. Sadece alp’in eyer süslemelerini gereğince tarif için onlarca mısra gerekebilir.¹⁶ Ozan eğer bir sebeple tüm hikâyeyi kısaltmak ihtiyacı duyarsa, toplanmış dinleyiciler aldatıldıkları hissine kapılıp mutlaka itiraz edeceklerdir. Aynı şekile, yeni bir destan yaratılırken dinleyiciler başka destanlardan, mesela alp’in başlığını ya da kılıcının ayrıntısını daha güzel tarif eden, belli tanımları almayı teklif edebilirler.

Göreceli biçimde uzun zaman geçtiğinde bazı destanlar coşkun ve duygulu bölümlerini geliştirip, yeni ‘sevgi’ destanlarının yaratılmasını sağlarlar. Bu takdirde, işgalci bir gücün boyunduruğundan kurtulma kavgasının motifleri, destanın sevgi bölümleri, ikinci duruma düşer. Genç bir adam güzel bir kızla tanışır, bunlar birbirlerine âşık olur ve evlenmek isterler. Ama ya ebeveynler rıza göstermez ya da kız başkasıyla nişanlıdır. Damat adayı aşkını ispatlamak için birçok imtihandan geçmeli veya muazzam zorlukların üstesinden gelmeli, büyük sıkıntılara katlanmalıdır. Buradaki başarısı mutlu sonu getirir ve sevgililer nihayet evlenir ama “mutlu son” her zaman garanti değildir.

Tahir ve Zühre, Alpamiş'tan üretilmiş izlenimi veren böyle romantik destan örneğidir. Vambery 1860'larda Orta Asya'da derviş kılığında tebdil gezerken Farisi **Tahir ve Zühre** ile karşılaşmıştır. Daha sonra eserlerinden birinde ondan parçalara yer vermiştir.¹⁷ Vambery Orta Asya'da bulunduğu sırada oymaklar arasındaki çekişme azalmaya yüz tutmuştu ve doğrudan Rus baskısı henüz en düşük seviyededeydi. Bu göreceli sükûnet romantik bir destanın gelişmesine uygun ortam sağlamış görünmektedir. Bu arada Kaşgar'da da **Tahir ve Zühre**'nin bir uyarlaması keşfedilmiştir.¹⁸

Daha sonraları şiirsel destanlar masal ya da halk hikâyesine dönüşmüştür; bunlar belki de çocuk tekerlemesi gibi huysuzlanan çocuklara söylenerek uzun kış gecelerini geçirmeye yardım edecektir.¹⁹

B) Bir birlik ya da oymağı yönetmek için yeni bir önder-alp ortaya çıktığında, bunun arkasında genellikle hakları ve geleneksel hayat tarzını korumak için her şeyi göze alarak savaşıma gereği vardır. Oymak ya da birlik bir dış gücün hakimiyetine girmiş olabilir. Eğer bu topluluk onları yönetebilecek yetenekte bir alp yetiştirebilmişse, ya oldukları yerde kalıp savaşacaklar ya da düşmanın onlara erişemeyecekleri yerlere, bazen geçici olarak ve takibi güçleştiren çetrefil hilelere başvurarak, göçeceklerdir.

Bu *oymak* eğer daha önceki çatışmalara genç erkek mensuplarından çoğunu kurban vermişse ya da hal-i hazırdaki şartlar uygun değilse harekete geçmeden önce bir veya iki kuşak bekleyebilirler. Bu şartlarda, eski bir destan gelecekte öngörülen ihtiyaçlara cevap verecek şekilde uygulanır ya da birçok eski destan parçasından yepyeni bir destan yaratılır.²⁰

Hem mecazî hem gerçek anlamdaki bu kuluçka devri esnasında destan tek teselli kaynağıdır. Sadece intikam ateşini canlı tutmakla kalmayıp, çocukları “alp'e has” vazifeleri üstlenmeye şartlandıracaktır. Böylece destan şimdiki kuşağın umutlarını gelecek nesle aktarmak için kullanılır. Destan son arzu ve vasiyet olmuştur.²¹

Bu halde, zalimlerin konuştuğu lisanlara ya da anavatanın işgalcilerin yurdu-na olan nispi uzaklığına bağlı olarak, yukarıda anlatılan uyarlama (yani başka destanlardan motif ödünç alma) süreci ya inceliklidir veya pek dikkatle sürdürülemeyebilir. Eğer eski ve yeni alp'leri serbestçe, yani hükmeden ya da onun yöneticilerinin müdahalesi olmaksızın karşılaştırmak mümkünse benzerlikler saklanmayabilir. Öte yandan, temkinli davranmak için sebep varsa, ödünç alı-

nan motifler kurnazca gizlenecektir. Sadece asıl destanı ya da alp'i bilenler benzerlikleri sezerek verilen yeni mesajı anlayacaktır.²²

Alpamiş sadece emperyal Rus ve Sovyet idaresi altında yayımlandığı için, destan'ın tarifini en kolay ulaşılan Sovyet kaynaklarından kaydetmek yol göstericidir. Aşağıdaki **Uzbek Sovet Entsiklopediyası (USE)**'deki destan tarifidir:

“Doğu edebiyatına has, çok kısımlı lirik-epik manzum eser. Destanda halkın hayatında bilinen tarihî gelişmeler anlatılır. Geleneklerin özü, halk hikayeleri ve halkın efsaneleri şairler tarafından anlatılır. Şekil açısından birçok Özbek edebî ve folklor örneğinde görüleceği gibi, nesir ve şiir karışıktır.

“...destan türü en eski zamanlardan başlayarak üç sınıfa ayrılır: kahramanlık (örneğin, Özbek folklorunda **Alpamiş**; romantik (birçok örnek) ve öğretici (örneğin Yusuf Has Hacib'in **Kutadgu Biliğ**'i, Nevaî'nin **Hayrat ul-Abrar**ı). Bazı destanlarda yukarıda belirtilen üç özelliğin hepsi birleştirilmiştir (örneğin Nevaî'nin **Saddı İskendari**'si hem romantik hem öğreticidir.)

“Özbek destanının kökleri çok eskiye dayanır. İlkel devirde dahi halkımızın yaratıcı gücü kahramanlık epiklerinde ortaya çıkmaya başlamıştı. Kül Tegin ve Bilge Kağan (5-8.yy) anılarına Yenisey ve Orhon ırmakları kıyısında yükselen mezar anıtların içeriği bunu doğrular niteliktedir; ve Ortaçağda Mahmud Kaşgarî **Dîvan-ı Lûgat-it Türk**_(1076-1077) adlı eserine bu tür edebî parçaları eklemiştir...

“Yukarıda örnekler verilen eski medeniyetlerin edebî eserlerinde Oğuz, Kıpçak, Kırgız, Yagma ve Sogdian oymaklarının gezgin yağmacılara karşı verdikleri hürriyet mücadelelerini gözlemlemek mümkündür. Silah kuvvetiyle anavatanlarını korumaları, kazandıkları zaferler ve düşmanın bozgunu epik tarzda süslenmiştir...

16. Yüzyılda yazıya geçirilen Türk halklarının eski edebiyatına ait olan **“Dede Korkut Kitabı”** da halkların epik-lirik edebiyatı tarzındadır ve yukarıda özetlenen özellikleri gösterir. Güçlü Oğuz kahramanları ve onların hanı **Han Bayındır**'ın kudretli kahramanlarıyla onların serüvenlerini tasvir eden oniki hikâyeden ibarettir. Önemli olan husus şudur: bu hikâyeleri anlatan Dede Korkut aynı zamanda kaydettiği olaylarda

bizzat yer alır ve hükümler seçkinlerin bir danışmanıdır. Ayrıca, **Dede Korkut Kitabı**'ndaki *Bamsı Beyrek* hikâyesi **Alpamış Destanı**'nın eski bir değişkenidir. Oğuz halkının kahramanca eylemlerinden sahneler ile onların babaerkil yapılarını, savaştaki kavgacı cesaretini anlatarak bu türün evrimini tasdiklediler.

“...bu tür eserlerde, kendini hiçe sayan efsanevî kahramanların savaşçı yeteneklerini kitlelerin nasıl algıladığı yansıtılmıştır.”²³

Buna tezat teşkil eder şekilde **Bol'shaia Sovetskaia Entsiklopediia** (BSE) “destan” kavramı altında “Farsî epik tarz”dan söz eder ve **Dede Korkut Kitabı**'nı da buna örnek gösterir. “Fırdevsî'nin **Şahname**'sinin de, ötekiler arasında böyle bir eser” olduğunu belirtir. Takriben 240 kelimedenden oluşan bu maddede, üstünkörü biçimde, “Özbek, Karakalpak ve Türk destanları da olduğuna”²⁴ değinilir. Yukarıda alıntı yapılan USE'deki destan maddesi yaklaşık 1000 kelimedenden oluşur.

USE maddesi destan tarzının selefi olarak belli üç eseri zikreder. Bunlar Orta Asyalı Türkler'in de eski edebî hazine saydığı metinlerdir ve taşıdıkları mesaj **Alpamış Destanı**'nda mevcuttur. Aşağıda bu hazinelerden “**Kül Tegin** yazıtları (8.yüzyıl başı) ve **Kutadgu Bilig** (11.yüzyıl ortası)”den konuyla ilişkili alıntılar sunulmuştur.

Kül Tegin Yazıtları

“Yukarıda mavi gök ve aşağıda kırmızımsı kahverengi toprak yaratıldığında ikisinin arasında insanoğulları yaratıldı... Atalarım Bumin Kağan ile İstemi Kağan önder oldular...devleti düzenleyip Türk halkının kurumlarını yönettiler...Onlar bilge kağanlardı, onlar cesur kağanlardı...”

Kitabe bundan sonra onların “akılsız” haleflerinin devleti harap ettiklerini, Çinlilerin “yumuşak kumaş ve sözleri” yle baştan çıkan insanların nasıl “zaptedilemez” hale geldiklerini, kendi yurtlarını terk edip Çinlilere boyun eğdiklerini, onların hizmetçi ve kölesi olduklarını, Türkçe unvanlarını terk edip Çince unvanlar edindiklerini ve Çin İmparatoru için fetihler yapmaya sefere gittiklerini” anlatır.

“Daha sonra anlaşılan, sıradan Türkler şöyle demişler: ‘Bir zamanlar bağımsız devleti olan bir halktık. Devletimiz şimdi nere-

de? Bu illeri kime yarasın diye fethediyoruz?’ Demişler ki ‘Bir zamanlar kendi kağanı olan bir halktık. Kağanımız şimdi nerede? Biz hangi kağana hizmet vereceğiz?’

Çinlilerin başkaldırması muhtemel Türkleri öldürme kararına rağmen, gökteki Türk Tanrı ile yerdeki kutsal Türk toprağı ve su tineri... atam İleriş Kağan’ı ve anam İlbilge Hatun’u tutmuşlar göğün en tepesine yükseltmişler... Atam Kağan böyle büyük bir imparatorluk kurduktan ve kudret kazandıktan sonra öldü...

“Edindiğimiz devlet ne kadar iyiydi, düzenli bir devletimiz ve kurumlarımız vardı. Siz Türk ve Oğuz beyleri ve halkları, bunu dinleyin! **Eğer gök çökmezse ve yer yarılmazsa, ey Türkler sizin devlet ve kurumlarınızı kim mahvedebilir?** Ey Türkler pişmanlık getirin ve nâdim olun! İtaatsizliğiniz yüzünden her zaman sizi besleyip kollayan bilge kağanınıza kendiniz ihanet ettiniz ve düzensizliğe siz kendiniz sebepsiniz. Sizi kaçırtan yağılar nereden geldiler? Sizi kovalayan mızrakçı nereden geldi? Siz, kutsal Ötüken dağlarının halkı, siz kendiniz gittiniz... tek kazancınız şu idi: nehir gibi kanınız aktı ve kemikleriniz dağ gibi yığıldı; beyliğe layık oğullarınız köle, hanımefendiliğe layık kızlarınız hizmetçi oldular.”²⁵

Kutadgu Bilig

156 Bilgelik kendi anlamını şöyle beyan eder: bir adam bilge ise illet ondan uzak durur... Zekâ yönlendiren bir dizgindir: eğer bir kişi onunla yönetirse amacına ulaşır ve sayısız arzusunun keyfini sürer. Akıl sahibi kişi birçok yarar sağlar ve bilge kişi çok değerlidir. Kişi akıl ile bütün işlerinin üstesinden gelir ve ömrünü ziyan olmaktan bilgelikle korur.

186 Bu sözleri sana söylüyorum, bu öğüdü sana veriyorum... Eğer sana gümüş öğüt ve altın miras bıraksam o bu sözlerin değerinde olmaz. İşlerinde gümüş kullanırsan o bir gün tükenir ama sözlerimi kullanırsan gümüş kazanırsın. Kelimeler bir kişinin bir diğerine mirasıdır. Öyleyse sözlerimin mirasına sahip çıkarsan onlardan kazancın yüz kat olur.

317 Zeka sana yeminle bağlanmış iyi bir arkadaş, bilgelik ise çok sadık bir kardeştir. Cahile kendi “bilgeliği” ile “amelleri” düşmandır: baş-

ka düşmanı olmasa dahi bunlar onun başına yeterince derttir. Aşağıdaki Türk atasözü bu gerçeği açıklamak için inmiştir --- oku ve içine sindir: “Akıl akıllı kişiye yeterli arkadaştır; küfür ise cahil kişiye yeterli isimdir.”

2386 Düşman saldırırsa sırtını dönme. Sıkı durursan saldırısı kırılacaktır. Hareket ederse sen de ardından git; ilerle, ileri yürü, hareketsiz durma.²⁶

Kül Tegin yazıtlarının bıraktığı mesaj açıktır: atalarımızın çevresi düşman güçler ve milletlerce sarılmıştı, birçok hata yaptılar – bilge yöneticilerin kıymetini bilmediler, vatanlarını terk edip onlara şatafat vaat eden düşman halkların arasına yerleştiler; akıllarını kullanmadılar ve sonunda neredeyse yok olacaklardı. Türkler sonunda ayılıp hürriyetleri uğruna savaştılar. Onların hatasını tekrarlama, yoksa hürriyet için yeni bir fırsat elde edemeyebilirsin. Türkler birlik olduklarında güçlüydüler ve bütün düşmanları onlardan uzak dururdu. Bölündüklerinde ise köle olmuşlardı. Seni yatıştırmak isteyen hediyelere kanma. Sana böyle hediyeler veren milletler aslında seni yurdundan ayırıp kökünü kurutma hesabındadırlar.

Kutadgu Bilig'in mesajı da açıktır: düşün, öğren, bilge ol. Feraset ve aklı maddî zenginlikten üstün tut. Bilgelerin sözleri mirasıdır... bilgini gelecek nesillere aktar. Cehalet ve cahillerden başka hiçbir şeyden korkma; aklını kullan; geçmişte cesur ve bilgili Türkler vardı, büyük işler başardılar, yiğit idiler. Onların başardıklarını parayla yapmak mümkün değildir ama onları örnek alırsan paran da olur. Tecrübelerini senden sonrakilere aktarmak tehlikesiz değildir. Ama olası neticeler göze alınacak tehlikeye değer---mirasın önemlidir. Düşmanını kovala, yüz-geri dönme, yürekli ol.

Alpamış destanı yukarıda bahsedilen ata nasihatlerinin hepsinden bazı unsurlar içerir – yurdu sevip onun değerini bilmek, düşmanlar arasında yerleşmenin tehlikeleri, anadilin güzelliği, savaşta cesaret, dizginsiz hürriyet arzusu ve bu uğurda savaşı göze almak, daha büyük bir aile birliğinin beraberlik ve onurunu özlemek, büyüklere saygı, aile efradına ve dostlara sadakat, sözünü tutma zorunluluğu ve aklını kullanmanın önemi.

Orta Asya kökenli milyonlarca Türk'ün yaşadığı alanın genişliğine, bu toplulukların tarih boyunca yaşadıkları siyasî tecrübelerin büyük farklılık göstermesine, göçebelik ve yerleşik düzenlerinin birbirlerinden farklılığına, İslam'ın

kabul edilmesi (9. Yüzyıl-18.yüzyıl arası) ve Rus işgallerinin (16 -19. Yüzyıllar) onları birbirinden farklı muamele ve kanunî sınırlamalara tabi tutmasına rağmen, aralarındaki büyük dil ve kültür birliği varlığını hâlâ sürdürmektedir. Bu insanlar kocaman bir aileye benzer birlik oluşturmuşlardır – İslamî olanları saymasak dahi birçok ortak gelenekleri, değerleri, görenekleri ve karşılıklı anlaşılabilir lehçeleri paylaşırlar. Bunlar Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu’da yaygın biçimde bilinen birçok Türk destanına yansımış ve çeşitli zamanlarda, asırlar boyunca Türk alt oymakların yeni oymaklara ya da oymak birliklerine dönüşmesiyle güçlendirilmiştir. *Alpamiş*’ın son derece yaygın şekilde paylaşılması bu sağlam ortak temele işaret eder. Bugünkü Orta Asyalılar başka destan ve yazılı eserleri çağdaş lisanlarının, atasözü ve geleneklerinin kaynağı kabul ederler.²⁷ *Oğuz Kağan (Oğuzname) Destanı*’ndaki bozkurt efsanesi, kendilerini Oğuz Türklerinin neslinden sayan birçok topluluğun “yaratılış efsanesinin” bir parçasıdır. Çağdaş Orta Asyalı ilim adamları ve yazarlar kendi yazılı edebiyatlarını ve lisan şekillerini inceleme kaynağının *DLT, Orhon Kitabeleri* ve *Kutadgu Bilig*’in olduğunu vurgularlar. Rusların kullandıkları yapay “ayrı lisan” ve ayrı “millet” kavramlarına rağmen aslında Orta Asyalılar bütün bu gerçeklerin çok daha geniş dil ve kültür birliğine işaret ettiğinin farkındadırlar.

Ama bunu bazı yazarların yapmış olduğu gibi Pan-Türkçülük (bazen “Pan-Turancılık) ile asla karıştırmamak gerekir. Pan-Türkçülük uzun zaman, güya Türklerin oluşturduğu, dünya ya da en azından Avrasya’ya egemenliği amaçlayan bir hareket şeklinde tanımlanmıştır. Bu yanlış kavram üzerinde birkaç yorum yapmak gerekir.

Bu “Pan” hareketinin Türkler arasında ne tarihî ne de ideolojik örneği vardır ve bunun emperyalist genişleme çağındaki Avrupa’nın müsait siyasî bir yarattığı olduğu da belgelerle sabittir. Rusların 1865’te Taşkent’i işgalini İngilizler Hindistan’daki hâkimiyetlerine bir tehdit olarak algılamışlar ve “ileri siyaseti” ile tepki vermişler, “Pan Turancı” ya da “Pan Türkçü” öğretisi Macar doğubilimci Arminius Vambery’nin bir eserinde ortaya çıkmıştır. Vambery, İstanbul Boğazı’ndan Çin Seddi’ne kadarki sahaya yerleşmiş büyük bir Türk devleti tarif eder. Bunun amacı ise Ruslar’ın Güneye inmelerini engellemek, Türkleri genişleyen Rus İmparatorluğu ile İngiliz Raj’ı arasında bir koruma alanı oluşturmaya teşvik idi. Aynı zamanda bu “Pan” hareketi, aynı Haçlı Seferleri sırasındaki gibi, “Hıristiyanlık”ı savunacak her türlü hareketi meşru kılacaktı. Vambery’nin İngiliz hükümetinin görevlisi olduğu sonradan ortaya çıkacaktı.²⁸

Bu öğreti, birbirleriyle ve çökmekteki Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde diplomatik bir maşa olarak Avrupalılarca ve özellikle İngilizlerce icat edilip yayılmış ve Türker'e atfedilmiştir. Kipling ve diğerlerince "Büyük Asya Oyunu" diye adlandırılan bu çekişmenin köken ve özellikleri E. Ingram tarafından etraflıca ele alınmıştır.²⁹ Ruslar da, kendi amaçlarına ulaşmak için bu yapay öğretilerden medet ummuşlardır. Hükümetin teşvikiyle Rus gazetesi ve ilim adamları, Orta Asya'daki işgallerini Timur'un (ö. 1405) Moskova'yı işgali gibi doğrudan ve daha dolaylı olarak Cengiz Han'ın soyundan gelenlerin zorla yükledikleri "Tatar boyunduruğu" gibi "Pan-Turancı alametlerin gecikmiş intikamı şeklinde göstermeye başladılar.

Bu öğretiyi Fransız tarihçi L. Cahun'n *Introduction a l'Histoire de l'Asie, Turcs, et Mongols, des Origines à 1405*³⁰ adlı eserinde süslemiş ve Moğol hükümdar Cengiz Han'ın fetih arzusunun kendi ırksal üstünlüğüne inancından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu kitabın 1893-1894 Fransız-Rus uzlaşmasının hemen akabinde, Rusya'nın Orta Asya'yı işgalini "medenileştirme görevi"nin parçası şeklinde haklı göstermeye çalıştığı dönemde basılmış olması belki de tesadüf değildir.

Cengiz Han'ın 1227 yılındaki ölümünden kısa süre sonra yazılmış olan *Moğolların Gizli Tarihi*'nde Moğolların ırkî üstünlüklerine atıf gayet tabii yoktur. Onun yerine Cengiz Han'ın "Tangri kapıyı açıp dizginleri bize verdi,"³¹ sözlerine yer verilmiştir. Bu sözler Cengiz Han'ın kendini ilahî emirle hükümdar olduğunu gördüğüne işaret eder. Cengiz Han'ın kendisi, idaresindeki kabilelerin aksine, iktidarın odağıydı ve hep öyle kaldı. Her halde Moğollar Türk değildir ve Moğol ordularının birçok ırkı bünyelerinde barındırdığı bellidir.

Vambery'nin *Türkenvolk (Türk Halkları)*³³ eserini temel alan ve Sir Denison Ross'un derlediği Birleşik Krallık Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Birinci Dünya Savaşı esnasında *Turancılar ve Pan Turancılığın El Kitabı*³⁵ "Hareket" in ilk dönemine bir başka örnektir. Bolşevik İhtilali'nden sonra Paris'te sürgünde olan Alexander Kerensky dahi aynı "Turancı" söylemi kullanıyor, onu "dünyayı tehdit eden baş belası" ilan ediyordu.³⁶ Avrupa kökenli olmasına ve Avrupa'nın amaçlarını gütmesine rağmen bu fikir, özellikle Avrupa'da sürgünde yaşayan bazı Orta Asyalılar arasında tutundu – çünkü Rus işgalinin ve onu takip eden sömürgeleştirilmenin vatanlarından kalkacağı vaadini taşıyordu.

“Pan Türkçülük” ithamları bugün dahi, özellikle ama münhasıran olmamak kaydıyla, Sovyetler Birliği’nde gündemdedir; kültürel hareketler dahi bunların hedefindedir; ayrıca Türkler’in ortak kök ve lisanları hakkındaki bilimsel kitaplar, bilhassa Türk lehçelerinin, Sovyetlerin iddia ettiği gibi ayrı ve belirgin “lisanlar” olduğu tezini çürütenler ve hatta sanat eserlerinde kullanılan İslamî hilal sembolü bile hedeftedir.

Orta Asya’da tarih, siyaset ve edebiyat her zaman birbirinden ayrılmaz olmuştur. Bu gelenek hükümet şeklinden bağımsız olarak halen devam etmektedir. Bu yüzden belli bir tarihî ya da edebî eserin içinde saklı tüm anlamları kavrayabilmek için gerekli tarihî bilgi donanımı şarttır. Günümüzün şartlarına yapılan tarihî atıflar, kabaca bu kitabın yazıldığı esnadaki siyasî eğilim ya da pozisyonları yansıtır. Orta Asya basımında en azından kendi lehçelerinde çıkan haberlerin hepsi Orta Asyalıların tarihî kültürleri üzerine bina edilmiş, (aynı İngilizce konuşan Milletler Topluluğu’na benzer bir) Türk Milletler Topluluğu arzulanı göstermektedir. Her şeyden önce, Orta Asyalılar atalarının topraklarında yaşamaktadırlar.

DESTANLARIN İNCELENMESİ

Hem Doğu hem Batı ilim dünyasının Türk destan tarzına ilgisi sınırlı tür ve miktarda olmuştur. Şöyle sınırlıdır: genel tertip ve teşekkül ile çeviriye yoğunlaşmış ama bu destanların hangi sebeple oluşturulduğuna bakılmamıştır. Ayrıca, ataları bu süslü, sözlü tarihi yazmış olan insanların üzerindeki destanların etkisini çok nadiren tartışılmıştır. Hatta Çarlık Rusyası ve Sovyet idaresi destan türünü sadece folklor sınıfına ait addetmiştir. Buna karşılık folklor çalışmaları “gerçek ilim”³⁷ seviyesine yüceltilmiştir. Bu terimler de daha sonra konuyu araştıran Orta Asyalı bilim adamlarına dayatılmıştır.

Orta Asya’da bu süslü, sözlü tarihlerin önemini vurgulayan, destanları derleyen ve araştıranların belli başlıları şunlardır: A.A. Divay (Divayev)³⁸, Hamid Alimjan (Olimjan), Gazi Alim, M. Ghabdullin, Tura Mirzaev, T. Sydykov ve Rus V.M Zhirmunskii; hepsinin eserleri aşağıda ele alınmıştır. Batıda sözlü edebiyat³⁹ ve epik tarza ilgi duyan birtakım araştırmacılar mevcuttur. 1964-1974 arasında Prof. Arthur Hatto Londra Üniversitesi Queen Mary College’de “epik tarzın gelenekleri”ni inceleyen bir seminer yönetmiştir. Seminere katılanların çoğu epik şiire ilgi duyan bilim adamlarıydı ve daha çok birbirlerini ve bu tarz hakkında yazılmış eserleri okumak isteyenleri bu tür hakkında bilgilendirmeye yoğunlaşmışlardı. Bu Londra epik seminerinin meyvelerinden biri

1980⁴⁰ senesinde yayımlanmıştır. 1960'lardan beri batılı araştırmacılar destanlarla, özellikle de çeviri sorunuyla, daha çok ilgilenmektedirler. Yukarıda bahsedilen eserlerin çevirileri (*Orhon Yazıtları*, *Dîvan-ı Lûgat-it Türk* ve *Kudatgu Bilig* haricinde *Dede Korkut* ve *Kökötöy* (*Manas*'ın bir bölümü)⁴¹ destanları da İngilizce'ye kazandırılmış olan önemli noksansız eserlerdir. Şimdiye kadar yalnızca tek bir batılı bilim adamı, Geofrey L. Lewis, destanın niçin yaratılmış olduğunu, yaptığı *Dede Korkut* çevirisinin giriş bölümünde sormuştur. Öte yandan A.T. Hatto 19. Yüzyılın ikinci yarısında *Kökötöy*'ün olması siyasî kullanımını incelemiştir.⁴²

Zeki Velîdî Togan 1931'de *Türk Millî Destanının Tasnifi*⁴³ genel başlığı altında dört makale yayımlamıştır. Togan'a göre:

“Millî destanlar sahih, kesin tarihî olayları tarihten ziyade, bir milletin ruh ve duygularını yansıtırlar. Destanlar tümüyle tarihî olayları temel alabilirler ya da almazlar. Buna rağmen bir milletin edebî anıtlarıdır. Destanlar üç evreden geçerler: (1) Halk şairleri ufak kısımlar halinde çeşitli dönemlerden bir dizi olay anlatırlar; (2) Bütün milleti ilgilendiren bir olay bu parçaları bir noktaya odaklayarak destanı yaratır; (3) Sonunda bir millet çok büyük bir olayla karşılaştığında aydın bir şair bu destan parçalarını toparlayarak büyük millî destanı yaratır...”

“Türkler defalarca ikinci safhadan geçmişlerdir. Türk milletinin ülkelerini ifade eden destanlar Oğuz idaresi gibi olgular sebebiyle ortaya çıkmışlardır. Ama bu destanlar büyük bir şair tarafından derlenip, millî destana evrildikleri üçüncü safhaya erişmemişlerdir. Şimdilik elimizde yalnızca büyük destanlardan parçalar vardır.”

Bir başka istisna da destanların önemi hakkında birkaç eser yayımlamış olan N. Atsız'dır. Atsız, Z.V. Togan ile F. Köprülü arasındaki aşağıdaki tartışmaya işaret etmiştir:

“Togan Danişmend Gazi ve Seyid Battal Gazi'ye ait hikâyelerin Anadolu'da İslam ile Bizans'ın çekişmesinden kaynaklanmış olabileceğini kabul etmekle birlikte, bu çekişmelerin Selçuklu devrini değil, daha önceki Arap devrini yansıttığını iddia eder. Böylece Togan bunları Türk destanlarından saymaz. Öte yandan Köprülü, Togan'ın görüşüne katılmaz ve bu hikâyelerin Anadolu'daki Bizans-İslam çekişmeleri sırasınca Emevîler arasındaki Türk unsurlar, özellikle Abbasî ordulardan kaynaklanmış olabileceğini vurgular.”⁴⁴

Alpamiş Destanı'nın Rus İmparatorluğu/Sovyetler Birliği'ndeki incelenme tarihi karmaşıktır ve 19. Yüzyıl sonundan beri, derlenme, yayımlanma ve yeniden yayımlanmanın birbiriyle örülmüştür. Bu, Destan'ın yok edilmesi ile muhafaza edilmesi mücadelesinin birinci safhasının cereyan ettiği anahtar sahnedir. Bu süreç Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (CPSU) SSCB Şark Enstitülerine verdiği ilke direktifleri ve enstitülerin faaliyetleriyle bağlantılıdır. Bundan sonraki bölümde, derleme, yayımlama ve bu çevredeki olaylarla vücut bulan mücadelenin “ilk safhası”na eğileceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1. T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, (Bloomington, 1968, s. 231. Hem asıl hem çeviri bu kaynaktan alınmıştır.
2. Kaşgarlı Mahmud'un (1070'lerde yazdığı) *Diwan Lugat at-Türk* James Kelly'nin katkılarıyla Robert Dankoff tarafından *A Compendium of the Turkic Dialects* adıyla çevrilmiştir (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982-1985. Bu cilt Sources of Oriental Literature serisinde yayımlanmıştır. Editörler Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Harvard. “Parts” şeklinde adlandırılan ciltler I, II, III, sırasıyla 1982, 1984 ve 1985'te yayımlanmıştır. Bu terim Part III, s. 157'de tarif edilmiştir ve Part II'nin s. 227'de (el yazması metin s. 512) kullanılmıştır.
3. “Meni hikmelerim dana eşitsin/Sözüm dastan kılıb maksadığa yitsin!” Bkz. K Eraslan, *Hikmet* (Ankara, 1983), s. 280.
4. *Alp* terimi *batır*, *batu*, *bagatur* kelimeleriyle birbiriyle değiştirilebilir şekilde kullanılır. “Yürekli”, “yiğit” “cesur” anlamındadır ve yetenekli ve korkusuz kahramanın savaş ya da yarışmada denenmiş özellikleridir. Bkz. Sir Gerard Clauson *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (Oxford, 1972), s. 127. Ayrıca bkz. John Hangin, *A Concise English-Mongolian Dictionary* (Indiana, 1970), 270 “Batır” maddesi.
5. *Dede Korkut Kitabı*'nda şaire *ozan* adı verilir. Bkz. G.L. Lewis çevirisi (Penguin, 1974). Bu kişilere aynı zamanda çeşitli yerlerde *bahşi*, *akın*, *aşık*, *şaman*, *kam* da denmiştir. Gazi Alim “*akın*” kelimesini, Hamid Alimjan ise “*bahşi*”yi kullanır.
6. Bu müzik aletine genellikle *kobuz* ya da *kopuz* adı verilir. Bugün Anadolu'da hala kullanılan *saz* ya da *bağlamanın* atası kopuzdur. Pitt-Rivers Museum'da bunun bir örneğini görmek mümkündür. Resimli tam bir tanım için bkz. Bolat Sarıbaev, *Kazaktın Muzikalık Aspaptarı* (Alma- Ata, 1978). Ayrıca bkz. Doerfer, “Türkische und Mongolische Elemente,” *Neupersischen III* (Wiesbaden, 1967), 1546.

7. 8. Yüzyıl başındaki Orhun yazıtlarında dahi geçmişe dönüş yöntemi kullanılır.
8. Boratav'a göre sözlü edebiyatın tabiat-üstü içeriği, bu eserlerin doğuş yerlerine olan mesafeye doğrudan orantılıdır: yani, eserin oluşturulduğu yerden uzaklaştıkça büyümlü unsurlar fazlalaşır. Bkz. P. N. Boratav, **Halk Hikayeleri ve Hikayeciliği** (Ankara, 1946).
9. Siyasî hudut ve sınırlar, bu suni kısıtlamalar onlara son zamanlarda dayatılınca kadar Orta Asyalılar için pek anlamlı değildi. Bkz. Rene Grousset, **The Empire of the Steppes**, (çeviri N. Walford) (New Brunswick, NJ, 1970), 221-2, 253; ayrıca bkz. O. Caroe **Soviet Empire, the Turks of Central Asia and Stalinism** (Londra, 1953); ayrıca Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkî Türkistan ve Yakın Tarihi**, (ikinci basım) (İstanbul, 1981).
10. Bkz. Z.V.Togan, **Türkistan**, 39, not 18. Ayrıca bkz. I. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü** (İstanbul, 1984) (üçüncü basım)-
11. A. İnan, **Makaleler ve İncelemeler** (Ankara,19). Ayrıca bkz. Z.V. Togan, **Oğuz Destanı** (İstanbul, 1972); H. N. Orkun, "Oğuz Destanına Dair," **Ülkü**, V. 5, Sayı 30, 1935; F. Sümer, "Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler," **Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Dergisi**, 1959; ve D. Sinor, "Oğuz Destanı Üzerine Bazı Mülahazalar," (Fransızca'dan çeviren Ahmet Ateş) **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 1952.
12. Bkz. **Şecere-i Terakime** (Tıpkıbasım) Giriş bölümü (Ankara, 1937); A. İnan, "Destan-ı Cengiz Han Kitabı Hakkında," **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, sene 3, nu. 25, 1934.
13. G.M.H. Schoolbraid, **The Oral Epic of Siberia and Central Asia** (Indiana, 1975).
14. *Ozan*'ın *oymak* içinde başka görevleri de vardı. Bkz. Fuat Köprülü, "Ozan," **Azerbaycan Yurt Bilgisi** Nu. 3, 1932. Aynı yazarın **Edebiyat Araştırmaları** (İstanbul, 1966) eserinde yeniden basılmıştır.
15. *Kımız* köpürtülmüş kısrak sütüdür. Orta Asyalıların çok sevdikleri bir içkidir.
16. A. T. Hatto'nun **A Memorial Feast for Kökötöy Han** (Londra, 1977) eserindeki
17. tanıma bakınız. Bu eser **Manas**'ın kısa bir anlatımıdır.
18. Bkz. Arminius Vambery, **Chaghataische Sprachstudien**, (Pest, 1867), 154. (Yeniden basım: Philo Press, Amsterdam, 1975).
19. **Tahir bila Zohra**, orijinal Çağatay metni; (Almanca'ya tercüme G. Raquette) (Lund, 1930)

20. “Uygulanmış” bir masal derlemesi Amina Shah, *Folk Tales of Central Asia*, (Londra, 1975) içinde bulunabilir.
21. **Çora Batır** böyle bir destan görünümündedir, 16. Yüzyılın ortalarında değiştirilmiştir. Bu destana genel bir bakış için bkz. H.B. Paksoy “Chora Batır: A Tatar Admonition to Future Generations” *Studies in Comparative Communism* Vol. XIX nu: 3 ve 4, 1986.
22. Başarılı kuluçka devri örnekleri **Oğuz Han**; N. Ural, *Ergenekon* (Ankara, 1972) ve *Kül Tegin*’dir.
23. Bkz. H. B. Paksoy, “Central Asia’s New Dastans,” *Central Asian Survey* (Bundan sonra **CAS**), cilt 6, n. 1
24. **Uzbek Sovet Entsiklopediyası** (Taşkent, 1971), 112-4. Bundan sonra: **USE**
25. **Bol’shaia Sovetskaia Entsiklopediia**, Üçüncü Basım (Moskova, 1978), Cilt. I, 458. Bundan sonra **BSE**
26. Alıntı yapılan bölümler Tekin çevirisindedir (bu bölümün 1. notunda zikredilmiştir), 262-267, düzeltilmiş imlâ ile verilmiştir.
27. Balasagunlu Yusuf’un **Kutadgu Bilig**’i; 1077’de tamamlandı, Dankoff tarafından **Wisdom of Royal Glory** adıyla çevrildi (Chicago, 1983). Buradaki kısımlar, ilgili satır numaralarıyla birlikte Dankoff çevirisinden alınmıştır.
28. Bkz. Örneğin **Azerbaycan filologiyası meseleleri**, Nu. 2 (Baku, 1984) burada bu konularda çeşitli ilim adamlarının bir düzineden fazla makalesi, Orkhon yazıtlarıyla ilgili tekrarlanan bir tartışma, **DLT** ve **Dede Korkut Destanı**’nın birçok incelemesi vardır. Orta Asya’nın her ‘Cumhuriyetinde’ benzer bir gidişatı gözlemlemek mümkündür.
29. Arşiv belgeleri için M. Kemal Öke, Prof. Arminius Vambery and Anglo-Ottoman Relations 1889-1907 **Bulletin of the Turkish Studies Association**, Vol. 9, Nu.2, 1985.
30. E. Ingram, **The Beginnings of the Great Game in Asia 1828-1834** (Oxford,1979); idem, **Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia 1797-1800** (Oxford, 1981); idem, **In Defense of British India: Great Britain in the Middle East 175-1842** (Londra, 1984).
31. 1896 Paris basımı.
32. Bkz. **Moğolların Gizli Tarihi** (Çev. A.Temir) (Ankara, 1948), s. 227. F. Cleaves’in daha yeni bir çevirisi de vardır.
33. Bkz. T. Allsen, **Mongol Imperialism** (Berkeley, 1987); M. Rossabi, **Khubilai Khan** (Berkeley, 1988).

34. Majestelerinin hükûmetinin Naval Staff Intelligence Department (Bahriye Personel İstihbarat Dairesi) tarafından yayınlanmıştır(Oxford, Kasım 1918).
35. Yayımı (Leipzig, 1885).
36. Bu eser ve yazarının teşhisi konusunda bkz. Togan'ın *Türkistan*, 560-563'teki yorumları.
37. Ek kaynak için bkz. H. B. Paksoy, "Central Asia's New Dastans." Ayrıca (1910'larda Ziya Gökalp ve Ömer Seyfeddin'in dostu olan ve Tekin Alp takma adını kullanan) M. Cohen'in *Turkismus und PanTurkismus* adlı eseri Weimar'da (Verlag Gustav Klemperer, 1915) yayımlanmıştır. İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bu eseri Almanca'dan İngilizce'ye çevirtmiş ve "gizli" sınıfına ayırmıştır. Bkz. C.W. Hostler, *Turkism and the Soviets* (Londra, 1957)
38. Bkz. Örneğin V. Propp, *Morfologiya skazki* (Leningrad, 1928), The American Folklore Society & Indiana University Research Center for the Language Sciences tarafından çevirilmiş ve Indiana Üniversitesi ile Texas Üniversitesi matbaasınca ortaklaşa, Austin'de 1968'de *Morphology of the Folktale* adıyla basılmıştır.
39. Rusça dil kaynaklarında kullanılan şekli Divaev'dir. Kendisi de Başkurt olan Togan ondan Divay adıyla bahseder. Divay hakkında ek ayrıntı için İkinci Bölüm'e bakınız.
40. Bunun bir örneği Heda Jason'dur, "Oral Literature and the Source of Language," *Rand* s. 3758 1968, *Current Anthropology*'e sunulmuştur (Chicago); idem "A Multi-Dimensional Approach to Oral Literature: A Proposal," *Rand* s. 3733 1968. (İlk kez American Anthropological Association, Washington D.D., 1967)'e okunmuştur.
41. *Traditions of Heroic and Epic Poetry*, A.T. Hatto, Editör. (London, 1980).
42. Hatto'nun *Kökötöy-Khan*, 'ından yukarıda 16 numaralı notta alıntılanmıştır.
43. Hatto'nun *Kökötöy* adlı eserinde giriş kısmına (sayfa 90-91)bakınız.
44. Z.V. Togan, "Türk Millî Destanının Tasnifi," *Atsız Mecmua*, Mayıs, Haziran Temmuz, Eylül 1931, N. Atsız'ın *Türk Tarihinde Meseleler* (İstanbul, 1975), 157'de alıntılanmıştır.
45. N. Atsız, ibid.

BÖLÜM 2: Alpamiş'ı Yoketme ve Kurtarma Çabaları

Birinci Evre

ORTA ASYA'DA EMPERYAL RUS SİYASETİ

Rusların stepleri ve Türkistan'ı askerî olarak fethi uzun bir süreçtir ve başlangıcı IV İvan'ın (1533-1582) fetihlerine kadar uzanır. Volga boyunun tamamını ve Sibirya'nın büyük bir bölümünü ilhak ederek Rus devletinin doğudaki Slav olmayan bölgelere doğru yayılmasını başlatan IV. İvan'dır. O zamandan başlayarak Rus baş şehrinde yönetilen topraklar antlaşma ve daha sıkça da fetih yoluyla genişlemeye devam etti.18. yüzyılda I. Petro çok hayran olduğu IV. İvan'ın elde ettiği toprakları, askerî reformdan Doğu bilimleri araştırma programlarına kadar uzanan çeşitli projelerle imara başladı. I.Petro ve hemen ondan sonra tahta çıkanlar bozkır'ın kuzeyinde kale inşasını 1716'da Omsk, 1737'de Orenburg, 1752'de Petropavlovsk ve diğerlerini kapsayacak şekilde genişlettiler. 1730 ile 1760 arasında tüm Sibirya bozkır sınırına Kosak yerleşimleri kuruldu. Bunlar 19. Yüzyılda Hazar'ın doğusundaki fetihlerin başlangıç üsleri olacaktı. Bu sürecin doruğu, 19. yüzyılın son dört onyılına, Çimkent'in 1864'te alınışından 1892'de İngilizler ile yapılan, Rus İmparatorluğu'nun güney sınırını Amu Derya ırmağı boyunca Afgan sınırına sabitleyen sınır antlaşmasıdır.¹

Çarlık yönetimi bu muazzam alanın denetimini elde ettikten sonra hükümlerine girişti. Volga-Ural bölgesi, kuzey Kafkasya ve Transkafkasya gibi Avrupa Rusyası'na dahil edildiği halde, stepler ve Türkistan iki büyük bölge, step *krai* ile Türkistan *krai* olarak ayrılmıştı. Birincisi Sibirya'nın güneyinde, ikincisi Balkaş Gölü'nün güney ve güneydoğusunda Çin kadardı. O yörede, sivil idareciler yerine askerî genel valiler yetkiliydiler. Güneyde hâlâ göstermelik bağımsız Kiva ve içinden Amu Derya'nın aktığı Buhara hanlıkları vardı.² Bundan sonraki emperyal idare yıllarında Orta Asyalılar kanunî konum yoluyla ayırımı tabi tutuldular. Örneğin, Tatarlar Azerbaycanlı Türkler gibi Rus vatanı sayılırken Türkistan ve step nüfusu kuzey Kafkasya'dakiler gibi *ino-rodtsy*, “yabancı” olarak sınıflandırıldı. Bu yörelerin sömürge konumu gizlenmiyordu. 1906'dan rejimin çöküşüne kadarki Duma yıllarında step ve Türkistan nüfusu önce son derece seyrek temsil edilmiş ve sonunda “geri kalmışlık” nedeniyle oy hakkı ellerinden alınmıştır.

Rus idaresinin bir başka yan ürünü de bölgede Rus Ortodoks kiliselerinin yerleşmesi ve yerel nüfusa yönelik misyonerlik faaliyetleridir. Bu çabalar IV. İvan'ın 1552'de Kazan'ı fethetmesiyle başlamış ve daha sonraları çeşitli şekillerde devam etmiştir. Özellikle 19. Yüzyıl dinî misyonerliğinin bir parçası, Rusça'nın yaygınlaştırılması ya da anadil için Kiril alfabesi yaratmaktır. Bu siyasetin çeşitli yönlerinin birbiriyle ilgili olduğunu gösteren bir örnek Divay'ın çağdaşı N.I. Il'minskii'nin önderlik ettiği Rus-Ortodoks misyonerlerin çalışmalarıdır. Ayrıca bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Sovyet dil siyaseti Il'minskii'den esinlenmiştir.

Il'minskii'nin yöntemi aslında Tatar ve (o zamanlar “Kırgız” diye adlandırılan) Kazak lehçelerini birbirinden ayırıp, Kazak lehçesi için bir Kiril alfabesi tesis etmektir. Il'minskii'nin çabası Kiril harfleri kullanarak oymağa ve bölgeye has kelimeleri görsel açıdan vurgulamak ve her ne kadar ufak olursa olsun telaffuz çeşitliliklerini kodlamaktır. Bir başka Rus Ortodoks misyoner ve Kazan Akademisi mezunu Mikola Ostroumov çabalarını Il'minskii'nin çalışmaları üzerine temellendirmiş ve Taşkent lehçesi kullanan yerleşik nüfus için ve onların dilini Tatar ve Kazak lehçelerinden ayırt etmek için bir “Sart” dili yaratmaya çalışmıştır.

Ostroumov Taşkent'te *Türkistan vilayetinin gazetesi: Tuzemnaia gazeta* adlı, 1883-1917 seneleri arasında 35 yıl boyunca yayınlanan bir gazete kurmuştu; 1890-1896 arasında her baskısının 600-700 adet olduğu biliniyor. Gazetenin diline “Sartiyе” adını vermiş ve onun etrafında bir “Sart edebiyatı” oluşmasına uğraşmıştır. Togan'a⁵ göre bu gazetenin dili *bozuk* bir lehçedir ve Ostrounov bu dili “Tatar ve Kazak” ağızlarından uzaklaştırmak için özel yöntemler uygulamıştır.”

“Örneğin makalelerde ‘kelgen’, ‘toqtay turgan’, ‘tilegen’, ‘büyük’, ‘pek’, ‘güzel’ kelimeleri kullanıldığında bu kelimelere öfkelenir, onları ‘Tatar’ ve ‘Kazak’ diye etiketler ve yerlerine sırasıyla ‘kılğan’, ‘toqtay durgan’, ‘khohlegan’, ‘katte’, ‘cude’, ‘ciralık’ yerleştirirdi. Dahası, ödünç alınmış kelimelerin imlâsını değiştirir, örneğin ‘vagon’, ‘poezd’ ‘vagan’ ve ‘fayız’ olurdu. Bu abartılı telaffuz tarzı Ostroumov gazetesini yayınladığı süreçte kullanılmıştır. Buna rağmen Kokand ve Khiva edebiyatçı ve gazetecilerinin dili Çağatay geleneğinin güzelliğini korumuştur.”

Yerel kullanımların sesbilim özelliklerini böyle çarpıtmak, aşağıda tartışacağımız daha sonraki Rus siyasetine, yani bu tür farklılıkları Latin, daha sonra

Kiril harfleriyle kaydedip sonra da ortaya çıkan her ürüne “ayrı dil” adını verme siyasetine doğru bir adımdır. Sovyet kaynakları Rus “ağabeylerinin” himayesine girmeden evvel Orta Asya Halkları’nın yazılı dile sahip olmadıklarını ve onlara bunu Sovyetlerin verdiğini iddia ettiklerinde anlaşılması gereken budur.⁶

Bu çabaların göçebelerle Tatarlar arasındaki, II.Katerina devrinde oluşan hıncı çoğalttığına dikkat çekmek lazımdır: II.Katerina (1762-96) saltanatı esnasında Transoxiana (Maveraünnehir) şehirleriyle ticaret yaptıkları (ve Çariçe’nin hükûmetinin yarı resmî temsilcileri gibi hareket ettikleri için), aynı zamanda da göçebeler arasında İslam’ı yadıklarından, Tatar tüccarlarla mollalara birtakım imtiyazlar vermiştir. Anlaşılan II.Katerina İslam’ın oymak birliğini kıracağına ve göçebeleri daha yoğurulabilir kıvama getireceğine inanmıştı.

ORTA ASYALILAR’IN TEPKİLERİ

Orta Asyalılar’ın tepkileri Rusların baskı uyguladıkları alanlar kadar geniş olmuş, silahlı direnişten eğitim reformu ve yayıncılığa kadar uzanmıştı. Bu eserde en merkezî ve köklü tepkilerine, yani geçmişlerinin simge ve zengin kaynağını koruma ihtiyacına eğileceğiz. 19. Yüzyılın sonlarında, Rus işgalinden hemen sonra, kayıtların gösterdiğine göre birçok kişi *destan*ları anlatışlarını derleyip kaydetmeye başladılar. Teşhis edebildiğimiz dört kurtarıcı dalga, *Alpamış* ve Türk *destanı*nı yok olmaktan kurtarmak için *bahşi*’lerden derledikten, yazıya geçirip, basıp yayımlayan konuyla ilgili kişiler ilk – biyolojikten ziyade – düşüncesele kuşağı oluşturur. Bu kurtarıcılar ve onlardan sonra gelenler *Alpamış*’ın korunmasında çok önemli bir görev yapmışlardır.

Alpamış’ı baskıya sunmaya çabalayan ilk dalga 19. Yüzyılın sonuyla 20. Yüzyılın başında Kazan’da yeşermiş idi. Çar’ın gizli polisinden çekindiklerinden, asıl isimlerini kullanmadıkları için çoğu hakkında bilgimiz pek azdır. *Alpamış*’ın bilinen en eski basılı şeklinin (aşağıdaki notlarda ilk not), başlık sayfasında şu ifade vardır:

“Bu hikayeyi Yusuf bin Hoca Şeyhülislam oğlu aktarmıştır. Tarih Hicretin 1316 senesi, Rus takvimine göre 8 Mart 1899’dur. Onu bir gün ve bir gecede bitirdim. Yanlışlar zaman kıtlığı yüzündendir. 1901 ve 1916 arasında yedi baskı yapıldığını göre bu yayım yerli okurların beğenisini kazanmış olmalıdır (notlarda kaydedilmiştir).

Togan'a göre⁸ bu kişinin daha geniş çaplı gayretleri Kazak ağzında basımcılığın kurulmasında ve birçok hikayenin Kazak zevkine göre uyarlanmasında büyük rol oynamıştır.

“1880’lerde Kazak edebî ağzı matbaada basılmaya başlandı. Bunu destekleyenlerden biri Şexhülislamoğlu (sic) Yusufbek’tir. Qarqaralı (sic) bir hocadır. Kazaklar’ın Ahmet Midhat’ı⁹ kabul edilir. Tek bir gün ya da gecede yüzlerce hatta birkaç bin beyitlik kitaplar yazmıştır.

“*Halk edebiyatının* pek çok sevilen eserini, özellikle Hazreti Ali Hikayeleri, Hasan ile Hüseyin, Kerbelâ, Salsal Zerkum gibi Şii efsanelerini yayımlamış; ayrıca *Rüstem*, *Cemşid*, *Ferhad-ü Şirin* gibi İran *destanlarını* Kazak lehçesinde yayımlamıştır. Yusufbek bu İslâmî İran eserlerini Kazak hayatına uyarlamıştır. Onun eserlerinde Ali ve Hüseyin tam anlamıyla göçebe Kazak örnekleridir. Bu bakımdan İslam geleneklerinin yayımlanmasında eserlerinin çok büyük payı vardır.

“Radloff böyle bir eser olan *Kıssa-i Jümcüme*’nin yıllardır faaliyette olan Hıristiyan misyonerlerin bütün kazanımlarını tamamen hiçe indirdiğini hayretle kaydetmiştir.¹⁰ Kazaklar arasında hâlâ canlı olan eski Türk *destan*, mitoloji ve folkloru Avrupa’ya Radloff, Altynsaryn, Letsch ve Platonov tanıtmıştır. Öte yandan Yusufbek gayet tabii içlerine bir miktar İslâmî unsur katarak onları gelecek nesiller yararına derlemiş, kaydetmiştir.

“Yusufbek’in Kazakça’sını Kazak olmayan Türkler anlayabilir ve dilbilgisi de eski Çağatay dilbilgisinden alınmıştır. Yayınları arasında *Qizjibek*, *Alpamış*, *Ayman Çolpan* meşhurdur.”

Bu “birinci dalga”nın belki de en ünlüsü, Alpamış’ın İngilizce çevirisinin üçüncü bölümünde derlemeleri ile adı geçen Abubakir Ahmedjan Divay (Divaev)’dir. Divay’ın meslek hayatını biliyoruz çünkü o hayatını, malzeme topladığı ve soy araştırmacısı olarak ünlendiği, eski Rus yönetimi sırasında pek çok yayına imza attığı Çarlık Rusyası memurluğunda geçirmiştir. Bir Başkurt¹¹ olan Divay 19 Aralık 1855’te Orenburg’da doğmuş ve hayatının büyük bölümünü Kazaklar arasında geçirmiştir. Orenburg Nepliev askerî akademisinde eğitim görmüş, önce (birçok sınıf arkadaşının Kazak olduğu bildirilen) Asya bölümünde okumuş, sonra da bozkır bölgeleri için Doğu dilleri çevirmenleri eğiten bölüme devam etmiştir.

1876-1877'de 21 yaşındayken okulu bitirdiğinde Türkistan *krai* bürokrasisinde bir mevkie tayin edilmiştir. Divay bu güney step bölgesinde seyahat etmiş ve birçok Kazak, Kırgız ve Uzbek aulunu ziyaret imkânı bulmuştur. Evliya Ata *uezd'*inin (idarî biriminin) bölüm müfettişliğini yapmış, daha sonra Sir-i Derya *oblast'*ı Genel Valiliğine bağlı Özel Görevler dairesinde çevirmen ve ast memurluk yapmıştır. Bu ikinci görevinde Türkistan *krai'*in¹³ her yerine seyahat imkanı bulmuştur.

Divay soy bilimleri üzerine belge toplamaya 1883'te başlamıştır. Bir sonraki sene Syr-Derya *oblast'*ının Genel Valisi, N.I Grodenko, aralarında “Kazak”, “Kırgız”¹⁴ ve “Karakırgız”ların bulunduğu *oblast'*taki, göçebelere ananevî yasaları hakkında bir kılavuz yönetmelik yayınlamak amacıyla bu toplulukların geleneksel yasaları hakkında bilgi derlenmesini başlatmıştır. Divay'ın, bu girişimde çalıştığı sürede, eğitilmiş Kırgızlar'ın elindeki eski elyazmalarından tarihî efsaneler, kahramanlık şiirleri, vecizeler, hayvan masalları, bulmacalar, sihirli sözler, vb. Derlediği söylenir.”¹⁶ Bu malzemenin bir bölümünü Grodekov'un kitabında yayınlamıştır. Geri kalanı, hayvan hikayeleri, efsaneler, Şarkılar, şiirler ve *destanlar Sbornik materialov dlia statistiki Syr-Dar'inskoi oblasti'*de 1891-1897, 1901, 1902, 1904, 1905 ve 1907 yıllarında yayınlanmıştır. Divay'ın makaleleri birçok tanınmış doğu bilimcisince incelenmiştir.¹⁷

Divay'ın makaleleri 1890'larda başka dergilerde de yayımlanmıştır – bunların arasında *Okraina* dergisi, *Sredniaia Aziia* takvimi ve yarı resmî *Turkentskaia Vedomost'* vardır. Bu sırada *Zapiski Vostochnogo otdela Russkogo arkheologicheskogo otdela Russkogo geograficheskogo obshchestva*, ve *Zapiski Russkogo geograficheskogo obshchestva* gibi, İmparatorluğun belli başlı doğu ilimleri ve etnoğrafya dergilerinde ilmî makaleler yayınlamaya başladı. 1896'da Divay, *Turkistanskii kruzhok Liubitelei arkheologii* (Türkistan Arkeoloji Sevenler Camiası) kurucuları arasındadır.¹⁸ Divay 1906'da Taşkent'teki Tatar (sic) okulunun müdürlüğüne geldi ve *Turkenstanski sbornik satei i sochinenii otnosiashchikhsia k Srednei Azii, 1878 -1887*.¹⁹ da Orta Asya hakkında belge toplanmasına katkıda bulundu.

Divay'ın etnograf ve Türk bilimci olarak meslekteki 25. senesi 1915'te kutlanmıştır. Bu vesileyle *Zhivaia Starina* dergisi eserlerinin incelemeleri ile özgeçmiş ile ilgili bilgiler yayınladı. Fakat bu, Bolşevik rejimde de devam edeceği çabalarının sonu değildi.

SOVYET DÖNEMİ POLİTİKALARI

Bolşevik ve Sovyetler Birliği yönetimlerinin birçok politikası Çarlık devri uygulamasının devamıydı – tek fark ondan daha köklü ve acımasızca, daha büyük kararlılık ve yeni bir söylemle uygulanmalarıydı. “Medenîleştirme görevi”nin yerini “komünizm yoluyla hürleştirme” almıştı. Çar devrindeki genel valiler yerine idarede komiserler ve çoğu Rus demiryolu işçisi olan sovyetler vardı; imparatorluğun *krai* ve *oblast*’larının yerini birbiri ardına yaratılmış olan “cumhuriyetler” almıştı; Hıristiyan misyonerlerin yerini, yeni Marksizm-Leninizm dininin misyonerleri ve kiliselerinkini de komünist dernekleri ve Tanrı tanımayan gayretkeş yobaz takımı almıştı.

“Geri kalmışlık” söylemi terk edilmişti ama, Batı Avrupa anlamında bir “millet”i tanımlayan Stalinci kıstaslar aynı şeyleri ima için kullanılıyordu. Rus işçilerin üstlendiği komünizme açık görünmeyen ve tehlikeli bir bağdaşıklık içindeki Orta Asya Türkleri’ni ise daha elverişli “milletler”e “indirmek” gerekiyordu. Stalin’in 1913’teki “Marksizm ve Millî Soru” eserinde ifade ettiği modele uyması için her milletin tek, ayrı ve belirgin bir dili, ülkesi, ekonomisi ve tarihi olmalıydı ya da onlar için bu tür kurgusal veriler yaratılmalı idi. Orta Asya Türkleri bölgesel ekonomik çeşitliliğe rağmen tek bir dil, ülke ve tarihî geleneği paylaşıyorlardı. Böylece, Stalin’in kıstaslarına göre muazzam bir “millet” oluşturuyorlardı. Sovyetler bunun yerine birçok “millet” yaratmaya giriştiler. Atılacak adımlar aşikârı: farklı bölgeler yaratılacak ve her bölgeye uydurma “edebî dil”, ekonomi ve tarih yerleştirilecekti. Burada kılavuz zorunluluk, farklılıklar yoluyla bölünme yaratmaktı. Lehçeler “ayrı diller” haline geldi, aşiret veya başka alt topluluklar “milletler” oldular. Yeni tarihler her “millet”in tarihî belirginliğini, yeni farklılığı tarihe geri yansıtarak ispatlayabildi.²⁰ *Destanlar* buna engeldi.

Sınır Değişiklikleri ve Dil Reformu

1920’ler ve 1930’larda Sovyet Orta Asyası’nda sınırlar, “kağıt üzerinde” bağımsız ve ayrılma dahil haklara sahip, gittikçe daha küçülen idarî birimler yaratmak için çizilmiş, bozulup yeniden çizilmiştir. Örneğin, günümüzün Kırgız SSC, başlangıçta Kazak SSC’nin parçasıydı ve 1932’de ondan ayrılmıştı.²¹

Terimler de değişti. Çarlık Rusyası’nın son döneminde “Kırgız” kelimesi Orenburg’un doğusunda yaşayan, Türkçe konuşan topluluğu tarif ederdi. Sovyet döneminde “Kırgız” diye adlandırılanlara “Kazak”²² denmeye başlan-

dı ve 1917 Devrimi'nden önce “Kazak Stepleri'nin” güneydoğusunda “Karakırgız” denenlere sadece “Kırgız” denmeye başlandı. Bu yeniden adlandırma eski Türkistan *krai*'nin ve “Sovyet koruması” altındaki Buhara ile Khiva hâmilliğinin ayrı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler şeklini almasıyla ve 1920 ile 1930 “dil reformları” ile aynı zamana rastlar.

Orta Asya'da Sovyetler'in idaresinde çeşitli lehçeleri müstakil diller olarak ayırıştırıp yerleştirmeye yönelik bir dil siyaseti uygulanmıştır.²³ Sovyetler'in ısrarlı tercihinin mazhar olan şimdiki Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve öteki Orta Asya “dilleri”, daha önce de değinildiği gibi Il'minskii'nin çalışmalarından esinlenmiştir. Bu dillerin herhangi biri için, ilmî değilse de popüler yayınlarda genellikle “Türkî” tanımından kaçınılır. Her “dil” için “yeni” (aslında Latin ve daha sonra Kiril alfabesine yeni semboller eklemek anlamına gelen) alfabeler oluşturulması bu siyasetin başka bir yönüdür. Bunu temellendirmek için başlangıçta yerel lehçeler arasındaki fonetik farklar kullanılmıştır. Böylece değişik telaffuzlar, kasten farklılaştırılmış Kiril altkümeleri yardımıyla yazıya geçirildiklerinde “bağımsız” dillerin temeli atılmış oluyordu. Aslında bu uygulama imlâ kurallarını değiştirip ortaya çıkan ürünü bir “dil” saymaktan başka bir şey değildir. Böyle kurallara göre, Alabama, Boston ve Londra'da konuşulan İngilizce biraz farklı yazılıp, farklı diller olarak sınıflandırılabilir.

Basit ama tipik bir örnek gösterirsek, bilim akademilerinin yayınevlerine (Arapça *ilm*'den) “ilim” denir: Gyilem (Tatar), Elm (Azerbaycan Türkçesi), Ylym (Türkmen), İlm (Özbek), Ghlyym (Kazak) ve İlim (Kırgız). Bu kelimenin bütün sözlük tanımlarında Türkçe bilim kelimesinin kullanılması anlamlıdır.

Bu örnekte bu alfabelerin başka bir özelliği daha, aynı ses (“e”) için değişik harflerin kullanılması, dikkat çekicidir: Azerbaycanî'de “e”, Türkmen'de “y” ve Uzbek'te “i”, aşağı yukarı aynı sesi temsil ederler. Rusça'da bulunmayan ve hep hantal, kullanışsız “dzh” ile temsil edilmesi gereken “j” için kullanılan harf alfabeden alfabeye değişir.²⁴

Ayrıca, bu alfabelerin her biri ayrı bir şekilde düzenlenmiştir ve Rusça'da olmayan harfler alfabenin çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir. Bütün alfabeler “a” ile başladıkları halde her biri değişik bir harfle son bulur: Azerbaycanî “j” ve “sh” ile biter; Tatar “ng” ve “h”, Kazak Rus harfleri “iu” ve “ia” ile biter: bu son ikisi Tatar ve Özbek alfabelerinin çeşitli yerlerinde mevcuttur ama 1957'deki bir reformla Azerbaycanî'den çıkartılmıştır, ve Özbek “gh” ve

“kh” ile sonlanır. Azerbajjanî’de “gh” harfi Rusça “g”yi takip eder (ve burada 15. harftir); Kazakça’da 6. harftir ama U, Özbek ağzında sondan birinciyken Tatarca’da mevcut değildir. “u” harfi bütün alfabelerin sonuna doğru yer alır ama yine değişik sıralamadır. Kazakça’da sondan onikinci iken Azerbajjanî’de sondan yedinci, Özbekçe ve Tatarca’da sondan dördüncüdür.²⁵

Yüzyıl dönümünde kullanılmakta olan Arap alfabesi en azından Türkçe konuşanlar arasında kullanılan altıncısıydı ve bölgesel ses farklarını ortadan kaldırırdı. Genellikle bir dizi Arapça altküme ile yazılan Türkî, yaşı ellinin üzerinde olan okuma yazma bilen Orta Asyalılar’ın hâlâ kolayca okuyabildikleri bir lisanıdır. Ama bu, Türkî için en uygun yazma sistemi Arapça alfabadir anlamına gelmez: Arapça alfabede mevcut üç sesli harfin gerekli olan en az sekiz sesli harfi karşılamaktan çok uzak olduğu aşikârdır. Orta Asya dilleri için icat edilmiş Kiril’in altkümeleri ise zıt yönde yanlışlıklar: bir bölgenin telaffuzunu kodladıktan sonra bu imlâyî “onaylanmış” edebî şekil olarak tesis ederler.

“Yeni diller” yaratmada bundan sonraki adım, bütün lehçelerin paylaşmadığı kelimeleri öne çıkarmaktı. Bulduğu yöreye göre, tarihî gelişme ya da başka dillerle temas sonucu her lehçenin bu tür özel amaçlı kelimeleri olabilir. Rus dilbilimciler bu belli bir coğrafya ya da aşirete has kelimeleri sıklıkla “bağımsız” dillerin varlığının bir başka delili sayarlar. Sovyet dilbilimciler bu dilleri özellikle gençler arasında hızla çoğaltmak için, 1920’lerden beri her “dil”e has düzinelerce dilbilgisi kitabı çıkarmaktadırlar. Sözlükbilimciler ise daha da faaldirler: geçtiğimiz 60 senede her “dil” için en az iki sözlük derlemişlerdir. Bu sözlükler, özellikle yerli dilden Rusça’ya olanlar, Batı dillerinden Rusça’ya girmiş olanlar da dahil olmak üzere, Sovyet kelime haznesinden pek çok kelime içerirler. İlgili sözlük maddeleri arasında “*kolkhoz*”, “*sovet*,” “*radio*,” “*tank*” vardır ve bunlar sırayla *kolkhoz*”, “*sovet*,” “*radio*”, ve “*tank*” şeklinde, sanki tercüme edilmesi gereken yerli kelimelermiş gibi, çevrilmişlerdir.

Alpamış Destanına Karşı Mücadele

Leninist öğretiyeye göre “geçmişteki her kültürde sosyalist kültürde korunması gereken ilerici, gözde unsurlar olduğu gibi, asalak sınıfların izini taşıyan ve yok edilmesi gereken unsurlar da vardır.” Stalin bu hükme şunu eklemiştir: “Sovyet halklarının kültürünün özü emekçi ve sosyalist, şekli ise millî olmalıdır.”²⁶ Sovyet yorumcular *destan*ları bu ana hatlar çerçevesinde incelemişlerdir. Özbek bir *Alpamış* araştırmacısı olan Tura Mirzaev, 1930 ve 1940’larda dikkatin genellikle *destan*lara ve özellikle de *Alpamış’a* çevrildiğini belirtmiştir:

“Çeşitli anlatımları derlenmiş ve bunların içeriği tarihî ve sosyal bakış açılarından incelenmiştir. *Destanlar*ın çok eskiden yaşamış insanların çabalarını, yüksek ülkülerini, tarihlerini, amaçlarını ve estetik zevklerini yansıtan unsurlar içerdiğini vurgulamıştır.”²⁷

Buna rağmen 1951 senesinde *destanlar* aleyhinde bir mücadele başladı. Alexander Bennigsen bunun genel seyrini şöyle tarif eder:

„Hakim Marksist-Leninist dünya görüşü ile bağdaşmayan unsurların millî kültürlerden temizlenme mücadelesi 1951’de başladı. İlk saldırıların belli bir seyri vardı: saldırı, *Pravda* ya da *Literaturnaia Gazeta* gibi yerel bir yayın organında hakaretamiz yorumlar yayınlanarak başlatıldı. Konu, ait olduğu cumhuriyetin komünist partisi merkez komitesince de ele alınır, daha sonra çeşitli yerel, politik, sosyal, akademik veya edebî örgütler işe dahil olur ve sonunda *oblast*’ın, *raion* ya da şehir parti komitesi, komsomol, bilim akademisi, devlet üniversitesi, yazarlar birliği vs., konuyu ele alırdı. Etkinlik sonunda (1) babadan kalma millî miraslarının burjuva-milliyetçi unsurlarını yüceltmekle suçlanan yerel aydınlar evrensel olarak mahkum edilir; (2) cumhuriyetin parti örgütlerinin merkez komiteleri yöneticilerine, sosyalist vatani onun en aşağılık düşmanının pençelerinden kurtardıkları için, şükran sunan tasdik ve takdir telgraf ve mektuları yağardı.”²⁸

Alpamiş’a yapılan muamele de bu minvaldeydi. 1940’ların sonunda *destan*’ın „ilerici“ unsurları övülmüştü. *Alpamiş* „Dünyanın en mükemmel kahramanlık *destan*larından biri“²⁹ sayılmıştı. Başka yerlerde, „Orta Asya Milletlerinin yabancılara karşı hürriyet şarkısı“,³⁰ ve „emekçi kitlelerin ideolojisini dile getiren özgün bir halk hareketi“,³¹ sayılmıştı.

Ama, *Alpamiş*’ın yaratıcı-varis-sahiplerinin bağımsızlık duygusunu güçlendirdiği keşfedilince bu tavır hızla değişti. Bennigsen’in bahsettiği „kriz“ sırasında *Alpamiş*’a karşı, öteki *destan*’lara yapılabilecek bir saldırı başlatıldı: „Feodalizm ve gericilik zehiriyle döllenen olmakla, yabancılara karşı İslam yobazlığı solumak ve kin telkin etmekle“³² suçlanıyordu. *Alpamiş*, Özbek Komünist Partisi Merkez Komitesinin onuncu genel kurulu’ndan³³ önce, Semerkant Cumhuriyet Üniversitesi’nde özel bir edebiyat tarihçileri konferansında³⁴ ve Taşkent Bilim Akademisi ve Sovyet Yazarları Birliği’nin ortak bir toplantısında lanetlendi. Bu son toplantıda *Alpamiş*’ı savunanlar “Pan-Türkçü milliyetçiler”³⁵ ilan edildiler.

Bu saldırıda, Taşkent *Pravda Vostoka*'da Ocak 1952'de³² çıkan “Ob epose, Alpamysh”, (“Alpamyş destanı hakkında”) isimli makalenin anahtar rolü oynadığı anlaşılıyor. Makalenin yazarlarından biri, bir başka kaynakta CPSU Merkez Komitesi'nin Marx-Engels-Lenin Enstitüsü Özbek Bölümü'nde doktora öğrencisi olarak tanımlanan A. Abdunabiev adlı bir şahıs ve kimliği belirtilmeyen ama Rus olduğu anlaşılan A.Stepanov isimli bir zattır .

Abdunabiev ve Stepanov'un makalesi *Alpamyş*'a yöneltilen az sayıdaki ayrıntılı ve belirli saldırılardan biridir. Bu makale, Uzbek parti organı ve bu saldırının önderi olan *Pravda Vostoka*'da 1952'nin ilk beş ayında yayımlanan tek makaledir. Daha sonrakiler sadece Abdunabiev ve Stepanov'un ithamlarını tekrarlayacaktır. Bu ikilinin makalesi daha sonra, *Pravda Vostoka*'da belirtildiği gibi³⁸, “*Alpamyş* mahkemesi“ diye adlandırılacak olan 1952 Mart'ındaki toplantının temelini oluşturacaktır.

“Ob epose ‘Alpamysh’ “başlangıç kısmında, yabancı ve yerli zalimlere karşı direnmenin halka özgü sözlü edebiyattaki önemini hatırlatır. Bu geleneğin kahramanın ahlâkî özelliklerini, adalet uğruna yaptıklarını, halkını ve inancını koruma çabalarını, dostluk ve sevgiye inancını yücelttiği belirtir. Yazarlar Özbeklerin zengin bir sözlü geleneğe sahip olduklarını kabul etmekle birlikte *Alpamyş*'in bunun bir parçası olmadığını da belirtirler.

Yazarlar *Alpamyş* destanını yanlış yere övdükleri için en başta folklor araştırmacılarını suçlarlar. Bu araştırmacıları Marksizm-Leninizm'in klasikleri yönlendirmediği için onlar da folklorda sadece “canlı geçmiş”i görebilmişlerdi. *Destan*ları sadece edebî bakımdan değerlendirmişler ve bu da zararlı fikirler içeren bir eseri ülküleştirmek dahil olmak üzere ciddi ideolojik hatalara yol açmıştı.

Abdunabiev ve Stepanov *destan*daki birçok zararlı fikri sıralarken, bu arada bir de onun “gerici epik” *Dede Korkut* ile benzerliğinden de bahsederler. Yorumlarının *Alpamyş*'in 1939 Fazıl Yoldaşoğlu basımı olan Penkovkii çevirisine dayandığını belirtirler.

Alpamyş'ta yer alan ana kişiler köle sahibi olan iki Han'dır - -yani iki düpedüz “halk karşıtı” motiftir. Yazarlara göre:

“Epikte dehşetli ‘kötülük’ ve ‘ahlâksızlığı’ bazı ‘inançsızlar’ cisimleştirir. Bunlar Baysun'dan altı aylık yoldaki Oirotlar'ın (Kalmaklar) memleketinde yerleşmişlerdir – bu şiirden öğrendiğimize göre, Oirotlar hal-

kı barış içinde toprağı işlemek ve hayvancılıkla meşgul yaşamakta ve Kungratlar'ın ülkesini işga etmeyi hiç bir zaman akıllarının ucundan dahi geçirmemektedirler.”

Bu makalenin yazarları Kalmaklar'ın ülkesinde Baysarı'nın ailesinin nasıl hoş karşılandığını anlatıp, Baysarı'nın Barçın'ın bir “dinsiz”le evlenmesine izin vermeyişini eleştirirler. Yazarların fikrince bu davranış dine bağlı kını besler. Yazarlar devamla, *Alpamiş*'in kendinde hiç bir olumlu özellik bulunmadığını belirtirler: nişanlısının ardından gitmesinin dahi kız kardeşinin baskısı sonucudur. Aslında, nişanlısını kurtarma arzusu sadece Alpamiş'in hepsini dinsiz diye tanımladığı düşmanlarını öldürme isteğini maskeleyen için bir mazerettir – yani burada dine bağlı nefretin bir delili daha mevcuttur. Bu ikilinin *Alpamiş*'in Kalmaklar'ın ülkesindeki davranışları hakkında söyleyecek fazla sözleri yoktur ama dönüşünde kan dökülmesine dikkat çekerek bunu başka bir zararlı örnek olarak teşhir ederler. Barçın'a talip olan gaspçı Ultan ise, Alpamiş'in dönüşünde iktidarından feragat etmeye razı biri olarak tasvir edilir. Yazarlara göre Ultan'ın Alpamiş'a mağlubiyeti bir derse işaret eder: – sadece ‘saf kanlı bir Han’ in ülkeyi yönetme hakkı vardır ve bir köle, köle kalmalıdır. Yazarlar sonunda şu sonuca varırlar: bu *destan* değildir, sadece hanların, dinin, köleciliğin ve “feodal”lerin kudretini yüceltir. Yine bu yazarların beyanına göre, *destan*'ın çevirilerine “ıslah” (iyileştirme) ve “arıtım”lar katmaya çalışan Penkovskii'nin çabaları dahi *destan*'ın “gerici özünü” saklamaya yetmemiştir.

Penkovskii'nin bu “ıslah” ve “arıtım” çabaları hakkında gelişigüzel sarf edilen sözler dikkat çekicidir: bir çeviriye istek ile değişikliklerin eklendiğinin ender itiraflarından biridir. Bu çerçevede *destan*'ın içeriğini zamanın Rus zevkine uydurmak için değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çeviri daha sonraki bir tarihte “en eksiksiz” diye nitelenecek olduğundan, bu başlangıçta yapılan değişiklik önemli yankılar yapacaktır ve aşağıda yeniden ele alınacaktır.

Tura Mirzaev 1960'lardaki bu “uyuşmazlık” sırasında *Alpamiş*'a yöneltilen suçlamalardan bazılarını incelemiştir. Özbek SSC İlimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Özbekistan Yazarlar Birliği (Mart 1952)nin birlikte katıldığı bir toplantıyı anlatırken Mirzaev, Şark Yıldızı “Alpamiş Destanının Yargılanması” adını koyduğu bu toplantının *destan*'ın nesnel anlamını çarpıttığını iddia etmiştir. *Alpamiş*, feodal geçmişi idealize etmekle ve Pan-İslamizm, Pan-Türkizm izleri taşımakla suçlanmıştı. Öğretici ve tarihî değerden yoksun olduğu ilan edilmiştir. Özbek Devlet Üniversitesi edebiyat kürsüleri profes-

sörleri bu *destan*'ın içerdiği tehlikeler konusunda öğrencilerini uarmaya hazır olduklarını beyan etmişlerdir. Toplantıya katılanların tamamı *Alpamiş*'i “kanlı kavgaları, hanların ve beylerin haydutluklarını ve kitlelere baskı yapmalarını...”³⁹ yücelttiğini belirtmiştir.

Bu toplantının *Pravda Vostoka*'daki haberinde,⁴⁰ Filoloji Bilimleri adayı Iu Sultanov'un “Ob epose ‘Alpamiş’” makalesini temel alarak, *Alpamiş* karşıtı görüşlerini ifade ettiği bildirilmekteydi. Abdunabiev halk araştırmacılarını bu eserin kitlelere ulaşmasını engellemedikleri için eleştirmiştir. Birçok üniversitede fakülte öğretim üyeleri *Alpamiş*'i eleştirmemekle hata ettiklerini itirafıyla, gelecekte daha dikkatli davranacaklarını beyan etmişlerdir. *Pravda Vostoka* kıdemli şarkbilimci ve Zhirmunskii ile ortaklaşa “Özbek epik” üzerine yeni ufuklar açan bir eserin yazarı olan Hadi Zarif'in, kendini ciddi anlamda eleştirmekten kaçınarak, “bilinen genel olguları” tekrarlamakla yetindiğini açıklamıştır.

Bu uyuşmazlık 1952'de “sona erince” *Alpamiş*'in savunucuları ortaya çıktı. Moskova'da SSCB Halklarının Epikleri (Haziran 1954) toplantısında ünlü doğubilimciler A.K. Borokov, Hadi Zarif, O.A. Valitova, M.I Afzalov ve diğerleri *Alpamiş Destanı*'nda nihilist (hiççi) eğilimler bulanları şiddetle eleştirdiler.⁴¹

Mirzaev'in belirttiğine göre, bu konferanstan hemen sonra *destan*'ın yeni anlamları derlenmeye başlandı. Gorkii Dünya Edebiyatı Enstitüsü'ndeki folklor araştırmacıları *Alpamiş*'a yapılan önceki saldırıyı da eleştirerek “epiklerin sorunlarının ve geleneksel halk ideallerinin incelenmesi gerektiğini” belirtmişler ve ayrıca, “bu millî epiklerin en derin ilmî tarzda anlaşılma ve araştırılma gereğinden”⁴² söz etmişlerdir.

Taşkent Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü Özbek Bilimler Akademisi'nin Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü ile Gorkii Enstitüsü'nün bu resmî teşvikiyle Cumhuriyet basınında *Alpamiş* hakkında tartışma ve yorumlar görülmeye başladı. Abdunabiev ile Stepanov “çarpıtmaları” ve *destan*'ın nihilist⁴³ olduğunu iddia ettikleri için yeniden eleştirildiler.

Ama belki de en belirleyici olay, 1956'daki 20. Parti Kongresi'nin “Sovyet bilimi ve özellikle Sovyet folklor araştırmaları adına” *Alpamiş Destanı*'nı inceleyecek ve “dogmacılıkları, yorumları ve kuramsal sorunları sona erdirecek ve bu meseleleri neticelendirmek için ayrıntılarıyla incelemek amacıyla *Alpamiş*

Destanı'nı konu alan bir konferans düzenleme kararıydı. Böylece 20-25 Eylül 1956'da Gorki Enstitüsü ve (Taşkent) Puşkin Enstitüsü'nün birlikte destekledikleri, “*Alpamış* araştırmalarını Parti yönergeleriyle bağdaştırma”⁴⁴ amaçlı bir bölgesel konferans toplanmıştır.

Konferansa Moskova, Leningrad, Özbekistan, Karakalpakistan, Kazakistan, Tacikistan, Tataristan, Başkurdistan, Altay, Gürcistan'dan uzmanlar ve diğer “kardeş halklardan epik/destan bilgileri” katıldılar. Konuşmacılar *destanın* çeşitli anlatımlarını tartışarak, *Alpamış Destanı*'nın nesnel anlamı ile onun sergilediği güzel söz sanatı ve halkçı ayrıntılarını vurguladılar. Konferansta yirmi tane bildiri okundu ve yapılan işlemler yayınlandı.⁴⁵

Mirzaev özellikle A.K. Borovkov'un *Alpamış*'in derlenme tarihini inceleyip tartışan, yazıya geçirilişini, Özbek, Karakalpak ve Kazak halkları arasındaki anlatılış çeşitliliklerini irdeleyen katkısını kaydetmiştir.⁴⁶ Mirzaev sonunda manidar bir şekilde *Alpamış*'in “Türk halklarına ait” olduğunu eklemiştir.

Hadi Zarif, *Şark Yılduzu*'nda 1957'de yayınlanan iftiraya sert bir cevap vermiştir:

“*Destan*'ın zihnî temeli haydutluk, milliyetçilik ve dindarlığı yüceltmek değil, cesaret, insanlık, vatan sevgisi, sadakat, yakın dostluk ve asil ülküleri göstermektir. Bu *destan* en güzel etkili konuşma, edebî şekil, halkın mizah ve özdeyişleri, kitlelerin dilinin örneğini sergileyen bir ansiklopedidir.”⁴⁷

Mirzaev evvelki eleştirilenleri yermiştir:

“1950'lerde birtakım zevat bu değerli sözlü anıtı nihilist saydılar. Bu kişiler kitlelerin yarattığı bu incileri sözde müflis oldukları bahanesiyle yok etmeye çabaladılar. Bu eleştiriciler *Alpamış*'in halkçılığını sosyal ve politik açıdan inkar ettiler. *Destan*'ın motiflerini yaratılmış oldukları devirden soyutlayarak ve onları “halkçılığa tepki” diye adlandırarak, kasten yanlış tanıttılar.”⁴⁸

1958 senesinde, Fazıl anlatımının bir Penkovskii çevirisi olan “en eksiksiz” *Alpamış* yayınlandı. Bunun ardından peş peşe birkaç kez yeniden basıldı. O zamandan beri *destan* hakkındaki resmî yorumlar övgü dolu olmuştur. İlk basımları elde etmek mümkün değildir. Bu yeniden basım, *destan* açısından bir zafer değil, daha kurnazca ve zor fark edilecek bir saldırı için yetkililerin yön

değiştirme hilesi olabilir. Bu saldırı, “II.Evre,” dördüncü bölümün konusunu teşkil edecektir.

Alpamiş'a yönelik saldırı ve onun eski haline döndürülmesi çabaları, onun daha önceki basımlarının tarihi gibi, CPSU (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) siyasetinin daha geniş seyrine, özellikle Doğu Bilimleri Enstitüleri'nin düzenleme ve yeniden düzenlemesiyle uyumludur. Aslında II.Evre: *Alpamiş*'i Yoketme ve Kurtarma çabaları bölümünü bu bağlam dışında anlamak mümkün değildir.

Parti, Doğu Enstitüleri ve Önlemleri

Rus İmparatorluğu'nda siyasî önemleri açısından Doğu araştırmalarının başlangıcını Richard N. Frye ortaya çıkarmıştır. 1917 Devrimi'nden sonra Sovyet hükümeti Asyalı halkların “olası devrimci gücünü” kabul ederek giriştikleri bir dizi faaliyet doğu milletleri arasında propaganda ve kışkırtmayı ne derece önemsediklerini yansıtır. Bolşevikler iç savaş sırasında Doğu Enstitüleri'nin hem alanını genişlettiler hem de çalışan sayısını arttırdılar – ama bu ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamlanabilmiştir (bkz. Aşağıda) Zamanla enstitüler tek çatı altında toplanmıştır.⁵⁰ Aynı zamanda 1919'da “İşçi ve Köylü Kızıl Ordusu'nun Genel Kurmayı'na bir Doğu Bölümü eklendi ve bu daha sonra Genel Kurmay Askerî Akademisi Doğu Fakültesi haline geldi.”⁵¹

Bu faaliyetler ve Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nin (*Kommunisticheskii Universitet Trudiaschikhhsia vostoka-KUTV'a*) kuruluş amacı “Sovyet Doğusu”na komünizmi yaymak ile devrimin Asya'nın geri kalan bölgelerine ihracıydı. Bu çabanın odak noktası, devrim ihracının anahtar sıçrama tahtası sayılan Baku'da 1920 Eylül'ünde toplanan Doğu Emekçileri Kongresi idi. Bu kongre sonucunda sürecin denetimini Orta Asya'ya kaydırmak yerine Rus denetimi pekiştirilmişse de, komünizmi ihraç merakı 1920'lerin ortasına kadar canlı kalmıştır.⁵²

Baku kongresinden sonra Doğu'yu inceleme ve propagandaya tabi tutma çabaları devam etti.

“Çeşitli Doğu halklarının dillerine vâkıf ve tarihine âşina ajan ve kışkırtıcılara büyük gereksinim duyulduğunu fark eden Türkistan Cephesi Askerî-Devrimci Kurulu 1920 Ekim'inde özel bir Doğu Bilimleri programı başlattı. Bu 1922'de kurulan Doğu Bilimleri Askerî Yüksek Okulu'nun çekirdeğini oluşturacaktı.”⁵³

13 Aralık 1921’de Sovyet hükümeti Bütün Rusya Doğu Bilimleri Kurumu’nu (Vserossiiskaia nauchnaia assotsiatsiia vostokovedeniia-VNAV) tesis etti. Bu kurum Millî Konular Halk Komiserliği’ne (*Narodnyi kommissariat po delam natsional’nostei*) bağlı idi. Stalin’in yönettiği Narkomnat’lar milliyetler siyasetinin tamamından sorumluydu. “VNAV, Sovyetler Birliği’nin Asya bölgelerinde resmî siyaseti uygulamada ve propaganda çalışmalarında hükümet ve Parti’ye yardımcı idi. Moskova’da ve yurt içi ve dışında çeşitli yerlerde hücreleri vardı ve üyeleri VNAV’ ya istihbarat topluyorlardı.”⁵⁴

Tura Mirzaev, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi’nin “sanatsal edebiyat” konusunda Parti siyaseti”⁵⁵ hakkında 18 Haziran 1925’te aldığı karara değinmiştir. Bu karar şu beyanı de içermekteydi: “sınıfsız bir toplumda tarafsız sanat yoktur ve olmamalıdır.”⁵⁶ Bu kararın sonucunda Özbek Öğretim ve Bilim Komiserliği *Alpamış*’ın yeni değişik anlatımlarının “düzenli bir biçimde” nakledilmesini emretti. 1928’de SSCB Bilim Akademisi’nin Türkoloji Kabinisi kuruldu ve “...Türk halklarının tarih ve kültürleri hakkında araştırma kitapları yayınlandı, Türk klasikleri ve tarihî belgelerinin çevirilerine para desteği sağlandı..”⁵⁷

Wayne Vucinich “ilim adamlarının eğitimi ile kışkırtma arasındaki bağlantıyı” şöyle anlatır:

“Sovyet hükümeti en baştan beri Doğu araştırma ve eğitim merkezlerini tamamen denetim altında olacak şekilde tesis etmiştir. Doğubilimcilerin atılğan bir misyonerlik sergilemelerini, kendilerini komünizm davasına adanmalarını ve hükümet ile Parti’nin ilkelerini yorumlayıp, sevdiren uygulamaları isteniyordu.”⁵⁸

SSCB’de doğubilimciler incelendiğinde iki dizi bağlantı belirir. Birincisi tarih incelemesiyle güncel sorunlar arasında, ikincisi kurumsal yeniden düzenlemeyle ideolojik yeniden yönlendirme arasındadır. Birincisi için bizzat Parti apaçık belgeleme sağlar:

“Bu son derece önemli sorular üzerindeki çalışma tabii ki noksansız ve kapsamlı araştırmaya dayanmak zorundadır... Bu soruların derin bilimsel incelemesi, Doğu halklarının, Eski ve Ortaçağ dahil, bütün tarihlerinin ciddî bir araştırmasına dayandırılmak zorundadır; ancak, Doğu Enstitüsü’nün asıl konusu, çağdaş tarih sorunlarının incelenmesidir... Eski ve Ortaçağ Doğusu’nu incelerken güncel (*aktul’nyi*) sorunlara

odaklanmak zorunludur... ideolojik sorularda Marksist-Leninist yöntem kullanmak...ideolojik sorularda ise VKP(b)nin Merkez Komitesi'nin tarihî kararlarını kılavuz almak (lazımdır)..”⁵⁹

İkinci, kurumsal yeniden düzenlemeyle ideolojik yeniden yönlendirme arasındaki, bağlantı daha çapraşıktır. Bu kurumsal yeniden düzenleme ve yönlendirme evresi kabaca 1928 veya 1929'dan 1931'e kadardır.⁶⁰ Bu, Orta Asya milletlerinin “millî sapma”dan arındırma evresidir.”⁶¹ Bu evrede (1930'da) yeniden düzenlenen İlimler Akademisi bünyesindeki VNAV lağvedilip yerine Doğu İlimleri Çalışmaları Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün tarihî-ekonomik bölümünün görevleri arasında “Sovyet Doğu Cumhuriyetleri'nin sosyalist yapısını incelemek de vardı.”⁶²

Başka bir yeniden düzenleme 1935'te, Büyük Arındırmalar arifesinde yapılmıştır. Birinci arındırmadan arta kalan Orta Asya “milliyetçi sapmalar”, 1936-38 evresinde yok edilmiştir. 1937'de ayrıca bir başka kurumsal değişiklik daha yapılmıştır: daha önce Komünist Akademi bünyesindeki enstitüler Bilimler Akademisine katılmıştır. Bütün bu değişikliklere rağmen çalışmaların niteliği ve sayıda çalışan sayısının yetersizliğinden şikayetler kesilmemiştir.⁶³

“Millî sapma” nedeniyle yapılan bütün bu arındırmalar, tekrarlanan “düzenlemeler” ve Doğu incelemeleri üzerinde muhtemelen arttırılan ideolojik denetim bağlamında Hamid Alimjan'ın *Alpamış*'i “kurtarma” teşebbüsü yeni ve çarpıcı bir önem kazanır. *Alpamış*'in 1939 basımını, merkezî bir kültür anıtı ve zengin bir kimlik kaynağı olarak korumak için son fırsat olarak görmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Alimjan'ın bu eylemle kelimenin tam anlamıyla hayatını tehlikeye atmış olması, *Alpamış Destanı*'nin öneminin anlamlı bir delildir.⁶⁴

Doğu incelemelerinin İkinci Dünya Savaşı sırasında hızı azaldı ama durmadı. Doğu İncelemeleri Enstitüsü Parti ve askerî örgütle sıkı işbirliğindeydi, propaganda malzemesi yayınlıyordu...⁶⁵ Yeni kuşakları eğitme görevi de ihmal edilmiyordu. Leningrad Doğu Enstitüsü Taşkent'e taşınmış, Orta Asyalıların eğitimine açılmıştı. Savaş'ın ertesinde yeniden Leningrad'a nakledildikten sonra dahi bu kuruluşun genişletilmiş kadrosunun bir kısmını Orta Asyalılar teşkil ediyordu. ⁶⁶ 1944 Mart'ında Taşkent'te Orta Asya Folkloru hakkında büyük bir konferans düzenlendi. Savaş esnasında böyle bir konferansın yapılması, büyük ihtimalle Doğu Enstitüsü'nün propaganda işleviyle ilgili olarak, konuya verilen öneme işaret eder.

Savaş sonrası Doğu araştırmalarına ilginin yeniden canlanması ve Doğu Enstitüsü'nün kurumsal ve ulaşmak istedikleri sonuçlar açısından yaptıkları değişiklikler bu konuyla daha yakından ilgilidir. Resmî propagandaya göre zaferi *tek* hak edenler Ruslar'dı; muazzam savaş kayıplarının peşinden, onların zafere katkısı ve bunun uzantısı olarak Rus olmayanlarla ilişkileri yeni bir önem kazanmıştı.⁶⁸ Doğubilimciler, Sovyet halklarıyla dostane ilişkileri lekeleyenler dahil olmak üzere, tarihi çarpıtanlara karşı ideolojik savaş açmaya teşvik edilmişlerdi. Vucinich bu dönemi bütün açıklığı ile kökünden kavramıştır ve şöyle anlatır:

“1949'dan 1951'e kadar Sovyet gazete ve dergilerinde sıkça tarihçi ve edebiyatçılara ve onları destekleyen kurumlara uyarılar yayınlanır, Müslüman ve bazı başka Asya halklarının tarihlerindeki tartışmalı konularda kabul edilir yorumlar sunulurdu... Asyalı yazarlar yazılarında Rus karşıtı fikir ya da yorumlara yer vermekten kaçınmak zorundaydılar; “Büyük Rus Halkı”nın birçok erdemlerini methedip onlara hürmet göstermeleri tavsiye edilirdi. Bu halkın önderliğinde ‘Sovyet milletler ailesinin tamamı ortak bir ulus-üstü kültüre ulaşacaktı.’”⁶⁹

“1949-1951 yıllarındaki *destanlar krizi*” kabaca, İlimler Akademisi'nin Doğu Enstitüsü ve Doğu Bölümü'nün uzatmalı yeniden düzenleme evresinin başlangıcına rastlar. 1950 senesi planında Doğu Enstitüsü edebiyat dâhil birçok alanda yeni bir vurgulama gerektiğini belirtmişti.⁷⁰ Başkanlık kurulunun 1950 raporunda büyük bir yeniden düzenleme gereğinden söz ediliyordu. Doğu Enstitüsü Leningrad'dan Moskova'ya taşınmış, öteki akademik enstitülerde çalışanlar buraya aktarılmıştı. Doğu Enstitüsü, İlimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Bölümü'nden alınıp daha politik amaçlı olan Tarih ve Felsefe Bölümü'ne nakledilmişti.⁷¹ Yeni kurulan kısımlar arasında, ünlü doğubilimci E.E. Bertels'in yönettiği Sovyet Doğusu Bölümü vardı.⁷² Yine de, 1951'in başlarında dahi Enstitü'nün personel sayısı yetersiz, iş niteliği ise hâlâ eleştiri konusuydu.

Yeniden düzenlemeler ve ideolojik yeniden yönlendirmeler bu onyılın ortasına kadar sürdü. 1951 Ekim'indeki 19. Parti Kongresi'nde, Doğubilimciler Parti yönergelerine uymakta başarısız bulunarak eleştirilmişlerdi. Doğubilimcilere, başka konularla birlikte, Doğu Edebiyatı hakkında bilimsel eserler üretme talimatı verilmişti.⁷³ Büyük (belki de en büyük) mesele, bir kez daha, Asyalı halklarla Ruslar arasındaki ilişki idi.⁷⁴ Yine 1952'de tarihçilere, “hatalı fikirler” yüzünden, Şamil ve Kenesarı Kasimov gibi Müslüman kahra-

manlar ve millî soru konusunda, “burjuva sularında seyrettikleri için”, arındırma uygulanmıştı. 1953 senesinde Bilimler Akademisi Başkanlık Kurulu, Doğu Enstitüsü’nün 1951’den beri ürettiklerini, zayıf “siyasî-kavramsal” düzeye (*ideino-politicheskii*) sahip olması nedeniyle eleştirmişti. Ayrıca elemanların (kadroların) kavramsal eğitim açısından zayıf ve sistematik denetimden yoksun oldukları belirtilmişti. Enstitü’ye bildirilen öncelikler arasında “Doğu’da halka özgü demokrasinin başarılarını, sömürge ve bağımlı ülkeler halklarının hürriyet mücadelesini aydınlatacak ve süsleyecek, bilimsel-sevilen edebiyat üretimi ve ilim akademilerine, “Sovyet Doğusu’ndaki halkların tarih ve edebiyatları hakkında (karşılaşacakları) soruları (cevaplamada) nitelikli yardım sunma,”⁷⁶ vardı.

1953 Şubat’ında Akademi’nin Başkanlık Kurulu, bir kararnameyle Sovyet Doğusu’nu “bağımsız bölüm” şekline getirdi. Daha sonra yapılan ayarlamaların Stalin’in 1951’deki ölümüyle ilgili olması muhtemeldir. Kurulan bölüm sayısı onikidir.⁷⁷ Sovyet Doğusu’nu araştırmaktan sorumlu bölümün konumu, “bağımsız”a yükseltildi.⁷⁸ Sovyet Doğusu’nun tarih ve kültürlerini araştırarak bağımsız konumda sadece üç tane bölüm vardı. Yöneticisi ise hâlâ Bertels idi.⁷⁹ 1954’te Parti Merkez Kurulu bütün bilim dalları için dikkatli bir araştırma planı düzenlenmesini talep etti.⁸⁰ Doğu Çalışmaları Merkez Düzenleme Kurulu’na bağlı, Doğu Edebiyatları Düzenleme Kurulu hayata geçirildi.⁸¹

Bir sonraki sene *Sovetskoe Vostokovedenie* yeniden yayımlanmaya başladı. Anlaşılan Doğu Enstitüsünde ilk kez çalışan sıkıntısı yoktu. Söylendiğine göre, 155 tanesi Uzak Doğu, Güney Asya ve Orta Doğu alanlarında çalışan 220 personeli vardı.⁸² Bu hesaba göre, Sovyet iç meseleleri üzerinde çalışan 65 kişi vardı. Doğu Enstitüsü 1955’te yeni bir yöne girdi. Enstitü o zamandan itibaren bizzat Bertels’in sorumluluğunda Firdevsî’nin *Şahname*’si ve Reşit al-Din’in *Vakayiname*’si dâhil olmak, üzere kuşkusuz *destanlar*’ı da içeren, Ortaçağ edebiyatının önde gelen eserlerinin, “tarihî ve edebî anıtlar”ının yayınlanmasında, “ciddî çaba” saffetti. Enstitü bu girişim çerçevesinde *Kutadgu Bilig* ve Abul Gazi’nin *Şecere-i Terakime*’si hakkında hazırlık araştırması da gerçekleştirdi.⁸³

Eleştiriler ise devam ediyordu. Akademi Başkanlığı 1956’ın Aralık ayındaki bir toplantıda Enstitü’nün bazı meselelere yaklaşımını eleştirdi; bunların arasında, “Orta Asya halkları arasındaki millî eğilimler ve tarihçilerle edebiyatçıların eserlerindeki milliyetçi hataları eleştirmek vardı.”⁸⁴ Başkanlığın Enstitüden hoşnutsuzluğunun sürmesi yeni ilkelere ve bir kez daha yeniden

düzenlemelere yol açtı. 20. Parti Kongresi'nin kararlarıyla uyumlu olduğu söylenen yeni ilkeler, Doğu halklarının edebî ve tarihî anıtlarının yayınlanmasının sürdürülmesini de içeriyordu. Bahsedilen bu basım işlerini kolaylaştırmak için 1957'de bir Doğu Edebiyatı Yayın Evi kuruldu.⁸⁵Doğu Enstitüsü'nün yeni yapısı eskisinden çok daha karmaşıktı. Uzak Doğu ve Orta Doğu bölümlerinde her ülke için alt-bölümler vardı. Sovyet Doğusu Halkları'nı (Altay dağlarını ve çevresinde yaşayan Türk toplumlarını da içerir.) kapsayan eski "bağımsız kısım" artık yoktu. 1950'den beri Sovyet Doğusu bölümlerinin başı olan Bertel'in yönettiği Sovyet Doğusu bölümünün yerine yeni bir kısım eklenmişti.⁸⁶ Enstitü'nün yapısıyla birlikte planı da değiştirilmişti. Enstitü "ilk defa"⁸⁷ edebî ve tarihî anıtların büyük çapta yayınlanmasını gerekli görmüştü.

Alpamiş'in 1956'da "eski haline döndürülmesi", bir dizi olay sonucu gerçekleşmiştir: bunlar, 1952'deki Parti Kongresi, 1954'te Moskova'daki destanlar konusundaki konferans, 1953 yılında Taşkent'teki "*Alpamiş* Yargılaması" ve 1956'daki 20. CPSU Kongresi'dir. Hepsi *Alpamiş* ile ilgili ilkeler yayınlamıştır. Sonunda 1957'de gerçekleştirilen kurumsal reformlar ile Doğu Enstitüsü'nün yeniden düzenlenmesinin "tamamlandığı" ilan edildi. Enstitü artık şimdi Parti Kongresi'nin direktiflerini yerine getirmeye hazırды.⁸⁸ Bir sene sonra *Alpamiş*'in "kesin" ve "eksiksiz" yorumu çıktı. 1950'lerin reform ve ideolojik talimatları ve özellikle 1955'ten sonra Doğu halklarının "edebî ve tarihî anıtları"nın vurgulanması ışığında *Alpamiş*'in 1958'den sonra yeniden ortaya çıkmaya başlaması daha açıklanabilir bir olgudur. *Alpamiş*'in yeniden yayınlanması, Doğu çalışmalarının daha geniş faaliyet alanında belirgin bir yere sahiptir. Doğu Enstitüsü'nün *Alpamiş*'in yayınlanması için gerekli çalışmayı üstlenmesi ancak yeni çoğaltılmış çalışan sayısı ve saptanan "son" ideolojik yönerge sayesinde mümkün olmuştur. Bu bakımdan, Benningsen, *Alpamiş*'in ve diğer destanların yeniden basılmasını Orta Asyalıların zaferi⁸⁹ diye nitelerken belki biraz fazla iyimser düşünmüştür. Gerçekten de Doğu Enstitüleri *destanı* CPSU'nun emirlerine göre yayına hazırlamak için nihayet gerekli personel ve "uygun" ideolojik yapıya sahip olmuşlardı.

ORTA ASYA'NIN TEPKİSİ: SOVYET İDARESİ ALTINDA ALPAMIŞ'IN DERLENME VE YAYINLANIŞI

Orta Asyalıların derleme ve yayınlama çabaları, Bolşevik Devrimi'nden evvelki devirdeki gibi Sovyet döneminde de devam etti. Bu çabalar sonucu, dü-

zinelerce basılı örnek ve sayısı hâlâ bilinmeyen, Sovyet yazarlarının ara sıra alıntı yaptıkları ve SSCB'nin Bilimler Akademisi ile ayrı ayrı Cumhuriyetlerin arşivlerinin kısıtlı kullanım bölümlerinde saklandığı söylenen elyazması üretilmiştir. Mirzaev, 1968 tarihli çalışmasında⁹⁰ sadece Taşkent İlimler Akademisi arşivindeki ezberden okunan anlatışın 29 tane olduğundan bahseder, 1969'daki çalışmasında,⁹¹ aynı arşivdeki yorum sayısı 33 tanedir. Zhirmunskii⁹² ve M. Ghabdullin ile T. Sydykov⁹³ Nukus, Alma-Ata, Kazan, Moskova ve Leningrad'daki başka elyazmalarında söz ederler. Yazık ki elimizdeki değişik *Alpamiş* basımlarında, söz konusu örneğin yorum kaynağını gösteren yeterli bilgi yoktur. Giriş kısımlarında, ayrıntı verilmeden sadece *destanın* eskiliğinden söz edilir. Bu kitabın yazarının saptayabildiği kadarıyla Rusça çevirilerden hiçbiri bir eleştiri aygıtı içermez. Divay gibi yayımcı-çevirmenin kendisinin Orta Asyalı olduğu hallerde dahi dipnotlar, düzenli değil ara sıra kullanılır. Bunlar da genellikle kelime anlamlarını açıklamayla sınırlıdır. Yerel ağızda yayımlanmış olanlarda ise açıklama yok denecek kadar azdır çünkü ne de olsa okuyucular *destana* aşinadır.

Anlatışlardan herhangi birinin soyağacı hakkındaki bilgisizliğin ana sebeplerinden biri, *Alpamiş*'ın bilinen yorumlarının çeşitli anlatma üslupları, oymak birimleri yöre ve derleme çabaları gibi, çok çeşitli kaynaklardan günümüze aktarılmış olmalarıdır. Bu derleme çabaları hakkında bildirilenler, derleyenlerin belli bir anlatışın tarihî kökeninin izini bulmaya aldırılmamış olduklarını göstermektedir. Sebep ne olursa olsun, karşılaştırmayı son derece güçleştiren, derleyicilerin ayrı ayrı yorumların kaynağını kaydetmedeki başarısızlıklarıdır. Bu işe girişildiği takdirde, bütün bilinen el yazması metinlere ulaşma imkânına sahip olanlar dahi köken saptamakta sorunlar yaşayacaktır.

Dördüncü Bölüm'de incelenen, *Alpamiş Destanı*'nın büyük bir kısmını içeren “Özbek Millî Destanı” ilk kez, V.M Zhirmunskii ve (Rusça kaynaklardaki adıyla Kh. T. Zarifov) yani Hadi Zarif'in 1947'de ortaklaşa yazdıkları eserde tek başına bir konu şeklinde ele alınmıştır. Eserin girişinde belirtildiği gibi *destanlar* hakkındaki bölümleri Zarif yazmıştır. Zarif, *destan*'ın yaratılma tarihini yaklaşık olarak saptamak için çeşitli olay ve belgeleri inceleme girişiminde bulunmuşsa da *Alpamiş*'ın belli herhangi bir anlatımını değil, “Kungrat” anlatımı diye adlandırdığı şeklini incelemiştir. Bu soy kütüğü noksanlığı can sıkıcıdır çünkü Zarif, kişisel bilgisi ve belgelere ulaşma olanağı bakımından bu kökenin izini bulabilecek konumdaydı. Görünüşe bakılırsa *Alpamiş* Rus ve Sovyet nüfuz bölgelerinin dışında hiç yayımlanmamıştır. 1899'dan beri *Alpamiş*'ın

bilinen 55 basılı yorumu satışı sunulmuştur. Bu eserlerin tam bir kaynakçası aşağıdadır. Bu, Kazak, Özbek, Karakalpak, Tatar, Kırgız, Altay, Rusça ve Tacik anlatışlarını içerir – sonuncusu Tacikistan ve Kuzey Afganistan ile sınırlıdır.⁹⁴ Başka hiç bir dilde varlığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nde ismi dahi bilinmemektedir.⁹⁵

Alpamış destanı hakkında sadece 1923-1967 arasında SSCB'de en az 185 kitap ve makale yayımlanmıştır. Bu değerlendirme ve araştırma yayınları Kazak, Kırgız, Özbek, Başkır, Tatar ve Rus yazarların eserleridir ve ana metinlerin baskıları ile *destan*'ın belli başlı çevirileri bunlara dâhil değildir. Aşağıdaki kaynakça çeşitli kaynaklardan derlenmiştir ve kitabı yazdığım sırada bildiğim yayınları kapsar. Bu liste okul kitapları ya da okuma kitaplarındaki Alpamış alıntılarını içermez.

1. *Kıssa-i Alfamış*. Yusufbek Şeyhülislam (Arapça harflerle). Kazan, 1899.
2. (1)'in ikinci basımı, 1901.
3. “Alpamış-Batır.” *Sbornik materialov dlia statistiki Syr-Dar'inskoi oblasti*. Yayına hazırlayan: A.A. Divay. Cilt X, Taşkent, 1901.
4. *Alpamış-Batır*. Diya-Murad Bek Muhammedov yorumu. Yayına hazırlayan: A.A. Divay, (3)'ün yeniden basımı. Metin Kazak, Arapça harfler ve Rusça çeviri. Taşkent, 1901.
5. “Alpamış-Batır”, *Pamiatnikikırgızskogo narodnogo tvorcestva*. (3)'ün tekrar basımı. Taşkent, 1901.
6. (1)'in üçüncü baskısı, 1905.
7. (1)'in dördüncü basımı, 1907.
8. (1)'in beşinci basımı, 1910.
9. (1)'in altıncı basımı, 1912.
10. (1)'in yedinci basımı, 1914.
11. (1)'in sekizinci basımı, 1916.
12. “Velikan Alpamış.” *Turkestanskaia vedemost*,” nu.217-218. Rusça çeviri. (1916'da?) Derleyen ve basıma hazırlayan A.A.Divay. Taşkent, 1916.
13. “Alpamış.” *Batırlar*. Cilt VI. Basıma hazırlayan: A.A. Divay. (3)'ün ikinci basımı, Taşkent, 1922.
14. “Alpamış.” *Kırgızsko-Kazakhskii bogatirskii epos*. Cilt VI. (13)'ün tekrar basımı, Taşkent, 1922.
15. “Alpamış destanı”. *Bilim Ocağı*, nu.2-3, 18 Mayıs 1923. s. 39-59. Basıma hazırlayan: Gazi Alim. Taşkent, 1923.

16. “Alpamiş Batır.” *Sbornik obraztsov kazakhskoi narodnoi literatury*. Basıma hazırlayan: S. Seyfullin. Kızıl Orda, 1931.(- Doğrulanmamış – Alpamiş Batır. (3 ve 13)’ün tekrar basımı, 1933.
17. *Alpamiş*. Karakalpak (?) yorumu. (Latin harfleri?) Moskova, 1936.
18. *Alpamiş*. Hojabergen Niyazov’dan Rusça çeviri. Moskova, 1937.
19. “Alpamiş Batır.” *Batırlar Jiri*, V.1. Derleyen Sabit Mukanov. ‘(Latin harfleri?) Alma-Ata, 1939. (16. nottakinin tekrar basımı?)
20. *Alpamiş dastanı*. *Özbek Fanlar Akademiyası Nasriyatı*. Latin harfleriy-le Fazıl Yoldaşoğlu yorumu. Basıma hazırlayan:Hamid Alimjan. Taş-kent, 1939.
21. *Altai-Buchai*. (23)’ün Rusça çevirisi, Ulagashev yorumu, Moskova 1939.
22. *Altai-Buchai. Altaiskie skazki*. (23)’ün kısaltılmış şekli, Ulagashev yo-rumu. Moskova, 1939.
23. *Alyp-Manash*. N. Ulagashev yorumu.Moskova(?) 1940.
24. “Alpamiş i Barsin Khyлуу.” *Bashkirskie narodnye skazki*, nu. 19. Ka-yıt ve çeviri: A.G. Bessonov. Genel yayın sorumlusu: Prof. N. Dimitri-ev. Ufa, 1941.
25. *Alpamiş*. (18)’in ikinci basımı, Moskova, 1941.
26. “Altai Buchai.”*Oirotskii narodnyi epos*. Yayına hazırlayan: A. Kopte-lev. N. Ulagashev yorumu, s. 79-126. Novosibirsk, 1941.
27. ”Alpamiş.”*Uzbekskii narodnyi epos; Glava iz poemy*. L. Penkovskii tarafından Rusça’ya önemli biçimde kısaltılmış çeviri. Yalnızca aşık ya-rışması bölümünü içermesi olası. Taşkent, 1943.
28. *Alpamiş*. V. Derzhavin, A. Kochetkov ve L. Penkovskii’nin kısmî çevi-risi. Taşkent, 1944.
29. “Alpamysh.”*Kazakhskii geroicheskii epos, Moskova, 1945*.
30. “Alpamys.”*Tatar Halk Ekiyatları*. Kazan, 1946
31. “Alpamis.” *Tatarskie narodnye skazki*, cilt I. Bir Kazan Tatar yorumu-nun Rusça çevirisi, 1946.
32. *Alpamisha i Barchin-huluu, Bashkirskie narodnye* Taşkent, 1949.
33. *Alpamysh. Uzbekskii narodnyi epos*. Fazıl Yoldaş metninden çeviren L. Penkovskii. Moskova, 1949.
34. “Alpamysh.” *Kazakhskii epos*. Rusça çeviri. Alma-Ata,1953.
35. *Alpamys*. Metni hazırlayan G.G.Musabaev, yayına hazırlayanlar N.S. Smirnova ve T.S. Sydykov. Alma-Ata, 1957.
36. *Alpamys. Kıyas-jray Hayreddinov*. Nukus, 1957.

37. *Alpamysh i Sandugach. Tatarskie narodnye skazki.* Tatar. Kazan, 1957.
38. *Alpamysh.* (20)'nin ikinci basımı, Taşkent, 1957.
39. *Alpamysh.* (20)'nin üçüncü basımı. Taşkent, 1958.
40. *Alpamish.* (20)'nin üçüncü basımı, Taskent, 1958.
41. *Alpamish: Tatar Halk Ekiyatlara.* Yayına hazırlayan: H. Yarmuhametov. (29)'un 1946? ikinci basımı. Kazan, 1958.
42. *Alpamish.* L. Penkovskii'nin Rusça çevirisi; önsöz: V. Zhirmunskii. 1949'un tekrar basımı. Moskova, 1858.
43. "Alp-Manash." *Altay Baatirlar.* Cilt II. *Tuulu Altaydin Bichikter Chigarar Izdatelstvozi.* Yayına hazırlayan: P. Kuchiyak. Gorno-Altaysk, 1959.
44. *Alpomish.* Yayına hazırlayan: R. Amonov. Tajik'e çevir: L.N. Demidchic. Stalinabad, 1959.
45. *Alpomish.* Tajik (44)'ün ? İkinci basımı. Stalinabad, 1960.
46. *Alpamys. Esemurat-jray Nurabullaev*'den. Nukus, 1960.
47. *Alpamis Batir.* Yayına hazırlayanlar N.S. Smirnova ve T.S. Sydykov. Yayımcılar: M.O. Auezov ve N.S. Smirnova. Alma-Ata, 1961.
48. *Alpamiş Batır.* Basıma hazırlayan: A. Shalabaeva. Alma-Ata, 1968.
49. *Alpomish..* Uzbekistan SSR Fanlar Akademiyası, A.S. Pushkin Nomi-daki Til va Adabiyat Institutu. Berdi Bahsi anlatımı. Kaydeden: Abdulla Alavii; yayımcı: Tura Mirzaev; dizinin yayımcısı: Hadi Zarif. Taşkent, 1969.
50. *Alpamish. Uzbekskoe narodnoe tvorchestvo.* Fazıl Yoldaşoğlu metninden çeviri. Çeviren: L. Pentovskii. (34)'ün ? tekrar basımı. Moskova, 1977.
51. *Alpamis Batir.* Kazak SSR Gylym Akademiyasi M.O Auezov Atındaki Edebiyet yane OnerInstitu. Alma-Ata, 1977.
52. *Alpamysh.* Taşkent, 1979.
53. "Alpamis Batır." *Kazakhsii gerocheskii epos v prozaicheskom peres-kaze Akseley Seydimbekova.* Rusça'dan çeviren: Satimjan Sanbaev. Alma-Ata, 1981
54. *Alpamis.* Nukus, 1981.
55. *Alpamish. Uzbekskii narodni epos.* T.M. Mirzaev metninden çeviri. Çeviren: L.M. Penkovskii. (33)'ün tekrar basımı, Moskova, 1982.

Alpamış kaynakçasının kanıtladığı gibi, metinlerin yaklaşık üçte biri, *destanın* bir ya da bir başka şeklinin Rusça'ya çevrilmiştir. Bununla birlikte birçok yayınlama çabası birçok Orta Asyalı'nın bu işe nasıl kendilerini adanmış olduklarını yansıtır: bu kişileri *destanların* kurtarıcısı sayabiliriz.

Destanları Kurtaranlar: İkinci ve Üçüncü Aşamalar

Bolşevikler'in nasıl ki Çar devrindeki siyasetlerini Devrim'den sonra da sürdürmüşlerse, Orta Asyalılar da *destanları* derleyip yayınlamaya devam ettiler. Arıtmalar sırasında pek çok anlatıcısı hayatını kaybedinceye dek, 1920 ve 1930'larda *destanları bahşilerden* derleyip yayınlama çalışmaları çok yoğundu. Mirzaev de⁹⁶, sözde “*Alpamış Mahkemesi*”nden sonra, 1956'da Fergana Vadisi çevresindeki yeni derleme çabalarından söz eder.

Bu, Taşkent'te yoğunlaşan ikinci “kurtarıcı aşaması”nda, Devrim ile Türkistan Cumhuriyeti'nin 1924'te yıkılışı arasındaki zamanda *destan* en az üç kere başarıyla yayımlanmıştır. Bu topluluktaki kişilerin *Narodnyi kommissariat prosveshcheniia* (Halkın Eğitim Komiserliği)'ne Narkompros ve *Kazakh-Kırgız Bilim Kamıyası* (kabaca: Kazak-Kırgız Bilim Cemiyeti)'ne üyelikleri dolayısıyla haklarındaki bilgimiz biraz daha fazladır. Divay, Yusufbek ve Gazi Alim hakkında bilgi edinmek bu tarih sayesinde mümkün olmuştur.⁹⁷ Araştırma sürdürüldüğünde başka kişilerin ortaya çıkması olasıdır.

Divay'ın meslek hayatı hakkındaki bilgiler, onun Devrim'den önce yaptığı gibi sonra da Türk kültür unsurlarını kaydedip muhafazaya devam ettiğini göstermektedir. Divay 1918'de Orta Asya Üniversitesi'nde ve Türkistan Doğu Enstitüsü'nde sahip olduğu Kırgız Oymak Bilgisi ve Dili kürsüsünde Kazak Oymak - ve Dil Bilgisi dersleri vermiştir. Başlangıçta “bağımsız öğretim üyesi” daha sonra profesör olarak görev yapmıştır. Türkistan Cumhuriyeti Narkompros Kırgız Bilimsel Kurulu üyesi sıfatıyla 1922 Baharı'nda Semirechie'ye büyük bir gezi düzenlemiştir. Bu gezinin sekizbin sayfa kadar tutan notlarını Divay'ın bir sonraki sene boyunca derleyip, tanımlayıp düzenlediği belirtilmiştir.⁹⁸

Divay'ın keşfettikleri, daha önce de olduğu gibi 1922 senesinde de birçok ilmi ve gözde dergide hem Rusça hem de yerel dilde yayımlanmıştır. Bu dönemde kalım (“gelin bedeli”)nin kaldırılması ve “yerel dil çalışmalarının reformu”⁹⁹ ile görevlendirilen özel bir kurulda da yer almıştır. 1923'te Divay için ikinci bir yıldönümü şenliği düzenlenmiştir. Sovyet yaşam öyküsü yazarları Divay'ın ha-

yatının bundan sonraki yıllarında, on sene sonra öldüğünü kaydetmek dışında, oldukça suskun kalmışlardır.

Çağdaşları Divay hakkında pek çok şey söylemişlerdir. Bunlardan bazıları aydınlatıcıdır. V.A. Gordlevskii *Zhivaia Starina*'nın bir sayısında Divay'ın "övülesi eğilimlerini, *Turkenstanskaia vedomost*'tan bazı unsurları çıkartıp yeniden yayımlayarak unutulmalarını engellediğini"¹⁰⁰ kaydeder. Bu "övülesi eğilim" *Alpamış*'ın pek çok basımının ve belki de bunun ardındaki amacı açıklar. Zeki Velîdî Togan Divay'ın Taşkent'teki evini 1913'te ziyaretini anlatmıştır. Zeki Velîdî Divay'ın kişisel kütüphanesinde bulunduğu İsmail Gaspıralı'nın *Rusya Müslümanları* adlı eserini okumuştur. Togan, "miralay" ya da "Divay Ağa" diye hitap ettiği Divay'a bir sohbet sırasında Gaspıralı'nın "çekingengliğini" eleştirdiğinde şu cevabı almıştı:

"O zamanlar düşüncelerimiz biraz değişti. Ayrıca, eğer bu dil kullanılmamış olsaydı o kitap sansürden geçmezdi. Rusya'daki siyasî baskı o günlerde daha zorluydu. Bunun gibi eserler bize o sıkıntılı günlerde biraz destek vermişti."¹⁰¹

Destanlar ve Divay hakkında ayrıntılı bilgi Kazak İlimler Akademisi'ndedir (*Kazakhskaiia narodnaia poeziia*)¹⁰². Eserin birinci bölümünü muhtemelen onu ortaya koyan – N.S. Smirnova, M.G. Gumarova, M.S. Sil'chenko ve T.S. Sydykov'dan oluşan yayın kurulunun bir ya da birkaç üyesi yazmıştır. Bu bölüm Divay'ın belge derleme yöntemini anlatır. Divay çoğunlukla Kazak topluluğunda geleneksel sözlü eserlerin elyazmalarına sahip kişileri arardı. *Destan* elyazmalarını sıkça bizzat *bahşilerde* bulmak mümkündü. Divay bu elyazmalarını derler, ya da elde edemediklerinin kopyasını yazdırırdı.

"Divayev, Türkistan *krai*'nin yetkili kişilerinden onun için elyazmalarını kopyalamalarını istemişti. Bu şekilde 1896'da *Alpamış Destanı*'nın bir elyazmasını elde etti. Elyazmasının aslının Kazak SSC İlim Akademisi Kütüphanesi Elyazmaları Fonu, "Materialy A.A. Divaeva, dosya 1162"¹⁰³ içinde bulunduğu bildirilmektedir.

Aynı ciltte bulunan Sydykov'un bir makalesi 1896'daki derlemenin ayrıntılarını verir:

"Yine 1896 senesinde Divayev'in eline Sir-i Derya *oblast*'ının Amu Derya *odtel'inin* Turtkul *volost*'undan bir Karakalpak elyazması ulaştı: bu, profesyonel bir *bahşiden*, Ciyamurat Bekmukhamedov'dan (sic) idi. Di-

vaev elyazmasını 1897’de basıma hazırladı. 1902 senesinde *Sbornik materialov dlia statistiki Syr-Dar’inskoï oblasti*’nin sayfalarında yayımlandı.”¹⁰⁴

Sydykov, Divay’ın *Alpamiş* hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bu eserden ilk kez 1896’da *Zapiski Vostochnogo otdeleniia Russkogo arkhheologicheskogo obshchestva*, 1986, cilt XI, nu: III-IV, s. 292’de yayımlanan bir makalede bahsettiğini kaydeder.

Başka önemli bir *destan* kurtarıcısı ise Gazi Alim’dir. *Alpamiş*’in bir yorumunu 1923’te yayımlamıştı (Kaynakça’da 15 numaralı madde). Togan Türkistan Cumhuriyeti’nin kısa hayatı (1918-24) sırasında hem Gazi Alim’in 1910 ve 1920’lerde Taşkent çevresinde derlediklerinden, hem de Fazıl Yoldaşoğlu’nun 1928’de Semerkant’ta yaptığı derlemelerden söz eder.¹⁰⁵

Derleme süreci her zaman sıkıntısızca ilerlememiştir. O tarihte *Bilim Kamisiya*’nın üyesi olan Gazi Alim’in 1923’te derlediği *Alpamiş* yorumunun bir kısmını Yoldaşoğlu anlatımından, öteki bölümünü de *destan* okuyucusu Hamrakul Bahşi’den aldığı belirtilmiştir. Mirzaev’e göre bu 1923 basımı iki ozanın okuyuşlarının birbirine “eklenmiş” halidir. Mirzaev ayrıca, tam da bu metnin daha sonra “kaybolduğunu” ve aynı on yıl içinde yeniden derlenmesi gerektiğinden söz eder.¹⁰⁶

Gazi Alim 1923 basımının önsözünde (Madde 15) *destan*’ım önemini anlatırken bu eseri korumak istemesinin nedenini de açıklar:

“Halk edebiyatının en önemli unsuru, oymak hayatının bütün ayrıntılarını en berrak şekilde kapsayan bir edebî tarz olan *destan*dır.

“Eğer Türk-Özbeğ (özgün yazılış) *destan*larını bilmezsek Türk oymaklarının mücadelelerini, politik-ekonomik çabalarının kökündeki sebepleri, savaşıma yöntem ve kurallarını, kahramanlarının kişilikleri ve toplumdaki yerlerini – kısaca geçmişlerinin ayrıntılarını – anlayamayız. Millî *destan*lar, *destan*ların temel özelliği olan yerel *akın*ların üslup ve geleneklerini içerirler. Türk ülkesi *destan*lar bakımından zengindir. Her Türk oymağının kendine ait bir *destanı* vardır: Kıpçaklar’ınki *Koblandı Batır*, Nogaylar’ınki *İdige Batır*, Kungratlar’ınki *Alpamiş Batır*, Naymanlar’ınki *Şora Batır*, Kırgızlar’ınki ise *Manas Batır*’dır.

“Bunlara ek olarak Altay dağlarında, Türkistan bozkırlarında ve İdil (Volga) boylarında Türk-Özbek akınların anlattığı, henüz yazıya aktarılmamış pek çok *destan* vardır.

“Uyanma dönemimiz daha yeni başlıyor ve millî edebiyatımızın bu bağlamda önemli bir amaca hizmet edeceği kuşkusuzdur. Eğer şekil ve ruhu Farsça’nın etkisindeki Çağatay’ın sahte klasikçiliğinden, kurtarılabilirse, kendimize özgü edebiyatımızın yeniden doğuşu çok daha güçlü olacaktır. Sonuç olarak, yeni edebiyatımız halkımızın ruhunun kudret ve saflığına dayanmalıdır.”

1930’larda, kendilerinden önce gelenlerin çabalarını geliştirmek için uğraşan bir başka topluluğun var olduğu anlaşılmaktadır. Bunun içinde en göze çarpan şahıs, Özbek Yazarlar Birliği Başkanı Hamid Alimjan’dır.

Batı dünyasında *Alpamış*’ın 1939 derlemesini elde etmek mümkün değildir. SSCB kütüphanelerinde bile bunun basılmış bir nüshasını bulmak son derece zordur. Cildin başlangıcında Gazi Alim’inkinden de daha ateşli bir giriş vardır. Bu satırların yazarı, o Giriş bölümünü ancak otuz dakikalık bir süre inceleyebilmiş idi. Bu süre içinde de Giriş’in bir bölümünün (8-25.sayfalarının) kitaptan koparılmış olduğu anlaşıldı. Bu kısım kaldırılmıştı. Anlaşılan Alimjan bu kayıp sayfalarda, bu *destan*’ın niçin önemli olduğunu ve neden yaşatılması gerektiğine inandığını anlatmaktadır.

Aşağıdaki bölümler, Fazıl Yoldaşoğlu’nun kaydettiği şekliyle *Alpamış*’ın 1939 basımına Hamid Alimjan’ın yazdığı girişten çeviridir.

Özbekler’in Kungrat oymağı Kalmaklar’ın önderine sığınmışlardır. Alimjan yazılıştta Uzbek yerine Özbek şeklini kullanır: bu şekil muhtemelen gözde olan *Özüm Beg* deyimini ile ilişkilidir. Aşağıdaki metin kopyası Latin harfleriyle yazılmıştır ve asıl yazıma sadık kalınmıştır.

“Kungrat Aksakallar Qalmakga qarab bir söz eb turgan ekan:

Aja sahım sızga ajtar arzım bar,
Almadajın solgan güldaj tarzım bar,
Türkistandan bizlar kaçib kelibdi
Bu bajlardan sahım baldın bexabar
Abla menin aqlı husım alıbdı

Sum falak başıma savda salıbdı
Bizning elga qattık talan qılıbdı
Davlatını kördim qalıbdı(r)
Aslın bilsan Türkistandan kelibdi
Ekinmin barnı nabud kılıbdı
Uçqur edin qanatından qagrıldın
Jügrük bolsan tujaqıdan tajrıldın
Biz avqatdan, sen sursatdan tajrıldın
Xazan bolıb baqda güllar soladı

“Kungrat Aksakalları kendilerini Kalmaklar’a tanıtırlar;

Beyim/Ağam, izin ver hürmetle bildireyim
Solgun gül gibi görünürüm, çektüğümüz çile yüzünden bir kenara atıldık
Türkistandan kaçıp geldik
Beyim yurdumuzun bahçelerinden bihabersin
Bu yüzkarası aklımı başımdan aldı
Felek başıma bu utancı yükledi
Yurdumuzu şiddetle harap etti
Ben yurdumun refahlı halini gördüm, şimdi o kayıptır
Aslımızı sorarsan, Türkistan’dan geliriz
Ekili tarlalarımız yok edildi
Uçar idim ama şimdi kanadım kırıktır
Yurdumuzdan çıkarken eşyalarımızı geride bırakmak zorunda kaldık
İbadetimize ve alacak kiramıza engel olundu
Hazan (mevsimi) geldi; bağda güller soldu.”

“*Alpamiş*, Özbek, Karakalpak, Kazak ve en eski soy/köken’den olan Kungratlar’ın paylaştığı, onların hayat tarzlarını anlatan bir *destan*dır. *Alpamiş* bu yerli Orta Asyalı halkların edebiyatında yerini almıştır. Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar, Türkmen ve Karakalpaklar *Alpamiş*’i okumuşlar ve sevgiyle benimsemişlerdir.

“Bu insanlar haklı olarak *Alpamiş*’ı tarihlerinin bir parçası saymışlardır. Özbekler’in en iyi *akın*larının hepsi *Alpamiş*’ı bilirdi. Bu ozanlar arasında *Alpamiş*’ı bilmemek ayıp sayılırdı. Bu yüzden hepsi okuyuşlarına *Alpamiş* ile başlardı.

“Asıl metin 15,000 mısradan oluşur. Semerkant’ın Bulungur oblastındaki Jani Mihnat (Yeni Mihnet) kolhozunun ozanı Yoldaşoğlu, bu *destan*’ın en yetkili okuyucusu sayılır.

“*Alpamiş* Özbekler’in en eski *destan*larından. Özbek halk araştırmacıları arasında *Alpamiş*’ın en az bin senelik olduğunu düşünenler vardır. Gayet tabii bu iddialar temelsiz değildir.

Alpamiş’ın ve genel anlamda Türk *destan* türünün yazgısıyla ilgilenen dördüncü aşama Orta Asyalı aydınlar henüz yeni ortaya çıkmaya başlamışlardır. Onların hepsinin uğraşmak zorunda kalacakları meseleler Dördüncü Bölüm’ün odağını oluşturacaktır. Bu topluluğa ait bireyler biyolojik anlamda aslında üçüncü nesildir ve bunlar gerçekten zihni açıdan, 1920 ve 1930’larda Stalin yöntemleriyle bedenlenerek yok edilen, bağımsızlık yanlısı “milliyetçiler”in yerlerini almışlardır. Düşünsel miras açısından bakıldığında dördüncü gurubu oluştururlar. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra doğmuş olan bu yazarların istisnasız her biri tarihî hikâyelerini kağıda geçirmek için *destan*ları kullanmışlar, değişik *destan*lara ait unsurları bolca eserlerine katmışlardır.¹⁰⁷

Onların çabalarının içeriğini belki *Muhbir* adlı Özbek gazetesinde “Şakir Cumaniyaz”-imzasıyla 1982’de yayımlanan aşağıdaki şiir ifade edebilir:

“Bana bir fırsat verin âsi hayallerim

Atam benim anıma heykelini dikti

Seneler ve rüzgarlar güçsüz kılınsın (ki)

Onun mirası vicdanımdan silinmesin.

“Bana bir fırsat verin âsi düşlerim

Atama bir kutsal *destan* başlaştayın

Seneler ve rüzgârlar güçsüz kılınsın (ki)

Onun hatırası hiç solmasın.”¹⁰⁸

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1. Rusya'nın 16-20. Yüzyıl arasındaki genişlemesini anlamak için (Birinci Bölümde anılan) Caroe'nun yazılarını okumak ile başlanabilir; Alexandre A. Bennigsen ve Chantal Lemerrier-Quellejey, *Islam in the Soviet Union* (Çev. G.Wheeler) (Londra, 1964). 18-19 yüzyıl genişlemesi için Birinci Bölümde anılan Ingram'ın eserlerine bakınız. Ayrıca Muriel Atkin *Russian and Iran, 1780-1828* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1980 ve Kafkaslar'a genişleme için bakınız: Firuz Kazemzadeh'nin klasik eseri *Russian an Britain in Persia, 1864-1914* (New Haven; Yale University Press, 1968). *The Gorchakov Memorandum* (Dışişleri Bakanı Gorchakov'un 1864 senesinde Batı'daki Rus elçiliklerine yolladığı, hükümetin Orta Asya'da toprak ele geçirmesi hakkındaki yönerge) Rusya'nın Asya'yı "medenileştirme görevi"ni tesis etmiş ve genişleme politikasının mazeretini oluşturmuştur. 1892 İngiliz-Rus Antlaşması ile Afganistan'ı Rus İmparatorluğu ile İngiliz Hindistanı arasında resmî tampon bölge devleti olarak belirlemiştir. Doğu Enstitülerinin tarihi ve bu genişlemedeki rolleri için bakınız: Richard N. Frye, "Oriental Studies in Russia," yayıma hazırlayan Wayne Vucinich, *Russia and Asia* (Stanford: Hoover Institution Press, 1972).
2. Krai'nin ilk Genel Valisi, bu mevkide 1867'den 1882'ye kadar görev yapan General Kaufman'dır. Fetih, aralarında Caroe'ninki de bulunan; ve Geoffrey Wheler *History of Modern Central Asia* (New York, London: Praeger, 1964) gibi birçok araştırma kitabında ele alınmıştır. Buhara ve Khiva Hanlıkları'ndaki yönetsel düzenlemelerin anlatımı ile bu bölgeler üzerinde daha derinlemesine bir inceleme için bakınız: Seymour Becker, *Russia's Protectorates in Central Asia; Bukhara and Khiva, 1865-1924* (Cambridge, MA: the Harvard Russian Research Center Series, no 54, Harvard University Press, 1968).
3. I.T. Kreindler, "Education Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of Il'minskii's System. Yayımlanmamış doktora tezi, Columbia Universty, 1970.
4. Il'minskii hakkında bakınız: Kriendler, "İbrahim Altynsarin, Nikolai Il'minskii and the Kazakh National Awakening," CAS V.2, N.31983. Ostromov hakkında bakınız: Togan, *Türkistan*, 503 ve Frye, "Oriental Studies in Russia," s. 43.
5. Togan, *Turkistan*, S. 503 Ostroumov'u el'e alır.

6. N.A. Baskakov, Altay, Khakass ve Tuva gibi küçük Türk topluluklarının, ama Yakut, Çuvaş, Karakalpaklar'ın hâttâ sayıları kabarık olan Kırgızlar'ın dahi, dillerinin “ya yazıya aktarılmamış ya da ilkel biçimde yazılmış” olduğu fikrini savunur. Bakınız: Wurm'un *The Turkic Languages of Central Asia*, 1-2'deki çevirisi.
7. Aynı fikir, İngilizce çevirisinde A. N. Kononov, *Turkic Philology: 50 Years of Soviet Oriental Studies*(Moskova, 1967), s.7'de ifade edilmiştir. Bu görüş, Birinci bölümde anılmış olan Dmytryshyn örneğindeki gibi, Batı'daki ders kitaplarına dahi sızmıştır.
8. Çarlık idaresinin bu türden misillemelerine bir göz atmak için bakınız: A.N. Kurat, *Muhammed Ayaz İshaki: Hayatı ve Faaliyeti* (Ankara, 1979).
9. Togan, *Türkistan*, 492-3.
10. Ahmed Midhat (1844-1912) Osmanlı Sulatani II. Abdülhamid devrinde faaliyet göstermiş, sevilen bir romancı ve gazeteci idi. Bakınız: Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt 2*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), p. 255.
11. Togan burada W. W. Radloff'un ***Probender Volkliteratur der Türkischen Stamme, III, Giris*** bölümüne gönderme yapar.
12. Buradaki bilgiler, değişik kaynaklardan yararlanılarak ortaya çıkarılmıştır. Bakınız, ***Kazakhskaiia narodnaia poeziia (Iz obraztsov, sobrannykh A. A. Divaevym)*** (Alma Ata, 1964. Özellik ile Birinci Bölüm ve Zarif'in yazısı.
13. Rusça'da kullanılan terim *uchastkovyi nadziratel*'dir, tam anlamı: “uchastok(bir polis bölgesi) denetçisi” demektir.
14. Seyahatleri ve bilgi kaynakları hakkında daha ayrıntılı bilgi *Kazakhskaiia narodnaia poeziia*, 14'tedir.
15. N.C. Smirnova “Kazak” terimini, özgün başlıkta *Kirghiz, Kazakhskaiia narodnaia poeziia*,8'deki alıntudan sonra açıklayıcı olarak eklemiştir. Kazakh ve Kırgız terimleri kısa süre sonra bu bölümde ele alınacaktır.
16. Smirnova, ibid, burada Grodekov'un *Kirgizy i karakirgizy Syr-Dar'inskoi oblasti*, cilt I, Taşkent, 1889, s.5 kitabından alıntılanmıştır.
17. Rusça metindeki bir not Grodekov'e değinmektedir, *ibid*.
18. W. Bartold, N. Katanov ve diğerlerinin eleştirileri *Kazakhskaiia narodnaia poeziia*'da yayımlanmıştır. Orada, N. F. Katanov, Divay'ı Kril harfleri kullandığı için de eleştirir. Togan burada W.W. Radloff'un *Proben der Volkliteratur der Türkischen Stamme, III, Giris* bölümünü alıntılar.
19. *Kazakhskaiia narodnaia poeziia*, 9

20. Bu eser V.I. Mezhov'un genel yayın sorumluluğunda birkaç yüz ciltten oluşur. Divay'ın 566-569. Ciltlere katkıda bulunduğu anlaşılıyor. Bakınız: *Kazakhskaiia narodnaia poeziia*, 9-10, not:7.
21. Bu süreç Lowell Tillett'in *The Great Friendship* adlı eserinde çok iyi belgelenmiştir. Kazaklar'a özel ilgi göstermiştir. Ayrıca, bu tutum ile ilgili olarak aşağıda anılan dil ilkesini açıklayan eserler yararlıdır.
22. Bu ve başka değişiklikler bu bölümün 1. notunda anılan Olaf Caroe, *The Soviet Empire* ve W.C. Hostler *Turkism and the Soviets* eserlerinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.
23. Kazak tanımı için bakınız: Togan, *Türkistan*, 37, 38. Kırgız teriminin siyasi kullanımı için bakınız: A.T. Hatto, "Kirghiz", *Tradition of Heroic and Epic poetry*, yayın sorumlusu A.T. Hatto, (Londra, 1980), s. 300.
24. Bu konuda pek çok kaynak vardır – Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics (The Hague, 1964)*; Michael Bruchis, "The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic People," Yaacov Ro'i
25. yayın sorumlusu, *The USSR and the Muslim World* (London, 1984); Olaf Caroe; Wheeler; Stefan Wurm, *Turkic Peoples of the USSR: Their Historical Background, Their Languages and the Development of Soviet Linguistic Policy* (Central Asian Research Center in association with St. Anthony's College) (Oxford, 1954).
26. Wurm, *The Turkic Languages of Central Asia*, 30-48. Togan *Türkistan*, 486-513'te daha başka sorunları da ele alır. Ayrıca bakınız: bu bölümde not: 23, Bruchis.
27. Bakınız *Azərbaycan Dilinin İzahly Lugati* (Baku, 1980); *Kazakh Tilining Tusindirme Sözdigi* (Alma-Ata, 1961); *Tatar Teleneng Ahglatmatly Süzlege* (Kazan 1977); *Uzbek Tilining İzokhli Lughati* (Moscow, 1981).
28. A. Benningsen, "The Crisis of Turkic National Epics, 1951-1952: Local Nationalism or Internationalism?" *Canadian Slavonic Papers*, V. XVII, No. 2&3, 1975
29. Tura Mirzaev, *Alpomish Dostoining Uzbek Variantlari* (Taşkent, 1968), 9-13.
30. Benningsen, 465.
31. *Anthology of Uzbek Poetry (Moscow, 1949)*, Benningsen'de sayfa numarasız alıntılanmıştır, 468.
32. *BSE* (Moscow, 1950), ibid'de alıntılanmıştır.
33. Rusça çevirinin önsözü (Moscow, 1949), ibid'de alıntılanmıştır.

34. “Concerning the Poem Alpamysh,” *Literaturnaia Gazeta*, 14 Eylül, 1952, ibid 468’de alıntılanmıştır.
35. *Pravda Vostoka*. Taşkent, 24 Şubat, 1952, ibid’de alıntılanmıştır.
36. *Pravda Vostoka*. Taşkent, 28 Şubat, 1952, ibid’de alıntılanmıştır.
37. *Pravda Vostoka*. Taşkent, 3 Nisan, 1952, ibid’de alıntılanmıştır. İthamın kendisi çelişkilidir çünkü bir hareketin “pan” şeklinde tanımlanabilmesi için milliyetçilikten daha kapsamlı olması gerekir.
38. “Ob epose ‘Alpamysh’, *Pravda Vostoka*, 29 Ocak, 1952.
39. “Obsuzhdenie eposa ‘Alpamysh’ i vopros uzbekskoi fol’kloristiki,” *Pravda Vostoka*, 3 Nisan, 1952.
40. Ibid.
41. “Alpomish dostoining mukhokamasi,” *Sark Yilduzi*, cilt 5 (Taşkent) 1952, Mirzaev, 14’te alıntılanmıştır. Ayrıntılar *Pravda Vostoka*, 29 Ocak, 24, 27, 28 Şubat ve 3 Nisan 1952’de verilmiştir. “mukhokama” kelimesi “idrak, sezgi, muhakeme” ya da “mahkeme,” anlamlarında kullanılabilirse de, bu bağlamda en uygunu “bir davanın mahkemede görülmesi; duruşma, celse, oturum” anlamıdır bu yüzden burada “mahkeme” kelimesi kullanılmıştır.
42. “Obsuzhdenie,” 48 numaralı notta anılmıştır.
43. *Vsesoiuznoe soveshchanie po voprosam izucheniia narodov SSSR*, Khronika in *Izvestiia AN SSSR*, Institut literatury i iazyki, 1954, cilt.XIII, Nu: 5, Mirzaev, 15’te anılmıştır.
44. Mirzaev, 15.
45. N. Shukurov, S. Mirzaev, KH, Donierov, “Alpmdostoni hakkida,” *Shark Yilduzi* (Taşkent) 1956, cilt: 2, Mirzaev 16’da anılmıştır.
46. *Tezisy dokladov i soobshchenii regional’nogo soveshchaniia po eposu ‘Alpaysh’* (Taşkent, 1956), AN UzSSR tarafından yayınlanmıştır. Mirzaev, 17’de alıntılanmıştır.
47. *Tezisy*. Mirzaev, 17’de de alıntılanmıştır.
48. Borovkov, “Geroicheskaia poema ob Alpamyshe,” *Tezisy*, 61-86; Mirzaev 17-18’de alıntılanmıştır.
49. Kh. Zarifov, “‘Alpomish’ eposining asosii motivlari,” *Shark Yilduzi*, nu.:1, 1957 (Taşkent), Mirzaev 16’da alıntılanmıştır.
50. Mirzaev, 14. Aynı zamanda bakınız: “Ob epose ‘Alpamys’,” (*Literaturnaia Gazeta*, 12 Şubat 1952’de yayınlanan alıntı parçalar); ve ayrıca *Zvezda Vostoka* (Taşkent) 1952, nu:4’te Abdunabiev ve Stepanov’un “Pod flagom narodnosti” adlı makale.

51. Richard Frye, "Oriental Studies in Russia," bu Bölüm'ün 1 numaralı notunda anılmıştır.
52. Wayne Vucinich, "Structure of Soviet Orientology," Vucinich, *Russian and Asia*.
53. N.A. Kuznetsova ve L. M Kulagina, *Iz istorii sovetskogo vostokovedeniia* (Moskova, 1970) (SSCB Bilim Akademisi, Doğu Enstitüsü Yayınları), 12. (Bundan sonra: *iz istorii*). Vucinich, 56 da anılmıştır.
54. Vucinich, 52. Lenin'in sömürge dünyasındaki olası devrimci eğilime çoğalan ilgisi hakkında bakınız: Richard Pipes, *Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917-1923* (Cambridge (Ma), 1957; ve I.T. Kreindler, "A Neglected Source of Lenin's Nationality Policy," *Slavic Review*, Mart, 1977). Baku Kongresi hakkında bakınız: Alexandre Bennigsen ve S.E. Wimbush, *Muslim National Communism in the Soviet Union* (Chicago, 1980); Stephen White, "The Baku Congress of the Toilers of the East," *Slavic Review*, Eylül, 1967.
55. *Novyi Vostok*, N.4 (1925), Vucinich, 56-7'de anılmıştır.
56. *Iz istorii*, 27-28.(Ayrıca Vucinich, 59'da anılmıştır)
57. Mirzaev, 8. "Partiyanin badii adabiyat sahesindeki siyaseti," kararını Özbekçe olarak aktarılmıştır. Kararın aslı Rusça'dır.
58. B.Dmytyshyn, *A History of Russia*, (Englewood Cliffs: New Jersey, 1977), 516: bu kültür politikasını ele alır.
59. Vucinich, 55.
60. *Vucinich*, 56.
61. *Iz Istorii*, 136 "Perspektivnyi plan raboty Instituta vostokovedeniia AN SSSR v blizhaishchee piatiletie," in *Kratkie soobshcheniia Instituta vostokovedeniia AN SSSR*, vol. 1, 1951, 3-16.
62. *Iz istorii*, II. Bolum ve Vucinich, 56.
63. Vucinich, 60, citing *Iz istorii*, 72, 73.
64. *Iz istorii*, 73-75.
65. *Iz istorii*, 75.
66. Bkz. D. Montgomery, "Career Patterns of Sixteen Uzbek Writers," presented to the Second Central Asian Conference, held in Madison, Wisconsin, October 1985.
67. G. A. Kniazev and A. V. Kol'tsov, *Kratkii ocherk istorii Akademii nauk SSSR* (Moscow-Leningrad, 1957), 122,
68. Vucinich, 67.
69. Vucinich, note 72 cites a report on this congress published in *Izvestiia AN SSSR, Otdeleniia literatury i iazyka* (1944), 177-81.

70. Vucinich, 69.
71. Vucinich, 70, note 70 citing I. Amusin, "Sektor drevnego iran-srednevekovogo IVAN [Institutvostokovedeniia akademiinavk]," in *k drevnei istorii (VDI)*, 1948, 164-167.
72. *Iz istorii*, 134-135, citing document.
73. *Vestnik AN SSSR* (Hereafter: *Vestnik*), 1950, No. 9, 86-87.
74. *Iz istorii*, 135, citing "Otchet Instituta vostokovedeniia ANSSSR za 1950 g.," (Henceforth: "Otchet...za (year)").
75. Vucinich, 74, notes 91-93, citing *Voprosy istorii*, no. 9(1954) and no. 3 (1957); *Iz Istorii*, 141-142; and *Vestnik* no. 4(1953).
76. Vucinich, note 94 for other details.
77. Vucinich, 75, notes 96-97, citing *Bol'shevik*, no. 13 (1952) and *Voprosy istorii*, no. 11 (1952).
78. *Iz istorii*, 141-142, citing "O nauchnoi deiatel'nosti isostoianii kadrov Instituta vostokovedeniia," in *Vestnik*, no. 4, 77.
79. Vucinich, 76, states these changes were made in 1955. In *Izistorii*, 143, the authors are ambiguous, but suggest the changes were made around 1953.
80. *Iz istorii*, 143, citing "Otchet...za 1952 g.," *ArkhivInstituta narodov Azii AN SSSR* (henceforth: *Arkhiv*); and "Postanovlenie Prezidiuma AN SSSR ot 13 Fevralia 1953 g.," *Arkhiv*.
81. *Iz istorii*, 135, citing "Otchet...za 1950 g.," *Arkhiv*.
82. Plan reproduced in *Iz istorii*, 142.
83. Vucinich, 72.
84. *Iz istorii*, 146, citing "Otchet...za 1955 g.," *Arkhiv*.
85. *Iz istorii*, 148, citing P.P. Bushev, "O rabote Instituta vostokovedeniia Akademiia nauk SSSR," in *Voprosy istorii*, 1954, no. 9.
86. *Iz istorii*, 151 citing V. V. Struve and M. A. Korostobtsev, "100-letie so dnia rozhdeniia V. C. Golenishcheva," in *Vestnik*, 1957, no.2.
87. *Iz istorii*, 152-153 citing "O zadachakh i strukture Instituta vostokovedeniia AN SSSR," in *Vestnik*, 1956, no.1.
88. *Iz istorii*, 154.
89. *Iz istorii*, 157, citing P. A. Brovtsinov, "Plannauchno-issledovatel'skikh rabot Instituta vostokovedeniia ANSSSR na 1959-1965 gg.," in *Voprosy storii*, 1959, no.11; (no author) "Plan nauchno-issledovatel'skikh rabot Institutavostokovedeniia AN SSSR," in *Problemy vostokovedeniia*, 1960, no.1.
90. *Iz istorii*, 158.
91. Bennigsen, 472-474.

92. Mirzaev, *Uzbek variantlari*, 161-169.
93. Mirzaev, *Alpomish* (Tashkent, 1969), 108-110.
94. *Skazanie*, 36, 40-41.
95. *Kazakh Halkynyn Batyrlyk Jyry* (Alma-Ata, 1972), 77, 80, 97.
96. The Tajik variant I discovered is a translation, published by Akademiyai Fanhoi RCC Tojikistan, Instituti Zabon va Adabiyat banomi Rudaki: *Alpomis* (Stalinabad, 1959).
97. Doğu Alman kurumları ve Özbek ilim adamlarının işbirliğiyle Almanca bir çeviri yapılması 1982 senesinde tartışılmıştır.
98. Mirzaev, *Uzbek variantlari*, 17-20.
99. Bkz. Togan, *Turkistan*, 504, 513, 516, 520.
100. Kazakh halkynyn Batyrlyk Jyry, 11.
101. *Kazakh Halkynyn Batyrlyk Jyry*, 11.
102. “A. A. Divaev; k 25-letuii nauchnoi deiatel’nosti, “published in *Zhivaia Starina*, 1916, no. 3, 37-38, reprinted in *Kazakhskaia narodnaia poezia*, 173-4.
103. Togan, *Turkistan*, 556. Togan was 23 at the time of this visit.
104. Full citation in Note 11, this Chapter.
105. Ghabdullin and Sydykov, 15, Note 18.
106. Divay’ın 1885 senesindeki doğumunun 100. Yılındaki kutlamalarda Akademi’de Sydykov tarafından yapılan takdimin yenibasımından (yenibasım ss. 181-185). Notta bu cilt X, ss. 3-40 şeklinde belirtilmiştir. Ancak bu eserde *Sbornik*’in bu cildi 1901 değil 1902 tarihiyle anılır. Yine de, ayrıca basılmış olan *Alpamysh* 1901 tarihli olduğuna göre, bu yalnızca bir 1901 basımının yenibasımı olmalıdır.
107. Togan, *Turkistan*, 493, 513.
108. 106. Mirzaev, *Uzbek variantlari*, 7, 8. Mirzaev examined both 1928 manuscript and the 1923 printed version in Bilim Ocagi.
109. Bkz. H. B. Paksoy, “New Dastans,” Bakınız H. B. Paksoy, Birinci bölümde alıntılanan “New *Dastans*,” *Muhbir*, Uzbekistan Kompartiyasi Markazii Komitetining Nasriyati, Kasım, 1982.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Alpamiş Destanı

1901 ALPAMIŞ'I HAKKINDA NOTLAR

Bulunup toplanması

Abubekir Ahmedjan Divay'ın basıma hazırladığı *Alpamiş*'in 1901 Taşkent baskısı *destan*'in Orta Asya'da basılmış, derlenme şartlarını bildiğimiz en eski yorumudur. V.M. İlina, aşağıda çevirisi olan metni kitap şeklinde basmıştır. Birinci sayfada eserin yenibasımının *Sbornik materialov dlia statistiki Syr-Dar'inkoi oblasti* (bundan sonraki alıntılarda:*Sbornik*), cilt X (1901)'den yapıldığı belirtilir. Divay Sir-i Derya İstatistik Komitesine üye idi. Birinci Bölüm'ün notlarında belirttiğim gibi bu 1901'de Taşkent'te basılan tek yorum değildi. Aynı yorum 1922'de de yeniden basılmış ve birçok dizi yayının pek çok baskısında tekrar basılmıştır.

Ghabdullin ve Sydykov Divay'ın *Alpamiş*'inin *Pamiatniki Kirgizkogo narodnogo tvorcestva* (Taşkent,1901) içinde bir üçüncü 1901 basımından bahsetmişlerdir.¹ Böylece, 1901 yorumunun üç ayrı basımı olduğu anlaşılmaktadır. Ghabdullin ve Sydykov ayrıca bu yorumun (anlaşılan yalnızca asıl dilinde) 1922'de *Batyrlar* Cilt VI²'daki bir ikinci basımından ve aynı zamanda *Kirgizko-kazakhskii epos*, nu.VI, Taşkent 1922³'deki bir Rusça çevirisinden bahsetmişlerdir.

1922 yılında yayınlanan, 1901 yorumunun yeniden basımı olduğu halde Divay kelimelerde değişiklikler yapmış, 1901 basımındaki kısa önsözlerde belirttiği şekilde Arapça ve Farsça unsurları ayıklayarak yerlerine Türkçe'lerini koymuştur. Ghabdullin ve Sydykov'da bu değişikliklerden bazıları (s.42) her iki metnin mısralarını tek tek karşılaştırarak belgelenmiştir. Sydykov'un ayrıca Kazak Akademisi'ne sunduğu ve *Kazakhskaiia narodnaia poeziia* (s.183)'te yayınladığı karşılaştırma daha ayrıntılıdır:

1902 (1901) basımı

1922 basımı

Yerde ötken Alpamysh

Yerde ötken Alpamysh

batyrdyn taghrif

hikaiaty

abiyatydur

batyrdyn hikaiasy.

Bol dünieden bi ferzend

Bul dünieden bir balasyz

Öter boldyk

ötetin boldyk.

Kette beiram toy tarkap

Ülken toy tarkap ketti.

Ketti.

Sahardan faiyz uaktynda

Tan bozaryp atyp kele

Jatkan uakytta.

Alghanlaryna

Alghandarymen kyzyk deuran

Jakynkyk etti

süristi.

Boiyna hemile bitti

Boiyna bala bitip.

Alpamış Destanı'nın Dili

Alpamış'ın dili Çağatay olmakla birlikte, incelenen yorum hangi oymağa aitse, o topluluğa has (örneğin Kırgız, Kazak, Özbek gibi) kelimelerle bolca süslenmiştir.

Çağatay dili Orta Asya'nın her tarafında canlı ve sıhhatlidir.⁴ Hiç bir zaman ölmemiştir ve sıkça "Türkistanî" ya da kısaca eski adıyla Türkî diye anılır. Aynı lehçeyi "Türkistanî" diye tanımlamanın çok daha eski anıları ve 20. Yüzyıl başındaki Türkistanî hareketini hatırlatan siyasî anlamları vardır.⁵

"Türkî" sınıflaması, diğerleri arasında Yesevî (12. Yüzyıl), Timur (14 -15. Yüzyıl), Babür, Uluğ Bey, Navaî ve Baykara (15-16. Yüzyıl) gibi önemli tarihî kişiliklerin dillerine işaret eder. Bu dili kullanmış hemen bütün yazarlar bu tanımlı tercih etmiştir.⁶ Kısaca, Türkî herhalde Orta Asya'nın bütün Türk topluluklarının anladığı tek lehçedir.

Abubekir Divay'ın 1901 baskısı *Alpamiş*'ı Arap harfleriyle ve yarısı şiir, yarısı düzyazıyla yazılmıştır. Metin 9000 kadar kelime içerir. Divay ona *Alpamiş Batur; Kırgız Şiiri* adını vermiştir.

İkinci Bölüm'de kaydedildiği gibi “Kırgız” terimi Sovyet döneminde bozkırın Türkçe konuşanlarını tanımlayan “Kazak” terimiyle değiştirilmiş, 1917'den önce “Kara Kırgız” diye adlandırılanlara sadece “Kırgız” denmiştir. Bu yeniden adlandırma, Orta Asya'nın Sovyet sosyalist cumhuriyetlerine bölünmesiyle (sözümona *razmezhevania*) ve 1920 ile 1930'ların “dil reformları” ile aynı zamana rastlar.⁷ Buradaki alıntılarda aslındaki gibi “Kırgız”⁸, aksi halde ise “Kazak” terimi kullanılmıştır.

1901 yorumu hakkındaki Sovyet itirazlarına rağmen⁹, aşağıda çevirisi sunulan kısa önsözünde Divay, bu yorumu kaydettiği *bahşi*'nin Karakalpak, ama yorumun kendisinin “Kırgız” (“Kazak”) olduğunu belirtmiştir. Ömrü boyunca sürdürdüğü bozkır araştırmaları göz önüne alınarak Divay'ın hükmü geçerli olmalıdır.

Metnin kendisi incelendiğinde Karakalpak'tan çok Kazak/Kırgız ile yakından ilişkili olduğu görülür. 724. Mısrada Ayçürek'ten bahsedilir –bu (aynı adlı *destan*'ın *alp*'i) Manas'ın kadını Semetey'dir. *Manas Destanı* öncelikle Kırgızlar ile ilişkilendirilir. Ayrıca, bu çeviride bilgisine başvurulmuş Pamirli Kırgızlar metindeki belirgin ağıza bir anadilin yatkınlığını sergilemişlerdir.

Alpamiş'in aşağıdaki şekli bilinen ne en kısa ne de en uzun olanıdır. Ayrıca iki zorluğu vardır:

1. Metinde kötü dizgiden kaynaklanan yazılış hataları vardır. Dizgiyi yapanların anadilinin Türkçe olmaması mümkündür. Örneğin, bazı halde belli kelimelerin yazılışı metnin farklı yerlerinde farklılık gösterir. “Alpamiş” ismi dahi buna dahildir. Bu, metnin okunmasını zorlaştırmakla kalmaz, açıklama kısmında kaydedildiği gibi, birçok halde söz konusu kısımların anlamını da önemli ölçüde değiştirir.
2. Anlatım tarzında bir parça düzensizlik vardır – bu yüzden “ne zaman kimin konuştuğu” ve “kimin kime ne yaptığı” gibi ayrımlar oldukça belirsizdir.

Birinci sorun, sıkıntı vermekle birlikte, sadece mekanik olduğundan çözümü kolaydır. İkincisi ise yapısal özelliğindedir: *bahşi*'nin anlatışından, asıl yazılıştan ve hâtâ ilkinden yapılan ikinci kopyadan bile kaynaklanmış olabilir. Ayrıca metnin dilbilgisi de kusurludur.

Bütün bunlara rağmen yine de eksiklikler *destan*'ın özgün ateşli ruhundan ve bu baskının ciddî önem ve değerinden bir şey eksiltmez. Gerçekten de çeviri ve inceleme için bu yorumun seçilmesinin birçok sebebi vardır:

1. Kazan dışındaki en eski basım olmanın haricinde, bir kişinin (Divay) *destan*'ı yokolmaktan kurtarmak için sarfettiği çok erken çabayı gösterir.
2. Yazıya aktarılış ve basımı 1917 Devrimi'nden öncedir (*Alpamış* baskılarının çoğu Devrim sonrası çabalar sonucudur.)
3. *Destan* başlıca üç alfabeden en eskisi olan Arap harfleriyle basılmıştır.
4. Derlendiği yer ve derlenme şartları bilinmektedir.
5. Metinde uzun tarihî dönemler boyunca sıralanan “zaman katmanları”nı gözlemlemek mümkündür.

Çevirinin ilk evresinde oymağa has bir küme kelimenin ulaşılabilir ya da geçerliliğe sahip sözlükte bulunmadığı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden dil konusunda bilgi edinmek için, ana dili *destan*'inkiyle aynı olan birini bulmak kaçınılmazdı. Kapsamlı bir aramadan sonra, Sovyetler'in Afgan Pamiri'ni işgalinden sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne sığınıp Van yöresine yerleştirilen Rahman Kul Kutlu ve onun oymağına ulaşıldı.¹⁰ Rahman Kul Kutlu ilerlemiş yaşına¹¹ rağmen, ardı kesilmeyen bir yığın soruyu cevaplamayı nezaketle kabul etti. Böylece birçok hatalı basılmış kelime düzeltilebildi ve anlatım ile anlamla ilgili zorluklar aşılabildi.

Çeviride, özgün anlatımın üslup ve havası yansıtılmaya çalışılmıştır. Çeviri, sadece dilbilimsel inceleme amacıyla değil, öncelikle eldeki konunun tarihî açıdan incelenmesine örnek oluşturması amacıyla yapılmıştır. Aynı zamanda çevirilen metine parantez içinde açıklayıcı kelime ve deyimler eklemek gerekmiştir. İlk önce, ya *bahşi* ya da yazıya aktaran kişi dilbilgisi ayrıntılarını bazen göz ardı etmiştir: metni bu pasaklı görünümünden kurtararak Batılı zihne makul gelecek hale getirmek için bazen yorumlar eklemek gerekli olmuştur. Orta Asyalı *bahşi*'lerin kullandığı, benim “dizinleme” dediğim bir “edebî” yöntem nedeniyle de böyle yorumlar gerekmiştir.

Kısa ve özlü ifadeye özellikle yatkın olan Çağatay dilinde yazarlar, tek bir anahtar kelime yoluyla kavramların tamamını gösterme eğilimindedirler. Bunun etkisi ise pek çok bilgiyi, beyit ya da dörtlüğün anlaşılmasında esas ağırlığı taşıdığı için mutlaka anlaşılması gereken, tek bir merkezî kelimeye yüklemektir. Bu Çağatayca yazılan şiir için olduğu kadar düzyazı için de geçerlidir.

Çağatayca edebî eser veren yazarlar arasında dizinleme sevilen bir yöntemdi. Çağatayca'daki edebî eserler incelendiğinde, dizinleme seviyesinin şiirin olgunluk/incelik seviyesini gösterdiği anlaşılır. Öte yandan, klasik Çağatay'ın gereksiz süslerden arınmış dolambaçsız ifade özelliği ve dizinleme uygulaması sebebiyle çeviri bazen metnin eksik ya da gelişigüzel cümlelerden oluştuğu izlenimini verebilir. Asıl metinde ise şiiri birarada tutan کافی tertibidir.

Divay 1901 yorumuna çok kısa bir Rusça girişle başlamıştır. 1901 yorumunda bu giriş imzasızdır. Halbuki aynı giriş yazısı, *Batırlar VI* içindeki 1922 yeniden basımda Divay imzasının yukarısında, 5. sayfada yeniden ortaya çıkmıştır. Bu giriş burada çevrilmiştir:

“Burada Sîr-i Derya oblastı Kırgızları arasında çok sevilen *Alpamış Batır* şiirini okurun dikkatine sunarız.

“Bu elyazması kullanmamız için bize Sîr-i Derya ilinin Amu Derya *otdelinin* eski başkanı tümgeneral K. I. Razganov tarafından yollanmıştır. Ekselanslarına içten teşekkürlerimizi sunarız.

“Amu Derya *otdelinin* Tortkol *volostundan* doğaçlamacı ve mesleği *bahşilik* olan bir Karakalpak, Diya-Muradov Bek Muhammedov (sic) tarafından kaydedilmiştir.

“Eser neredeyse baştan sona şiir şeklinde sunulmuştur, içeriği son derece ilginçtir.

“*Alpamış Batır* şiiri katıksız bir Kırgız eseri olduğu halde, Buhara'nın yakın komşusu bir Karakalpak tarafından yazıya aktarıldığından metnin içine Farça ve Arapça terimler serpiştirilmiştir. Çeviride mümkün olduğunca aslına sadık kalmaya çalıştık.”¹²

İsmin Önemi

“Alpamış” isminin doyurucu bir açıklaması yoktur. Sayılabilecek üç olasılık varsa da, bunların ilk ikisi akla yakın değildir, üçüncüsü ise savunulamaz.

1. Hint tarihçilerinin Altamış¹³ adıyla tanıdıkları kişi, m.s. 1211’de Şems al- Din ismiyle Delhi tahtına çıkmıştır. Sikkelerdeki isimleri çeşitlidir (ama aslında Altamış değildir)¹⁴ Kırgız ve Kazak biçimleri “Alpamış” “Altamış” sadece bir başka biçimdir. Gerçekten de Digby’nin belirttiğine göre “Alpamış” telaffuzu Hindistan’da 18. Yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Ama ismini “Algamış” “Alfamış” şeklinde yazdıklarını düşünürsek belki Digby’nin buluşları “İltutmuş” (Han; ülke tutmuş) şeklindeki geleneksel okunuşu destekler.
2. Abdul Gazi Bahadur Han’ın *Şecere-i Terakime*’sinde¹⁶ Mamış Bey’in hanımı, Karmış Bey’in kızı Barçın’dan söz edilir. Abdülkadir İnan bu *alp*+Mamış’ın “Alpamış” adının kökünü oluşturduğunu öne sürer.¹⁷
3. 8. Yüzyıla ait *Tonyukuk Kitabesi*’ndeki¹⁸ *qagani alp armış* kelimeleri, olanaksız ama apaçık türemiş bir “Alpermiş” kelimesini, rastgele bir bakışta, destekler gibi görünebilir. Ama burada bir isim yoktur.

Bununla birlikte, “Alp İmiş” ya da daha olası görünen “Alp” sözlerinin anlamı “Qaganları alp imiş” tir, olduğunu kanıtlayan *Alpamış* adının kökünde olabilir.

Kökenlerin Yeri

A.K. Borovkov *Alpamış Destanı*’nın 12-14. Yüzyıllar arasında Daşt-ı Kıpçaklar’ın Türkçe konuşanları arasında ortaya çıktığı düşüncesindedir.¹⁹ Hem Hadi Zarif hem Zhirmunskii birçok Çin ve Bizans kaynağına²⁰ ve Bartold’un²¹ eserlerine dayanarak *destan*’ın “çok eski şekillerinin Altaylar’ın eteklerindeki Türk hanlıkları zamanında, 6-8. Yüzyıllarda” var olduğunu ileri sürer.

Zhirmunskii’nin yazdığı *destan*’ın tarihinin özeti, ondan öncekilerin, Barthold ve Hadi Zarif’in fikirlerini yansıtır:

“Oğuz boyları *Alpamış Destanı*’nın çok eski bir şeklini 10. yüzyıldan geç olmayan bir tarihte Altaylar’dan daha sonraki yerleşim yerleri Sir-i

Derya'nın alçak alanlarına getirmişlerdir...Buradan Transkafkasya'ya ve 11. yüzyılda Selçuklular'ın idaresindeki Anadolu'ya varmıştır... 12-13. yüzyıllarda Kıpçak oymaklarının hareketleriyle hikaye, yine farklı bir yorumuyla Başkırya ve Volga bölgesine doğru yayılmıştır...16. yüzyılın başında Şibani Han'ın göçebe Özbekleri... onu Baysun Beyliği'ne taşımışlar ve şiir daha sonra buradan yayılmıştır...²²

1901 *Alpamış*'ının yerine gelince: Togan'a göre, onun Kungratlar'ı da aralarında saydığı pek çok Kıpçak topluluğundan Türk oymakları, Batı Sibirya'dan Aral Gölü'ne ve Fergana Vadisi'ne kadarki bölgede çeşitli yerlerde bulunmuşlardır: 14. yüzyılın ortasından itibaren Tobol nehri bölgesinde, 17-18. yüzyıllarda Aral Gölü'nün güney sahilinde ve Sir-i Derya boyunda bulunmuşlardır. Togan, Kazak, Özbek ve Nogay gibi önemli birliklere Kungrat oymağını da dahil eder.²⁴

Hadi Zarif Baysun'daki yerelleştirmenin tarihini 16. yüzyılın başı olarak kabul eder: bu tarihte Şibani Han ile Türkistan'a giren Türk oymakları arasındaki toprak bölünmesi sonucu, bu bölge (isimlerinin 12. yüzyılın sonunda ortaya çıktığını belirttiği) Kungratlar'ın yurdu haline geldi. Zarif ayrıca bu yerelleştirmenin bütün yorumlarda ortak olduğunu, o sırada "Orta Asyalı Türk topluluklar, Özbekler, Karakalpaklar, Kazaklar ve Türkmenler arasında çoğunluğu Kungratlar'ın oluşturduğunu"²⁵ ifade etmiştir.

14. yüzyılın son çeyreğinde, peşpeşe iki Kungrat önder, Hüseyin ve Yusuf Safi, Timur ile savaşmış, Khorzm'de bir devlet kurmuş ve Timur'un Yusuf'u yendiği 1379²⁶ senesine kadar Ürgenç'te hüküm sürmüşlerdir. Kungratlar'ın Timur'un oymakları dağıtma siyasetinin hedefi olmalarının nedeni belki de bu deneyimdir.²⁷

Destan'da Kungratlar'ın düşmanı, ırk bakımından Moğol, din bakımından budist olan, Kalmaklar birkaç kez batıya doğru göçmüşlerdir. Kaydedilmiş ilk göçlerden biri 15. yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir. Bu sırada Kalmaklar'ın elinde Altay'dan Baykal Gölü'nün batı kıyılarına kadar uçsuz bucaksız bir arazi vardı ve "yağmacı çeteleri Pekin'in dış mahallelerinden Batı Türkistan'a kadarki bölgede"²⁸ faaldiler. Kalmaklar'ın Aral ve Hazar'ın kuzeyine öteki büyük göçleri 17. yüzyılın ortasında gerçekleşmiştir; bu göçlerle Başkurt illerine ulaşmışlardır.²⁹ 18. yüzyılın ortasında gerçekleşen başka göçler sayılarını arttırmıştır. 1760-70'lerde Volga Kalmakları'nın bir kısmı Mançular'ın isteği üzerine Jungarya'ya geri dönmüş ve bu dönüş sırasında Kazak ve Kırgızlar ile bitmez tükenmez savaşlara tutuşmuşlardır.³⁰

Böylece Kalmaklar'ın Özbek Kungratlar'ın kuzeyinden, aşağı Volga'dan Jungarya'ya ve Pamirler'in güneyine kadarki alanda varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır.³¹ Bu sebeple bu ikisinin, sınırlı bir bölge ya da zaman içinde olmasa da, kabaca Aral Gölü'nden Pamirler'e uzanan bölgede birkaç asır boyunca komşu olduklarını söylemek mümkündür. 15.-17. yüzyıllarda Semirechie'ye sayısız baskın yapan Kalmaklar, Türkistan'da yaşayan Türk oymaklarının başlıca düşmanlarıdır.³²

Alpamiş'in yiğitliklerini tam nerede gösterdiği, hâttâ vatanının tam nerede olduğu tartışmalıdır. Emin olabildiğimiz tek husus, şiirin Orta Asya'da ortaya çıktığıdır.

Zirmunskii *Alpamiş*'in farklı "millî yorumları" olduğunu belirtir. Alimjan, *Alpamiş*'in 1939 baskısına yazdığı girişte bu *destan*'ı bütün Orta Asyalılar'ın paylaştığını ifade eder. Alimjan'ın sözleri, daha büyük bir birlik derecesini – farklı yorumların ortak kaynağını değil, paylaşılan tek bir *destan*'ı ima eder gibidir. Hadi Zarif'in şu sözleri meseleyi daha doğrudan ifade eder: "*Alpamiş*'in temeli Orta Asya'nın Türkçe konuşan topluluklarının çağdaş millî ayrılıklarından daha eskidir."³³

Gerçekte, Orta Asya'daki her önemli oymak biriminin sahiplendiği en az bir tane *Alpamiş* yorumu vardır. Bu şartlarda, *Alpamiş*'in bir *alp*, gerçekten Orta Asya'nın en üstün *alp*'i olduğunu kabul etmeliyiz. Orta Asya'nın başka hiç bir *destanı* benzer bir onur'a sahip değildir

Açıklamalar çeviri bölümünden sonradır. Bu nadir yorumu daha yakından incelemek isteyenler için, asıl 1901 metninin tıpkıbasımı eklenmiştir.

ALPAMIŞ

1. Burungu ötken zamanda, Cidalı Baysun deygan yerda,
2. ötken Alpamiş Batırının tarifi hikayatı abyatıdır.
3. Burungu ötken zamanda, Cidalı Baysun elinde Baybörü, Baysarı
4. iki tenkalmen Bay idi. Dört tulgu may idi. Baylığın munı yok
5. bir ferzandning derdinan. (Baybörü:) Eşiktan tözgö karar günü yok, Baysarı Bay.

6. Bay birbiriga aytadı: Ey Baybörü, bol dünyadan bi ferzend öter bolduk.
7. Hakdan bolsa inayet, peygamberden şafaat, pirlardan bolsa keramet.
Yalgız
8. zürriyet deyib hakdan tilek edelik. Bol söz bir birina makul geldi. Evliya
9. koymay tünadi , Hakdan tilek etti. Yığlab yürügenide, iki Bay vade
10. etdi. Alla Taala bizlarga ferzand verse, birimize oğul birimize kız verse,
11. san mening kızımğı alarmıding, arı al dedim dedi. Mening oğlum bolsa,
12. sening kızımğ bolsa men sana kızımdı verür idim deyib akladı, vade
13. kıldı. Kızı bolmay turganında iki Bay kuda boldu.
14. Alla Taala rahim edib, tileğın kabul etdi. Şol vakitlar bolganında,
15. aradan köp gün ötdü. Ellerine kaytu talabın etdi. Selamet
16. ellerine geldi. Baybörü Bayning alğanına Can Talas Baybiçedir
17. idi. Baysarı Bayding alğanına Altun saç Baybiçe idi.
18. alğanlarına yakınlık etdi. Göz yaşı kabul boldu. Boyna hamile bütdü.
19. Tokuz ay on bir gün köterdi. Kabir tapsa kan Bayda, boyurgansa
20. tün fayda. Kende ki tuman orlasa gözü yeride görmede. Eid günü
21. manıng boldu Baybörü Bayding alğanı bir oğul bir kız doğurdu. Baysa-
rı
22. Bayning alğanı bir kız toğurdu. Katta Bayram toy birdi. Toksannan be
23. soydurub, dört koldan ocak kazdırdı. Altın kabak attırdı. Dan
24. biröv caylab çaptırdı, pehlivan ceket tutturdu. Otuz gün oyun
25. kırk gün toyun etdi. Uyun içinde altun beşik salub, iki Bay
26. ferzandların alub geldi. Hoca mollanın aldılarına alub gelib koydu.
27. Allahın yahşı bendesi sizler ferzandlarımınğ adın koyung, fatıha bering.
28. Köp Baylar inam birdi. Sarfaylar şol vakitlarında birov o bolsun,
29. bir o bol bolsun dedi. Baylarning gönlüne makul gelmedi.
30. Kıbla tarafına karasa, başında kulahınıng neyinde ceğde üstünde
31. melle hoca mollalar gördü. Özları bir yahşı bende, yedi kalender peyda
32. boldu. Hoca mollalar aytadı: Ey Baybörü Bay, göz yaşın kabul
33. bolğan iken, gaibden bahtlı kalender geldi. Şular ferzandleringing
34. adın koysun. Şular ne dese, hem bizlar amin deyib kul köter eli dedi.
35. Toy hanadan, toy ulusun birdi. Yedi kalenderler ortağa çağırıp,
36. alub gaibden gelgen bende, sizler şol ferzandlerning adın koyung dedi.
37. Kalendarlar yahşı dedi. Baybörü Bayding yalgaz oğlunun adına
38. merd Alpamışş bolsun dedi. Kızning adına Karlıgaç (Kırlanıç) bolsun,
Baysarı
39. Bayning kızınıng adına Gülbarçın bolsun dedi. Gülbarçın Alpamışşa
40. çift bolsun dedi. Alpamışını yeti kalender aldıga alıb özünün

41. arkasına pençe urub, yalnız oğlum sen dedi. Yedi piring men dedi.
42. Tar yolda taykak kişide, başınyga iş tüşgan yerde, yedi kamil pirim
43. deyib yad etseng, Alla Taala yardım birsa, kollamak bizga şart diygan.
44. Gaib eren kırk çilten iken gözden gaib boldu. Katta bayram toy
45. tarkab gitti. Aradan yedi yıl ötdü. Birgünü oturub iki Bay kengeş
46. etdi. Oğul der ki oğul birdi, kız der ki kız birdi, ikimiz kuda
47. bolduk. Karılık karşı gelganında, yiğitlik yelip ötganda, elde katta
48. Bayram toylar bar. Karakasga at binseng, at kuyruğun sart tüysan,
49. kartayganda kök börü oğlakğa düşen kalay bolar iken düştü.
50. Bedevining saylab binib kök börü oğlakğa tüsdü. Baysarı Bay
51. oğlakkı aldi da kaçdı. Baybörü Bay izinan kovub yetdi. Oğlakning
52. sırağınan üstab cıbirdı. Baysarı Bay cibermedi. Yekevu şu yerde
53. zıtlaşıp, itişib birbirine kamçı salub, kuralaman icinde Baybörü
54. Bay uruğundan köp idi. Baysarı Bayın uruğu az idi.
55. Kökbörü oğlakna talaşib şeytan iyesi boldu. Baysarı Bay
56. togan kudası Bayböridan köp körülük, köp zorluk gördü *
57. Kalsa çıksa can * diygan kudasıynan gönglü kaldı. Mening bi
58. ferzand ayganlıgımı başıma geltürdü. Kim koyunluk sebebinan Baysarı
59. şaşıp merkedden uyuna kaytdı. Bağrının suyuga çerke berib yeti
60. gün yeti tün dalağa çıkmayı hafa bulub yatdı. Yatıb oyalanıb
61. mening kıyamathıg kudam idi, Baybörü mening korluğun, zorluğun
62. görüb yürgenca yana bir yurtlarına başımnı alub keteyim. Er
63. yiğit kudasının korluğuna cıdamay bir yurtlarga gitayın. Baybörü Bay-
ga
64. kızımdı birmayın. Bir salum tuzumdu hem birmayın. Bol yalgancı dün-
yada
65. Baybörü Baydının serem yüzün görmeyim deyib, altıaycılık kırk günci-
lik
66. yolga, Tayşa Haning iline, toksan narga can artub, Tayşa Kalmakding
67. iline göçdü. Ak Bulak deygan bolakding başına çıkdı. Tuni manan
68. yolda sehering fayz vaktında toksan narga kaytadan can artdı.
69. Gül Barçın cannı altun kebeceğe salub kara narding üstünde,
70. Altun Saç adlı alğanı bir söz dedi: * Hava cavsun, aydın
71. günlar sel bolsun * yıldan yılga bol devletinin mal bolsun *
72. seher vaktinde toksan narga yük artıb * Gül Barçının atası,
73. sizga yol bolsun * ayıl tartdıq dan bedeving beline * kulak
74. saldıq men Moğolunun tiline * seher vaktında toksan narga yük salub *
75. men baraman kanday şahının iline. Cuvab Baysarı Bay: mang yığla-
yngda

76. kılğandı kalem kaş * korluk menan ötmey diygen içgen aş *
77. korgan korlugumnu beyan eyleyim * (Baysarı:) Kemlik tartıb yığla bir-
ma
78. Altun Saç * on törtünde bülend toğan ay idin * bu dünyada
79. dört tulukga say idin * azdan devran sürgan baytak elimde *
80. bol yurtlarda iki tengles Bay idik * ontörtünde bülend toğan
81. ay boldu * bol dünyada dört tulugum say boldu * azdan daveran
82. sürgan baytak ilimde * at çabdırgan günde bayram toy boldu *
83. deli gönlüm taşgan men * bedevge kamçı baskan men * esirde algın
84. dalada * ulağni alıb kaçgan men * maksadga kimler yetgendi * bir
85. zürriyet kadiri bizga ötgandı * kıyamatlik kudam idi Bayborı *
86. kiynimden kovub tiykandı * kıyamatlık kudeman * başıma kamçı
87. tiggendi * aldımında ağam yoğ ikan, kiynimında inim yoku ikan * bir
88. ferzanding kemiynan * kıyamatlik kudamdan basıma kamsi tiggendi *
89. tartdım ayıl nardınnıg beline * alti ayçılık kırk günçılık yol
90. yurub * men barurman Tayşa Kalmak iline * at kuyruğun tüyerim *
91. armansız davran sürerim * yalguz kızım Barçını * din bilmagan Kal-
makka *
92. saylab yürub beririm. * Cevab Altun Saç: Men yığlaymın gözde yaşım *
93. göl bolub * artım yabkan kara saçım gül bolub * olday görkan
94. yalgız kızım Gülbarçın * azdım devran süralmadı kız bolub * doksan
95. kirme bağının gülü Şolmayma * arlı yiğit namus belan ölmeyme *
96. ağayın men kim uruşmas talaşmas * abiruy varda elge kaytsak bolmay-
ma *
97. salmas kadir mevlam başka yarlıkı * kalar din bilmesler fiili tarlıkımı *
98. ağayın min kim uruşmas talaşmas * kayt kıl rahmat imdi abruy
99. barlıkda * naz bedavning minnatıdendur tirligi * zayı bolur ömrümün
100. şirliği * kel kaytalık emdi ebruy barlıkda * yaman bolur din
101. bilmesinin korlugu * Imdi şol kitgannan göçüb gitdi. Altı
102. ayçılık kırk günçülük yol yürüyüp, saği selamet Tayşa Hanıng
103. iline barıb tüşdü. (Tayşa) Kenkine konuş birdi. Çarvağa çay birdi. Tay-
şa
104. Kalmakdın ilinde fıkarı bolub, zekatın berib, yüre birdi. Kiması
105. şul boldu. Kurumsak atandı. Alkısı aradan yedi yıl ötdü. Munda
106. ketkanda Gülbarçın yedi yaşında idi. Yedi yıl ötdü, yaşı ondörde
107. yetdi * Ol ayındakı haberdi kimnen işitdin * Tayşa Kalmakdan
108. işitting * Yurt egesi Tayşa Hanıng kulağına yetdi. Altmış iki
109. alemdarlar, otuz iki mühurdarlar hemesi işitdi. Barçının tarifini

110. Tayşa Hanga aytd. Aynalayın kayınayım. Bayağı kelgen Baysarı diygan
111. fikaraning diygen bir kızı bar iken, sizga layık ikan didi. Padişah (Tayşa) makul
112. gördü. Şol Bay bizga kızın birmas migan, bizdi kuyov dimas mikan?
113. Onda aytdı: Sizden artuk kimga biredi? Taksir dedi. Bar onday
114. bolsa aytırıb geling dedi. Şol vakitlerinde Karacan deygän Kalmak,
115. özü bahadur, özü pehlivan bol hem bir kalanıng hakimi idi. *
116. (Karacan:) Hanıning işi el menan * Padişah zorluk kılman, ne işi bar kız menan *
117. Nasib bolsa Barçın Can * devran sürer biz manan * Karacan aytdı:
118. Men alamın; Tayşa Han aytdı: Men alamın.
119. Şol vakitlarda vazir-i azamlar menan kengeşde köpde Hızır, mingde veli bar.
120. (kengeşteki vezirler:) Padişaga aytdı: Ey Taksir, aytıb irişip turganca, siz Padişasız. Yübering tokuz
121. yavşu, Karacan yübersün tokuz yavşu, kaysınızga birse ikbaliniz dedi. Bol
122. söz Padişaga makul geldi. Aman sözdüng kızığı yakın geldi. Padişah sayladı
123. tokuz yavşunu, Karacan sayladı tokuz yavşunu. Padişam teklif etdi on
124. sekiz yavşuga: Baysarı Bayding kızng Padişam dise manga bersin; Batır dise
125. Karacanga bersin. İhtiyarı Baysarıda. Padişamda zorluk bolmaydı,
126. ne etse özü bilsin. Onsekiz Kalmak bedevge bindi. Baysarı Baydın
127. ordasına yürüş kıldı. Padişanın yahşi veziri tokuz yavşının
128. başı idi. Kökaman Kaska dır idi. Baysarı Bay tikkan ak
129. ordaga geldi * Bedevning tavidan eşkali * turmagın bizden yaşkanıb *
130. Bol uyda bende barmıygan * biz manan haberlaşkalı * Bedev sürigan
131. kıyataş * Akdi gözden kanlı yaş * ak uyda bende bar bolsang *
132. çık ta uydan habarlaş * Baysarı maydanga çıkdı. Padişahdan gelgan
133. adam ekenliğini bilib, Baysarı Bayding renggi uçdu. Yol bolsun
134. didi. Şol vakitleride Kökaman Kaska aytdı: * Lal-i mercanlı sedefli *
135. düşmanga birdik edebi * Arada yavşu yürümeklik, kethüdalardan
136. sebebedi * dünya fani yalgandı * kimlarga vefa kalgandı * arada yavşu
137. yürümeklik * bizlerden emes Baysarı * kethüdalardan
138. kalgandı * karagan nayza tuğ baylab * kıyıp Bayga gelganman *
139. ak körövge göz oynab * selamlıga gelgenman * yeki müslüman
140. balasın evlenmekke geleman * evleştermek elçiden * cavlaşdırmak

141. cavşıdan * Kuşlarını salgan avcı men * sizde kız bar bizda oğul *
142. kızına gelgan cavşı men * yalın bedevning öresin * Konguratdan
143. çıkkın töresin * Tayşadan gelgan tokuzmuz * Karacanman tokuzmuz *
144. Padişah desang Tayşaga * Batır desang Karacanga * ihtiyarında
145. Baysarı * Baröningdi beresin * sözünü kaday korasın *
146. Baysarınng gitdi medeti * belinden taydı davlatı *
147. kaytıb ordağa girdi Barçın yalguz olday görgan kızına karab:
148. Gevherim sensin mening karağım sen bolmasang kim bolar? Haldan
149. sorağın Tayşa Handan sizga yavşı gelibdi. Karacannan ikevu
150. talaş bolubdu kaysısına kalab göngül birasın? Aynalay korgan çırağım.
151. Şol vakitlarda Barçın can turub söyleydi * aklım boldu bol
152. meydanda imdi lal * Kalmakdın ikiside televi dünya mal * Yığlay
153. birma ata gönlüm bözüldü * hak yayında karar büter atacan * işbu
154. demnen öz demangını dem deme * adam görsang sen özünden kem
deme *
155. yığlay buyurman ata gönlüm bözüldü * Barçın canın bar da ata gam
yeme *
156. ayna manan ak yüzümnü göreyim * hakdıng salgan süresine göreyin *
157. yığlay birma ata, şükür kılayın * şol Kalmakka barıb cevap bereyim *
158. yıldan yığa talday boyum uzadı * yarıng derti vay bahtımı kesedi *
159. binip bedev her meydandan yılmayma * savaş günü at kuyruğın
160. örmayma * kabul kılıb berding Kungrat sultanına * aman bolsa
161. on dört yaşda kelmeyme * bolmay savaş at kuyruğın öresin *
162. men bilemen ata, kaygır töresin * erten menin mal egesi kelgende *
163. canım ata senib cevap beresin. * Habar Altun Saç taki: * Seher
164. vakti sarı atan yük artdırdıng * din bilmagan Kalmaklarga
165. çatdurdun * göçübtde deyüb zar yığladım elimde * munda kelib kanca
166. dünya arttırdıng. * Cevab Barçının, saçrab orundan turdu
167. kınay belini burdu, köyüktey boynun burdu, Barçın dilber iki
168. kulun alga koşorub, Tayşa Handan gelgen yavşıga karab, söz
169. söyleb turgan şekli: * Men yığladım sizni görüb zar zar *
170. köp yığlayman aşım nekir kemlik bar * erem deyip kelgen Barçın canın
men idim*
171. kulak salsan men gönlümden arzi bar * Padişahdan kelgen cavşılar *
172. mening aytkan bol sözüm * Tayşa Hanga aytub bar * çalın bedevning
173. öredi * yığitten pohta töradi * Tayşa Han diygan ol bolsa *
174. Barçın diygan men idim * bizler bir işsiz gelgan misafir * bizga altı
175. ay mühlet biradı * aradan altı ay ötkence * arıği *

176. semiz bolsa tabdasın * ak süngüsünü sablasın * zerli tonum giyemin *
177. muhtaç men işim ciyamın * kırk güncülük Bayrakka * munглу bolgan
178. Barçın men * Bayrakka başım koyamın * binip bedev çelgenga * arman-
sız
179. davran sürganga * kırk güncilik Bayrakdan * atı özüp gelgenda *
180. kay Kızılbaş demeymin * kay bir Kalmak deymayman * bahtı kara
181. Barçın men * Han hanunnga aytub bar * özüm sovgan tiyemin. Bol
182. söznü aytdı. Cavşılar kaytdı Tayşa Hanıng nazarına bardı. Hanga
183. tiyaman deyib aytdı. Karacanın yabargan cavşısı hem bol
184. hem sagan tiyemin deyib aytdı deyib bardı. Han aytdı men alam deyib,
185. Karacan aytdı men alamın. * Yekevleri iriştı * irişkileri
186. kiriştı * Barçın canga talasıb ikisi zıd boldu * sen niytasın
187. sen niytasın deyib * laf leşger köp menan * dübürlegen top menan *
188. yekevä yağü bolub tokuz yoldıng terebigetine karasa ondokuzbin gela
Batır *
189. kızıl çekmen tolu Batır * ak çatır kök çatır * derebüge barub
190. kurulub yatır * meydanda savaş boldu * at bağrınan kanboldu *
191. özenğindan sel boldu * yolğanın kara sayları * taşköpür
192. yeni yol boldu * özü özünün kırgın boldu * şol Barçın
193. sebeb boldu * ham inan, ham inanmang. *
194. Aradan dört ay ötganca Kalmaklar özü özünan kırgın boldu.
195. Indi söznü Alpamışdan işiting. Bayçobar atga binip Kalmakka
196. gitgan yarının izinden.
197. Bayborıning bir kulu bar idi. Adını sorsang Kultaydır idi.
198. Toksan kulding başı iydi. Yılkıning başında çatır idi. (Alpamış'ın) Atası
199. menin anası yalgız ölümle ayrolub kalur men deyib, gelinining (ardın-
dan)
200. gitgening aytganı yok idi. (Alpamış) Tilladan eğerdi inina salub köp
201. yılkıning başında yatgan Kultay babasının kaşına geldi. Alpamış
202. yedi yaşga kelgen song bir nice nasi kolunda şol bir ferzandına niyet
203. koylub aytıb idi. Düldül kulun yedi cana çıkıb idi. Bir şimal
204. binse, bende bingan iymas idi. Ol Bayçobar aytar idi:
205. ya meni bir er biner ya şimal yel biner. Kaysı bahadur beni binse kuyru-
ğunan
206. tartıb turguzgan kişi biner deyib dedi. Şunday Bayçobar at şol
207. söznü könglününg makul kılıb yürür idi. (Alpamış:) Sonday Kalmakka
gitgan
208. gelininin izinen ketaman bana bir at ver dedi. Yahşınınğ fiili benim

209. iniyşığa aytıb aydum balam, köp yılmı üstünden tokurtub aydayın
210. sen bir taşdıng kaşında yat. Sen nazarında erylğıt iykeninde
211. bileyim. Özinga münasıb aytgan kulundu üstab al. Balam sening yahşı
212. ikenliğini bileyim. Balam işindi tanıb uslasang kulundan ayrıláb
213. vereyim. Köp yılmıńın üstünen tokutub aydadı. Yılmı man baba canına
feda
214. ayladı. Hama yılmılar Alpamışdın üstüden ötdü. Özüńüń Baybörü
215. bay atasınyńın köp yılmısınýń içinden hiç bir bedevni gönlü
216. kabul tutmadı. Yılmın bir kara görünüm songünda bir Bayçobar at
217. görüńdü. Yelesi kulağın aşkan, dört ayağın ting baskan, kuyruğunda
218. bir koltuk seksevuldung ak buzişgi çalga gelina kahramanıń bir arka
219. kannıń bakınıń burçığı Alpamış yatkan, at taştung ostnan yürütüb
220. öte birdi. Alpamış bileğina koçeyin yaydı, saçrab orunudán turdu.
221. Alpamış sultan aynı on dört yaşında atdın kuyruğunan yolbars yaşday
222. pence saldı. Alpamış diygan elif idi. Canıvar Bayçobar nardayın tizin
223. бүkdü. Kancalab kulağın tikdi. Üç meretebe zor saldı. Alpamış yubarmadı.
224. Alpamış alp zorluğın bildirdi. Şunday ginan bildurdu. Bayçobar
225. atın özüńüń vadesi var idi. Meni kuyruğumnan tartıb turguzgan
226. er binar deyib idi. Meğer bolsa egam şol deyib tura birdi. Kultay adlı
227. babası yanına geldi. Kutlu bolsun mingan atyńıń * sen, sen manıń
228. medetin * kutlu bolsun çobar atıń * boynına takgan tumarıńıń *
229. çabkanda tarkar tumarıydın * her yerlerde gönlüńga yarar çırağım, min-
gen
230. çobarıń * (Alpamış) Tilleden eğer saldı, çift ayalın saldı. Polatdan da-
vul
231. töngörüp * artına kalkan бүktürüp * karagay neyza бүktürüp *
232. astındaki çobarın * öz başı men ting görüb * Kultay atlı
233. babadan. Bindi bedevning beline * sefer kıldı meydanga. Tayşa Kalmak
iline *
234. onda munda yol binen * bol zamanda til binan * akça yüzün Şoldurub *
235. gamka gönlün toldurub * Barçın canıń yolunda * bingan çobar
236. boldurub * Habardı kimnan işitdiğın. Bayağı Tayşa Han ilen Karacan-
nıńıń
237. leşgeri Barçına talaşib derbende yatar iken, seherding feyiz vaktında
yatkan
238. iken, Karacan bir atdıń debürövü kulağına geldi. Göngülleri eğranıb
239. yerlar sıza birub Karacan seçrab orundan turdu. Tayşanıń yığsınında

240. kayt * bizning yiğit kayt, yakarda bin kul keleyatur * yakırda
241. bin kolga tatı turgan er keleyatur * ak savutum kiyeyin * at kuyruğun
242. tüyeyin * kim hem bolsa Karacan adım kurumasa * bir çetinan tiyğlaşab
aç
243. boriday tiyayın * it özü ala bolsada, börü görsa biriger diygan Karacan,
244. her kim el ellerine kaytdı. Karacan seherden tang atkanca yol yürüdü.
Gün
245. kızarıb çıktı. Karacan bol dübürovu görebilmadı. Aldı tuman artı,
246. karangı at kulağın görmaytuğun. Zemstan batur Alpamışdıng arvağı
247. güçedi. Piri zor Karacan Alpamışdı görebilmedi. Astındaki kara
248. tulparı gördü. Bayçobar atın terazisi bülend iken, Bayçobar
249. atdan korkaninan, Batırdıyng susynan korkaninan, yolnung gah buyanı-
na
250. gah oyanına can tangdap şıkıp turgan şekilde cahanda takırını gördıyng.
251. Kara atnı gördüng * gözler kamaşır yüzingnan * ağayının aynalsun
252. özüngnan * murding hüdaga gözüngnan * ne gördüng kara at ne
253. gördüng * yurtayın dedim tepindin * kaçan yemekte kem ettin *
254. Kamçı urmam kıyın çekindin. Ne gördüng * on dörtde tarlan
255. asbaysın * ömrđan gözüm casbaysın * kamçilasam kadam basmaysın *
ne
256. gördüng kara at ne gördüng * beklar kurgan çadırıma * altında
257. yolbars yatarma * kelgenler bizdan Batırmı * ne gördüng kara
258. at ne gördüng * at çomulgan termeken * kelgenler bizdan ermeken *
259. namerding kaygı yermeken * ne gördüng kara at ne gördüng. *
260. Şol vakitlarda Karacan karasa tuman açıldı. Şimal turdu. Karasa yüzü
261. kubaca, gözü alaca, özü bir on dört yaşar tamaşa, bir kakhülü altundan
262. bir kakhülü gümüşden, aynı on dört yaşda Alpamış gördü. Oy bayzen
263. Baysunlu Özbeg * yadugar ya dua koy * alayın canını, dökeyim
264. kanını. Huda yağısın. * Aydın günler sel bolsun * yıldan yılga
265. bol devletim mal bolsun * ömrüm bolub sendey bola görmedim *
266. uğru sunlu kayser şunlu yol bolsun * bülend derler bol Kalmakdın
267. dağımı * seisen bilerden bedevning tavımı * kaysı elden kanday
268. elga barasın * kim bolarsın, sen kiyalli kut, ya beyli. * Cevab
269. Alpamışdın: Ayl tarkanım bedevning beli * içgenim süsenim Baysunun
270. gölü * özüm adım sorsang manga derler Alpamış * atam adın
271. sorsan derler Baybörü * köp gün boldu ben çıkanım ilimden *
272. Kongur kaz uçkandı Baysun gölünden * on dört yaşda bedev saylab
273. ben binip * ben gelemen Barçın canning gininden * dedigenda

274. tavdan bedav otgandı * sabır eylagan maksuduna yetgandı * yedi
275. yaşda molla okub yurganda * Barçın canım şol illarge gelgandı *
276. bağ içinde elma iken nar iken * Hak yaratkan dergahında yar mı iken *
277. çiftimdan ayrılğan ben bir munglu ben * şol yarımını görgan
278. bilgen var mi ki? * Karacan kark kark güladi: Sendan baska yekev
279. idi hariydar * açılmakka bol meydanda gül gerek * küydürmekke
280. bizga şunday dil kerak * gelgan yardı bizdan ayırıp almakka *
281. bizlardan ziyadarak belki er gerek * acuvlansam men alarman canıngdı
*
282. teringding tögöyün kızıl kanıngdı * kayta birgil kelgan sonlu gelgen
283. yoluna * ala almas kelgen Barçın yarıngdı * kaçsang at
284. salur men sonlu süngüğe * tursang tutulursun canım kuluma * ala
285. almas sen gelgen Barçın yarıngdı * kayta bir ay sonlu gelgen
286. yolunga * Batır Alpamışdın dimağı toldu, köp acuvu geldi:
287. İşbu demnan öz demini dem deme * adam görsang senin özüngdan
288. kem deme * bol meydanda tekebbirlik söyleme * şuygabın inandı Kalmak,
289. gam yeme * gözünde alartıb cayamısın * özyüngdü merd, beni
290. namerd demegen sen * bol meydanda tekebbirler söyleme * şol söz menan
291. bizni korkar deysinbe * perverdigar başga saldı tarlıkdı * Kalmak
292. kılma fiili tarlıknı * acuvlansam men keser men başıngdı * abay
293. siyasat men korkar dedingmi * başlağın Barçına abiruy varlıkda. *
294. Şol vakitler Alpamış aytadı: sen tekbirlik ülken söyleme alışmak
295. gerekme, atışmak gerekme. Karacan Kalmak turub ne dedi: Atışsam
296. miltık atar ya kılıç keser. Atışgandı savaşıngandı koyayın şol sunlu
297. menan alışsam ne eder. Karacan aytadı: atışmak altı atang başına
298. alışmak gerek dedi. Şol vakitlerinde Batır Alpamış tilladın kemerin
299. seçdi. Bayçobar atından düştü. Karacan hem tilladan kemerin seçdi.
300. Batır canından geçdi. Arsdıy ak bileğın seçib yekevi Barçın
301. canıng yolunda canını tasaddık kıldı. İkavi pelvanlıkka turdu.
302. Alpamış aytadı: Sen al emelinge dedi. Karacan aytadı: Sen al,
303. emelindi dedi. (Alpamış:) Senin sakalınıng akı bar, ağalığın tağı bar.
Sen al
304. emelini dedi. Karacanga nöbet birdi. (Karacan) Yolbarysday pença saldı.
305. Alpamış adlı Sultan: Ya şer-i huda Hazret Ali er murtaza deyib mahkem
306. sıgındı. Şol vakitlerinde bayağı adını koygan yedi kalender piri tayın

307. boldu. Yedi kamil piri gelib iki ingan esel yaptı. Korgaçınday
308. salmakdı. Kara tağday bardaşık Alpamış Sultan taraf etmedi. Yan
309. başga alıb göradı. Aşırma alıb geledi. Hic közgatabilmedi.
310. Arifding özüme cevizding tübüme Sultan Alpamış tarif etmedi.
311. Karacan Alpamışğa nöbet birdi. Üc kez otgan şunung evveli
312. Hudaga yığlab kaldı. (Alpamış) Yedi kamil pirine yığlab, Karacanning
kemerine kol
313. saldı. Tavlab tavlab kotarıb inine aldı. Mahgemrak kısdı. (Karacanın)
Özünan
314. burnuynan kan gitdi. Taşlar vakitda Karacan Kalmak yalınıb yalvarıp
315. bir söz söyleb turubdu: * Yşs bedev öz devrinde çapılır * Batır
316. bolgan ak kalkanı yabılır * sindirding belimi alding
317. canımdı * izlediğın Barçın bolsa tabulur * yalguz idim bir
318. birövge eş boldum * yalgancıda garib gönglüm boşgördüm *
319. hudanı bir bildim resulnu ber hak * beş kana gün sizing manan
320. dost boldum * kanlar olsa, ziya kalır altun tak * men söyleyın
321. ağayınlar tinglab bak * bes gene gün sening manan dost boldum *
322. hudanı bir buldum resulnu ber hak * hemeni halk etgen haksın hodayım
*
323. asi bendening tokulurmu günahim * bes gana gün sizning manan
324. dost boldum * dinim Muslumandı birdur Hodayım * şol vakitlarıynda
325. Alpamış gönlüne kıyal fayda boldu: Bunu öltürgan manan karayer tolar
326. deysembe. Alla dedi, resul Alla dedi din müslüman boldu, kolunu yıbar-
dı, yedi
327. katlam bolub varıp yıkıldı. Peşimiz mezgili bolganda Karacan özüne ge-
lip
328. Sultan Alpamışğa aytadı: Ol korkanımdan dost bolub idüm
329. kaytadın erasına dost boldum. Bana kelime şehadetini öğret. Kelime
330. şhaetini aytıb Isfahan kiliçni ortasına koyub kucaklaşıb dost
331. boldu. Karacan kara atının beline bindi. Alpamış Bayçobar atıning
332. beline bindi. Karacanın havlu haremine geldi. (Karacan) Dostuna hiz-
mat kıldı
333. beş gün tamam aradan ötdü. Altıncı gününg yüzü boldu. Bahar geldi.
334. (Karacan:) Bay altı aylık yoldan benim manan dost bolmakka kelib
Barçın adlı
335. yarını izleyip gelkendi. Dostum cevab birsang bol gitkenden
336. gitsem, Barçın yarınga yetsam, senning kelgenini bildurub bir sevinçleb
337. gelsem, kalay göresin? (Alpamış:) Acar bolur dostum dedi. Alpamış
Kara

338. caning gönlüne hayal peyda boldu. (Karacan) Gel dostumning Bayçobar
339. atına minib, yakınlab Barçınca tiken ak uyga yakınlab, barib: *
340. bedevmin tavadın eşkali * turmağın bizdin yaşganıb * bol uyda kişi bar
341. mikan * biz menan haberlaşğalı * kara tavda bardı kış * gözümnden
342. akdı kanlı yaş * ak uyda benda bar bolsang * çıkın meydanga
343. haberlaş. * Sonda Barçın söyleydi: * garib gönglümün kuşu
344. çok * misafir kılman dostum yok * kim bolsang kalma yolungdan *
345. habarlaşırğa kişim yok * gitdi medetim belimen * taydı devletim
346. kolumdan * habarlaşırğa kişim yok * kim bolsang kalma yolungdan. *
347. Cevab Karacan: * Bolmay savaş at kuyruğun öreyin * adın
348. ayal Barçın dilber ne dedin * meydanga sabak göz gönengden Barçın
349. can * Baysun ildan sizga habar vereyim * binib bedeve her meydandan
350. gelgende * Isfahandan sansız Kalmak olganda * özü on dördte
351. atı Alpamış * sizdi izlep bir yaş oğlan gelganda * boynuna
352. takgan tilla tumarın * savaşda tarkar bingen kumarın * özü on
353. dördünde adı Alpamış * inanmazsan binib geldüm çobarın * Alpamış
354. ning Bayçobarning atıyn aytgansun. Barçın can bakıb, aydayın
355. çalkayıb, maydanga yükürüb çıkdı. Astına karasa Bayçobar atını
356. gördü. Üstüna karasa kaynatgan temir renkli, şekli yok, gurbatlı bir din
357. bilmagan kara Kalmaknı gördü. Barçın can görüp vaay derib deyib Bay
358. çobar atını cıramıtıb gonglu bozuldu. Gözüynan yaşı tizilib: *
359. Boynuma takganım tilladan tumar * men yığladım gece gündüz zar zar *
360. basganıngdan mandayın apan aynalsung * kaplan olub olca bolgan
361. Bayçobar * men yığladım gözde yaşım göl bolub * arttım yapkan
362. kulang saçım gül bolub * közgüanman olca bolgan Bayçobar *
363. kaplan olub kalgan senmin kul bolub * men karasam besten tungan
364. ay idi * sultan aman deyüb gönglüm cay idi * görgeinden
365. aylanayım Bayçobar * men gitganda kisir engen tay iding. *
366. Cuvab Karacan: * kıl yamanlık maksudunga yetme gel * zar yığlayıb
367. bizni sersen etmegel * gözüngden aynalayın Barçın can * kub yığlayıb
368. ayallığı etmegil * tartdıym ayaldan bedevining beline * kulak sal
369. Karacanning diline * namerd mekan deyub, kaldum men gafil * yolbarsday
370. penca saldı belime * Allah dedim at comuldu terlerga * özü yalgız köp
371. yığlaydı pirlarga * namerd mekan deyib kaldum men gafil * burgut deyim tavláb
372. urdu yerlerge * yalgancıda garib gönlüm hoş gördüm * yalgız

373. idim bir ukege eş boldum * Hudanı bir bildim * resulunu ber hak *
374. korkanımdang Alpamış ilen dost boldum. * Şol vakitlarda (Barçın) koltuğunnan
375. kollab, ordağa Karacan dostun tüşürdü. Uyunda bar taamın birdi.
376. (Karacan:) Barçın can bizni yahşi görsang, Alpamışning dostu deseng, endi
377. dostum yanına kaytar idim. Magan sevinç biyrsang dedi.
378. Barçın saçrab ornıydan turdu, tünike kol saldı, altun
379. düğmeli çekmendi yanına koydu. * Şunda Karacan söylaydı: Sening
380. atang Baysarıbay dedi bar idi, anang - atang kayda gitgan dedi.
381. Şunda Barçın zar yığlab aytadı: Han Hanlığın kıldı, fikara fikaralığın
382. kıldı. Bizga Tayşa Han zorluk kıldı. Arı kızındı magan vermeyisin
383. deyib, arı Karacanga birmaysın deyib atam anamdı, bu gün üç gün
384. boldu, Tayşa Han uyga saldı. (Karacan:) Bar kelda Barçın Alpamış dostuma yetsam,
385. atam anam sağmiken dese, menen dost bolgan bolmas. Menen çok hem
386. yahşırak deyib mindi çobarning beline: * Aklım boldu bol maydanda
387. imdi lal * namus armanın közgalısdı Konguratlar * Baysun ildin
388. mal egesi gelganda * men karasam uyun kuydu Tayşa Han * binib
389. bedev her maydandan gelgende * Isfahandan sansız Kalmak ölgende *
390. men karasam uyung kuydu Tayşa Han * Baysun ilden merd Alpamış
391. gelgende * toksan kirmey bağda gülüm solganda * ecel yetmey
392. sum sumdanım tolganda * bimeze kıldı azayım ferake * altı günler
393. bizlar mihman bolganda * Padişahım işitgil mening zarımı * alışganda
394. aldı tende canımdı * bimeze kılıbdur zalim horaki * her mezigilge
395. yedi tokuz narımı tokuz tüye bir tuğul ceyalmaydı Kalmakka.
396. (Karacan) Dostunung derecesin bülend kotarıb aytıb turganı idi * Kösemen
397. Kaska cellatning başı iydi * (Karacan:) Ey Tayşa Han, her menzilde tokuz nar
398. yeyturgan bolsa ahir zaman boldu. Deseng bolmaymı. Tecel geldi diy-sang
399. bolmaymı * erteng menin kulağını Alla salganda * gazab kılıb sening
400. başing alganda * sen bilseng öz yolunca olursun * her belay
401. beterni bana kılarınsın * atam anam di sen uyga salgan iken sen deb. *
402. Kösemen Kaska, Haning aklının bölüngenliğini bildi. Çukurub
403. uydaki bendelerga geldi. (Alpamışın) Kayın atası Baysarı Baydı, Kayın anası

404. Altun Saçı uydan çıkarıb, Kösemen Kaska Karacanga verdi.
405. Bayçobar atı Baysarı bay tanıyıp mangıylaynan tavab kılıb saçrab
406. Bayçobardın beline bindi. Kiynine Karacan bindi. Onung kiynine
407. Altunsaç bindi. Atdıng bağı süzöldü. Peri cürisi menan
408. argumak Bayçobar Kalmaklarga göz kıldı * at cumuldu ter boldu *
409. sığındı kamil pirlerge * kara gönlüm cayradı * yetip geldi
410. Baysarı * umut tikken uylarga * atdın belinden tüşüb,
411. Barçınca verdiği sarfaynı alıb Karacan dostu Alpamış dostung
412. kaşına ketmek boldu. * Cevab Barçın: * Aklım boldu bol maydangda imdi
413. lal * men munглу men bendem deysin Hak cebbar * men munğlunun siz-
ga
414. aytar arzı bar * bir zaman iken gel dostum Karacan * at
415. çapkan bülend takırlar * Beklerim kurgan çatırlar * az menan kelgen
416. bolama * köp menan kelgen bolama * izleb bir yelgen Batırlar *
417. açılğan bağda gül menan * nesebin bolsun hür menan * Baysun
418. atlı Kungratdan * bizlerdi izleb kelgende * nice bayrak kul
419. menan * yaratğan Allah taala da * oynasam mıhrim kanama * Batır
420. ankov erler ködek * din bilmagan Kalmakka * ya bolmasa sultanım, yal-
guz
421. gelgen bolama. * Cevab Karacan: İşbu demni öz demini dem dime *
422. sultanıngdı hiç Batırdan kem dima * bol maydanda katta savaş
423. bolganda * Alpamışdı kırk ming kuldand kem dima. * Cevab Barçın: *
Kara
424. nergis gözüm bar * almaday kızıl yüzüm bar * Batırım gelmesinde
425. burun * din bilmagan Kalmakka * aldab bir aytgan sözüm
426. bar * imdi key aklar saçıma * rahiming kelse nitedi *
427. gözdan akğan yaşıma * aradan altı ay ötganda *
428. özümdü koygum keledi * kırk güncülük yanayın * ol bayrakdıng
429. başına * minüb bedev yılmı * arman devran sürgenüm * özüm
430. şugan tiyemin * kırk günculuk bayrakdan * atı özüb gelgende *
431. zerli tonum giyemin * muhtacmin isem giyamin * kay Kızılbas
432. demeymen * kay bir Kalmak demayman * kırk güncülük bayrakdan *
433. atı özüb gelgenge * bahti kara Barçın men * özüm sugan
434. tiyamın * dostu bolgan Karacan * vade kılğan munğlu men. *
435. Alpamışga aytub bardın Barçın uyuna kaytdı. Karacan Alpamış
436. dostuna kaytdı. * Dostuna barıb gel Barçıning sözünü aytdı.
437. (Alpamış:) Atam kabem sağ miken dedi. (Karacan:) Arı dostum sağ iken. Sonun haberin

438. işitib, Bayçobar atding yeti gün, yedi tün soynatıp, Tayşa Han
439. kalasına Kalmaklar, at çabdurdu dalağa * yarını saldı kalaga *
440. Barçın candı bayrakka tikadı dep, kıyamat tüşdi arağa. * Hatun
441. menan balaga * örüldü atdının kuyruğu * ölüm hakding buyruğu *
442. kalmayın Kalmak yinaldı * heması Barçından umid kılıb yığlandı. *
443. Kalmakdan dörtyüz tuksan yügürük Tayşa Han tarafından çıkarıb. Al-
pamışını
444. hem çakırıb, Karacan dostu hem geldi. Sultan Alpamışding özü
445. minib sıgayın dese, ohşarın tapadı. At çapmakka bala tapmadı. Dostu
446. Karacan turub ne dedi: Balanı kaydan tapay. Yok özümüz ak bir sefer,
at
447. çapar bala bolayık. Dostu Karacan çobarga mindi. (Alpamış) Karacan-
nı Allahga
448. tapşırıb, Bayçobardı Karacanga tapşırıb, dörtyüz toksan bedevni
449. divan molla hatga salub. * (Alpamış:) Seğib edim Baysun kaladan * mu-
radım
450. köp bir yaratgan Allahdan * dost sebebdan Bayçobardı mindirdüm *
451. düşmanlık kılmagil dostum Karacan * çapsa bedev canıng çıkmayma *
452. sonundan at capılmaz kara atding tokuyan * dost sebebdan Bay
453. çobardı mindürdüm * haberdan bol, bari menan yoğunan * acı
454. menan tokunan * yığlay yığlay asdan alaba; urdum * kolumdagi boz
455. tarlanım kaçırdım * dost sebebdan men mindürdüm çobardı *
456. bar Karacan yaratkan hakka tapşırdım * yurtulağa yollab kaldı. *
457. Karacan sultandan fatiha aldı * gülünü bağışladı * mundayın
458. devran kaydadı * Tayşa Handan alub cevab * Batır doğan
459. merd Karacan * dört yüz toksan bedavnı * yolga bir revan eyledi. *
460. At cumuldu terlerga * sığındı kamil pirlerge * Karacan yollar
461. yüzüb baradı * kırk güncülük yollarga * beş gün tamam bolganca *
462. yollar yüredi Karacan * her yerlege bardı * avlakta demin
463. aladı * al uykusun kandırıb * yine mindi çobarga * dört
464. yüz doksan bedevge * on günning yüzü bolganda * gene gelip
465. kaladı * avlakta demin aladı * al uykusun kandırıb *
466. dostunung atını sınadı * günler on beş bolganda * yana yetdi
467. songünan. Ak Bulak digan bulakning başında Kalmaklar gülüşling kılıb,
468. bir söz aytıb tugarnı: * Men yığladım bol meydanda zar zar * köp
469. yığladım bol gönlümde kemlik bar * bir sunni deyib baytak elden
470. ayrılma * söğuklesing ağay inim Karacan * bedev deyüb yağü
471. yal kuyrugun taradı * nadan doğan Karacan * töreye yoldu

472. soraydı * tilinde alsang ilinga kayt Karacan * kalikat kazakınıg
473. kayda yaraydı * ayl tartdımdan bedevning beline * sende girding
474. din Muhamad dinine * bul bayrakka kulu kutdung yaralmas * atnı çap-
ma
475. Karacan, kaytgil ilinge. *
476. Şol vakitlarda kara, kara Bayçobar atdı * akli adamdan
477. ziyade etti * nazargerde bekning atı, canıvar Bayçobar at Kalmaklar
478. din gözü ötüb canıvar mıltıkdan atılıb yıkıldı * Karacan
479. kamşı saldı * Bayçobar at ornınan turmadı * Karacanıning
480. acuvı keldi. Bir koluyla kuyrukdan, bir kolunan kulağıdan Karacan
481. (Bayçobarı) alıp gönlümde yıkılıb kalgan arıı savlukday görmedi. A, o
deb barıb
482. kotarıb dört ayağınan basturub, barıb koydu. Üç meretebe kotarıb
483. koydu onun sonunda, aldı koluna seksavulnıng çıkarıb atına urdı.
484. Her yağına katdı. Urma dey b canıvar çingir çingir kişnadı. Işın
485. urub kişnedi * tende canım kıynaldı * Batır toğan Karacan *
486. çobarı aldına salıb aydadı * gün tün yol yürüdü * beş
487. gün aradan ötdü * gün yiğirmi bolganda * Kök Derbend adlı derbendga
*
488. at kaytarar yerge yetdi * akça yüzün soldurdu * gamga gönlün
489. toldurdu * yirmi günlük yolga baramay * Kalmakdıng mingan
490. atları * kaytbay turubdur derbend * kıyasın salıb boldurdu *
491. derbendga tüşe kaldı * Kalmaklar kengeş kıladı * Karacanıning hem
492. gönlüne kıyal peyda boldu: * Bir gün Bayçobar atka dem birsam *
493. beş kuğuş yem birsam * durbasını alıb Bayçobar atdıng aldına
494. baradı. Bayçobar atdıng aldına barsa durbadan yarık birub
495. ürkedı * arangan yürsanan baska nersini görmagan * durbanı kayda
496. görübdü * tofcar manglaynan kasıb kulağınan basıb durbanı *
497. Bayçobarga zordan iydi * birgan yemi yemez idi * hiç
498. kadirin bilmeydi * özdan akga saçıp baradı. Onda Kalmaklar
499. gülüşling kılıb: zadıngnı sikeyim, sennining atı erken barar
500. bayrakdan deyib, Kalmaklar gülüşlüng kılıb söyleşdi. Her kim koş
501. koşuna kaytdı. Tayşa Han yiberib aytdı. Padişahlıkdan bir törenin özü,
502. at peşin kimning atı ölür iken, kimining atı gelir iken, dört yüz toksan
503. Kalmakdıng halinan haberdar bol deb.
504. Şol At Peşin töre aytadı: Dört yüz doksan bedevni bir derbendden
505. aldumızdan otgarıb gördük. Tayşa Hannıng tarlan atınan başka,
506. Karacanıning kara atınan başka, hemasını gördük. Heması öküz

507. iken Karacanın mingan dostunun çobar atını bir nice bedev
508. dedi. Bir nice yabai dedi. Şunu barıb görsek iken. Tokuz Kalmaknı yol-
daş
509. kılıb yakınlab kaşına geldi. Karacanın gelib karasa, Alpamış menan
510. dost bolganı beri, hudanı bir bilgeni, resulunu ber hak bilgeni, Karacan
511. bir rekata namazın kaza taslağan yok iken, At Peşin gelgen vakitte peşin
512. namazın okub turgan iken, arka tarafında baylanıb turgan Bay
513. çobar atdı tura kaşına bardı. Ömür oyna kol salıb gördü.
514. Tenisini uçuncu gördü. Köp peşin etgen Bayçobar atdı karışın
515. suyam kanatını gördü. Çıkıp kaytıb turganını gördü. Atpeşin Töre
516. Bayçobar atdan korktu. Kayta birdi. Alamanning içine bardı.
517. Dört yüz toksan Kalmakdıng hemesini çakırub aldı. Sözdü kimden
518. işiting. At Peşin Töreden: * İşiting, aylı tartdumdan bedevning beline *
519. sefer kıldık Din Muhammed yoluna * oylanaman Barçın kayda sizlerge
* atdı
520. çapbay kaytgın Kalmak ilinga * at çapkan men kaya meydan tuzlarga *
521. kiygen savutların gelmes tizlarga * abruy barda ilge kaytgın
522. yahşırak * keyinin barargıla turgan gözlarga * cernalda takir Bay
523. çobar at barlıkda * oylanaman Barçın kayda sizlerge * cernal iken
524. Karacan * Bayçobar atdı tablabtı * onan hem usta Alpamış *
525. kan azatdı bablatdı * kırkılmasa kanatı, sökölmeşe tuyağı * cernalda
526. takir Bayçobar * yirmi günlük yollardı * yedi günde çaklabdı. *
527. Şol vakitlerde Karacanın yalguz oğlu Dost Muhammed At Peşin Töre-
ge
528. aytadı: * İ;bu demnen öz demini dem deme * men barlıkda Han atam-
dan
529. gam yeme * atamning yedi günl]k alp uykusu bardur. Yedi gün ayru bol-
duk
530. deb, boldurgan at demin alsın. Yar ura koyun dedi. Ondan song Kara-
can
531. atam yedi günl]k alp uykusuna girer, ondan song Bayçobar atni öltürüb
532. kiteyik, ya ki atamning kol ayağın bağlab giteying. Kalmaklar şunday
533. deb yarsaldı * şunda Batır ankov er ködek atın tuşavlab yiberüb
534. köpşuttu gibi başına koyub, Karacan sapatın kulağına tutıb yatdı. Yat-
kannan
535. yasterek ağaç katdı. Başlığı Dostmuhammed, Karacan oğlu, atasının
üstüne
536. yetdi. Gılsa uklab kalganlığın bildi. Dört yüz doksan Kalmakdı

537. çakırub alıp geldi. Karacanday atasının iki kolun arkasına
538. kavuşturub buruşturub ohşatıp bağladı. Dört yüz doksan Kalmak me-
nan
539. Bayçobar atding kaşına bardı. Kim aldı cilavdan kim aldı özengindan,
Bayçobar
540. atdı meydanda kotarıb urdu. Koldan alub gelib seksavulding çağayın.
541. Bayçobar atding dört tuyağına dört kol mıh'ı inkay inkay, kurs
542. kurs etküzüp gül mıhladı. Kadab yüberib kaktı. Kalmaklar
543. lavlab atını mindi. Hoş vakt hürrem boldu. Hemması katar turub, At
544. Peşin Töreden cuvab alub, yolga revana boldu. Şol gitgatnnan gitdi
545. Aradan üç gün ötdü. (Karacanın) Gönlü karar tapmadı. Avkıda bolub
yatgan
546. Karacan cavlığıb uyandı. Başımı kotarıb karasa görgening
547. aclin aldı. Meydanda yalguz uyuklab kalubdu. Kalmaklardıng gitganına
548. üç gün bolubdu. Atlarıdıng tezeği kuyub kalıbdı. Çavlikgan
549. albarsa, orınan turayıb deyib omtulsa, koçkorda yel süzüb boynu
550. astına tüşüb yığlay birdi. Kolunung bağlaganını bildi. Kısmında kalganın
bildi.
551. Emekleye emekleye Batır yaynan turdu. Karasa Bayçobar at yok bir
552. süyrenge göründü. Izine tüşüb, barsa bir nice okman bir nice korkordan
553. soğan Bayçobarnı salkasın Kalmaklar taşlagan idi. Bayçobar
554. atding dört tuyağı görünür görünbas bolub turgan iken,
555. imdi atını alayım dese, kolu bağı şu yerde Karacan bir söz dedi: *
556. Sargaib dostumun tanglab bir atdı * at özdürüb tarkatmadım kayratdı *
557. dört ayakka dört kol mıhı kaktırıp * aslım kul bolgan song
558. negizige tartıdım * özüm olsam ziya kalur narday gos * dostga hizmet
559. etsem tayardur biheşt * dört ayakka dört kol mıhı kakturub * müslü-
man
560. men bolsam * kılaman mundan iş * baharda açılğan bağıdıng gülleri *
561. vay dostumun Baysun Kungrat illeri * dört ayakka dört kol
562. mıhdı kakturub * kayda gitding sultanımning pirleri * dan bedevnin
563. manatdan saldım terliğin * zaye ötürgenmin ömrüm şerligin * dört
564. ayakka dört kol mıhı kakturub * sözü yalğan kulnung kalsın
565. söylegi * adımning gönlünde köp bolar kata * belki meded bolur bir
566. bugan buta * dört ayakka dört kol mıhı kakturub * Çobardıng
567. pirisin Yılkıcı Ata * Şol vakitlarda kulak salıb dinlese * ağalar bir
568. fesil kılayın nalış * bilgen kulga kıyamatning yolu alış * kulak salıb
569. dört tarafga dinlese * Allah diygan gaibdan çıktı bir davuş *

570. anlay anlay karasa * adem diygan gümrah bende * kalenderler kiyer
571. yende * hu diyen Allahga bende * başında bar kulahları, tayin boldu
572. hızır zinde * Karacanning yanına geldi * Karacan Tangrı selamın berdi *
573. selamın aleikum aldı * yedi kamil pir Karacan kulun seçti *
574. kuyup turgan Karacan * (Pirler) okmanda yatkan Çobarga yolbarsday
575. pençe saldı * Çobardı sürüb aladı * dört ayakda dört
576. gül mih * Batır ankov yer gödek * yadınan çıkıb bardı *
577. yedi kamil pirlari * evliya enbiyaya tapşırıp aytadı: * Aynalayın
578. andazım * manglayımda kunduzum * tepemdeki yıldızım * görüşgence
579. gün yahşı * Karacan adlı can kuzum * yurtkanda yolung bolsun
580. deyib * hızır yoldaşing bolsung deyib, yurtdıng başı yolbarsım *
581. karavul başı kaplanım * kaplanım aman bol dedi. * Il ağası
582. sultanım, can balam aman bol dedi. * Mingan bedevnin yelsun
583. deyib * armansız devran sürsun deyib * kismette kalgan Bayçobar *
584. Bayrakdan üzüb gelsin deyib * Barçın can adlı can balam *
585. sultanga çift bolsun deyib * çift yaratgan pir-u bar * Barçın can
586. menan sultanga * özü abruy versin deyib
587. çihilten pirlari fatiha birub bol munda kaldı. Ol onda
588. gitti * Batır kamşı saldı * göz onangınan aynalayın Bayçobar
589. meydanda kuyub yanadı * dört ayakda dört kol mih *
590. gözgünangdan Bayçobar * canun alub baradı * ağzın arayıkday
591. açadı * ömürovdan köpük saçdı * at deryaday taşdı * Kara
592. can kamşı basdı * tuyağı kızdı Çobarıng * tököp soktu basadı *
593. bir gün tamam yol yurüdü * al namazı şam bolganda * kamşıga çabsın
koşadı *
594. karakuftan bolganda * gözgünangdan hem dam Çobar * doğru yolunu
tutalab, *
595. Karacan adlı Batırını * conu kızdı Çobardıng * kıyamıdan dalada *
596. donkub alub kaçadı * oyuka gelse omkonleb * yılga gelse
597. il manglab * iki gözü til mangılab * ömrürağın görsang
598. eşikdey * boynu idi beşikdey * kakhülü bolgan ipekdey * kakhülü
599. suluğbay Bayçobar * bazarıdagı makmalday * çekili suluğ canıvar *
600. uyga tikken ordaday * savurusu suluğ canıvar * mollakiygan
601. kılmaday * kulağı suluğ canıvar * Rustan gelgan leğenday *
602. tuyağı suluğ canıvar * çaltırağan koyunday * azuvluğu yekeli *
603. altı kulaç saylardan * yıldırımđing vaktınday * silik etmesden
604. ötade * üç günün yüzü bolganda * bayağı gitkan Kalmakka *
605. aynı seher bolganda * lala vaşkan Kalmakka * ilahim verip muradın *

606. Karacan kovub yetedi * çapmağın bilmey ayrad * yarkanatta
607. kayrıldı * bendi kılğan Çobardan * bamdatvakti bolganda * kovalaşıp
608. Kalmak ayrıldı * dört gün yüzü bolganda * aynı şaşğa bolganda *
609. karsaldına karasa * Tayşa Hannın tarlan at * yayılıbdı koş
610. kanat * at Çobar yetgende murat * peşin mezzil bolganda *
611. savrudaki şamalday * tarlan atıng iziynin * kovalayıp yetti
612. Çobar at. Ota birub Bayçobar * çokluktan aviz saladı *
613. enkide bar tarlan at * tarlan at kaldı kayrılib * munanda
614. otup baradı * günü menan yürüdü, * tünü menan yürüdü * beş
615. günnüng yüzü bolganda * Karadağın bayırında * Dostmuhammed adlı
616. yalgızı * astında bardur kara atı * Karacan atı Batırđing *
617. taleb alğan ferzendi * bulcan bulcan göz usunda göründü: * Gevherim
618. sin sen, sen menning karağım * sen bolmasang kim bolur halden sorağım
*
619. Han atangdan aylansun * yalguzum sultan * bu zaman anlağın
620. yalnız çırağım * yığlasam Allahga yetgeymu dadım * senler ölseng, kır
621. kılmaymu kanatım * kıyametlik dostumnung atı kalmasun ata desen *
622. atnı tartgil ferzendim * çabkuç bedeve öz devrinde çabulur * Batır
623. yiğit ak savutun camulur * atnı tartgil, at kaldı deyib gam yeme *
624. Barçındayın elden dilber tapılır * bolmay savaç at kuyruğın öreyin *
625. canım oğlum akılsız siz nideyim * Barçındayın ilden dilber tabolur
626. öz ilinden suluğ savlab birayın * (Dostmuhammed:) Canım ata sözüne
kulak
627. salmayım * bol yollarda men tilingday almayın * atı özgen bek
628. yiğitge yol yahşı * Barçınnan başkanı almayın. * Karacanın acuvu
629. geldi * Bayçobarga kamşı urdu * oğlu da kamçı saldı. Bolda
630. kamçı saldı * iki bedev yarışdı * Batırlar kıldı nalışdı *
631. tuyakdan çıkğan kara taş * çakmakdayın çakıldı * kumlardan
632. kuğdanlar aşıldı * cemalda takir kara at * sıraç yoldu birmedi *
633. köp hafadı Karacan * köp tıklıdı Karacan * üstüne giygen
634. ak savut * tenine sıymay kirmedi * Batır kolun sermedi * Allah
635. ebru birmadi * aradan ötdü uc saat * cemalda takir kara
636. at * henüz yoldu birmadi * oldum oldum diyganda * göz günengen
637. Bayçobar * zinekike başın tikib * canıvar emiranib yetib baradı *
638. dusmanlık kılğan oğlunun: * dört tur deyganda turmadıng * meni ata
639. dimading * Dost Muhammad adlı oğlunun * bir kolun taş (osha) tübe-
dan
640. saladı * bir kolun bel bağılgaydan aladı * tileb alğan ferzendden *

641. değirmenlik taşlarga * yalguzıng tavlab uradı * Dostmuhammet oğlun
642. ltürüb * ak kılığını aladı * kanatlı kara tulparning * kellesin
643. kesip aladı * dostu bolsa şunday bolsun * ey Beyler, hem oğlunu
644. hem atını ltürüb * Batır doğan Karacan * dostluknu becaı kılıtırub *
645. bzlab gidip baradı * yeti gnn yz boldu. İmdi haberni
646. kimden işitting. Tayşa Han Kalmakdan işitging. Drmncilar dr
647. minga karab, kp yollarda keleyatkanlarını grb, Tayşa Hannan
648. bir drmnci, Karacannan hem bir drmnci drmnge karab, geleyat-
kan
649. atnı angladı. Tayşa Hanga derek birb drmnc ne dedi: *
650. Asılıbdur Hannıng devleti * kurudu kurumsak mihneti * Barđın can
651. boldu Hanın, aha tarlan at grnd dedi. Karacanning
652. yoluna karagan drmnc: * Boynuna takkan tilla tumarı, savaşda
653. tarkaydı, atnı mingan kumarı * bularga, bolmaska sylay birmeyzler *
654. bol keleyatgan senning zbeğ barı. * şol gapnı işitib, uydeı
655. bolgan ak tbaning stne ıkıb, Batır Alpamyş karasa, geleyatgan
656. Bayobar grd: * Moynuna takkanım tilladan tumar * seni
657. abkanlardan tarkaldı kumar * zn cavub znng abru almasang *
658. gz gnengnen aynalayın Bayobar * kkerub grngan tavda lalem
659. yok * gz krngen yz ming tuman bahan yok * zng ağab
660. zng abruı almasang * at kotarıb Allah der ki ağam yok *
661. baharda açan bağda glm yok * zng apkan zng abruı almasang
*
662. at kotarıb Allah derki inim aynım yok * ilimden ayrılğanman bir sayıl
men *
663. dovum ilten koltuklasang deyin men * at kter armanda koşda
664. bolmadı * gz gnengden aynalayın yayılğan * Konguratdıng ordasını
665. yayılğan iken * Alpamışnın turgan yeri belgi vade etgen Kakbalı
666. Karataş idi. Tayşa Han vezirleri ilen kengeşib, şol taşdan
667. kimning atı burun otsa, Barđın kız şunung bolsun deb idi.
668. Alpamış oşa turar idi. Alpamışdan bir mertebe aynalıb, canıvar
669. Bayobar mılıtkday umtulub yıkıldı. Alpamış sultan karab tursa, ayağı
670. keledeı bolub şişib gidibdi. Alpamış kılığga kol saldı. Kılıç koluna
671. sğrb alub Karacanga tfleb şu yerde Alpamış bir sz dedi: * Msl-
man
672. bendega yoktur ziyanım * atdı grb gitdi akıl kıyalım * drt ayakda
673. drt gl mıhın kakdurub * merd Karacan kana megan dostlugung *
674. kellenigen keseyin, geltr imanin. * At kadirin hi bilmagan yaşlığım *
altun

675. kase koyub içgan maslıgım * kelleni keseyim, geltür imanın * din
676. bilmagan, kana magan dostluğun * atnı salıb bir yakka çıkarayın tozung-
du *
677. gazab menan sarartayım yüzünü * dört ayakka dört gül mıhı
678. kakdurub * sen men deyüb isendirgen özümnü. * Cevab Karacan:
679. Bol gitgenden gitgenmen * meydanda tekbir etgenmen * günler
680. on beş bolganda * Ak Bulakka yetgenmen * din bilmeğen köp Kalmak
*
681. gülüslük kıldı bizlerge * göz günengnen Bayçobar * miltıktan atılıb
682. yıkıldı * aldına salıb aydadım * mende canım kiynadım gün yirmi
683. bolganda * bayrak yayga barganmız * Kalmaklar bizdi aldı *
684. yedi gün erüğ bolduk deyib * Batır enkov, er ködek *
685. inandım sözüga makul deyib * tekbir etgan Karacan * göz uykuga
686. barganda * iki kolum bağlapdı * uyanbayda Karacan * göz gönangnan
687. Çobarga * dört gül mıhını sablattı * beyde kılıb taşlab çobardı *
688. öz hudana yığlab * din bilmagan Kalmaklar * yolga revan aylabdı *
689. uykum kanıb meydanda * seçrab tursan urnımdan * kismette kalganim
690. bildim * Çobarning yatkanun bildim * zar yığlab bardum kaşıma *
691. etek, yenim hol boldu * gözümnan akkan yaşıma * maydanda olub
692. kalganda * hakda yalguz men yalguz * kim keledi kaşıma * biribar rahim
693. etti * gözümdan akkan yaşıma * men yığladım Allahga * yedi kamil
694. piriniz * Allah deyib geldi kaşıma * yığlay birma balam deyib * tayin
695. bolubdu babang deyib * yedi kamil piriniz * iki kolum boşatdı *
696. şükur eyledim Allahga * okmanda yatgan Çobarga * yolbarsday
697. pençe salgan man * okmandın şügürüb alganman * Bayçobarga
698. mindurub * yedi kamil pirlering * karavul başı kaplanım * kaplanım
699. yolung bolsun deyib * yurt, el başı yolbarsım * yolbarsım yolung
700. bolsun deyib * Barçın can adlı can balam * Alpamışnı bulsun
701. deyib * astıngda mingen Bayçobar * bizdan emes Allahdan *
702. bayrakdan özüb barsın deyib * yedi piriniz * nefesler
703. kılıb kalganda * aradan doksan gün ötganda * Tayşadan gitgen
704. tarlandıng * kovub yetdüm songünan * ota berüb Bayçobar *
705. şu kulaktan ağız salganda * tarlan at kaldı mayrulub * yalgız
706. oğlum Dost Muhammed kavlab yetdüm eningen * tur diyganda turmadı
*
707. ata deyib tiline almadı * köp yalvardım ogluma, aytganımdı
708. kılmadı * ölen oğlum öltürdüm * songra kara atım öltürdüm *
709. zerli ton giydim kıyavsız * kavlum yalgız buyumsuz * ak uyumning

710. arslanı * böz koyumnung bostanı * yalgız oğlan öltürdüm *
711. yalgancıda men bir bahtı karaman * men ayrıldım Dost Muhammed
712. balamdan * şükür eyledim din Muhammed dinine * yalgancıdan Allah deyib
713. ötüb baraman. * Ol sözüne Alpamiş dostu yığlab, Karacan dostu
714. hem yığlab. Cevab gül Barçındı: * Sultanımning Batırımning atı gelgan
715. ohşaydı barıb bir göz aydayın * bir kutlu bolsun aytıb kaytayım. *
716. Öz malin kaya salıb * görenlerin kolundan alub * iki beti
717. günden * kaşını kakıb * labını tişleb * bir kolunu
718. kavuşturub * yangagina çıkgan memesinin üstüne taşlab Barçın can
719. bir söz dedi: * Akça yüzüng sarartıb * atıng gelmes deyib
720. mungaydıng * öz deme bayrakdan Çobardıng * at geldi Batır,
721. göz aydın * moynuna takgan tumarıng * çabkanda tarkar kumarıng *
722. geldi mi bayrakdan Çobarıng * at geldi Batır, göz
723. aydın * at çumulgan teringiz * savaşıda kollar veringiz *
724. sendin aynalsın yüreğiniz * at geldi Batır, göz aydın. * Cevab
725. Alpamiş: * At çumulgan kara terge * nefes vermegen çapkan yerge *
726. kutlu bolsa, birga bolsun * kaytaber Barçın uyunga * Kalmaklarınng
727. yüzu solsun * kılıcımnan kırgın bolsun * kutlu bolsa birga bolsun *
728. kaytaber Barçın uyunga * çeşmeden sular içmesin * ayrılık
729. cebri yetmesin * namahrem gözü düşmesin * kayta bir Barçın
730. uyunga * Şol vakitlarda Barçınning cevabı: * Atıng geldi deyib
731. kivanıb turgansındur * atıng ölür bolubdu * Kalmakdın elinde
732. süyegüng * kavşab kalar bolubdu * at gelib ciydin eşindi *
733. men barayın ordaga * kıyın canınmdan yiber sultanım * Karacan diygan
734. dostundu * ol ciberdi keyinnan * Karacan diyen dostunu. *
735. Barçın can uya baradı * koluna onlar aladı * dört kuzunun
736. kuyruğun * Karacan atı dostunung * arkasına saladı *
737. Gül Barçın adlı dilberi * ön koluga kazan aladı * Bayçobar
738. yatkan dalağa * Karacan menan koşulub * yükürüb gidib
739. baradı * Bayçobar atlı bedevnin * dört ayaktaki gül mihların *
740. ambur menan tapanlab * tapanlab sügürüb aladı * dört ayaktaki
741. haram kanın * kartik menan sorub aladı * ziyan zer zebirlar
742. koymaydı * dört kuzunun kuyrukların * kazanga salub
743. kuydurub * aşlıka orab taşladı * bayrakdan gelgan Çobara *
744. on beş gün Barçın savuttu * on beş gün Karacan savuttu *
745. on gün Alpamiş savuttu * bayrakdan gelgan Çobardı *
746. kırk akşam kırk gün gezdirdi * Barçınnan Kalmakdı bezdirdi *

747. atning tuyağın tüzdüdü * minib bedevin yelgende * bayrakdan
748. atı gelgenda * kırk akşam kırk gündüz gezdirib * gözgüngnan
749. Bayçobar donen koynu görganda * Barçın menan koşulup *
750. Karacan menan üçüyü * uyga bir kelgendi * Kalmakdın ilinde
751. Barçının * ak nikahın salamaşgın kıldı * kıldı işretti *
752. kız menan yiğit yakınlaşsa * kim bilmaydı bol adetdi * yekevi kıldı
753. sohbeti * sargayıb tanglar atdı * taze kıldı taharatdı *
754. okudu namaz bamdatdı * imdi Barçın menan kengeşip * elga kaytınınğ
755. gamin etdi. * İmdi cevab Tayşa Handa ki, vezir azamları
756. aytadı: Taksir Han'im (Alpamiş) atı özüb geldi deyib, Barçını
757. alib giteberirmi. Kıyamatımız ahir, can da ağızdan çıkadı,
758. laf da hem ağızdan çıkadı. Aytgan sözümüz kılğan vademiz seninge
759. yalğan söylesek, vezir azamlar ol kanday boldu. Olay kılmayık.
760. Padişahım kurumsakka Barçındı berüb birmayin. Nazarınızga çağirtın.
761. Kiyninde dostunuz, toksan pehlivanınız bar, at çapkaning göresin
762. diygan hem bayrağı boladı. Pehlivanlar menan güreş, pehlivanları yık-
san,
763. zorluğunu bilsem, şunda birürmen Barçındı de. Taksir. Çakırıb
764. aytmak sizden, buyağını makullatmak bizden. Alkissa, adam yıbarıb Al-
pamişni
765. çakrub aldı. (Alpamiş) Tayşa Hanning nazarına geldi. Tayşa Hanning
görganı şu
766. idi. Tayşa Han yüzüne karasa, özü on dört yaşar oğlan; oğlan
767. diyganım yalğan, behiştan çıkğan gülman, kahkülü turub koyubdu.
Kayzer zinde
768. babası, dürrü lal mercan, Tayşa Hanning aklı lal boldu. Kırdingar aqlını
769. karasa, Alpamişga temaşa kılıb göçelerden ve duvarlardan üstüne çıktı.
770. Kız tuğan ey ferzendim, altı aylık yoldan, Barçın yarıngding izlep
771. gelding. Köp yollarga at çapdıng, atıng özüb bayrakdan geldi.
772. Allah taalang yarı birdi. Barçın can sizin boldu. Hemma el Barçınğa
773. taleb kılıb, yedi yurtdan pehlivan kalmay ve yıldam atlı kalmay gelgan
iken,
774. ya atım özüb geldi deyib, ilinge kayta beresenbe. Ya pehlivanlar menin
775. tutuşasındı * Alpamiş gönlündan aytadı: Hak da yalgız, men da yalgız,
bol
776. ellerde hudadan başka, Karacandan başka kimim bar. Kıl merdligga be-
lim
777. boğayım. Kalmaklar namerdlik kıldı deyib, ey taksir, Han da oturuk ay-
tama.

778. Han yarlığı kaytarma. Taksir tutayın dedi. Özününg pehlivanlarından,
779. padişah bir pehlivanını çakırıp ortağa pehlivanlığa çıkardı.
780. Ortağa pehlivanlığa düştü. Alpamiş hazreti Ali şahmerdanga yığlab,
781. padişahınng pehlivanı bir zor urub, kotarıb Tayşa Hanning
782. aldunda pehlivanın yıktı. Yalğan pehlivan turmay. Yarım saat ötgence,
783. padişahnng dokuz pehlivanını yıktı. İmdi çıkmakka pehlivan bolmadı.
Kiynine
784. karasa, Alpamiş Bayçobar atı alamanın bir cetinde turur idi. Kalmak
785. larding hiyali bolğan iken, Alpamişding atını ya bayrağını alayık
786. özün öltüreyik diyğan iken, Bayçobar atı aldınan barganın basadı.
787. Kaptaldan barganın tepedi. Gügöldeşgen köp Kalmakdı yakınlatmay
turur idi.
788. Alpamiş sultan munı gördü. Çıkmakka pehlivan bolmadı. Atına yürüş
789. kıldı. * Batır mindi Çobar atka * zeynin koydu Kalmakka * leşger
790. yaman kursagan * anglab Batır karasa * din bilmeyen köp Kalmak *
791. yübermesge osagan * Batırdıng pes kılığı tutdu * kılıçnng baldağınan
792. tutub oyalanıp * gah çıkarıp, gah kaytarıb * uval bahakun özünan
793. bolsun deyim turur idi. Bayağı padişahnng veziri Kösemen Kaska,
794. padişahdan bi-cevab, Alpamiş Batırğa miltık atdı. Düşman bolğanlığını
795. bilib, günü bitmagın Batırınng miltık oku değmedi * kılıcını südürüb
796. aladı * sansız turgın Kalmaklar * Çobarga kamçı saladı * aralasa
797. kaladı * üst üstüne kılıç saladı * köp Kalmaknng başın aldı *
798. doğru gelgen Kalmakdın * kak manglaydan çapadı * kaptaldan gelgen
799. Kalmakdın * kellesi alıb baradı * aradan bir saat ötganca *
800. köp savaşlar boladı * çapkanda kılıç tab aldı * ayralığ dağı
801. yamandı * Hanı menen Hanzade * beği menen beyzade * Şol vakitda
802. Kalmaklar * olğan kalaga kaçıb barıb kamalgın * Şol vakitda
803. Alpamiş sultan köp Kalmakdı öldürüb * Barçınca nng uyuna *
804. Karacan manan koşulub * Şol vakitde kaytıb baradı.
805. Haberdi kimden işitdin. Tayşa Handan işit: Bul uruş kimnen boldu?
806. Veziri azamlar aytadı: Alpamişdan. Tayşa Han aytadı: Bol uruş
807. senlerden boldu, Kösemenden boldu. Kösemeni çakırtıb, Tayşa Han:
808. uruşnu başlagın sen, senden boldu deyim, Kösemen Kaskayı öltürdü.
809. Alpamiş Batır Barçın yarına atın bayrakdan özdürüb, pehlivanların
810. yıkıp, Tayşa Kalmakdınng iline ecellisini öldürüb, ecelsizini böldürüb
811. doksan kara narı manan * nar üstünde tür manan * ak geminin
812. içinde * Barçın adlı yarınnan * Alpamiş Batır atası Baysarı Bay
813. manan * Koş Allah yar aytuşub * anası Altın Saç manan * yığlaşıb

814. Karacan dostu manan koşlaşı * iline sefer eyledi * akça yüzün
815. soldurdu * mingan narları boldurdu * altı ayçılık, kırk güncelik
816. yol yordu * yığlab kalgan ata anası Cıdali Baysun Kungrat iline
817. aman esen geldi. Ata anası manan yığlaşıb, ağayın karındaşları hemması
818. yığlaşıb gelib, katta bayram toy kılıb * alamandı giydirip * at
819. çapdurdu dalağa * yarın saldı kalağa * Barçın cannı alub gelib
820. deyib * hamması teslim kaldı * Alpamiş adlı şol vakitda * nazar gerde
821. balağa * altun kabak attırdı * yıldam atnı çaptırdı * pehlivan
822. yiğit tutdurdu * otuz gün oyun * kırk gün toyun kıldı *
823. Hudani bir bildi * resulunu ber hak bildi * bol kılğan işlerine şükran
824. kılıb, murad maksuduna yetdi * hama muradına yetdi ve Allah alem biz
sevab
- 825a. alma başlı yeşil suna
825b. odoknung kölünde yahşı
826a. denden sablı cevher bıçak
826b. beklerdin belinde yahşı
827a. her kim ilinde yahşı
827b. yegan hem yerinde yahşı
828a. Alpamişdı yazdurubdu
828b. Ciyamuradın dilinde yahşı
829a. yarga bolsang bes gün aşık
829b. bi sakal vaktinga yahşı
830a. şuncanı yahşı dedi
830b. sazga geltürdü bol bahşı
831a. padişahning hizmeti Huda hizmeti
831b. padişaha hizmet etganım yahşı
832a. bol gaplarını aytıb turgan
832b. Bekmuhammed oğlu Ciyamurad Bahşı.

1901 DİVAY ALPAMIŞ'ININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE UYGULAMASI

1. Bunlar geçmiş zamanlarda Cıdali Baysun elinde
2. Alpamiş Batır'ın çok eski hikayesinin mısralarıdır.
3. Geçmiş zamanlarda Cıdali Baysun elinde
4. Baybora ve Baysarı adında birbirinin dengi iki bey varmış.

5. Her yerde bereket hüküm sürmesine rağmen, “Yurtun eşiğinden ötede ki malların ne faydası var Baysarı Bay,” diye, çocuksuz bey olmanın endişesi, dile gelirmiş.
6. İki bey müzakere etmişler: “Dinle Baybora, çocuk sahibi olmadan bu dünyadan göçmek üzereyiz.
7. Hakk’ın inayeti, peygamberin şefaati, pîrlerin kerametiyle bir mucize olsa;
8. yalnızca zürriyet dileriz.” (demişler) Bu sözler ikisine de makul gelmiş. Evliyaları ziyarete,
9. Hak’tan dilemeye karar vermişler. İki bey gözyaşları içinde birbirlerine şöyle vaattebulunmuşlardı:
10. “Eğer Allah Ta’alâ birimize bir oğul, ötekimize bir kız nasip ederse
11. evlenmelerine rıza gösterecek”lerdi. “Eğer bir oğlum ve
12. eğer bir kızım olsa” onları birleştirme sözü vermişlerdi.
13. Kız yokken bile bu iki bey dünür olmuşlar.
14. Allah Ta’alâ rahmet ile dileklerini kabul etmiş. Zaman geçmiş
15. günler günleri kovalamış. Beyler kendi memleketlerine dönüp
16. salimen evlerine varmışlar. Baybora’nın hanımı Can Talas
17. Baysarı’nın hanımı ise Altın Saç imiş.
18. Hanımlarıyla yakınlaşmışlar ve gözyaşları kabul olunarak gebelik meydana gelmiş.
19. Dokuz ay onbir gün geçmiş (...)
20. Karınlar gebelikle şişince gözler yeri göremez olmuş. Kutlu gün gelmiş
21. Baybora’nın hanımı bir oğul ve bir kız doğurmuş.
22. Baysarı’nın hanımı bir kız doğurmuş. Bir büyük bayram kutlanmış. Doksan atın derisi yüzülmüş,
23. her tarafta ocaklar yakılmış, altun kabak vurulmuş.
24. Sert kılıç oyunları, güreş yarışmaları yapılmış. Oyunlar otuz,
25. bayram kırk gün sürmüştü. Eve altın beşikler konulmuş. Her iki bey
26. çocuklarını getirip mollaların kollarına vermişler.
27. Mollalara “Allah’ın sevgili kulları, siz çocuklara isim koyun ve onlar için dua edin,” demişler.
28. Böylece bütün beyler (mollalara)güven göstermişler. Onlara şeref elbiseleri sunulmuş. Bundan sonra müzakere yapılmış, çocuklara isim teklif edilmiş
29. ama beyler teklif edilen isimleri beğenmemişler.
30. Kible yönüne göz atıldığında, özel elbiseleri içinde Hoca mollalar görünmüşler. Bu peyda olanlar Allah’ın hizmetkârları yedi kalender imişler.

32. Hoca mollalar demişler ki: “Baybora Bay, göz yaşına cevap verildi.
33. Kader gaipten kalenderler yolladı.
34. Çocuklara isimleri onlar versin. Onlar ne isim seçerse bizim kabulümüzdür, ellerimizi kaldırıp (Allah huzurunda duayla kabûlümüzü gösteririz).”
35. Onlara ziyafet evinden yiyecek payları sunulmuş. Yedi kalenderler ortaya çağrılmış.
36. “Gaipten gelen sizler, bu çocuklara isim verin,” denmiş.
37. Kalenderler kabul etmişler. Ve şöyle demişler: “Baybora Bay’ın tek oğlu
38. Mert Alpamış olsun, kızının adı da Kırlangıç. Baysarı Bay’ın
39. kızının adı Gülbarçın olsun. Gülbarçın
40. Alpamış’a denk/eş olsun.” Yedi kalender Alpamış’ı kucaklamışlar,
41. ona yegane oğul sensin diyip sırtına vurmuşlar. “Biz senin yedi pîriniziz.
42. Çamurlu yolda ayağın kayar, sırtına üzüntü yükü biner de
43. yedi kâmil pîrinden yardım dilersen ve Tanrı yardım yollarsa, onu sana ulaştırmak bizim görevimizdir,” demişler.
44. Gaipin kırk gezgini kaybolmuşlar. Büyük
45. şölen sona ermiş. Yedi sene geçmiş. Bir gün iki bey oturup müzakere yapmışlar
46. “Bir oğul diledik, bize bir oğul ihsan olundu, bir de kız.
47. Dünür olduk. İhtiyarlıyoruz, gençlik geçip gidiyor. Daha (gideceğimiz) şölenler var.
48. Karakasga atlarına binip kuyruklarını örelim
49. Daha da yaşlanınca, kok boru oynarken attan düşünce canımız daha çok yanacak,” demişler.
50. İyi atlar seçip kok boru oynamaya koyulmuşlar. Baysarı Bay
51. oğlağı kapıp kaçmış. Baybora Bay onu kovalamış, oğlağın
52. bir bacağına kavramış. Baysarı Bay koyuvermemiş, iki bey zıtlamışlar,
53. düşman olmuşlar, birbirlerine kamçı vurmuşlar (ve zamanla) yarışmacı kalabalığına katılmışlar. Baybora Bay’ın
54. ailesi çok kalabalıkmiş. Baysarı Bay’ın ailesi o kadar büyük değilmiş
55. kok boru çekişmesinde oğlak şeytan kimliğini almış. Baysarı Bay
56. dünürü Baybora’dan çok zorluk ve küçümseme görmüş.
57. Eğer can gider de saç lülesi kalırsa Onun (Baysarı Bay’ın) gönlü dünürüne ve onun kok boru sırasında yaptıklarına kırılmış.
58. “O (Baybora) yüzünden ben çocuksuz kaldım,” demiş. Baysarı üzüntüsünden

59. oyun meydanını terk edip evine geri dönmüş. Üzüntüden
60. yedi gün ve yedi gece boyu yatağından da evinden de çıkmamış. Zamanını düşünceyle/tahminle geçirmiş.
61. “Baybora’yı kıyamete dünürüm bilmişim. Beni şimdi üzdüğüne göre
62. başımı alıp buradan uzaklaşmam, yaşayacak başka yer bulmam gerek.
63. (Gitmek için) küçümsenmeyeceğim bir yer bulmalıyım. Kızımın onun
64. (Baybora’nın) oğluyla evlenmesine izin vermemeliyim. Bu yalan dünyada ona tuzumdam bir çimdik vermemeliyim.
65. Baybora’nın yüzünü tekrar görmemeliyim.” diyip altı ay kırk günlük yoldaki
66. Tayşa Han’ın yönettiği ile göçmüş. Doksan devesini yükledikten sonra
67. Ak Bulak’ta konaklamış. Geceyi orada geçirmiş.
68. Seher vakti develerini yeniden yüklemiş.
69. Siyah devenin sırtındaki altın bir sandıktaki Gülbarçın ile
70. hanımı Altın Saç Baysarı’ya şöyle demiş: “Yağmur yağıp
71. parlak günleri sele döndürsün,* refahın yıldan yıla artsın,
72. Gül Barçın’ın atası, seher vaktinde doksan deve yükledin*
73. yolun hayırlı olsun*. At eğerinin kayışını sıkıladık*
74. Moğol’un dilini duymaya kulak kabartıyoruz* seherde doksan deve yükledik
75. hangi hanın iline yol alıyoruz.” Baysarı ise şöyle cevap vermiş: ‘Kalem
76. kaşlar yüze süstür* üzüntümden yemekten kesildim
77. aşığıldığımı söylerim* göz yaşı dökme
78. Altın Saç* sen bu dünyada dolunay kadar yükseklerdeydin,
79. (sen, seçkin kişi) geçmişte dört bir yanda tanınırdın
80. *bu ilde bereketli bir hayat süren, birbirine denk iki bey idik *dolunay yüksekte idi
81. (şimdi) bu dünyada etrafımdaki herşey kayboldu*
82. bereketli ilimde (yaşayan)* atları koşturduğumuzda şölen olurdu
83. *atımı kırbaçladığımda* deli gönlüm sevinçle dolup taşardı
84. *O gün oğlağı kapıp kaçmışım *bu dünyada kim maksada erişir*
85. (bahşedilmiş) zürriyetin gururu geçip gidiyordu *Baybora’yı kıyamete kadar dünürüm bellemişim
86. *kıyamete kadar dünürüm bellediğim* ardımdan gelip beni yakaladı
87. kamçısıyla başıma vurdu *benden küçük ya da büyük erkek kardeşlerim yoktur.
88. (Ah şu çocuksuzluk olmasaydı!) Kıyamete kadar dünürüm bellediğim başıma kamçısıyla vurdu.

89. (eyer kayışını) devenin karnında sıkılayıp * altı ay kırk günlük yola koyuldum
90. Kalmak Tayşa'nın iline varacağım * atın kuyruğunu öreceğim
91. Sıkıntısız bir ömür süreceğim *Biricik kızım Barçın'ı *dinbilmez Kalmak ile
92. kendi rızamla evlendireceğim.” Altın Saç şöyle cevaplamış: “Gözümde yaş
93. göl oldu. *Sırtımdaki kara saçlarım keçeleşti. *Böyle zorluklarda
94. biricik kızım Barçın gençliğinin keyfini süremedi, bağdaki güller
95. kışın doksan gününden önce soldular* ar sahibi yiğit namus uğruna ölür
96. Büyüklerine karşı gelip onlarla kavga etmez* Bizim onurumuz vardır, kendi ilimizde yaşamayalım mı
97. Kadir Mevlâ başka türlüsüne razı değildir. *Din bilmezler azap çekecektir.
98. Büyüklerine karşı gelip, onlarla kavga etmez *O zaman ya şimdi onuruna
99. sahip olsan ne olur *İyi at efendisine hürmetinden iyi yer*
100. Ömrünün en iyi günlerini kaybedeceksin onurlu ülkemize geri dönelim *Dinbilmez
101. küstahlığı artacaktır.” Göç etmişler.
102. Kırk gün ve altı ay yol almışlar ve
103. sağ salım Tayşa Han'ın iline varmışlar. Yerleşmeleri için onlara bir alan, hayvanlarına da otlak verilmiş.
104. Tayşa ilinde fıkara olmuşlar, mecburî vergi ödeyip günlerini geçirmişler.
105. Etraflarında kendilerinden kimse yokmuş. Küçümsenirmişler. Kısaca, yedi sene geçmiş.
106. Geldiklerinde yedi yaşında olan Gülbarçın
107. ondördüne varmış. Haberi kimden duymak istersin? Onu
108. Kalmak Tayşa'dan işit* Barçın'ın güzelliği yurdun hükümdarının kulağına gitmiş. Altmış iki
109. alemdar, otuz iki mühürdarın hepsi işitmişmiş. Bunların hepsi
110. Tayşa Han'a Barçın'ı tarif etmişler. “Kurban olalım
111. daha önce senin iline gelen fıkara Baysarı'nın bir kızı var. Sana layıktır,” demişler. Hükümdar bu fikri uygun bulmuş.
112. (Tayşa demiş ki:) “Bana kızını verip de beni damadı yapmaz mı?”
113. Subaylar ve hizmetkârlar: “Senden iyisini mi bulacak Taksir,” demişler. (Tayşa da:) “Gidin
114. ona sorun.” demiş. O zamanlarda Karacan adlı, bahadır ve pehlivan

115. başka bir Kalmak varmış. Bir kalenin hakimi imiş.
116. (Karacan haberi işitince) “Hükümdarın işi yönetmek olmalıdır* (tebasını) zorlamamalıdır, o kızla ne işi vardır*"
117. Nasipse *hayatını benimle geçirir” demiş ve eklemiş
118. “Onu (hanımım olarak) alırım.” demiş ki “Ben onu alırım.”
119. Orada toplanmış vezirler arasında, binlercesi arasında bir veli, Hızır da varmış.
120. vezirler hükümdara demişler ki: “Ey Taksir! (Hükümdar) tartışmayı bırak, sen hükümdarsın. Dokuz tane
121. elçi gönder, Karacan da dokuz elçi yollasın. Baysarı kimi tercih ederse ikbaliniz o olsun.” Bu
122. izahat hükümdara makul gelmiş.
123. dokuz elçisini seçmiş. Karacan da dokuz elçisini seçmiş. Hükümdar onsekiz elçiye şöyle
124. emir vermiş: “Eğer Baysarı hükümdarı seçerse kızını bana, eğer bahadırını seçerse
125. Karacan’a versin. Seçme hakkı Baysarı’nındır. Hükümdar zor kullanmaz.
126. Kararı o versin.” Onsekiz Kalmak atlarına binmişler
127. Baysarı Bay’ın otağına doğru yola düzülmüşler. Hükümdarın has veziri, onun dokuz elçisinin reisi,
128. Kökaman Kaska imiş. Baysarı Bay’ın ak otağına varmış.
129. “Atların gölgesi dağa düştü (diye ekledi). Bizden ayrı durma.
130. Bu evde kimse var mı * Bizimle konuş. Atlarımızı
131. taşlık yerlerde* sürdük* kanlı gözyaşları döktük* Eğer beyaz otağda kimse varsa
132. dışarı çıkıp bizimle konuşun,*” demiş. Baysarı meydana çıkmış. Hükümdardan gelen adamları tanımış. Rengi uçmuş.
133. Hükümdardan gelen adamları tanımış. Rengi uçmuş. Onları
134. buyur etmiş. O zaman Kokeman Kaska konuşmuş: “Onlara,
135. *yakut, mercan ve sedefle bezeli düşmana bir ders verdik*
136. *bizim elçi olarak gelmemize kethüdalar sebeptir.* Dünya fani ve yalandır.*
137. *Elçi olarak geldik* Bizden olmayan Baysarı*
138. kethudalardan biridir* Mızraklarımızı, sancaklarımızı bağlayıp, Bay’ı ziyarete,
139. yaşadığı ak otağa bakmaya geldik*selam sunmaya* müslüman kızını
140. evlendirmeye geldik. Düşman yaratma işi gibi

141. çöpçatanlığı da, elçiler üstlenir. Ben kuşunu azad etmiş bir avcıyım* senin bir kızın, bizim bir oğlumuz var
142. kızına elçi olarak geldim* sen atının yelesini örüyorsun* sen
143. Kungrat'ın saygın reisisin.* Dokuzumuzu Tayşa, dokuzumuzu Karacan yolladı.
144. Eğer hükümdar dersen o zaman Tayşa'ya *eğer savaşçı dersen Karacan'a,* seçim senin
145. Baysarı, *Barçın'ın evlenmesine izin var mı?* cevabın nedir?" demiş.
146. Baysarı tüm ümidini yitirmiş* talih ters dönmüş
147. otağına geri dönüp kızına bakmış:
148. "Senden başka kim benim incim, gözümün bebeğidir?"
149. Tayşa'dan bir elçi gelip seni istedi.
150. Karacan ile yarışıyor. Hangisini seçeceksin? Ben sana kurban olayım, gözümün nuru," demiş.
151. O zaman Barçın Can demiş ki: "Aklım
152. düşünmekten yoruldu. Her iki Kalmak da bu dünyaya sahip olmak ister* Ağlama
153. ata can, benim de gönlüm kırıldı* Allah'ın dediği olur. *Kötü
154. konuşma* Kimseyi küçümseme
155. Atam gam yeme, benim de gönlüm çöker, ümidini yitirme ata can, Barçın'ın hâlâ seninledir
156. aynada yüzüme bakayım* da Allah ne yaratmış göreyim
157. Ata can ağlama, elimizdekiler için Tanrı'ya şükredeceğim* Kalmaklar'a cevabımı vereceğim
158. Yıldan yıla boyum uzadı* sevdiğime üzölmek bana dert olur
159. Atına binip toplantı meydanından ayrıldın* Savaş günü atının kuyruğunu ördün*
- 160.* Beni Kungrat sultanına vermeyi kabul ettin
161. O da şimdi ondördünde değil mi?* Savaşmaya meram yoksa atının kuyruğunu örme
162. Bilirim kaygılı adamsındır* Malın gerçek sahibi eninde sonunda gelecek
163. (Bu yüzden) lütfen cevabında dikkatli ol canım atam"* demiş. (Altınsaç söze karışmış): *"Seher vakti
16. iğdiş edilmiş sarı develeri yükleyip*onları
165. dinbilmez Kalmaklar'a doğru güttüydün* ölkemden göç ettiğimde zar ağladığıydım*
166. göç etmekle hangi zenginliği kazandın" demiş.
167. Barçın cevap vermiş,

167. öfkelenmiş, kemerini sıkılayıp, kuş boynunu burmuş. Barçın
168. kollarını kavuşturup, Tayşa Han'ın
169. yolladığı elçilere bakmış ve demiş ki: “Sizi gördüğümde çok ağladım
170. ama ağlamak ne kazandırır ki* Siz Kalmakları adam bildiğimiz için bu-
raya geldik
171. Gönlümün sesine kulak versem, hükümdarın yolladığı elçilere onun bir
sözü vardır*
172. Diyeceğim odur ki *varıp Tayşa Han'a diyin ki, atın yelesi
173. örülmüştür. Yiğit yaşlılar (korkaklardan) üstündür. O Tayşa Han ise
174. ben de Barçın'ım. (Biz onun ilinde) misafiriz. Bize altı ay mühlet verme-
lidir. Altı ay geçince
176. zayıf olan semirir *o zaman ak süngüsünü saplasın *ben de altın donu-
mu/elbiselerimi giyerim
177. Aklımı toplamak için zamana muhtacım *kırk günlük zaman sonra
*ben, Barçın, gelip
178. endişesiz bir hayat sürmek için, teslim olacağım
179. kırk gün sonra *atı ilk gelene
180. Kızılbaş demeyip Kalmak demeyip,* ben
181. bahtı kara Barçın, varın gidin hanınıza deyin ki, böylece seçtiğime vara-
cağım.”
182. Barçın böyle konuşmuş. Elçiler gitmişler. Tayşa Han'ın elçileri bildir-
mişler ki,
183. (Barçın) ona varacaktır. Karacan'ın elçileri de
184. Barçın'ın ona varacağını bildirmişler. Tayşa demiş: “Onu ben alacağım.”
185. Karacan da demiş: “Onu ben alacağım.” Her ikisi de kararlıymış.
186. Barçın yüzünden zıtlaşip çekişmişler *Birbirlerine
18. “Senin ne işine” “Senin ne üzerine vazife” diye sormuşlar, kelimeler as-
ker olup *gürültüleri göğü tutmuş.
188. İki taraf da düşman olmuş. Dokuz yöne bakılsa, ondokuz bin savaşçı gö-
rülürmüş.
189. Cengâverlerin Savascıların mızrakları kırmızıymış. *Beyaz ve mavi
190. çadırlar kurulmuş. *Savaşa tutuşulmuş* Savaşçıların kanı atların bağrı-
ndan damlayıp
191. üzenkilere dolmuş. *Yolların savrulan kara taşlarıyla*
192. yeni yollar ve köprüler yapılmış. *Savaşçıların birbirlerini öldürme* se-
bebi
193. Barçın imiş* İster inan ister inanma
194. Kalmıklar dört ay boyunca birbirini kırmış.

195. Şimdi sözü, sevdiğinin ardından Bayçobar'ına
196. binip Kalmak iline gitmiş olan Alpamiş'tan iştelim.
197. Baybora'nın bir hizmetkârı varmış. İsmi sorarsan, Kultay imiş.
198. Kultay doksan atın reisiymiş. Yilkıdan sorumluymuş.
199. (Alpamiş'ın) anasıyla atası (daha önce birbirlerine) “Bizi ancak ölüm ayırır (Alpamiş'ın)
200. gelinin ardından gitmesi gerekmez,” demişlermiş. Alpamiş altın eyeri evine götürmüş ve Kultay'ı görmeye gitmiş.
201. Kultay yilkının bekçisiymiş.
202. Alpamiş'a, o yedi yaşına geldiğinde, bir at vermeyi düşünürmüş.
203. Düldül de yedi yaşındaymış.
204. Sırtına o güne dek kuzey rüzgarlarından başka kimse binmemiş. Bayçobar dermiş ki:
205. “Sırtıma ancak bir bahadır ya da kuzey rüzgarları binebilir. Ancak
206. beni kuyruğumdan kavrayıp tartabilecek o alp bana binebilir.” Bayçobar'ın
207. gönlündeki bu imiş. (Alpamiş): “Gelini(min) ardından
208. Kalmak iline gidecek bir atım olsaydı,” demişti. (Kultay ona demiş ki): “Bir bakalım önce
209. senin cesaretini bir ölçelim. Senin hünerini (böyle bir işi yapıp yapamayacağını) ölçmek için bütün yilkıyı üzerine salacağım.
210. Sen bir kayanın köşesine sineceksin. Ben senin hangi atı seçtiğine bakıp, değer yargının doğruluğunu ölçeceğim.
211. Sen münasip gördüğün atı yakala. Ben
212. senin değerini böyle göreğim oğlum, ve seni ötekilerden ayırdedeceğim.”
213. Bütün yilkıyı toparlayıp üzerine sürmüş. “Bütün yilkı emrine amadedir,” demiş.
214. İlkının tamamı dört nal Alpamiş'ın üzerine kalkmış.
215. Atası Baybora Bay'ın atlarından hiç birini gönlü tutmamış.
216. Sonunda, gerilerde bir Çobar fark etmiş.
217. Yelesi kulaklarını aşar, ayağı tekin basar,
218. kuyruğu da gür kıllı imiş. Yanına gelince
219. bir kaya köşesinde sinmiş Alpamiş ortaya çıkmış.
220. Alpamiş elinin parmaklarını açıp, zıplamış.
221. Alpamiş Sultan ondört yaşındaki atın kuyruğunu bir arslan gibi pençeyle kavramış.
222. Alpamiş elif gibi ince-zarif dururmuş.

223. Bayçobar deve gibi dizüstü çökmüş. Yüzünü yalayıp kulaklarını dikmiş. Üç kere zorlayıp kurtulmayı denemiş. Alpamış salıvermemiş.
224. Alpamış böylece daha yaman olduğunu ispatlamış. Bayçobar
225. kendine “Yalnızca beni kuyruğumdan tartıp kaldıracak adam bana binebilir.
226. Ancak o benim efendim olabilir,” diye söz vermişmiş. Alpamış
227. genç atının sırtında Kultay’a doğru yollanmış. Kultay “Atın kutlu olsun*
228. sen benim tek umudumsun*. Çobar’ın kutlu olsun. Muskayı boynuna as.
229. At koştuğunda insan bütün dertlerini unuttur* Çobar’ına bindiğinde o senin
230. ruhunu aydınlatır”* demiş. Alpamış çift enli altın bir eyer koymuş.
231. Demir davulları çaldırılmış* Kalkanını sırtına yerleştirip* mızrağını eye-
rine asmış*
232. Bu atını kendiyle denk addedermiş* Kultay’dan
233. dizginleri almış, ata binmiş ve onu Tayşa Kalmak’ın iline sürmüş.
234. Atıyla oraya buraya gezmiş* Yolda birçok diller işitmiş* böyle zorlu at
binmekten yüzü solmuş.
235. Zorluklarla karşılaşmış* Barçin’e giden yolda
23. atı Çobar’ı yormuş* Haberi kimden işittin. Tayşa Han ve Karacan’ın
237. kavgalı oldukları zamanda, (askerler) kalelerinde uyurken, bir seher
vakti
238. Karacan’ın kulağına nal sesi gelmiş.
239. Ötekiler uyurken Karacan sıçrayıp kalkmış. “Bunlar Tayşa’nın
240. adamları olmalı,” (demiş). “Kalkın adamlarım* ayağa kalkın, bin kişi
geliyor*
241. pusuya düşeceğiz, beyaz zırhımı kuşanıp
242. atımın kuyruğunu öreyim.*Karacan adını küçültürmem*düşmana aç
kurt
243. gibi saldıracağım. İtler aralarında dalaşsa bile bir kurt gördüklerinde bir-
leşirler (öyleyse, kavganızı unutun da üstümüze gelen bu kuvvete karşı
birleşin)” demiş.
244. Böylece Karacan ile ötekiler kendi illerine yollanmışlar. Karacan tan
atıncaya kadar gitmiş. Gün kıpkızıl doğmuş.
245. Karacan bu gürültünün sebebini anlamamış. Tozun karanlığında
246. (tozu kaldıran da gürültüyü koparan da bir atlı imiş) atının kulaklarını
bile göremez olmuş
247. Alpamış’a göz-kulak olan ruh çok kudretliymiş. Bu yüzden Karacan’a
göz-kulak olan iyi evliyaların varlığına rağmen Karacan Alpamış’ı göre-
memiş.

248. Ama Karacan'ın kara tulparı onu görmüş. Bayçobar'ın yıldızları
249. Karacan'ın tulparinkilerden daha kudretliymiş. Bunun için Karacan'ın atı Bayçobar'dan korkar,
250. korkusundan da yolda kâh o yanından kâh bu yandan gidermiş.
251. (Karacan demiş ki:) “O kara atın göz kamaştırın yüzüne bakan gözler kör olur* ağabeyin sana
252. kurban olsun* Hüda'nın verdiği gözlerinle* ne gördün kara at,
253. ne gördün* de ben seni yürüteyim istediğimde tepindin* yemekten ke-sildin
254. sana kamçımı dokundurmadığım halde ürkekleştin. Ne gördün *sen on-dört
255. yaşında bir tarlansın *ben hayatımda sana denk birini görmedim* sana kırbaç dokundursam (neredeys e ayağın yere değmemecesine uçarsın) Ne
256. gördün kara at, ne gördün* çadırları beyler değil hizmetkarlar kurar. *Aslan
257. düşmanına alt olmaz* gelenler bizden daha mı yiğit* ne
258. gördün kara at ne gördün* At tere batmış* o gelenler bizden daha mı yi-ğit
259. Namert sadece yemek düşünür *Ne gördün kara at ne gördün.”
260. O sırada (Karacan'ın görmesine mani olan) toz bulutu açılmış. Şimal rüzgarı durmuş* Karacan baktığında
261. beyaz yüzlü, ela gözlü, ondördünde bir genç görmüş. Bir kâkülü altın-dan,
262. öteki gümüştenmiş; gördüğü Alpamış,
263. Cidalı Baysun'un özbek'iymiş (o süreçte, Özbeklerden bir bolum Cida-li Baysunda oturur imis)
- Karacan (demiş ki:) “Sen sihirbaz mı, evliya mısın* Senin canını alırım,
264. kanını dökerim *sen güçlü bir düşmansın* Aydın günler sel olsun*
265. Benim devletim yıldan yıla zenginleşsin* Bütün ömrümde senin gibi bir genç görmedim
266. Haydut tabiatlı sultan, bu senin son talanın olsun. Kalmaklar'ın dağı yüksektir
267. Seisenler atın tavını bilirler* Nereden gelir
268. nereye gidersin* Bey mi dilenci misin”* Alpamış
269. cevap vermiş: “Atın sırtındaki kayışı sıkıladım, Baysun gölünün
270. suyundan içtim* adımı sorarsan,
271. Baybora oğlu Alpamış'tır. İlimden günler önce çıktım

272. Baysun gölü üstünde ak kazlar uçuyordu* Atımı ondört yaşımdayken seçtim
273. ona binip Barçın'ın ardından geldim.”*
274. Alpamış bunu söylediğinde mükemmel tavında olan atı kişnemiş* (Alpamış devam edip şöyle demiş:) “Sabreden maksadına erişir.*
275. Yedi yaşında okuma yazma (öğrendim) Barçın canım bu diyara geldi
276. Bahçede elmalar ve narlar vardı* Hak'kın diyarında bir yar vardır.
277. Ben yarimden ayrıldım *yarimi gören
278. var mı.” Karacan küçümsemeye bir kahkaha atmış (ve cevap vermiş): “Senden gayrı iki aşık daha var. *Açmak için güle bahçe gerek *yanmak için
280. dil gerek* Yarı bizden almak için,
281. bizden daha yiğit olmak gerek* öfkelenirsem canını alırım*
282. al kanımı akıtırım *geldiğin yere geri git
283. *Barçın'ı geri alamazsın* Eğer kaçarsan
284. seni yakalar, süngülerim* Durursan seni kavrar, tutarım.*
285. Barçın'ını geri alamazsın *Geldiğin yere geri git.”
286. Alpamış Batır'ın sabrı taşmış, öfkelenmiş:
287. “Kötü konuşma* Birini gördüğünde onun
288. senden aşağı olduğunu düşünme* Meydanda kibirden konuşma*
289. söylediğine inanıyor musun* Meydanda kibirlenme* Kendini mert
290. beni namert bilme* Beni korkutacağını
291. düşünme” Kalmak, Allah sana bir kuş beyni vermiş,
292. o küçük aklınla hareket etme* Kızarsam kelleni alırım*
293. Barçın'ın onuru söz konusuyken beni korkutacağını mı düşündün?” demiş.
294. Alpamış sözlerine şunları eklemiş: “Bana tepeden bakmana ya da
295. benimle atışmana gerek yok.” Kalmak Karacan demiş ki:
296. “Atışacak olsam yayımı çeker, kılıcımla keserim,
297. O zaman ne yaparsın.” Karacan şunu da eklemiş: “Atışma senin altı atan üzerinedir.
298. Buna alışmak gerek.” Bu sırada Batır Alpamış altın kemerini çözmüş.
299. Bayçobar'dan inmiş. Karacan da altın kemerini çözmüş.
300. İkisi de Barçın uğruna ölümüne dövüşmeye kararlıymış.
301. Canlarını bu yola adanmışlar. Güreş için hazırlanmışlar.
302. Alpamış: “Önce sen başla,” demiş. Karacan
303. “Önce sen başla,” demiş. Alpamış “Senin sakalın beyaz, benden büyüksün, onun için seni sayarım

304. sen önce başla,” demiş. Karacan Alpamiş’ı pençesiyle bir aslan gibi kavramış
305. Alpamiş Sultan Hz. Ali’ye sığınmış.
306. O sırada Alpamiş’a isim koyan kalender pîrlere meydana çıkmışlar.
307. Pîrlere gelmiş ve mucizelerini gösterip Alpamiş’ı ağırlaştırmışlar.
308. Karacan onu aşırı atmayı denemiş ama yerinden oynatamamış.
310. Karacan “Bu, derin köklü ceviz ağacı mıdır ki yerinden oynamaz?” diye düşünmüş.
311. Karacan Alpamiş’a hürmet göstermiş. O (Alpamiş) üç kere Tanrı’nın adını anmış.
312. Yedi kâmil pîrini çağırıp Karacan’ın kemerini kavramış.
313. Onu kaldırıp, döndürüp altına almış. Ona o kadar sıkıca sarılmış ki
314. Karacan’ın burnu kanamaya başlamış. Alpamiş onu yere çalınca Karacan merhamet dilemeye başlamış ve demiş ki:
315. “Atın koşma vakti gençkendir* batur olan
316. kalkanını kullanır* Sen benim belimi kırdın,
317. canımı aldın *Eğer aradığın Barçin ise o bulunacaktır* Şimdiye kadar
318. tek idim, şimdi bir dengim var* Kendimi sahte üstünlükle aldatıyordum
319. Hüdanı ve O’nun resûlünü tanıdım*, bundan böyle seninle dost oldum
310. *Eğer kan dökülürse, altın taht (ona oturacak kimse olmadığından boş kaldığı için) parıldayacaktır. Ben söylerim
321. büyükler dinler *Seninle dost oldum
322. Senin Hüdanı ve O’nun resûlünü kabul ettim *O (Hüda) herşeyi yarattandır
323. Benim gibi bir günahkâr acaba hiç affedilebilir mi* Seninle
324. dost oldum *Müslüman dinine girdim, Hüdam birdir” demiş. Bu arada Alpamiş şöyle
325. düşünmüş: “Onu öldürsem kara toprak dolmaz.
326. (Ayrıca) Karacan Allah’ın ve resûlünün ismini anıp müslüman oldu.” Alpamiş durmuş.
327. Karacan yığılıp kalmış. Sonra (Karacan) öğle ezanı vakti kendine gelmiş
328. Alpamiş’a “Seninle korkumdan dost oldum.
329. Şimdi bana müslüman inancını öğret,” (demiş)
330. Kelime-i şahadet getirmiş. Ortalarına İsfahan kılıcı koyup, kucaklaşıp dost olmuşlar.
331. Karacan kara atına, Alpamiş Çobar’ına binmişler
332. Karacan’ın evine, avlusuna varmışlar. Karacan dostuna ikram yapmış.
333. Beş gün geçmiş. Altıncı günün yüzü görünmüş. Bahar gelmiş.

334. Karacan demiş ki: “Bay, yârini aramak için altı aylık yoldan geldi ve
335. benimle dost oldu. Dostum, izin verirsen gidip
336. Barçın’ı bulayım, ona güzel haberi vereyim.
337. Ne dersin.” (Alpamış demiş ki: “Bu iyi bir fikir, dostum.”
338. Karacan dostunun Çobar’ına binip
339. Barçın’ın ak çadırına varmış.* (Karacan demiş ki:)
340. “Atımın gölgesi dağa düşmüş* benim varlığımdan korkma* Bu evde
341. benimle konuşacak kimse var mı* Kara dağda akrabalar var*
342. (Zorlu yolculuk yüzünden) gözümden kanlı yaş akar. Ak evde kimse
varsa dışarı çıkıp
343. benimle konuşsun.”* Sonunda Barçın demiş ki: “Gönlüm çok kırıktır
344. ama buyur edecek dostum yoktur * Her kimsen yolundan kalma
345. konuşmak istediğim kimsem yoktur* bütün ümidimi ve dünya mallarımı
kaybettim
346. Konuşmak istediğim kimse yok. Her kim isen sen yolundan kalma.”
347. Karacan cevap vermiş: *Savaş olursa atımın kuyruğunu örerim* Senin
348. ismin Barçın, ne dedin gözümün bebeği, Barçın
349. can *Baysun ilinden sana
350. at sırtında meydandan gelen haberim var, İsfahan’da ölen sayısız
Kalmak’tan biri ondördüneydi.
351. İsmi Alpamış’tır. Bu oğlan gelip seni arar*
352. Boynunda altın bir muska vardır* Savaşta kişi tüm üzüntüsünü unuttur*
Yaşı
353. Ondörttür, adı Alpamış’tır* Eğer bana inanmazsan, (bak) onun
Çobar’ına binip geldim.”*
354. Barçın Alpamış’ın Çobar’ını işitince heyecandan deli olmuş.
355. Ay gibi parlayarak meydana koşmuş. Bakınca Bayçobar’ı görmüş
356. Biniciye bakınca, şekilsiz, kaynamış demir renkli bir yabancı,
357. dinbilmez bir Kalmak görmüş. Barçın derinden iç geçirerek,
358. Bayçobar’ı tanımış. Gönlü bozulmuş, gözlerine yaşlar dizilmiş.
(Bayçobar’a demiş ki:)
359. “Boynuma altın bir muska takarım* gece gündüz zar ağlarım
360. senin adına kurban olayım * Bayçobar kaplan iken ganimet olduğunda
361. ağladım göz yaşım göl oldu *sırtımdaki
362. saçım keçeleşti * gözümün bebeği Bayçobar
363. sen kaplan gibi özgürdün, şimdi ama kul/tutsak olmuşsun sana baktığım-
da suretin
364. yeni hilal gibiydi * kalbim sevinçle çarpardı *Bayçobar sana

365. kurban olayım *Ben gittiğimde sen henüz tay idin.**”
366. Karacan cevap vermiş: “Yavuklunu reddetme.
367. Gözyaşlarıyla beni sersem etme *Sana kurban olayım Barçın can* sulu-
gözlü bir kadın gibi
368. davranma *Atın sırtındaki kayışı sıkıladım*
369. Karacan’ın sözlerine kulak ver* ilk karşılaştığımızda Alpamış’ı namert
zannedip kedimi kandırdım. O(Alpamış) bir
370. aslan gibi pençesiyle beni belimden kavradı *Allah dedim, atı tere bat-
mıştı *Alpamış
371. pîrlere seslendi *Onu namert zannedip kendimi kandırdım* beni savu-
rup, kartal gibi
372. yerlere çaldı. *Bu fani dünyada garip gönlümü hoş tuttum.
373. Yalnızdım, ona benden küçük tecrübesiz kardeşimmiş gibi öğüt verdim*
Hüdayı bir bildim, reşûlünü tanıdım.
374. Korkumdan Alpamış ile dost oldum* onu kolundan tutup
375. evime getirdim, atımdan inip onu buyur ettim. Yiyecek ikramı yaptım.
376. Barçın, eğer beni kabul eder, bana Alpamış’ın dostu dersen, dostuma
377. geri dönerim. Bu bana sevinç verir,” demiş.
378. Barçın bir sıçramış, sandığa gidip içini araştırmış, altın düğmeli
379. bir ceket çıkarmış, Karacan’ın yanına koymuş. Karacan demiş ki:
380. “Senin atan Baysarı idi. Atanla anan nereye gittiler?”
381. Barçın bunu duyunca şöyle ağlamış: “Bir han han gibi, fıkara da fıkara
gibi davranır.
382. Tayşa han bize zorluk çıkardı. Dedi ki ‘Eğer bakire kızını bana vermez-
sen
383. Karacan’a da veremezsin,’ atamla anamı hapsetti. Onlar hapse gireli
384. bugün üç gün oldu.” (Karacan demiş ki:) Dostum benden senin atanla
anamı sorsa ve (hapiste olduklarını öğrense) üzülür.
385. Ben bunu dostuma söyleyemem.”
386. Atına binmiş (ve demiş ki:)*”Bu meydanda aklım karıştı*
387. Kungratlar onur/namus uğruna isyanda*
388. Mal sahibi Baysun ilinden geri döndüğünde* Tayşa hanın başı belada
olacak*
389. Atlarına binip her yandan gelen Kalmaklardan İsfahan’da ölenlerin
haddi hesabı yok
390. Bakınca evinin yandığını görüyorum Tayşa, mert Alpamış Baysun
391. ilinden geldi* Bahçenin gülleri (kışın) doksan gününden önce solduğun-
da*

392. ertelenemez ecelim geldiğinde, bütün azalarım mahvolduğunda* o altı gün boyunca misafirimiz olduğunda
393. * padişah, feryadımı işit * canım tenimden çekilir
394. yolun her kısmında benim azığımı/aşımı tüketti*
395. *dokuz devemi yedi; Kalmak yavru bir deveyi yiyemediğinde (mahsus bana zorluk ve zarar verdi),” demiş.
396. Karacan böylece Alpamış’a duyduğu dostluğun ne derece yüksek/derin olduğunu gösteriyormuş* Cellatların
397. başı Kokemen Kaska imiş* Karacan demiş ki: “Dinle Tayşa Han, eğer her menzilde dokuz deve yenirse,
398. bunu sonsuza dek sürdüremezsin. Bunu kabul etmez misin?
399. Sen, adil bir hükümdarmış gibi davranan ama aslında sömürücü bir sahtekârsın *Sabah vakti Allah’a kulak verdiğimde* O’nun gazaba gelip
400. senin başını alacağını duyuyorum. Her zaman yaptığını yaparken öleceksin* Kötü işlerinin en beteri bana yaptığındır:
401. Atamla anamı hapsetmendir.”
402. Kokemen Koska, Han’ın fikir değiştirmeye başladığını farketmiş. Hızla
403. hapishaneye gelmiş, Alpamış’ın kayın atası Baysarı Bay’ı ve kayın anası
404. Altın Saç’ı Karacan’a vermiş.
405. Baysarı Bay Bayçobar’ı tanımış, çevresinde dolanmış, onu kucaklamış. sıçrayıp
406. Bayçobar’ın sırtına binmiş. Karacan da onun arkasına binmiş.
407. Bayçobar’a Karacan’ın da arkasına Altın Saç binmiş. Atın bağı ağırlıktan uzamış, dörtlü
408. kalkıp hızla gitmiş.* At köpüklü tere batmış
409. Bayçobar kâmil pîrlere sığınmış *Kara gönlüm sevindi *Baysarı
410. beklendiği evine varmış *Attından inmiş
411. Barçın can’ın verdiği ceket/kaftanı alıp
412. Alpamış’ın dostu Karacan’a vermiş* Barçın demiş ki: “Aklım yitti, nadi-de taşlar kadar az bulunur oldu.
41. Hak bu kederli kuluna merhamet etsin* Bu yaşlı kişinin
414. bir diyeceği vardır. Bir daha*
415. atının sırtında açık ovalardan geldiğinde *kurulmuş çadırlarla bekleyeceğim *Eli boş
416. *ya da elinde çok fazlayla gelme* Batırlar çabuk/hızlı geldiklerinde
417. ben bahçede açmış gül olurum. *Sen ve senden olanlar hür olsun
418. *Kungrat, yaratan Allah’a birçok sancak taşıyan, Baysun atlar sırtında
419. askerlerle izimizi sürer *Benim sadakatim geçici olmayacak*

420. Batır'ın aynı genç kardeşlerinki gibi karmaşık olmayan aklını anlamak dinbilmez Kalmak için kolaydır. *Bir daha
421. yalnız başına, yanında yârim olmadan gelme.”* Karacan cevap vermiş: “Sen bunu merak etme
422. senin yârinin öteki batırlardan geri kalır yanı yoktur* Meydanda ciddî
423. savaş olduğunda *Alpamış kırkbin askere bedeldir.”* Barçın cevap vermiş:
424. “Gözlerim kara nergise benzer* yüzüm al elmalardan parlaktır. *Batır'ım
425. dinbilmez Kalmaklar'a gelmeden evvel* doğruyu söyleyemeyenler,
426. benim bir diyeceğim var* saçıma ak düştü Bu seni üzer mi
427. Gözümden yaşlar aktı *Altı ay geçince
428. koca diye seçmem gereken kırk günlük yoldan* gelecek;
429. yılıkdaki at binme yarışını her kim kazanırsa ona kocam demek zorundayım *Dertsiz
430. bir ömür süreyim *kocam olacak kişi at sırtında kırk günlük yoldan gelecek
431. Altın işlemeli elbiselerimi giyerim *Eğer gerekirse aklımı toplarım ve
432. ona Kızılbaş da Kalmak da demem*
433. Ben bahtı kara Barçın, kırk günlük yoldan gelip at yarışını kazanmasının ödülü olacağım.
434. *dostum Karacan, sana ben özgürüm diyemem* bunları söylerken gönüm daralır.”
435. Barçın bunları, o da Alpamış'a anlatsın diye Karacan'a söyleyip evine geri dönmüş. Karacan dostu Alpamış'ın yanına geri gitmiş.* Ona Barçın'ın dediklerini anlatmış.
437. Alpamış: “Büyüklerim iyiler mi?” diye sormuş. Karacan da “İyiler, dostum,” cevabını vermiş. Bu haberi alınca
438. Bayçobar'ı yedi gün yedi gece dinlendirmişler. Kalmaklar taşlı yollardan
439. Tayşa Han'ın kalesine doğru hızla at sürmüşler. *Sevdiklerini kalede saklamışlar.
440. Barçın at yarışını kazananın ödülüymüş, bu yüzden
441. *hanım ve yavrusu* uğruna kıyamet kopmuş, atların kuyrukları örülmüş* Ölüm Tanrı'nın buyruğudur.
442. Kalmaklar'dan kimse geride kalmamış, hepsi toplanmış* Hepsi Barçın'ı almak umuduyla çılgık atmış.
443. Tayşa tarafından dörtyüz doksan hızlı at
444. yarışa katılmış. Karacan, yarışa katılmaya

445. hazırlanan Alpamış'a seslenmiş. Henüz çocuk sayıldığından Alpamış'ın yarışa katılmasına izin yokmuş: çocukların yalnızca atları getirme izni varmış.
446. Onun yerine dostu Karacan yarışa katılacaktı. "Dostluk uğruna ata
447. bir seyis gibi kolayca bineceğim," diyerek Çobar'ın sırtına binmiş. Alpamış Karacan'ı
448. Allah'a, Bayçobar'ı da Karacan'a emanet etmiş. Mollalar dörtyüz doksan at kaydetmişler.* Alpamış demiş ki: "Ben Baysun kalesinden gelirim"
450. Muradım Allah'tandır* Dost
451. olduğumuz için Bayçobar'a binmesine izin verdim* Karacan, bu güvenimi kötüye kullanma *Bayçobar'ı koştururken canını çıkarma Kara atın ardından hiç bir at tok karnına yarışmaz dost olduğumuzdan
452. ona binmene izin verdim* Hatırla ki
453. iyi de olsa kötü de olsa o bana aittir*
454. Açken de tokken de ona itina et *Tanrı'dan gözyaşlarıyla niyaz ederim
455. kolumdaki boz doğanı uçurdum* Dost olduğumuz için Çobar'a binmene izin verdim
456. seni Yaradan'a emanet ettim." Alpamış böylece veda edip onları yollamış.
457. Karacan ona nadide gülünü veren Sultan'ın duasını almış* Zaman
458. geçmiş *Tayşa Han'dan başlama buyruğu alan* Batur doğmuş ve batur
459. olan Karacan, öteki yarışmacıların bindiği dörtyüz doksan atla birlikte yarışa başlamış.
460. At köpüklü tere batmış* Kâmil pîrlerden medet umulmuş* Karacan
461. kırk gün sürecek yarışa başlamış* beş gün
462. tamam olunca her yere varmış *kalabalığın
463. kenarında koşuyormuş. *Bir vakit uyumuş* sonra dörtyüz doksan at ve
464. atıyla yola devam için Çobar'a yeniden binmiş, on gün sonra yine*
465. durup, dinlenmiş *biraz uyumuş
466. dostunun atını sınımış *onbeşinci gün gelince
467. Ak Bulak çeşmesine varmış. Kalmaklar orada eğlenmedeymiş.
468. Karacan'a duyurmak için bir tekerlemeyi tekrar edip duruyorlarmış: *"Meydanda zar ağladım* gönlüm
469. gözyaşıyla doludur *Bu zengin illeri bir sünnî uğruna terk etme
470. senin kemiğin de bizimki gibidir* atı da yük beygiridir ama
471. sersemliğinden onu yarış atı zanner.* Yarış atına benzesin diye kuyruğunu taradı ve büyüklerinden

472. yol-yordam sordu* Kendi iline geri dön Karacan* başıboş
473. olmakta ne fayda vardır *Biz atın sırtındaki kayışı sıkıladık* Sen
474. Muhammedin dinine girdin *Bu yarışta sana yer yoktur *Atını
475. yarıştırmaya Karacan. Kendinden olanların yanına dön.”
476. O sırada, insanınkinden ziyade akla sahip Bayçobarı bu sözleri düşünür-
müş
477. O pîrlerin koruduğu bir atmış, bu sözleri işitince okla vurulmuşcasına
yere düşmüş *Karacan
479. kamçısıyla vurmuş* Bayçobarı kımıldamamış Karacan
480. öfkelenmiş, bir koluyla kuyruğundan bir koluyla kulağından tutup onu
kaldırmış.
481. Atın ağırlığı, Karacan’ın yüreğine işleyen sözlerin ağırlığı yanında hiç
kalırmış.
482. Karacan atı dört ayağının üzerine bırakmış. Sonra tekrar, ardardına üç
mertebe daha taşımış.
483. Sonunda bir odun parçasıyla ata vurmuş
484. Her tarafına vurmuş. At sanki “Vurma canım acıyor,”* der gibi acı acı
485. kişnemiş. *Batur doğmuş Karacan
486. yeniden ata binmiş *bir gün ve bir gece koşturmuş* beş gün
487. geçmiş *yirmi gün bitmiş* Atlılar Kök Derbend’e ulaşmış
488. Atların buradan geri dönmeleri kararlaştırılmışmış *Ak yüzler solmuş*
489. gönlüne gam dolmuş. Yirmi günlük yol bitince*
490. Kalmaklar’ın bindiği atlar* bir yerde durmuşlar* Bunu göz ucuyla far-
keden Karacan
491. o yerin sınırına *ulaşmış. Kalmaklar tartışmaktaymışlar.* Karacan’ın
492. aklına bir fikir gelmiş *”Bayçobarı bir gün dinlendirsem
493. ona beş avuç yem versem,”* demiş. Yem torbasını alıp
494. Bayçobarı’ya yanaşmış. Ama Bayçobarı yem torbasından ürkmüş
495. çünkü o zamana kadar hiç yem torbası görmemişmiş.
496. Karacan onun alnını okşayıp, kulaklarından çekerek başını torbaya sok-
maya çalışmış.
497. Bayçobarı başını eğmiş, Karacan zorla torbayı boynuna takmış. Bayço-
bar yemi yememiş
498. onun kadrini bilmemiş *Ağzı köpürmüş.
499. Kalmaklar ise gülüşüp eğlenirmişler.
Karacan’a alayla “Seni sikeyim. Senin atın kazanacak,”
500. demişler, sonra herkes konaklama yerindeki kendi köşesine dönmüş.
501. Tayşa yarışın düzenini kollamak için

502. bir Töre yollamış,
503. ve onu, gözünü dörtyüz doksan Kalmak'tan ayırma, diye tembihlemiş.
Bu kişi At Peşin Töre imiş.
504. Hemen atlar hakkında konuşmuş: “Önümüzden sırayla geçen
505. dörtyüz doksan atı gördük. Hepsini seyrettik Tayşa Han'ın kestane
renkli tarlan atıyla
506. Karacan'ın kara atı hariç, hepsi öküze benziyordu,” demiş.
507. Karacan'ın arkadaşının atı pek yaman,”
508. demiş. “Haydi, varıp şunu görelim,” diyerek yanına dokuz Kalmak al-
mış.
509. Hepbirlikte atın yanına gitmişler. Karacan
510. Alpamış ile dost olup müslümanlığa geçeli beri,
511. hiç bir namazı kaçırmamış. O, sabah
512. kılarken Bayçobar onun arkasında dolaşıyormuş.
513. Töre Bayçobar'ın vücudunu ve tavını kendi elleriyle yoklamış
514. omuzlarındaki kanatlarını
515. ve ara sıra kımıldayarak onları nasıl yaydığını, kapattığını keşfetmiş. At-
peşin Töre
516. Bayçobar'dan korkmuş. Kaçmış ve tekrar kalabalığa karışmış.
517. Dörtyüz doksan Kalmak'ın hepsini etrafına toplamış. Şimdi kimden du-
yarız,
518. Atpeşin Töre'den duyarız ki: “Şimdi bunu işitin – atın sırtındaki kayışı
sıkıldım
519. müslümanlara karşı sefere çıktım *Barçın sizin olmaz* Atlarınızı koştur-
run
520. Kalmak illerine geri dönün* Ben atımı kayalar ve ovalardan koşturdum
521. giydiğiniz zırh dizinizi bile örtmez
522. *Henüz daha namusunuza sahipken kendi illerinize geri dönün* gelece-
ğinizi sükûnetle gözden geçirin.*
523. Güzel Bayçobar yaşadıkça* Barçın'ı unutun daha iyi* Karacan
524. dikkatle *Bayçobar'ın tavını kusursuzlaştırdı. Yani Alpamış usta
525. gerçekten safkan bir hayvan seçmiş. *Eğer kanatları kırılmaz, ayağı in-
citilmezse
526. zarif Bayçobar *yirmi günlük yolu* yedi günde alır,” demiş.
527. Bu sırada Karacan'ın yegane oğlu Dost Muhammed Atpeşin Töre'ye:
528. “Sen gam yeme *Ben buradayken
529. atamı merak etme, onun daha uyuyacağı yedi günlük batır uykusu var.
Yedi gün sonra

530. yorgun atlar dinlenmiş olur. Şunu bir düşün. Atam Karacan
531. yedi günlük batır uykusuna yatınca, Bayçobar'ı öldürebiliriz,
532. atamın el ve ayaklarını bağlarız," demiş. Kalmaklar
533. bütün bunları düşünmüşler. *Küçük akıllı batır Karacan genç atının
ayaklarını bağlamış,
534. başını eyerin yastığına, başını avucuna yaslayıp yere uzanmış. Hemen
bir ağaç gibi hareketsizleşip
535. uykuya dalmış. Oğlu Dost Muhammed atası Karacan'ın yanına gelmiş,
536. onun uykuda olduğunu bilirmiş. Dört yüz doksan Kalmak'ı yanına çağır-
mış.
537. Hep birlikte Karacan'ın ellerini arkadan sıkıca bağlamışlar.
538. Sonra dört yüz doksan Kalmak ile birlikte Bayçobar'ın yanına gitmiş.
539. Kimi dizgininden kimi üzengisinden kavrayıp
540. Bayçobar'ı çevirip sırtüstü yatırmışlar. Çalılardan bir ateş yakmışlar.
541. Bayçobar'ın dört toynağına gürültüyle birer mih çakmışlar.
542. Mıhları toynaklarına zorla kakmışlar. Kalmaklar sonra
543. hep birlikte atlarına binmişler. Keyifleri pek yerindeymiş. Hepsi sıraya
dizilip
544. Atpeşin Töre'den emirlerini alıp yola revan olmuşlar. Üç gün
545. geçmiş. Karacan'ın gönlü sıkıntılıymış. Sıçrayarak uyanmış.
546. Etrafına bakındığında gördükleri
547. aklını başından almış. Karacan meydanda yalnızmış. Kalmaklar gideli
548. üç gün geçmiş, atların tezeği
549. kurumaya yüz tutmuşmuş. Karacan
549. şimşek gibi doğrulmuş ama kolları ve elleri bağlandığından
550. düşüp yere yığılmış. Bağlanıp kısırılmış olduğunu anlamış.
551. Emekleye emekleye doğrulmuş. Bayçobar'ı ararken
552. yerde sürünen bir şey farketmiş. Yakına gidince
553. Kalmakların bıraktığı gibi sırtüstü yatan Bayçobar'ı bulmuş.
554. Bayçobar'ın dört toynağı havaya dikilmiş, kımıldarmış.
555. Karacan elleri bağlı olduğu için atı tutamamış ve demiş ki:
556. "Seçkin atı görünce benzim soldu. *Gayret göstermeyi ihmal etmeden
atı koşturdum*
557. Dört toynağına dört mih çakmışlar* ben tutsak oldum,
558. Yarışta sonuncu geldim* Eğer ölürsem deve öksüz kalacak*
559. Dostuna yardım eden cennete girer, dört ayağa dört mih çakılmış.
560. Eğer ben müslüman isem *başarmalıyım* bahar bahçesinde açan güller
561. Vah dostumun Baysun Kungrat illeri *Dört ayağa

562. dört mih çakmışlar. *Dostumun pîrleri neredesiniz* Ben atın
563. örtüsünü manattan yapmışım* gençliğimin aslan günleri ziyan oluyor
564. Dört ayağa dört mih kakmışlar. *Bu hainliği yapanların kemikleri
565. güneşin altında kurusun *gönlüm yanıldı.
566. bir medet için yalvarırım *Dört ayağa dört mih çakılmış Çobarı'nın pîrleri
567. Yılıkıcı ata şu ağıtıma kulak ver*
568. Tanrı'ya yalvarmış *Bilenler bilir, kıyamet yakındır," demiş.
569. Durup kulak verdiğiğinde "Allah" diyen bir ses duymuş
570. Duyduğunu anlayıp baktığında* Allah'ın sevgili kulları, Kalenderler'i görmüş
571. sırtlarında yende*Allah'ı anarak* başlarında külah ile
572. Hızır gibi belirivermişler* Karacan'ın yanına gelip Tanrı selamını vermişler ve
573. almışlar *Yedi kâmil pîr Karacan'a el vermişler
574. Karacan ateşten bir arzu*ve aslan kuvvetiyle, çukurda yatan Çobarı'ı kavramış
575. ayağa kaldırmış *dört ayağında dört
576. küçük mih varmış *Batır çocuk gibi küçük akıllı olduğundan Bayçobarı'nın toynaklarında çakılı mihleri unutmuş
577. Yedi Pîrlere *onu peygamberlere emanet etmiş ve Bayçobarı'a şöyle demişler*: *”Biz sana kurban
578. olalım.” *Alnını okşamışlar* “gökte uğurlu yıldızlarımız var* güneşli günleri
579. özleriz *Karacan, kuzumuz, *yolun açık
580. Hızır yoldaşın olsun, halkının önderi, kaplanımız
581. önder kaplanımız* illerin hükümdarı
582. sultan evladımız, tehlikelerden uzak olasın.” Devam ederek şöyle demişler: Atının yolu açık olsun
583. Gamsız yaşayasın *Kısmetli Bayçobarı
584. yarışta birinci gelsin *Sevgili evladımız Barçın
58. Sultan'a çift olsun* Tanrı onları birbiri için yaratmış* Barçın'ı
586. Sultan için* şereflenesiniz.”
587. Kırk pîr dua edip gitmişler.
588. Karacan yoluna koyulmuş *Batır atı kamçulamış* “Gözlerine kurban olayım, Bayçobarı,” demiş.
589. Bayçobarı koşarken yanan ateşe dönmüş* dört ayağındaki dört mihnin acısı
590. gözünden ateş çıkarmış* mihlerin acısı canını almış* ağzı açık

591. bağından köpüklü ter saçarak koşmuş *At, taşan bir derya olmuş* Karacan
592. onu kırbaçlamış *Bayçobarın toynakları kızmış *yere tam basamaz * olmuş
593. Bir tam gün koşmuş *Akşam namazı vaktinde* kırbaç zoruyla koşmuş
594. gece namazı yatsı vaktinde* Karacan adlı batır Çobar'a doğru yolu tutsun
595. yalvarmış* Çobar'ın sağrısı ateş gibi ısınmış* Taşlı yolda
596. kamburu varmış gibi *sendelemeye başlamış *Dar yollarda
597. bir o yana bir bu yana sallanmaya başlamış *gözleri yuvalarında dönermiş Bağına baksan
598. kapı eşiği boyundaymış *İpek güzelliğindeki yelesi,
599. pazardaki kadifeler gibi güzel kâhkülleri* güzelliği parıltılı yaratık
600. Kuytu/çukur bir yere dikilmiş bir ev gibi* güzel sağrısıyla *Mollaların yonttuğu kamış kalemler gibi
601. güzel kulaklı yaratık *Ruslardan gelen tabaklar gibi
602. güzel toynaklı yaratık *Tavşanın parlak dişleri gibi* azıları dört parmak
603. altı kulaçtan yüksek kayalardan* yıldırımmış gibi gürleyerek* atlarmış
604. Kalmakları kovalayarak üç gün geçmiş
605. *Konuştukları dili kimsenin bilmediği* Kalmakların üzerine gün doğduğunda, Tanrı Karacan'a muradını ihsan etmiş.
606. Karacan *durmadan koşarak* kovaladığını yakalamış* Seher vakti yarasalar
607. kanatlarını toplayıp kapatmışlar *sabah namazı vakti zorla zaptolunan Çobar*
608. Kalmakları geçmiş. *Dört gün sonra* seher vakti
609. geri baktığında *Tayşa'nın tarlanı* Bayçobar'ın açılmış kanatlarını görmüş
610. Çobar'ın muradı ona bahşolunmuş *öğle namazı vakti*
611. *tarlanın izinde* baharın kuzey rüzgarları gibi yaklaşmış
612. Bayçobar geçmiş *Geçerken tarlanı ısırmış
613. Tarlan geride durmuş *Bayçobar
614. bütün gün koşmuş *Bütün gece koşmuş
615. Beş gün sonra *Karadağ'ın yamaçlarında tek önde kalan Dost Muhammed imiş.
616. Batır Karacan'a ait bir siyah at üzerindeymiş.
617. Karacan'ın oğlu bir taleple karşılaşmış *Yan tarafına baktığında, gözünün ucuyla pınarı görmüş. Karacan demiş ki "Sen benim incim

618. gözümün bebeğisin *Sen olmasan benim halimi kim sorar.
619. Han atan sana kurban olsun* Benim yegâne sultanım *beni dinle
620. sen benim ışığımsın *Allah'tan ağlayarak niyaz ederim *Sen ölürsen
621. benim kanatlarım kırılmaz mı *Sen desen ki, 'Atam senin ebedî dostunun atı geride bırakılmasın'
622. atını dizginle oğul *Hızlı at devrinde yarışır *Batır
623. beyaz zırh kuşanır *Atını dizginle, geride kalırsan gam yeme
624. Barçın gibi kızlar bulunur* savaştan önce atın kuyruğunu örerim
625. Ne yapayım akılsızsın canım oğlum, Barçın gibi kızlar
626. senin ilinde bulunur. Ben senin için birini seçerim” * Oğlu demiş ki: “Canım atam, seni
627. dinlemiyorum* Bu çekişmede senin sözüne kulak vermeyeceğim* Hangi beyin
628. atı daha iyiye, onun kazanmaya hakkı vardır* Barçın'dan başkasını istemem.”* Karacan
629. öfkelenmiş* Bayçobar'ı kamçılamış. Oğlu atını kamçılamış *Karacan da atını kamçılamış
630. İki at yarışmışlar Batırlar çok öfkelenmiş
631. Toynakların sıçrattığı kara taşlar çakmak çakmak parlıyormuş*
632. toynaklarının değdiği yerlerde kumlarda delikler açılmış *Güzel yüzlü, kısa tüylü kara at yol vermemiş
633. Karacan öyle çok huzursuzlanmış* sıkılmış ki
634. üzerindeki *ak zırh ona dar gelmiş. Öndekini yakalayamamış *Tanrı
635. ona bu emelini bahşetmemiş *Üç saat geçmiş Güzel yüzlü siyah at
636. yol vermemiş *neredeyse ölmüş* Karacan: “Gözümün bebeği
637. Bayçobar!”* diyince Bayçobar utançla başını eğmiş* Yaratık, geçme çabasıyla homurdanmış
638. Dost Muhammed düşman gibi davranmış* Karacan:”Dört kere dedim* durmadın* beni
639. saymadın,”* demiş. Karacan Dost Muhammed adlı* oğlunun, bir eliyle başını*
640. öbür eliyle kemerini kavramış, Allah'a sığmarak
641. onu değirmen taşı büyüklüğünde kayalara atarak *biricik oğlunu
642. Dost Muhammed'i öldürmüş. Karacan oğlunun ak kılıcını kapmış *ve oğlunun kanatlı tulparının
643. başını kesip almış *Dostun olacaksa böyle olmalı* Beylerim, oğlunu
644. da onun atını da öldürmüş *Karacan batır doğmuşmuş *bir dosta düşen vazifeleri yapmış.

645. Yas içinde yoluna devam etmiş. *Yedi gün geçmiş. Şimdi bu haberi kim-
den işitirsin
646. Kalmak Tayşa'dan işitirsin. Gözcüler bakıyorlarmış.
647. Kim gelse görürlermiş. Bunlardan biri Tayşa Han'ın
648. öteki Karacan'ın gözcüleriymiş. Atın geldiğini görmüşler.
649. Tayşa HAN'ın gözcüsü demiş ki:
650. "Han'ın keyfi birazdan artacak* endişesi son bulacak *Barçın can
651. Şimdi Han'ındır, Han'ın tarlamı görünmüştür." Karacan'ın gözcüsü
652. boynundaki altın muskayı tanımış: "Savaş
653. bir başladı mı bütün gam unutulur* itiraz edemezsin
654. şu gelen Bayçobar'dır,"* demiş Bu sözleri işiten
655. Batır Alpamış ak tepeye çıkıp Bayçobar'ın gelişini görmüş
656. "Onun boynuna altın muskayı ben taktım *sana kim binerse
657. sıkıntısını unuttur *şan-şerefi kişinin kendi kazanır
658. senin gözlerine kurban olayım Bayçobar* yandaki dağda açan lalelerim
yok
659. Sana paha biçilmez, yüzbin tumandan da daha kıymetlisin *Yürüdüğün-
de
660. onur kazanırsın *Allah şahidimdir, büyüklerim yoktur
661. *eğer koşarak onur kazanmazsan baharda açan güllerim yoktur
662. Allah şahidimdir ki erkek kardeşim yoktur* Ben ilinden ayrı düşmüş bir
zavallı fıkaram
663. Başıma kırk pîr dokundu *Sen koştuğunda benim sıkıntılarım yokolur.
664. Gözlerine kurban olayım *Sen kazandığında Kungratlar'ın geleceği em-
niyette olur,"* demiş. Yarış Alpamış'ın durduğu
665. Kakbalı Karataş'ta bitecekmış.
666. Tayşa vezirleriyle müzakere etmiş. "Kimin atı
667. bu kayayı geçerse Barçın onun olsun," demiş
668. Alpamış orada dururmuş. At Alpamış'ı bir adım geçtikten sonra
669. okla vurulmuşçasına yere yıkılmış. Alpamış baktığında hayvanın toy-
naklarının
670. insan başı kadar şiştiğini görmüş. Alpamış kılıcını kapmış. Kınından
671. sıyırılmış, Karacan'a tükürüp, şöyle konuşmuş: "Ben müslümana
672. ziyan vermem *Atı görünce aklım başımdan gitti *Dört toynağa
673. dört küçük mih kakılmış *Yiğit Karacan bana dostluğun nerede kaldı
674. Son duanı oku, kelleni keseceğim* Ben atın değerini bilemeyecek kadar
gencim *Şarabı
675. altın kaseden içerim *Son duanı yap, kelleni keseceğim

676. Nerede kaldı bana dostluğun dinbilmez* Atı bir yana bırakıp senin tozu-
nu atacağım
67. Gazabım senin yüzünü sarartacak* Dört toynakta dört küçük mih
678. sen beni sözlerle aldattın.”* Karacan cevap vermiş:
679. “Yola çıktım *Allah’ı övdüm*
680. Onbeş gün sonra* Ak Bulak’a vardım* Dinbilmez Kalmaklar
681. Bize güldüler *Bayçobar utandı* Okla vurulmuşçasına yere yığıldı
682. Koşsun diye ona vurdum *zorladım. Yirmi gün sonra
683. dönüş noktasına vardık *Kalmaklar bizi aldattı.
684. Yedi gün dinleneceğimize bizi inandırdılar Ben basit akıllı küçük oğlan
Batır,
685. inandım ve kabul ettim
686. gözlerim uykuyla dolduğunda Allah’ın adını anarak * uyudum. Her iki
kolum da uykudayken bağlanmış
687. Ben uyuduğumda, gözlerini sevdiğim Çobar’a, onu yürüyemez kılan
dört mih kakılmış.
688. Tanrı’ma feryat ettim *Dinbilmez Kalmaklar* yollarına gitmişler.
689. Meydanda uykumu aldıktan sonra* sıçrayarak uyandım* anladım ki ta-
lihim varmış
690. Çobar’ın yerde yattığını gördüm* ağlayarak yanına yaklaştım *ceketi-
min eteği
691. gözyaşlarımla ıslandı* o meydanda az kaldı ölüyordum
692. Tanrı yalnızdır ben de yalnızdım *yanıma kim gelirdi ki.*
693. Tanrı bana acıdı *gözlerimden yaşlar akarak* Allah’a feryat ettim* yedi
694. Kâmil pîr “Allah”* diyerek *yanımda belirdi* Bana “Ağlama oğul *Biz
695. yardıma geldik,” dediler. *Yedi kâmil pîr kollarımı çözdüler
696. Allah’a şükrettim *Çobar çukurda yatıyordu Aslan kuvvetiyle
697. onu kavradığımla *çukurdan çıkardım* Beni Bayçobar’a bindirdikten
sonra*
698. Yedi kâmil pîr bana*”Bizim kaplanların kaplanı,
699. yolunda zorluk çekmeyesin, kaplanımız,” dediler
700. Dediler ki: *”Barçın çocuk Alpamış’ı bulsun.”*
701. Bayçobar’a bindim *bizden değil, Allah’tan
702. “Bitiş çizgisini geçsin” dediler* Yedi kâmil pîr bizim için *dua ettiler
703. *Doksan gün geçti* Tayşa’nın
704. Tarlan’ı Bayçobar ile bana yetiştirdi. Bizi geçerken Bayçobar
705. tarlan’ın kulağını ısırıldı *Tarlan yavaşladı benim tek oğlum
706. Dost Muhammed’e yetiştirdim* ona durmasını söyledim, durmadı

707. Bana ata diyip arzuma hürmet etmedi *ona çok yalvardım, dinlemedi
708. Oğlumu öldürdüü *sonra kendi kara atımı öldürdüm
709. Kemersiz altın işlemeli elbiseler giydim *Sana olan vazifemi yerine getirdim,*ak
710. evimin aslanı, *boz koyunumun bostanı.* Yegâne oğlumu öldürdüm
711. Bu fani dünyada bahtım karadır* Oğlum Dost Muhammed'den ayrı düştüm
712. İslam'a şükürler olsun* Bu boş dünyadan ağzımda Allah'ın adıyla
713. geçeyim"* Bu sözlerle Alpamış ve onun dostu
714. ağlamaya başlamışlar. Gülbarçın cevap vermiş: *"Sultanımın atı da geldi
715. gidip ona bir göz atayım* onu kutlayayım"
716. Kendinin olanı *geri alırken *Yanakları kızarıyor
717. bir kaşını kaldırıyor* dudağını dişliyor *bir elini kalçasına koyuyor
718. saçlarını göğsünde topluyormuş.
719. Barçın can Alpamış'a demiş ki: *"Atın kazanmayacak diye korkundan benzın sarardı*
720. bitiş bayrağını önce Çobar geçti
721. Batır, kutlu olsun *Boynunda muskayla* ata bindiğinde bütün sıkıntılar unutulur.
722. Çobar'ın birinci gelmedi mi* Senin atın geldi Batır,
723. kutlu olsun* At tere batmış savaşta kolun güçlü olsun
724. Ayçürek sana kurban olsun *At geldi Batır kutlu olsun."* Alpamış
725. cevap vermiş:*"At kara tere battı Yarış nefesimi kesti
726. Kutlu olacaksa, ikimize de olmalı *Evine geri git Barçın *Kalmakların
727. yüzü solsun *Kılıcım onlara rahat vermesin Bu olay kutlu ise ikimize de kutlu olmalı
728. Barçın evine geri git* Onlara çeşmenden su içirme* Belki
729. bundan böyle ayrılık olmaz* Sana bir daha hiç bir yabancı bakmasın*
730. Evine geri git Barçın,"* sözlerini Barçın şöyle cevaplamış:*"Sen atının
731. zaferiyle kıvanıyorsun* Atın Kalmak ilinde az kaldı ölüyordu
732. *Neredeyse kemikleri kurumaya bırakılacaktı* Aklımı başına at geldiğinde alabildin
733. Ben ordaya* gidiyorum sevgili sultanım*
734. dostun Karacan'ı ardımdan yolla."* Alpamış Barçın'ın ardından* dostu Karacan'ı yollamış.
735. Barçın'ın evine varmış* Koluna dört kuzu
736. alıp* Karacan'ın sırtına koymuş*

737. Gülbarçın denen güzel *sağ eline bir kazan almış *birlikte
738. Bayçobar'ın yattığı yere yönelmişler* Karacan'ın tez koşmasıyla* he-
men oraya varmışlar
739. Kerpetenlerle burarak* mihları çıkarmışlar pis kan
741. Toynaklarda toplanmışmış* onları sargılayıp kurutmuşlar *hiç bir iz kal-
mamış
742. Dört kuzu kuyruğunu kazana koymuşlar,
743. kaynatmışlar *Yağı yaralara dökmüşler* Muzaffer at Çobar'a
744. onbeş gün Gülbarçın* onbeş gün Karacan bakmış
745. sonra Alpamış on gün bakmış * Alpamış muzaffer at Çobar'ı
746. kırk gün gezdirmiş,* Kalmak ile Barçın bezip yorulmuş
747. Toynakların şişliği inmiş* Alpamış atına binip dörtnal gitmiş *Muzaffer
748. at* kırk gün ve gece gezmiş* Alpamış
749. Bayçobar'ın hepten iyileştigiğine inanınca Barçın ile
750. Karacan'ın* yanına gitmiş, üçü Kalmak ilindeki evde toplanmışlar*
751. Alpamış ile Gülbarçın'ın nikâh töreni yapılmış *Eğlenmişler icmisler
752. Bir kızla bir genç adamın biraraya gelme* usulünü kim bilmez ki*
753. sohbet etmişler* Tan attığında* taharet tazelemişler.
754. Sabah namazı kılmışlar* Şimdi Alpamış, Barçın ile konuşarak*
755. vatana hasretinden söz etmiş* Şimdi Tayşa Han'dan haber alıyoruz ki,
756. veziri şöyle konuşmuş: “Atı birinci geldiği için gerçekten Barçın'ı alıp
götürmelerine izin mi vereceksin * Sadece kıyamet günü kesindir. Can
ağızdan çıkar,
758. söz de. Eğer sözümüzü ve vaadimizi değiştirsek ne olur?” Vezirler böy-
le demiş.
760. Şunu da eklemiştir: “Hükümdarımız, bir vaat için Barçın'ın gitmesine izin
vermeyin. Alpamış'ı
761. huzura çağırın. Hizmetkârlarınız, doksan güreşçiniz var. Ona, onu ata
binerken gördüğünüzü söyleyin
762. Başka bir yarışma yaptırın. Ona ‘Pehlivanlarla güreşeceksin. Onları ye-
nersen
763. kuvvetine inanırım, Barçın'ı almana izin veririm,’ diyin. Buyruk sizindir.
764. Onu yerine getirmek bizden.” Kısaca, Tayşa bir adam yollayıp
765. Alpamış'ı getirtmiş. Alpamış gelmiş Tayşa Han'ın huzuruna çıkmış.
Tayşa Han baktığında
766. ondördünde genç bir oğlan görmüş. Ona oğlan derken
767. yanlıştım. O, kâhkülleriyle cennetten çıkma bir melek Hükûmdaroğlu,
768. incili ve güzel. Tayşa aklını yitirmiş. Alpamış'a

769. bakanlar sokakları terketmiş, duvarlara çıkmış. (Tayşa Alpamış'a):
770. “Genç oğlum, altı aylık yoldan sevdiğinin ardından geldin.
771. Atını pek çok yolda koşturdun. Atın yarışı kazandı.
772. Allah sana yârini verdi. Barçın senindir. Ama Barçın'ın eli için
773. yedi ilden pehlivan ve hızlı atlı geldi.
774. Şimdi sen yalnızca, ‘Benim atım kazandı ve ben ilime dönüyorum,’ mu diyeceksin? Pehlivanlarla
775. yarışacaksın,” demiş. Alpamış içinden düşünürmüş: “Tanrı yalnız, ben de öyleyim.
776. Bu illerde Hüda ile Karacan'dan başka kimim var. Mertlik uğruna
777. belimi pekiştireceğim. Kalmaklar namertlik ediyor. Taksir Tanrım. Han, yalan konuşuyorsun
778. sözünden dönmeye çalışıyorsun. Taksir(kısmet).” Tayşa'ya ise “Yarışacağım,” demiş. Hükûmdar
779. pehlivanlarından birini ortaya çağırmış
780. Pehlivan güreşmeye gelmiş. Alpamış Hz. Ali'ye yakarmış,
781. pehlivani kavradığı gibi hükûmdarın
782. ayaklarına yıkmış. Yalancı pehlivanlar sağ salim çıkmazlar. Yarım saat içinde
783. Hükûmdarın dokuz pehlivanını yıkmış. Sonra da zaten güreşmek isteyen kimse kalmamış. Arkasına bakınca
784. kalabalığın berisinde duran Bayçobar'ı görmüş. Kalmaklar
785. ne yapacaklarını kararlaştırıyor, Alpamış'ın atını ve sancağını alıp
786. “Onu öldürelim,” diyorlarmış. Bayçobar ona yanaşmaya çalışan Kalmaklar'ı ayaklarıyla çığnıyormuş
787. yan tarafından yaklaştırmaya çalışanları tekmeliyormuş. Kalabalığın gü-rültüsü içinde kimseyi yanına yanaştırmıyormuş.
788. Sultan Alpamış bütün bunları görmüş. Pehlivanların hiç biri güreşmi-yormuş. Atına doğru yürümüş.
789. Batır Çobar'a* binmiş zihnini Kalmaklar'a raptetmiş.*Askerler
790. etrafını almış* Batır bunun manasını bir bakışta* anlamış Bütün dinbil-
mez Kalmaklar
791. kıpırdanmasına engel olmuş *Batır öfkelenmiş ve
792. kılıcının kınıyla oynamaya* kılıcını kâh yarı sıyırıp, kâh yerine koyup* oynamaya başlamış. (Kılıcı çekersem) “Günahı
boynunuza.”* demiş. Hükûmdarın veziri, Kokemen Kaska, Hükûmdara
793. Sormadan Alpamış'a bir ok fırlatarak düşmanlığını göstermiş.
794. Sormadan Alpamış'a bir ok fırlatarak düşmanlığını göstermiş.
795. Ok, daha eceli gelmemiş/günleri daha bitmemiş olan Batır'a değmemiş*
Batır kılıcını

796. sayısız Kalmak'a* daldırıp Çobar'ı kamçılıyarak
797. onların üzerine sürmüş* Kılıcını üst üste sallayıp birçok Kalmak'ın başını almış
798. Doğru üzerine gelen Kalmak'ı başından ikiye ayırmış* Yanından
799. yaklaşan başını almış* Bir saat geçmiş
800. Çok vuruşma olmuş* Savaşmaktan kılıcı eğrilmiş* Ayrılık dağı acımasızmış
801. Hanlar, hanzadeler, beyler ve adamları* Kalmakların hepsi
802. *büyük kaleye sığınıp kapıları kapamışlar* O vakte kadar
803. Sultan Alpamış çok Kalmak öldürmüş*
804. Hızla *dostu Karacan'la birlikte Barçın'ın evine* varmış
805. Bu haberi kimden işittin. Tayşa Han'dan işittim. "Bu kavgayı kim başlattı?" diye sormuş.
806. Vezirler: "Alpamış," diye cevaplamış. Tayşa demiş ki, "Bu kavgayı
807. sen, Kokemen, çıkarttın." Kokemen'i yanına çağırıp demiş ki:
808. "Bu kavgayı başlatan sendin, sen sebep oldun." Kokemen'i öldürtmüş.
809. Alpamış Barçın'ın uğruna at yarışını kazanmış, pehlivanları yenmiş,
810. eceli gelen Kalmaklar'ı öldürmüş. Eceli gelmeyenlerin canını yakmış.
811. Doksan devesiyle* develerin sırtında birçok malıyla* ak bir
812. gemide*Barçın adlı yâriyle *Alpamış Batır, kayın atası Baysarı Bey
813. Allah'a şükrederek* iline doğru yola çıkmış. Kayın anası Altın Şaç da yanlarındaymış. Gözlerinde yaşlarla
814. dostu Karacan'a* veda etmiş* ve iline doğru yola çıkmış *Ak yüzü
815. solmuş *Yüklü develer yorulmuş*Altı ay,
81. kırk gün* yol almış* Kungratlar'ın Cidali Baysun
817. iline salimen varmış. Atasıyla anası, erkek kadın akrabaları da ağlarlarmış.
818. Büyük bir toy* yapılmış. Herkesi toplamış*
819. ovalarda atları yarıştırmış* Yârini bir kaleye yerleştirmiş* herkes "Barçın can'ı geri getirdi" der
820. ona hayran olurmuş. Alpamış denen gence, o zaman*
821. pîrlere nazar eylemişler *altın kabak yarışı yapılmış* hızlı atını yarıştırmış* pehlivanlar
822. güreş tutmuş *Otuz gün oyun ile kırk gün toy yapılmış.
823. Onlar tek Hüda ve onun resûlünü bilirlermiş*
- Ona bütün işleri için şükretmişler,
824. murat ve maksatlarına erişmişler* Hepsini
825. muradına ermiş ve Allah en iyisini bilir. Biz ödülünü alırız.

- 825a. Başı elma büyüklüğünde yaban ördeği
825b. kendi gölünde süstür.
826a. Sapı mücevherli bıçak
826b. Bey'in kuşağına yaraşır.
827a. Herkes kendi ilinde mutludur.
827b. Ekmeğin tadı yuvada güzeldir.
828a. Alpamış
828b. Ciyamurad'ın güzel dilinde yazdırılmıştır.
829a/829b. Sakalın bitmeden eğer yârine beş gün aşık olursan, bu iyidir.
830a/830b. Bütün bunu güzelce saz eşliğinde söyledi.
831a. Hükümdara hizmet Allah'a hizmettir.
832a. Bu sözleri söyleyen
832b. Bekmuhammed oğlu Ciyamurat'tır.

AÇIKLAMALAR

Aşağıdaki açıklamalar kısmında önce dizgi hataları, tutarsızlıklar ya da daha önce bahsedilen “düzensizlik” lerin sebep olduğu çelişkiler açıklığa kavuşturulmuştur. İkincisi, “dizinleme”de kullanılan anahtar kelimeler ve başka bir takım deyişler, gönderiler ve işaretler ayrıntılarıyla açıklanmıştır. *Bahşi* Bekmuhammedoğlu Jiyamurad – o zaman ve yerde haklı olarak –*destan*'ın bahsettiği olayların hangi genel şartlar altında oluştuğundan, bahsedilen inanç ve geleneklerden ve *destan*'da olup bitenden dinleyicilerinin bütünüyle haberdar olduklarını varsaymıştır. Günümüzün Batılı okuyucusunun ise bu konularda aydınlatılmaya ihtiyacı vardır.

Açıklamalarda parantez içindeki rakamlar çeviri metnindeki ve eserin sonundaki ekteki asıl metnin mısra numaralarını gösterir.

- (1) Birçok araştırmacı Jıdalı Baysun'un yerini tartışmıştır. Togan bunu Sir-i Derya yöresiyle ilişkilendirir.³⁴ Zhirmunskii bu bölgeden “Özbekistan'ın güneyindeki eski Baysun Beyliği”³⁵ diye söz eder. A.T. Hatto'ya göre ”Baysun Gölü” Aral Gölü'ne işaret olabilir. Zhirmunskii de bu olasılığı ortaya atmıştır. Ayrıca, L.S. Tolstova *Istoricheskie traditsii iuzhnogo Arala*'da şunları kaydetmiştir:

“Harzem Vahası Karakalpakları arasında Aris Kongrat oymaklarında, özellikle Jıdalı Baysun’dan ortaya çıkma efsanelerinin yaygın olması ilginçtir. (Karakalpak *destanı Alpamış*’ın kahramanının eylemleri de Jıdalı Baysun’da cereyan eder ve bu baş karakter Ir-gaklı oymağının Aris Kongratlar’ındandır.) Soybilimciler aynı efsaneyi Amu Derya Deltası’nın Özbek Kongratları arasında da saptamış, kaydetmişlerdir.”³⁶

Bununla birlikte *Materialy dlia statistiki Turkestantskogo kraia, Ezhegodnik* (Cilt III, St. Petersburg, 1874)’deki haritada bugünkü Özbek SSC’nin güneyinde bir Baysun Gölü görünmektedir. Divay’ın Rusça çevirideki kendi notunda Jıdalı Baysun’dan söz eder: (bundan sonra bu çeviri ve notları “Divay” adı ile anılmıştır)

“Hissare (Rusça: Gissare)’deki Baysun Beyliği’nin merkezi bir dağ yamacındadır. Baysun-tau Surkhin nehri yakınında, denizden 3680 ayak yüksekliktedir. Baysun Beyliği’nde hayvancılıkla uğraşan Özbek ve Tacikler yaşar. Baysun-tau Hissar silsilesinin güneybatı ucunda, Semerkant’ın güneyinde ve Buhara’nın güneybatısındadır. Bu silsilenin içinden Buhara’dan Hissar ve Amu Derya’ya giden büyük bir kervan yolu geçer; bunun takip ettiği 150 metrelik dar kayalara Demir Kapı adı verilir. Bakınız: *Ensiklopedicheski slovar*, Brokgauz ve Efron, Cilt 4, s. 731. Kırgızlar’ımızın verdiği bilgiye göre Jıdalı Baysun, Kuliab ve Hissar beyliklerinin sınırındadır. Orada Baysun adlı büyük bir göl vardır. Orada yaşayanlar Küçük Orda (“Ordu” nun ilk oluşumu; sonradan, ‘boy’ anlamında da kullanıldı) Kırgızları ve Orta Orda’nın Kungrat ve Argınları’dır.”³⁷

(5) Bay (çokça “prens”) unvanı, hüküm süren seçkinlerden ya da oymak büyüklerinden birinin isminin ardına eklenir; sadece “zengin kişi” anlamında da olabilir. Özel bir ismin önünde ya da ardında yer alabilir. Bu yüzden metnin tamamında asıl halinde bırakılmıştır: yani, beylerin isimleri Bora ve Sarı’dır. “Yurt’un eşiğinden ötedeki malların ne faydası var” sözüne gelince, Remy Dor şunu öne sürmüştür: “‘Eşik-toz’ genellikle yurt, sahip olunan mallar için kullanıldığından, bu sözlerin anlamı şöyle olabilir: ‘zengin olmadıklarından, sahip olduklarını sayıp dökmekten hoşlanmazlardı.’”³⁸ Yani, evladı olmayanın malı olmasının ne faydası vardır?

(7) Divay notlarında “metinde Farsça’dan gelen ‘pîr’, yaşlı adam, din adam-

larının önderi, bir dînî tarikatın kurucusu anlamındadır. Pîr ve şeyh aynı şeydir – şeyh Arapça, pîr Farsça'dır.”³⁹ şekline açıklamıştır.

(8-9) yani, azizlerin mezarları ziyaret edilir.

(13) Kuda bir başka aileden (evlilik yoluyla) kız almak demektir. Böylece Baybora ve Baysarı “kayın” olmuşlardır. Akrabalığa değer veren bir toplumda evlilikle oluşan ilişkiler önemlidir ve belli yükümlülükleri beraberinde getirirler. Başlangıçta dinleyiciler Baybora ve Baysarı'nın birbirine denk iki “bay” olduğu anlatılarak ilişki terimi saptanmıştır. “Bir kız evladın yokluğunda” ile, ikisinin de henüz çocuk sahibi olmadığı anlatılmıştır.

(16) “Can” bir özel isim ya da okşayıcı söz olabilir.

(19-29) (...) içerdiği çok eski bir Kırgız atasözü “*Kabir tapsa kan bayda, boyurgansa tün fayda,*” olduğunu yaşlı göçmen de doğrulamıştır. Rahman Kul çocukluğunda bu sözü bu şekliyle işittiğini söylemiş ama anlamını hatırlayamamıştır. Metin ve anlamı üzerinde fikir birliği olmayışı şaşırtıcı değildir. Aşağıdaki inceleme A.T. Hatto tarafından yapılmıştır:

“Üzerinde kelime oyunu yapılan sözler bayda (Farsça paida) ‘berrak’, ‘açık’ ve fayda (Farsça-Arapça fa’ida) fayda, ‘kâr’dır – bunların ikisi de yerel dilde bayda/payda’dır – yalnızca yayın sorumlusu okur-yazardır. İkinci kelime kümesi şöyle anlaşılabilir: buyurgense ton fayda ‘eğer katlarsan örtü iyi bir şeydir’ (cf. Kırgızca buyur)- gense ‘eğer katlınırsa’ demek olabilir. Öyleyse şöyle diyebilmek mümkündür: yas ile (Farsça tafsa) kabirde kan görülür. Yani matemli kadınlar yüzlerini tırmalarlar.”⁴⁰

Prof. Remy Dor ise aşağıdaki şekilde okumuş ve gözlemlemiştir:

“Kabir togulsa kan bayda, buyurgansa tün fayda. Böylece şu şekilde çevrilebilir: ‘Kabir kanlı ilişkilerle taşarsa –(sic) emir verirken gece faydalıdır.’ Anlamı: Kimsenin seni gözetleyemeyeceği gece vakti emir vermek için daha iyidir çünkü gizlenmesi gereken açık edilirse kan davası çıkabilir.”⁴¹

Bu bağlamı göz önünde bulundurunca ben şu açıklamayı tercihe yöneliyorum: Kabir tapsa – “Eğer mezara gelindiye”; kan bayda – “kan asilse”; boyurgansa – “düzen kurmaya” ya da, bu halde, “neslini sürdürmek için; tun fayda “ka-

ranlık faydalıdır.” Böylece anlam şöyle olabilir: “Eğer yaşlıysa (yani ölüm yakınsa), ama kanın asilse, gecenin karanlığı gebe kalmak/bırakmak için, yani neslini devam ettirmek için, faydalı olabilir.” Gece karanlığında oğula gebe kalmak/bırakmak hakkında bu tür ifadeler *Dede Korkut Kitabı*’nda, özellikle “Boğaç Han” bölümünde mevcuttur.

Divay’ın kendi Rusça çevirisi bu mısrayı olduğu gibi atlayıp bir sonraki mısraya geçer: “Karınları o kadar büyüdü ki çömeldiklerinde yeri göremez oldular.”⁴²

(23) Divay şöyle açıklar:

“Eski zamanlarda Kırgızlar önemli günlerde ‘altın kabak’ denilen bir oyun düzenlerdi: bir ucuna altın ve gümüş paralar asılmış büyük bir sırık getirilip toprağa dikilirdi. Sonra nişancılar gelip kabağa ok atarlardı. Kabağı attığı okla parçalayan içindekilere sahip olurdu. Şimdi bile bazen bu oyunun oynandığı söylenir.”⁴²

Altın kabak böyle neşeli kutlamalarda sevilerek yapılan, iyi bilinen bir yarışmaydı. Kökünün çok az bildiğimiz eski zamanlarda olması mümkündür. Törenlerde kullanılması dışında *altın kabak* oyunu, Orta Asya dışında, örneğin Memluklar’da dahi temel bir askerî eğitim uygulaması kabul edilirdi.⁴⁴ Örneğin Memlûk tarihçi İbn Taghribirdi bu oyunu şöyle tarif etmiştir:

“Uzun bir direğe altın ve gümüşten yapılmış bir kabak yerleştirilir. Kabağın içine bir güvercin konulur. Atlılar hedefe – büyük olasılıkla dört nala – yaklaşırken okla hedefi vurmaya çalışırlardı. Hedefi vurup güvercini uçurmanın ödülü bir onur giysisi (kaftanı) ile kabak idi...*Kabak* oyunu sıkça büyük çapta sergilenirdi. Sultan ve büyük emirlerin oğullarının doğumunda ve sünnet düğünlerinde ise büyük debdebe ile oynanırdı.”⁴⁵

(30) *Celle* genellikle yakasız, doğal pembe renkli pamukludan yapılmış, özellikle molla ve mutasavvıfların tercih ettiği bir giysidir.

(31) Divay şöyle açıklar:

“*Kalender* (sic) bir derviş tarikatının ismidir. Adını kurucusu Kalender Yusuf Andaluzskii (sic)’den alır. Kelimenin anlamı ‘saf altın’dır – din değiştirenlerde olması gereken saf yüreği simgeler. Derviş bir di-

lencidir, 'kalenderhane' ise bu dervişlerin yaşadığı mekandır. Bakınız: Bugadov sözlüğü, s. 25, kısım II. Ayrıca “*Dervishi v musul'manskom mire,*” *Issle dovanie Petra Posdneva.* Orenburg, 1886.”

“Rus Türkistanı'nda iki ana tarikat, Nakşibendî (*kalenderî*) ve Kadrie (sic- Kadriyye). Tarikatlarının kurucusu '*khuffia*' olduğundan *Kalenderî* ya da Nakşibendî "*khuffia*" sayılır; '*khuffia*' gizlice ve kendi kendine *zikir* yapan demektir.”⁴⁶

Ayrıca E12 “Kalender”⁴⁷ maddesine bakınız. Kalender bir derviş tarikatının adı olduğu kadar iyi huylu, sıra dışı, şikâyet ya da isteği olmayan insanları tanımlayan bir sıfattır.

(39) Divay kaydediyor: “Metnin ileriki kısımlarının hepsinde “Gül” öneki olmadan kısaltılmış şekliyle kullanılmaktaysa da tekbiçimliliği sağlamak için ‘Gülbarçın’ tercih edildi.”⁴⁸

(41) Bazı rakamlar kutsal, uğursuz ya da sadece şanslı sayılır. Üç, yedi ve kırk bu sınıftandır. Başka yuvarlak rakamlar gelişi güzel kalabalıkları, mesafe ve zamanı betimlemede kullanılır.

(44) *Gaib-iran-kryk-chilten* (sic. *Gha'ib-iran-kyrk-chilten*), sözünü Divay dipnotlarında şöyle açıklar (parantez içindeki yorumlar kitabın yazarına aittir. Redhouse *A Turkish and English Lexicon* dan, anılan sayfalardan alınmıştır).

“M.N. Aidarov'un verdiği bilgiye göre kutsal gaib-iran'ın bütün yapısı yedi sınıftan oluşur. Onların üzerindeki en yüce olanın ismi Qutb (“Tanrı'nın yeryüzündeki azizlerinin önderi,” 1461). Emanman denen ikinci sınıf iki kişiden oluşur ve Qutb'un vezirleri kabul edilir. Bunlardan Alem-i melekut sağ taraftadır, (“yukarıdaki Tanrı'nın yönettiği gökler,” 1278, 1972) görünmezi denetleyendir; sol taraftaki ise Alem-i meleke (“sahiplik ve maddiyat dünyası”, 1972), görünmezi yönetendir. Üçüncü sınıf Evtad'dır (“dünyadaki dört esas azizdir, her esas noktanın bir azizi vardır,” 10, 235) ve bunlar dört kişidir. Dünyanın dört köşesine göz kulak olurlar. Dördüncüsü, Budela (“Tanrı'nın yeryüzünde geçindirdiği mübarek kişiler,” 9-10), yedi kişiden oluşur. Beşincisi Ruqaba (“yedi kâhin ya da aziz,” 983, 984) da yedi kişiden oluşur ve sadece ‘yediler’ diye adlandırılırlar. Altıncı sınıf Nujeba (“asil olanlar,” 2073), kırk kişidir ve genellikle ‘chilten (sic),’ diye anılırlar (Çilten?)

ve son olarak, yedinci sınıfa Nuqağa denir (“cemiyetlerin/cemaatlerin başkanları,” 2097), ve 366 kişidirler ve bunlar da gaib-iran’dır ve iki bölüme ayrılırlar: Iqrar (“ikrar edenler, söyleyenler,” 165) ile Umena (“gizleyenler,” 202). Gaib-iran’dan yardım dileyenler onlara sırtlarını dönerek otururlar ve dualarını ederler. (Divay notuna dünyanın çesitli yerlerinde dua için doğru yönü gösteren pusula konumlarının çizimini eklemiştir) Gaib-iran’ın bilinen ay takvimi aylarında hangi yönde olduklarını saptamak için kullanılacak pusula noktalarını ve ay takvimindeki ayların sayılarını gösteren pusulanın burada kopyası verilmiştir.”

Çizimin altına Divay şunları eklemiştir: “Ek bilgi Bugadov, kısım II, s.58’dedir.”⁴⁹

(48) Karakasga alını akıtmalı attır.

(49) Kraliyet Asya Derneği Dergisinde 1985’te yayımlanan bir makalede bu oyunun bir tanımı verilmiştir.⁵⁰ Burada bazı kısımları alınmıştır:

“Kök Börü, Oğlak Tartış’ın çok eski ismidir. Bu, güçlü kuvvetli gençlere has, onların müthiş atik ve dirençli atları sahaya çıkardıkları bir oyundur. İkinci tanımı ise tam olarak “oğlak için yarışmak”tır – aslında yarış hayvanın ölüsü içindir. Genellikle bir oğlak kesilir iç organları çıkartılıp yerlerine ıslak kum doldurularak ağırlaştırılır.

“Yarış çok az kurala bağlıdır ve basitliği aldatıcıdır. Başlangıç noktası, çapı yarışa katılanların sayısına orantılı, birkaç metreden birkaç yüz metre’ye kadar değişen bir dairedir. Aksakal⁵⁰ hakemler başlama işareti verir vermez, yarışanlardan biri oğlağı yerden kaldırır. Amaç onu başlangıç noktasına götürmektir.

“Bunu söylemek yapmaktan daha kolaydır çünkü her atlı kendisi için yarışır. Ucu kurşunla pekiştirilmiş de olsa, sadece bir kamçı kullanılmasına izin verilen bu oyunda atlı dövüşün bütün öğeleri vardır. Oğlağı elinde tutan atlı onu, bütün ötekileri atlatıp, başlama noktasına geri götürmeye uğraşır. Ötekiler ona şiddetle engel olurlar, oğlağı kapmaya, tutmaya çalışarak çekiştirirler. “Tartış” buradan gelir.⁵² Oğlağı ele geçiren onu uyluğuyla eyeri arasında kavrayarak kovalayanları savuşturmaya uğraşır...

“Tarihî bakımdan Oğlak Tartış yarışması yeni kuşağın cesaret ve maharetini ölçmek için olduğu kadar, eski kuşağın dayanıklılığını yeniden deneme fırsatıydı. Aynı zamanda ustaların binlerce yıllık becerilerini çıraklara aktarma yoluydu...

“Kök Börü”⁵³ Orta Asya’nın ilk Türk hanlıklarının sancaklarını süsleyen kurt başı simgesiydi – hem kendisi hem de türevleri Oğuz Kağan Destanı’nda defalarca kullanılmıştır.⁵⁴ Eş zamanlı şekilde saygı ve korku telkin ettiği gibi çeşitli zaman ve yerlerde kılavuz, ata ve sevilen simge olarak ortaya çıkar...

(58) Orta Asya oymak bireyleri hemen her zaman dışarıdan evlendiklerinden kız çocuk baba evini terk eder. Bunun sonucu Baysarı bir kez daha çocuksuz kalacaktır.

(65) “Kırk gün” ve “altı ay” mecazî anlamda uzak bir mesafe demektir.

(66) Tayşa, Moğol öndere verilen bir unvandır *Ta’i-shih*. Aynı unvanı Karahitayların da kullandığı bilinir.⁵⁵ Tayşa’ya metinde daha sonra (Farsça yoluyla Arapça’dan gelen) Kayzer ve (Osmanlıca’dan gelen) Padişah da denmiştir.

(67) Akbulak’ın “Karaburgaz köyünün kuzeydoğusu”ndaki bir bölge olduğu saptanmıştır.⁵⁶ Bununla birlikte, bu terim mutlaka coğrafi bir yeri işaret etmeyebilir: simgesel olarak sığınılacak yer, vaha anlamında kullanılmış olabilir.

(69) Beyaz ya da siyah deve ender bulunan bir hayvan olduğundan, buradaki-lerin seçkinliğine işaret edilmektedir. Divay “kibaça” kelimesini “içinde tabak ve başka şeylerin, göç esnasında deve sırtında çocuk taşımaya yarayan tahta sandık”⁵⁷ şeklinde tanımlar.

(70-71) “Yağmur yağıp parlak günleri sele döndürsün” sözleri hadiselerin iyiyeye dönmesini dileyen bir ifade gibi görünmektedir: yarı kurak iklimlerde, sürülere bereketli otlak sağlayan yağmurdan hayır beklenir.

(74) “Moğol dilini duymaya kulak kabartıyoruz”, yani: Moğolların yaşadığı yerde olmak.

(78) “Dolunay”, genellikle genç bir kızın ya da erkeğin güzelliğini anlatan çok sık kullanılan bir sıfattır. Burada hanımının güzelliğini övüyor olabilir.

(88) Bu cümlede birbiri içinde çift dizinleme kullanılmıştır. Birincisi: ‘Eğer

ben (Baysarı) çocuksuz olmasaydım Bayboray’la bir iddiaya girmek zorunda kalmayacaktım.’ Buradan çıkan Baysarı’nın iması: Bu yüzden şimdi onunla böyle bir çekişmeye girmem ve gururumun kırılması gerek.’

(94-95)Divay’ın izahı şöyledir:

“Kırgızlar seneyi dört ‘doksan’a bölerler; bunlar, kış doksanı, bahar doksanı, yaz doksanı ve sonbahar doksanı’dır. ‘Doksan’ üç aydan oluşur. Yılın mevsimleri hakkında bakınız: A. Divaev, “Mesiatsy po kiirgizskomu stiliu s oboznacheniykh narodnykh primet”, *Izvestiia Obshchestva Arkheologii, Istorii i Etnografii*, cilt XIII, nu.: 4.”⁵⁸

(95) Divay’ın açıklaması: “Kırgızlar’ın bir atasözü şöyledir: ‘*Kuyandı kamış öldürür, erdi namus öldürür*’ “Yaban tavşanını kamış öldürür, yiğidi namus (Kaybetmek ya da kazanmak için çabalamak) öldürür.”⁵⁹

(109) Mühürdar: mühürü taşıyan demektir. Bu bağlamda yüksek düzeyli bir bürokrat, askerî olmayan memurdur. Alemdar ise, en dar anlamıyla sancak taşıyan (sancaktar)’dır – böyle memurların resmî sıfatlarının belirttiğinin dışında ve üzerinde ek sorumlulukları vardı.⁶⁰

(110) “Kurban olalım(-yım)” kişinin düşüncesinin önemini ya da arzusunun yoğunluğunun altını çizmek için kullanılan vurgulu bir ifadedir. Bu sözler derin sevgi ve sadakat belirtmek için de kullanılır.⁶¹

Divay bunun ”çok eski bir gelenekten kaynaklanan bir sevgi sözü olduğunu” belirtir. Bu geleneğe göre, örneğin hasta birinin iyileşmesi için bir kurban verilirdi: hastanın etrafında dolanırlar/dönülür ve ona ait bir şey (belki bir hayvan) kurban edilir ya da fakire verilirdi. Bkz.: Bugadov, s.212, Bölüm I”⁶²

Divay bu açıklamada belki de Timur’un doğrudan ardılı ve Moğol İmparatorluğu’nun kurucusu Babür’ün(1483-1530) yaptığını hatırlıyordu: kayıtlara göre Babür, oğlu Hümayûn’u iyileştirmek için bu töreni yapmış ve kısa süre sonra ölmüştü.

(113) Taksir Kırgız lehçesinde bir hükümdara hitaben kullanılan saygı terimidir.⁶³ Divay (Rusça’da) “hükümdar” (*gospodor*)⁶⁴ şeklinde çevirmiştir. Ayrıca bkz.: 777-778.mısraların yorumu.

(119) Divay’ın Rusça çevirisi bunun bir atasözü olduğunu belirtir. Notunda hayat suyunun kaynağını bulup ondan içtikten sonra çağların sonuna kadar

yaşayan peygamberin “Khızır” olduğunu saptar; su yoluyla seyahat edenlerin koruyucusu ve yardımcısı İlya peygambere Kazaklar Khızır, Kırgızlar da Kıdr derler. = böylece *Jürü tikaningda joluneng bolsun; kudrata joldaşining bolsun* deyişinin anlamı : Yolun açık olsun, seyahat yoldaşın Khızır peygamber (iyi yolculuk) olsun’dur. Khızır aynı zamanda yeşil, göze hoş gelen yeşil anlamındadır. Bkz.: Bugadov sözlüğü, s. 534, Kısım I”⁶⁵

(131) “kanlı gözyaşı döktü” tehlikeli ve engebeli arazide yol almanın zorluğuna işaret eder. Lewis (s.11) “karakterlerin sıkıntıdayken kanlı göz yaşı döktüklerini” belirtmiştir.

(135) Kethüda: yetki sahipleri kastedilmektedir.

(142) “yeleyi örmek”: savaşa girişmeden önce atların yele ve bilhassa kuyrukları mutlaka örülürdü. Böylece hazırlanan atlar daha canlı, atak ve binicisiyle daha uyumlu olurdu.

(146) “Bütün umudunu yitirmiş” çünkü böyle bir öneriyi geri çevirirse Tayşa’nın öfkeleneyeceğinden korkar.

(158) “Sevdiğime üzülme bana dert oldu”: Barçın Alpamış’ı, onun sağlığını, yerini ve onların güçlüklerinden haberdar olup olmadığını merak etmektedir.

(159) Atın kuyruğunu örmek: Bkz. yukarıdaki 142. mısranın açıklaması.

(162) Alpamış’tan ve onun Barçın’la evlenmek için beklenen gelişinden söz ediliyor.

(167) “Kuş boynunu burmuş” bir öfke tanımıdır. Bundan başka, bahis olunan hanımın boynunun biçimli olduğunu anlatıyor da olabilir.

(174) Divay Rusça çevirisinde “misafir” kelimesini kullanmış ve bunun “müslümanlar arasında yabancı bir ülke ya da şehre geçici bir süre için gelenler” demek olduğu açıklamasını yapmıştır. “Yolcular da misafir kabul edilir.”⁶⁶

(175-176) “Zayıf olan semirir, o zaman ak süngüsünü saplasın” – Barçın kendini kurban edilmeden evvel semirtilen bir kuzuya benzetiyor, aynı zamanda vakit kazanmaya da çalışıyor.

(180) Başka bir deyişle ırk, köken, dil ve din ayırımı yapmadan.

(188) “Dokuz yön, ondokuz bin savaştı” ifadesi olası bir abartmadır.

(190-191) “Kan üzengiden aşağı aktı” geleneksel şair tarifidir: savaşçının yaralarından akan kan önce çizmelerine dolar, taşar ve sonunda atın üzengi ve bağrından aşağı akar.

(192) Akin’in bir abartması: Atların nallarının etrafa sıçrattığı taşlar toplanıp yeni yol ve köprüler oluşur.

(195) Bayçobar Alpamış’ın atının ismidir. İsmi böyledir çünkü rengi kırçıldır ve beyaz “gül” lekeleri vardır – bunlara “çobar” denilir. “Bay” ön-eki ise (bkz.: 5.mısranın açıklayıcı notu) bunun olağanüstü soylu ve güzel bir hayvan olduğuna işaretler.

(197-200) Bu bölümün başında işaret edildiği gibi bu mısraların anlamı oldukça bulanıktır. *Bahşi* burada bir dizi ayrımının bilindiğini varsayar gibidir. *Bahşi*’nin ne zaman Baybora’dan bahsetmeyi kesip Kultay’dan bahse başladığını saptamak zordur. Buna bağlı olarak okuyucunun, bir hizmetkâr olan Kultay’ın Alpamış’a bir at vermeye kendinin mi karar verdiğini yoksa bunu Baybora’nın mı emrettiğini ayırdetmesi de zordur. Ayrıca (200. mısradan) oldukça fena bir imlâ hatası vardır: açık yer anlamındaki *taladın* yerine altın anlamındaki *tilladan* konulmuştur.

(200) Alpamış sözlüsünün varlığından haberdar olmalıdır: ayrıldıklarında ikisi de yedi yaşındadır. (106. mısradan Barçın’ın Kalmak iline vardığında yedi yaşında olduğu belirtilir) Alpamış’ın anne-babası onun Barçın’ın peşinden gitmesine karşıdır ve (çocukları) birbirlerine sözlediklerini ondan gizler gibidirler. Yine de Alpamış sözlüsünü aramaya hazırlanmaktadır ve altın bir eyer istemektedir – *bahşi* bunun kaynağından bahsetmez.

(202) Metinde, çoğu rakamsal değerlere ait birkaç tane kavramsal tutarsızlık vardır. Bu mısradan Baybora’nın Alpamış’a, o yedi yaşına geldiğinde bir at verme isteğinden bahsedilir. 207-208. mısralarda Alpamış özellikle sözlüsünü aramak için bir at ister. Bayçobar’ı 233. mısradan yakalar. 233. mısradan dizginleri alır ve Kalmak ilinden çıkar. Ancak 254. mısraya geldiğimizde Alpamış’ın kendi atını seçtikten hemen sonra ondört yaşında olduğunu keşfederiz. Bizim, babasının ona bir at verme niyetini öğrenmemizden sonra mı Alpamış’ın yedi yıl beklediği ve Bayçobar’la karşılaşmadan evvel başka atlarla idare mi ettiğini anlamamız zordur.

Anlatımdaki bu pasaklılık sonuç için, hatta hikâyenin akışı için önemli olmakla birlikte derli-toplu bir zihni rahatsız eder.

(203) “Düldül” Hz. Ali’nin atının ismidir.

(205) Metinde *bahadur* kullanılır ve bu daha önce belirtildiği gibi *batır*’ın bir şeklidir.

(218) Seksavul (*Anabasis ammodendron holoxylon*) Orta Asya bozkırlarında bolca bulunan bir bitkidir.

(221) Okuyucu ya da dinleyici her ne kadar henüz Alpamış’ın yiğitliklerini öğrenmemişse de “sultan” kelimesi onu övmek için kullanılmıştır. Bu biraz ileriye dönük bir övgüdür.

(222) Divay’ın Rusça çevirisi burada Alpamış’a yürekli, genç ve “elif” gibi güçlü olduğunu ifade eder. Açıklayıcı notlarda ise şöyle yazmıştır: “Arap alfabesinde elif harfi ince bir değnekle tarif edilir ve karşılığı “a” harfidir – burada onun yapısının inceliği vurgulanır.”⁶⁷

(228) *Tumar* kelimesini açıklamak için Divay ”nazarlık, muhafaza/kılıf içinde tılsım”⁶⁸ demiştir.

(246-247) *Ervaghi* kelimesi (*ervah*, *ruh* kelimesinin çoğuludur; Rusça çeviride *ervakhi* şeklinde geçer) Divay tarafından şöyle açıklanır: “Azizlerin insanlara yardım eden ruhları, görünmez bir kuvvet.” A. Divay’da *arvakhi*’nin bundan başka açıklaması: *Sbornik mater. Dlia stat Syr Dar. Obl. ve Etnogr. Ocherki*, Khud Kustanaev ve XI Kitap, *Etnogr. Obozrenie*, s.24.”⁶⁹ Divay bu kaynaklar hakkında daha fazla bilgi vermemiştir.

(248) *Tulpar* kanatlı attır, genellikle bir *alp* ya da *batıra* aittir. Bkz.: aşağıda 514. Mısrayla ilgili yorum.

(251) Burada Karajan “ağabeyin sana kurban olsun” diyerek olanlar karşısındaki hayretini dile getirir. Burada kimsenin kurban edilmesi bahis konusu değildir. Bkz.: yukarıda 110. mısranın açıklayıcı notu.

(254-255) Divay’ın Rusça çevirisinde şunlar vardır:

“Bir *tarlan*’ın (Arap harfleriyle yazılmıştır) ömrü, bir iyi talih kuşunun ömrü yalnızca 14 senedir...” (Divay’ın eksiltisi). Notunda açıkladığı “Tarlan’ın kesin anlamını Kırgızlar’dan öğrenemedik. Biri onun iyi talih kuşu olduğunu söylüyor, bir diğeri onu efsane kuşu, kartal gibi asil bir tür, ankâ gibi ilâhî, hiç yere konmadan hep atmosferin yükseklerin-

de uçan bir kuş olan *khomai* ile karşılaştırıyordu. Eğer bu kuşun gölgesi birinin başına düşerse o kişi hükümdar olur ve talihi iyi olur. Türk İmparatorluğunun sultanlarına verilen, muhteşem, kutlu *hümayûn* sıfatı bundan gelir. Bkz.: *Hümayûn* Budagov, s. 31, Kısım II.⁷⁰

Eğer yukarıdaki *khomai* ile “*Omay*” (*Umay, Huma vb.*) kastediliyorsa bu kelimenin Kül Tegin E31’de ve Tonyukuk II,W3’te de var olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca, I.Kafeslioğlu, A. İnan’ı alıntılıyarak, “*Huma*”yı İran-Hint inançlarına kadar dayandırır. D. Sinor ise “*Umay*”ın Türklerin de saydığı bir Moğol cini olduğunu belirtir.⁷¹

(266) *Bahşi* sultan için kaysar kelimesini kullanıyor. Divay’a göre “*Kaysar*” anlamı hayatta zorluğu temsil eden bir Kalmak özel ismine benzer.”⁷²

(267) Divay şöyle çeviriyor: “*Bedevîler*’in kıymetini ancak *Seisen*’ler bilir,” ve açıklıyor: “*Seisen*’ler *Bedevî* atların sahipleri, sonra da onların kıymetini bilenler olmalıdır.”⁷³

Hatto’nun bahsettiği “*Zaysan*” (“...*Altay*’ın ‘İki Aşiret’ Dağ Kalmakları) ile Divay’ın söz ettiği *seisen* bağlantılı olabilir.⁷⁴

(267-268) Divay bu ünlemi şöyle çevirmiştir ”Ah diken diken kılı kışınla (sen)”, metindeki açıklamasında bunun “daha galiz bir küfür olduğu belirtilmiştir.”⁷⁵ Anlaşılan Divay bazı “daha ağır sözleri” metinden çıkarmıştır.

(279) Divay’ın çevirisi şöyledir:

“Bozkırlarımızda çiçek açması için tomurcuklara muhtacız.” Açıklayıcı notunda da bir Kırgız dörtlüğünden alıntılar, “*Jigitdining jiyirme bis günü emesbe/kız deygân jengi achulgan gül emesbe/ Bulghanda giz gizil gül jigit bülbül/bülbül guş gizil gül ki tünamasbe?*”. Bunun çevirisi: “Bir genç erkeğin en iyi zamanı 25 (yaşındır)...O yaştaki bir kız henüz açmış bir gül değil midir? Eğer kız bir gül, erkek de bülbülse, o zaman bülbülün geceyi güller üstünde geçirmesi mümkün değil midir?”⁷⁶

(279-280) “*Yanmak için dil gerek*”in anlamı “sözlerin başına büyük dert açacak” olabilir.

(297) “*Atışma senin altı atan üzerinedir*” sözleri Alpamış’ın sülalesine bir tür küfürdür. Kullanılan sayı ise oldukça tuhaftır çünkü bu bağlamda kullanılan sayı genellikle yedi’dir. “*Altı*” sülalede bir “*bilinmeyen*”in varlığını ima eden

katmerli hakaret olabilir. Çocuklara bile mümkün olan en küçük yaştan başlayarak “*yedi atang kim?*” (yedi atan kim?) sorusuna yedi atalarını sayarak cevap vermek öğretilirdi. Bir çocuğun soydan olan yedi ceddini artarda doğru sayamaması büyük utanç sayılırdı. Bu kusur anne-babası ve sülalesine de gölge düşürürdü.

(301) Dövüşün ölümüne olacağı dolaylı şekilde anlatılmıştır.

(301) Karajan’ın daha yaşlı olduğu açıktır, Alpamış burada onun yaşına saygı gösteriyor olabilir. Bu görgü kuralı gereğidir. Öte yandan, Alpamış Karajan’ı iğneliyor da olabilir: onun dövüşmek için çok yaşlı olduğunu dokundurup, dolaylı şekilde güreş yarışmasını kazanmayı ummamasını anlatıyor olabilir. Alpamış galiba her ikisini de yapmaktadır – böyle ağız dalaşı dövüşe başlamadan evvel sıradandır.

(306) Sofî geleneğine göre fizik kanunları azizlerin hareketlerini sınırlamaz, bu yüzden istedikleri zaman ortaya çıkıp istediklerinde kaybolabilirler.

(320) Çünkü tahtı işgal eden ölürse güneş boş tahttan aksedecektir.

(330) İsfahan’dan iki bağlamda söz edilir (ayrıca bkz.: 350 ve 389. mısralar). Burada İsfahan kılıcı bir barışma işareti olarak ikisinin arasına konmuştur. Bununla birlikte bu gelenek çok daha eskidir. Kırgızların “kardeşlik” yemini edecek iki erkeğin arasına onlar kucaklaşmadan önce dikine bir ok yerleştirme âdeti bilinir.

(336-337) Divay, Karajan’ın bu haberi verdiği için Barçın’dan almayı beklediği *suyunji*’den söz eder. Divay *suyunçi* (sic)’yi “sevindirici haber getirmenin ödülü olan hediye”⁷⁷ diye tanımlar.

(350) “İsfahan’da ölü Kalmaklar” ile ilgili olarak bunun hatalı bir atıf olabileceğini düşünmek gerekir: İran’daki İsfahan ile şimdiki Çimkent bölgesinde, Taşkent’in kuzeyindeki (Sayram, Sefid Ab ve Ak Su diye de anılan)⁷⁸ İsfijab isimli şehri karıştırmış olabilir. Böyle bir hatayı *bahşi* kazara ya da maksatlı yapmış olabilir ya da bu yine bir dizgici hatasıdır. İsfijab bölgesinde “birçok Kalmak”ın öldüğüne dair tarihî dayanak vardır – 1681’de Kalmaklar buraya saldırmıştır.⁷⁹

İkinci olasılık da tabii İsfahan’dan bahsin doğru olduğudur. Eğer öyleyse bunun tarihî temeli daha da belirsizdir ve 13. yüzyılın ortasında Hülâgû kuvvet-

lerinin İran'ı fetihleri sırasındaki çatışmalara⁸⁰, bir isyanla Timur'n vergi memurlarının İsfahan'da 1387'de öldürülmesine⁸¹ ya da başka, sonraki bir olaya, bazı Moğol ve (Kalmaklar gibi) muhtemelen gayri müslim kuvvetin İsfahan bozgununa işaret etmektedir.

(353-365) Barçın Baysun ilini terketmeden evvel onun bir tay olduğunu söyleyerek Bayçobar'ı "tanımış"tır. Baysarı'nın Barçın'ı Kalmak iline götürmesinden (207-208. mısralar) çok sonraya kadar Alpamış'ın onu aramak için at istememiş olduğunu hatırlamak gerekir. Barçın Bayçobar'ı çocukluğundaki, hatta belki Baybora'nın sürüsündeki bir at olarak hatırlıyor olabilir.

(358) Barçın tabii olarak Alpamış'ın Kalmaklar ile savaşırken esir düştüğüne ya da öldürüldüğüne inanmıştır. O şartlarda ne Barçın ne de aklı başında hiç kimse bir Kalmak ile bir Kungrat'ın arkadaş olabileceğini düşünmezdi. Bkz.: yukarıdaki 353-365 mısra açıklamaları.

(367) Karajan: "Sulu gözlü bir kadın gibi davranma," demek istiyor.

(373) Bunun anlamı: "O sanki benim küçük tecrübesiz kardeşimmiş gibi davrandım," demektir.

(386-387) "Bu meydanda aklım karıştı" doğrudan çeviridir: savaşın eşiğinde düşünme zorunluluğuna işaret eder. Meydan hemen her zaman savaş meydanıdır.

(392) İkinci bir düzeyde işaret edilen, bir uzvu kaybedip hayatta kalmanın ölümden beter olduğudur.

(393) Padişah geleneksel olarak Osmanlı hükümdarıdır. Terimin kaynağı için bkz.: İslam Ansiklopedisi.

(394-397) Buradaki develeri yemekten bahsedilmesinin işaret ettiği: bir "misafir"ın (Tayşa?) Karajan'ın servetini bitirdiğidir. Develerin yenme hızı besbelli eldeki miktarı aşmıştır.

(396-397) Bu "cellat" 128 ve 809. mısralardaki aynı Kökemen olabilir.

(399) Sahtekâr, yani adil bir hükümdarmış gibi davranan ama aslında sömüren, Tanrı'dan korkmayan, başkalarının hakkını gasp etmekten çekinmeyen bir kişi.

(401) Karajan Alpamiş'in müstakbel kayınlarını kendisinininkiymiş gibi kabul eder gibidir.

(402) Kökemen Kaska belki Karajan'ın kararlılığını anlamıştır. Han'a yapılan atf belirsizdir. Bu bağlamda Karajan kastediliyor olabilir.

(407) Şüphesiz, ağırlığı altında.

(410) Evin değil, Barçın'ın beklediği açıktır.

(411) Baysarı'nın Karajan'a verilecek hediye meselesini Barçın'la konuşmaya ne zaman fırsat bulduğu açık değildir. Baysarı sade bir şekilde ceketi/kaftanı alıp Karajan'a verir.

(416) "Sadece Alpamiş'i getir" anlamında olmalıdır.

(424) "Siyah nergis" sözü bunun ender olduğuna işaretir. "Elma gibi kırmızı yanaklar", "seftali ve kaymak gibi bir ten" türünden geleneksel bir anlatımdır.

(441) "hanım ve yavrusu" Meryem Ana'yı hatırlatmasına rağmen sadece şiirsel bir doldurucudur. Metnin aslındaki *hatun menan balaga* Barçın'la Alpamiş'tan bahsediyor olabilir çünkü Alpamiş'a bir kez "*bala*" şeklinde hitap edilmiştir (265. mısra) Bkz.: 445. mısranın açıklaması.

(445) Kalmaklar Alpamiş'i hâlâ çocuk saydıklarından sadece atları getirmek gibi basit bir işe yaramaktadır.

(447) Karajan'ın demek istediği: "Aynı atları getiren seyislerin yaptığı gibi ata kolayca bineceğim"dir.

(449) Büyük ihtimalle okuma-yazma bilenler sadece mollalardı ve bunlar dindarlıklarından dolayı çok güvenilir sayıldıklarından kayıt işini onlar üstlenirdi. Ama "dinbilmez" Kalmaklar arasında mollalara rastlamak tuhaftır.

(457) Burada "gül" Bayçobar'ı değerli ve güzel bir yaratık olarak anlatmak için kullanılmıştır. Ayrıca burada bir kelime oyunu vardır. Bkz.: 195. mısranın açıklaması.

(461) Söylenmek istenen: "Kırk gün sürecek bir yarış başladı"dır.

(466) *Bahşi*'nin aritmetiği ilk kez doğrudur.

(469) Kalmaklar Karajan'ı bir sünnîyle dost olduğu için cezalandırıyorlar. Kalmaklar bütün eserde “dinbilmez” ve Karajan da Kalmak olarak tanımlandıkları için, bütün İslam dini yerine tek bir mezhebin böyle seçilerek ayrı tutulması oldukça tuhaftır. Bu açıdan Kalmaklar'ın müslümanlar hakkında daha önce genel terimler kullanarak konuştuklarını hatırlamak gerekir. Bkz.: 140, 519 mısra açıklamaları. Ayrıca Alpamiş'in “Hz. Ali”ye sığınması (mısra 305, 780) ve Bayçobar'ın darda kalınca Ali'nin atı “Düldül”e benzetilmesini (mısra 203) gibi ayrımcı ifadelerin altındaki niyet merak uyandıran cinstendir. Togan'ın belirttiği gibi, *Alpamiş*'i ilk yazıya aktaran kişi, Yusufbek bütün yayımlanmış eserlerine şii atıflar eklemiştir – bunlara 1899 *Alpamiş*'i dahildir.

Bu husus Divay'ın 1922'de yayımladığı *Alpamiş*'inin dilini basitleştirme kararını kuvvetlendirmiş olabilir –Divay buna sebep olarak eserin Buhara yakınlarında derlendiğini göstermiştir.⁸³ Hatırlanacak olursa Buhara sünnî-şii çekişmesinin silahlı çatışmaya dönüştüğü ana yerleşim yerlerinden biridir – bu çatışmaların sonuncusu 1910'da yaşanmıştır.⁸⁴

(471) “Kuyruğunu taradı” ifadesi Bayçobar'ı bir yarış atı gibi sunmak demektir.

(472) Kalmaklar “Karajan yön soruyor çünkü nereye gitmesi gerektiğini bile bilmiyor,” demektedirler.

(487) “Kök Derbend” “Barçın'ın Kök Kashane”sine bir atıf olabilir.

(500) Kalmaklar büyük ihtimalle atlarını özel düzenlenmiş biçimlenmelerde sürüyorlar.

(503-504) *Töre*'nin adı (At Peşin ya da Atpeşin şeklinde yazılan büyüğün adı) çevrildiğinde “yarışı başta götüren atı gözleyen” anlamını verir. Bu, özel isimden ziyade bir unvan olmalıdır.

“Töre” kelimesi aynı zamanda “gelenek” anlamındadır.

(514) *Tulpar, batır*'a layık bir attır ve gayet tabii Pegasus gibi “kanatlıdır”. Belki Bayçobar gibi bir atın olağanüstü hızı Orta Asyahlıların onu uçuyor kabul etmelerine yol açmıştır. Bkz.: 248. mısranın açıklaması.

(518) Kavgaya hazır olduğunu açıkça belirten bir ifade.

(521) Bu, Kalmaklar'ın giydikleri zırhın sadece gövdeyi kapladığını işaret et-

mekle birlikte, dolaylı şekilde Kalmaklar'ın ve atlarının Bayçobar ile yarışta yetersizliklerini de anlatır.

(523) Divay'ın çevirisinde şu cümle vardır: “Bayçobar yaşadıkça, vücudunu yaralar kaplamadıkça, Barçın'ın senin tarafından görülebileceğini zannetmiyorum.”⁸⁶ Divay dipnotunda bu yaraların ne olduğunu açıklar: Kırgızlar'ın *jamalar atmak* dedikleri bulaşıcı; atlar için ölümcül bir hastalık. Buna yakalanan atların belkemiği boyun ya da kuyruk hizasında şişer.”⁸⁷

(525) “Nalları çıkartıldı” doğrudan çeviridir, anlamı: “yok etmek”, “yerinden çıkartmak”tır.

(527) Ateist Karajan'ın müslüman olmadan evvel oğluna Dost Muhammad isminin verilmesi tuhaftır. Divay kendi notunda “Dost Muhammad adını Karajan müslüman olduktan sonra almıştır,”⁸⁸der.

529) *Batır* ya da *alp* uykusundan *Dede Korkut Kitabı*'nda da bahsedilir. Bu *alp*'in özelliklerinden biridir. Uyumadan uzun süreler at üstünde gidebilir ya da savaşabilirler. Böyle yorucu kahramanlıklardan sonra *alpler* “*batır* uykusuna” yatmalıdır. Anadolu'da bazı annelerin “Oğuz uykusu mu uyudun, oğul?” diye sordukları bilinir.⁸⁹

(533) Burada “ayaklarını bağladı” ifadesi, biraz hareket imkânı vermekle birlikte, uzağa gitmesini engellemek için, gelişi güzel iki bacağına kısa bir iple bukağı vurulduğunu anlatır.

(540) “Ateş yaktılar”: herhalde bunu Bayçobar'ın toynaklarına kakacakları mıhları kızdırmak için kullanacaklardır – amaçları onu nallamak değil incitmektir.

(545) Karajan yedi günlük uykusunu tamamlayamamıştır çünkü bilinçaltında yarışı merak ediyor ya da felaketi seziyordur.

(556) Bayçobar'ın başına gelenleri görünce Karajan'ın rengi uçar.

(558) Karajan'ın demek istediği: “Ölsem kimsenin umurunda olmaz,”dır.

(563) Rahman Kul'a göre *manat* kıymetli ya da pahalı bir kumaştır. Hatto da bu değerlendirmeye katılır. Manat genellikle bir para birimi ya da sadece “para” demektir.

(564-565) Cesetler güneşte kuruyunca kemikler ortaya çıkar, yani: yalancılar ölünce, kötü şöhretleri yüzünden cesetlerini kimse gömmeyecektir.

(567) Yılkıjı Ata (Yılkıcı Ata) bütün atların koruyucu azizidir. Ona Yılkı Ata adını vermekle birlikte Divay da onun bu işlevini kabul eder ve okuyucuya kendi eseri “Legenda o Kazikurtovskom kovchege,” *Sbornik*, cilt V. 90’a bakmasını öğütler.

(571) Külâh, tasavvufî tarikat mensuplarının kullandığı koni şeklindeki başlığın adıdır. Divay *janda*’yı, “*kalenderlerin giydiği, çeşitli renkte kırpıntılardan dikilerek yapılmış halat*”⁹¹şeklinde tarif eder.

(572) “Kul zora düşmeden Hızır yetişmez” atasözü, Tanrı’nın sadece gerçekten başı belada olanlara yardım yollayacağını anlatmak için kullanılır.

(573) Bir azizin “el vermesi” onun, yardımı alan kişinin faaliyet ve amaçlarını onayladığını gösterir. Bunun sonucunda aziz, el vererek müridin iç halkaya girmesine izin çıkarmış olur. Aziz kutlu vaktin geldiğine karar verdiğinde müridin kendisi aziz mertebesine yükseltilir ya da kendi müritleri olan biri haline gelir; böylece mezhepte bir “zincir” ya da hücre oluşturur. Buradaki durumda ise Karajan’ın ödevini tamamlayabilmek için azizden sadece “acil yardım” aldığını düşünebiliriz çünkü hem at hem de onun sahibi azizlerin korumasındadır. Bkz.: 469. mısranın açıklayıcı notu.

(578).Yıldızlar ve güneşli günlerden bahseden mısralar da “şiiresel doldurucudur”. 248. mısradaki açık bir astrolojik atıfla Bayçobar’ın yıldızlarının “Karajan’ın Tulpar’ınkinden daha güçlü” olduğu belirtilir.

(579) Aziz ya da azizlerin konuşma tarzından burada kaç kişinin konuştuğunu, ya da birinin bütün ötekiler adına mı konuştuğunu ayırtetmek zordur.

(590) *Bahşi* Bayçobar’ın da ıstırap içinde olduğunu ancak şimdi hatırlar. Bayçobar’ın canı gözlerinden çekilip çıkmaktadır.

(603) Bir *kulaç* “ortalama üç *arşin*”dir.⁹²

(605-608) *Bahşi* burada yeri değiştirilmiş söz dizimi kullanmıştır: önce sonucu (Kalmaklar’a yetişip onları geçmek), ondan sonra süreci (kovalamak) anlatır. Çeviride eğer mısralar tek başlarına okunursa bağlantısız bir anlatım hissi uyandırır.

(646) Divay, kronolojik açıdan hatalı şekilde *dürbüncünün* dürbünden bakan biri”⁹³ olduğunu açıklar.

(659) *Tuman* bir para birimidir. Aynı zamanda Türk ve Moğol boy’larında 10.000 askerden oluşan bir ordu “bölümü”, “tümen”in adıdır.

(674) “Ben atın değerini bilmeyecek kadar genç olduğumdan” ona binmene izin verdim. Burada “sen daha büyük olduğundan daha iyi bilmen gerekirdi” gibi alaycı bir kelime oyunu olması da mümkündür.

(674-675) *Alpamış* belki de cevabı beklenmeyen bir soru sormaktadır: “Kafandan içecek tası yapayım mı?” Bu uygulama İskitler’de gerçekten vardır ve 1510’da Şah İsmail, Şibani Han’ın kafatasından içecek kabı yapmıştır.

(677) *Alpamış* burada müstehzî/küçümsemeyle/acı bir alayla konuşmaktadır. Dinleyiciler Karajan’ın teninin “erimiş demiri” andırdığını önceden zaten bilirler. Bkz.: 356. mısra.

(689) Karajan yedi gün tamamlanmadan uyandığı için kendini şanslı sayar.

(690) Karajan’ın üzerinde bu arada, *çapan* adı verilen, nerede ise, yere kadar uzun bir üst-giysi vardır – “etekler”den bahsedilmesi bu yüzdendir.

(703) “Doksan gün” vurgu amacıyla yapılmış abartmadır. Bu sefer bu *bahşi*’nin dikkatsizliği gibi görünmemektedir.

(709) Bu sözlerin anlamı sanki: “Boş bir zafer kazandım çünkü yarışı biricik oğlumu kaybetmek pahasına aldım,”dır.

(714-719) *Bahşi*, Barçın’ın dişi özelliğini/kösnül olduğunu vurgulamaktadır.

(724) Ayçürek Manas’ın oğlu Semetey’in kadınıdır.

(729-730) “Sana bir daha hiç bir yabancı bakmasın” sözü Barçın’a, şehirli müslüman toplumlarında görüldüğü şekilde değil, *Alpamış*’a bağlılığının açık bir belirtisi olarak örtünmesini arzu etmektedir.

(733) Bu bağlamda “orda” çadırların kurulduğu alanı ifade eder. Olağan halde orda, göçebelerin en büyük birliğinin adıdır. Ayrıca “ordu”⁹⁴ anlamında da kullanılabilir.

(742-743) Bu, atın toynaklarında kesik ya da sivri bir taşın deldiği bir yer olduğunda bilinen tedavi yöntemidir.

(749) Metnin aslında *Bahşi* Bayçobar'ı beş yaşındaki bir koyuna benzetir. Bunun genel bir sevgi belirtisi olduğu anlaşılıyor.

(752-753) *Bahşi* son derece utangaç ya da naziktir. Bu çok edepli ima, Barçın'ın 714-719. mısralarda tarif edilen duruşunun etkisini arttırır.

(753) “Abdest tazeleme” Alpamış ve Barçın'ın gerçekten karı-koca olduklarının kanıtıdır, çünkü İslam, cinsel temastan sonra bütün vücudun yıkanmasını emreder.

(777-778) Bu bağlamdaki “Oh Tanrım” ve “kısmet” ifadeleri benim yorumlarımdır. Metnin aslında *bahşi* “Taksir” kelimesini kullanır. “Taksir” hakkında bkz.: 113. mısranın yorumu.

(800) “Ayrılık Dağı”, bir yerden ziyade belki ayrılığın acımasızlığını ifade ediyordur.

(812) Burada kullanılan “gemi” kelimesi biraz kulağa aykırı gelse de, belki denizin semeri gemiye benzemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1. M. Ghabdullin ve T.Sydykov, *Kazak halkynyn batyrlyk jyry*, 37, fn. 4 (Bundan sonra Ghabdullin ve Sydykov).
2. *Batrylar* belirlenmemiştir ve Sydykov tarafından ‘dizi’ diye adlandırılmıştır, “‘Alpamysh’ v publikatsii A.A. Divaeva”, *Kazakhskaiia narodnaia poeziia*, 181-186.
3. Ghabdullin ve Sydykov, 37.
4. A.S Levend *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara, 1973) te Çağatay lehçesinin öncelikle, Çağatay’a doğru gelişirken, önce Karakhanid olan Uygur’a dayandığını ifade eder. Ayrıca bkz.: A. Von Gabain, *Özbekische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wörterverzeichnis, mit einer Karte von Turkestan, mit Ortsnamen in Özbekischer Form* (Leipzig ve Viyana, 1945), 278: S. Çağatay, *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara, 1978.

5. Bkz.: Alexander Park, *Bolshevism in Tukistan 1917-1923* (New York, 1957); G. Wheeler, *Racial Problems in Soviet Muslim Asia*, Institute of Race Relations (Oxford, 1960). Ayrıca bkz.: W. Bartold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 4. Basım. (Londra, 1977).
6. Bkz.: örneğin Ali Şir Navaî ve Babür'ün yazıları.
7. Bkz.: yukarıdaki metin.
8. Togan, Türkistan, 37, 38 “kazakh” eserinin bir tanımını sunar. Orhon yazıtlarında Kırgızlar'dan da söz edildiğini belirtmemiz gerekir. Bkz.: Tekin, KT E4, E 14; BK E 15; s. 261-281.
9. Zhirmunskii 1960 tarihli Rusça-dili üzerindeki çalışmasında ve Chadwick ve Zhirmunsky, 292-4'te bu şeklin Karakalpak olduğunu ve Divay tarafından “yanlışlıkla” “Kırgız” diye adlandırıldığını iddia eder. Bu, Dördüncü bölümde incelenecektir.
10. Bkz.: H.B. Paksoy, “Observations Among Kirghiz Refugees from the Pamirs of Afganistan Settled in the Turkish Republic,” *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, cilt XVI, nu. 1. Hilary 1985. İdem, “The Traditional Oglak Tartis Among the Kirghiz of the Pamirs,” *The Royal Asiatic Journal*, 1985, Kısım II.
11. Dr. Nazif Shahrani, Pamir’de bu oymakla 22 ay birarada yaşamıştır ve bu kitabın yazılışı sırasında (1984) UCLA’de Rahman Kul Kutlu’nun yaşam öyküsünü derlemektedir.
12. Bkz.: ekteki metin.
13. Bkz.: V. Smith, *The Oxford History of India* (Oxford, 1919), 225.
14. Halil Ethem, *Düvel-i İslamiyye*, İstanbul, 1927), 463.
15. Bkz.: S. Digby, “İletmiş or İltutmış? A Reconsideration of the name of the Dehli Sultan,” *Journal of the British Institute of Persian Studies* (İran), 1970, VIII, 57-64.
16. Bkz.: Le Baron Desmaisons’daki yorum, *Histoire Des Mogols et des Tatares*, Tome I, Texte. Imprimerie de L’Academie Imperiale des sciences (St. Petersburg, 1871).
17. İnan, 181.
18. Bkz.: *A Grammar of Orkhon Turkic*, 250, 268.
19. Bkz.: Mirzaev, 18’de alıntılanan Borovkov, “Geroicheskaia poema”.
20. V.M. Zhirmunskii, *Skazanie ob Alpamyshe i bogatyrskaya skazka* (Moskova, 1960), 66.

21. Barthold'n "Turetskii epos i Kavkaz," *Iazyk i literatura*, cilt V. (Leningrad, 1930), 12, Zhirmunskii'nin *Skazanie*'sinde, 71'de alıntılanmıştır. Ayrıca Bartold'un *Encyclopedia of Islam*, Birinci basım, (EI1) cilt 2, 700-701'deki "Kalmucks," adlı yazısına bakınız; Bartold'un "Eshche izvestie o Korkude," *ZVOPAO*, cilt XIX, 1890. Bartold'un *Dede Korkut* çevirisi *ZVORAO*, cilt XV, 1903'te yayımlanmış ve 1950 Baku basımında 42-67 sayfalarda yeniden yayımlanmıştır, Zhirmunskii, *Skazanie*, 67, not 13'te alıntılanmıştır.
22. V. Zhirmunsky, "The Epic of Alpamysh and the Return of Odysseus," *Proceedings of the British Academy*, Londra, 1966.
23. Togan, *Türkistan*, 35, 40.
24. Togan, *Türkistan*. Kungratlar'ın aslında bir doğu Moğol oymağı (Qonggirad) ve Chinggisidler'in de yoldaşı olduklarını belirtmek gerekir. Birbirlerinde bağımsız olarak bu gerçeğe dikkatimi çektikleri için Thomas Allsen ve Hidehiro Okada'ya teşekkür borçluyum.
25. V.M. Zhirmunskii ve Kh. T. Zarifov, *Uzbekskii narodnyi geroicheskii epos* (Taşkent, 1947), 69-70, Hadi Zarif kısmen alıntılanan A. A. Semonov'a, 16-17. yüzyıl Özbek tarihî belgeleri hakkında bilgi verdiği için teşekkür eder. Mirzaev de, 18'de Kh. T. Zarifov'u bu konuda alıntılar, "Osnovnye motiv eposa 'Alpamysh,'" *Tezisy*, 28.
26. Grousset, 421.
27. Togan, *Türkistan*, 104.
28. Grousset, 479; Zhirmunskii ve Zarifov'da ele alınmıştır.
29. Togan, *Türkistan*, 171.
30. Grousset, 522. Ayrıca, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Kalmak göçleri için Togan, *Türkistan*, 157-176.
31. Togan, *Türkistan*, 163-167. Ayrıca Muhammed Haidar, *A History of the Moghuls of Central Asia*, çeviren E. Denison Ross (New York, 1970), 73-121.
32. Zhirmunskii ve Zarifov, 71.
33. Zhirmunskii ve Zarifov, 69.
34. Bkz.: Togan, *Türkistan*, 61.
35. Bkz.: Chadwick ve Zhirmunsky, 293.
36. L.S. Tolstova, *Istoricheskie traditsii iuzhnogo Arala* (Moskova, 1984), 131-134. Bu parça ve çevirisini 1985'teki kişisel bağlantı ile Prof. Hatto sağlamıştır. İmlâ ve noktalama ona aittir.

37. A. A. Divay, *Alpamysh Batir: Kirghiz Poem*(Taskent, 1901), 41. Bundan sonra: Divay şeklinde anılacaktır. Divay'ın kendi Rusça çevirisinde birçok açıklayıcı not vardır ve bunlar bu kitabın yorum kısmında belirtilmiştir.
38. Remy Dor ile 1985'teki kişisel yazışma.
39. Divay. 41'deki not.
40. A. T. Hatto ile 1984'teki kişisel yazışma.
41. Remy Dor ile 1985'teki kişisel yazışma.
42. Divay, 42.
43. Divay, 42, not 1.
44. Memlûklar'ın ilk dönemlerinden beri askerlerin çoğunluğunu Kıpçak Türkleri oluştururdu; bunlar Memlûk Sultanlığı'na Orta Asya'dan gelmişler ya da getirilmişlerdi – oyunun onlarla birlikte gelmiş olması mümkündür. Ayrıca bkz.: *The Cambridge History of Islam*, (yayımcılar)P. M. Holt, A. Lambtan, B. Lewis, (Cambridge, 1970), Cilt IIB, 833; C.E. Bosworth, “Barbarian Incursions: The coming of the Turks into the Islamic World,” *Islamic Civilization*, D.S. Richards (yayımcı) (Oxford, 1973).
45. Ibn Taghribirdi, *Al-Nudjum al-Zahira* (yayım. Kahire) VIII, 6, 3-7, alıntılan: D.Ayalon, “Notes on the Furusiyya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate,” (İbranîce'den çeviri), *The Mamluk Military Society* (Londra, 1979).
46. Divay, 443, not 1.
47. Bkz.: “Kalender” maddesine giriş *E12*, IV, 472.
48. Divay, 43, not 2.
49. Divay, 44, Not 1. Parantez içindeki terim açıklamaları ve tırnak işaretleri Sir James W. Redhouse'a aittir, *A Turkish and English Lexicon*, Yeni basım, (Beyrut, 1974).
50. Bkz.: H.B. Paksoy, “Oğlak Tartis,” (Üçüncü Bölümün 10 numaralı notunda belirtilmiştir). Orta Asya'nın Farsça konuşulan bölgelerinde, örneğin Afganistan'ın bazı yörelerinde *Kök Börü*, bozkaşı adıyla oynanır. Aksakal: kelimenin tam anlamıyla, oymağın hürmet edilen ak sakallı büyüklere. Karasakal – bunlar güçlü kuvvetli yetişkinler ki bola (çocuklar) gurunun üstündeki orta kuşağı oluştururlar. İkinciler henüz ergenlik çağındaki gençleri kapsar. Ibid, not 8.

51. Nitekim oyunun heyecano içinde oğlak sıklıkla parçalanır. Bu durumda paralanmış cesedin yerine yenisini koymak için oyuna ara vermek olağandır. Ibid, not 9.
52. Gök Kurt ya da Mavi-Beyaz Kurt Ibid, not 11.
53. Bkz.: Togan, *Oğuz Destanı* (İstanbul, 1972).
54. Mohammed Haidar, *A History of the Moghuls of Central Asia* (Çeviren E. Denison Ross) (New York, 1970), 79.
55. Bkz.: James Hutton, *Central Asia* (London, 1875).
56. Divay, 46, not 1.
57. Divay, 47, not 1.
58. Divay, 47, not 2.
59. Buna benzer bir ortamdaki dairelerin/nezaretlerin listesi için bkz.: Beatrice Manz, "Politics and Control Under Tamerlane," yayımlanmamış doktora tezi, Harvard, 1983.
60. Ayrıca, Lewis, 204, not 82'ye de bakınız.
61. Divay, 48, not 1.
62. Bkz.: W. Radloff, *Versuch Eines Worterbuches der Turk-Dialecte* (s Gravenhage, 1960). V. 3, 793.
63. Divay "taksir"i 49. sayfada, "Ey Hükümdar" şeklinde çevirmiştir.
64. Divay, 49, not 1. Ayrıca *E12*, cilt V'deki Khidr-Ilyas maddesine ve Lewis, 196, not 11'e bakınız.
65. Divay, 52, not 1.
66. Divay, 55, not 1.
67. Divay, 55, not 2.
68. Divay, 56, not 1.
69. Divay, 57, not 1.
70. Bkz.: Tekin; I. Kafeslioğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 289; D. Sinor, "Umay,' a Mongol spirit honored by the Turks." *Proceedings of International Conference on China Border Area Studies*. National Chenchi University. (Taipei, 1985), ss, 1771-1781.
71. Divay, 58, not 1.
72. Divay, 58, not 2.
73. Bkz.: A.T. Hatto, *Kökötöy*, s. 127.

74. Divay, 58, not 3.
75. Divay, 58, not 4.
76. Divay, 62, not 1.
77. Barthold, I:122. Ayrıca bkz.: Togan, *Türkistan*, 49, 80; ve Muhammed Ha- idar, 80.
78. Togan, *Türkistan*, 167.
79. Grousset, 351-353.
80. Ibid, 431.
81. *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 1971) 491-5.
82. Bkz.: Divay hakkındaki bölüm.
83. Bkz.: H.B. Paksoy, "Nationality and Religion: Three Observations from Ömer Seyfettin" *CAS Cilt 3.*, n. 3, 1984.-
84. Bkz.: Abulgazi, *Secere-i Türk*.
85. Divay, 71-72.
86. Divay, 72, not 1.
87. Divay, 72, not 2.-
88. Lewis, 170 ve 204, not 82.
89. Divay, 74, not 1.
90. Divay, 74, not 2.
91. Divay, 76, not 1.
92. Divay, 78, not 1.
93. Bkz.: *DLP SS. 74, 150, 173, 413*; ayrıca daha evvelki alıntılar için bkz.: Te- kin, KT N8, N9.

BÖLÜM IV: *Alpamiş*'i Yoketme ve Kurtarma Girişimleri

İkinci Evre

Destan'in içerik ve tarihine yapılan saldırıyı, ikinci aşama diye adlandırıyoruz. Bu saldırı, *destan*'i sadece edebî ve tarihî anıt olarak değil, yaratıcılarının tarihî kimliğini, geleneklerini ve atalarından kalan bilgelikleri baltalama uğraşdır; daha sinsidir ve çoğunlukla da kurnazca yürütülmüştür. Bu saldırının vazgeçilmez parçası, *destan*'in kökenini gizleme çabasıdır: *destan*'in ve onu paylaşanların ortak kökenini unutturmak için “yorum” ve “anlatım”lar hakkında karmaşık bir düzmece-inceleyici laf kalabalığıdır.

SOVYET SALDIRISI: ALPAMIŞ ARAŞTIRMALARI

Gerçekte belirgin yorumların sadece küçük bir kısmını simgelese de, *Alpamiş*'in Rus işgali sürecinde en az 55 tane basımının varlığı karşılaştırma yapmayı gerektirir. Hakikaten *Alpamiş Destanı* hakkında, bazıları karşılaştırmalı tartışma şeklinde de olan, çok sayıda yorum vardır. Tura Mirzaev'in kaynakçası¹, 1890 ile 1967 arasında *Alpamiş* hakkında yayımlanmış 185 tane ikincil veri kaynağı belirtir; bunlara 1954'te Moskova'daki folklor ve 1956'da Taşkent'teki *Alpamiş* konferansının bildirileri dahil değildir. Mirzaev'in saydığı eserlerin çoğunluğu Taşkent'te basılmıştır. Alma-Ata, Moskova ve Leningrad'da her sene yayımlanan belgelerin bolluğuna bakılınca kapsamlı bir listenin çok daha uzun olması mümkündür.

Neredeyse hepsi, incelemeye girişmek yerine kendini *destan* hakkında genel gözlemler yapmakla sınırlamıştır. Birçok yazar, sıklıkla bir veya iki eski yorumu kullanır ve o yorumların ana fikirlerini tekrarlamakla yetinir. Bazı eserler hakikaten büyük çapta yayım ve toplu dağıtım için seçilmiştir. *Alpamiş Destanı* hakkında en yaygın şekilde dağıtılan tekyazılar dahi, ayrıntılı şekilde ve tümüyle tek belli bir yorum ya da basımı ele almaz. Tura Mirzaev, V.M. Zhirmunskii, M. Ghabdullin, N. Smirnova ve T. Sydykov gibi karşılaştırmalı çalışmalar ise çoğu kez birkaç yorumu sınıflara ayırdıktan sonra, tek tek yorumları incelemek yerine bu sınıfı ele alırlar. Bu bilim adamları “Kazak *Alpamiş*'i” ya da “Özbek *Alpamiş*'i” hakkında yazarlarken, kendileri de yapay olan ve içeriğe göre değil derlendiği bölgeye göre saptanan (bu noktaya daha sonra geri döneceğiz) bu sınıflardaki yorumların hepsini aynı kefeye koyarlar. Bundan sonra ya çoğunlukla apaçık genellemeleri ifade ederler ya da, örneğin aynı bağlamda kullanılmış değişik kelimeler, noksan bir mısra gibi, yorumlar ara-

sındaki yüzeysel veya ufak tutarsızlıklara işaret ederler. Noksan olan, derlemenin ayrıntıları ve önceki yayımlar, tarihî şartlar ve çevre incelemesi, anlam katmanlarının araştırılmasıdır. Basılmış uyarlamalardaki alıntılar dahi eksik, hatalı ya da çeliskilidir.

Zhirmunskii'nin 1960 tarihli Rusça eserinde², *Alpamış'ın* eski baskılarından yaptığı alıntılar bölüm pörçüktür: bunlara Divay'ın 1901 basımı dahildir. Zhirmunskii, Divay'ın 1901 basımı *Alpamış'ından* bir dipnotta bahseder: bunun Divay'ın 1890'lar ve 1900'lerde sık sık yaptığı saptamaları yayımladığı *Sbornik*'te “soybilimsel belge” özgün başlığıyla yayımlandığını kaydeder. Zhirmunskii *Sbornik*'in 1901 baskısını IX. Cilt şeklinde belirlemesi hatalıdır. Ayrıca 1922 baskısının yalnızca tek bir Rusça yayımda çıktığını ifade eder.³

Divay'ın bu uyarlamasının⁴ kaç adet basıldığını, yayım dillerini ve Divay'ın 1922 tekrar-basımı için bizzat yaptığı değişiklikleri saptamak ancak pek çok Sovyet kaynağındaki parçaları birleştirmekle mümkündür.

1960 tekyazısının dönüşümlü şekilde çeviri ve özeti olan daha sonraki (1969) İngilizce bir eser, Divay'ın 1901 *Alpamış'ının*, ikinci nüshası 1922'de basılan⁵ bir Karakalpak yorumu olduğu iddiasını tekrarlamıştır. 1969 basımı metnin pek çok notu 1960 basımındakilerden daha da kafa karıştırıcı ve bazen da yanıltıcıdır. Notlardan biri (s. 276), *Sbornik*'teki bir baskısından bahseder ama *Alpamış'ı* derginin hangi tarih ve dergi numarasının içerdiğini belirtmez. Daha sonraki bir not (s. 292) sadece *Sbornik*'ten alınan bir yenibasımdan – bunun ayrı olarak yayımlandığından ve başka ayrıntı vermeden sadece 1922'deki bir ikinci basımdan bahseder.

Bununla birlikte Ghabdullin ve Sydykov 1972 tarihli eserlerinde, Zhirmunskii'nin bahsettiği iki baskıdan söz etmedikleri gibi, Sydykov'un da katıldığı Divay'ın eserlerinin 1964'deki derlemesi dahil olmak üzere, *destan*'in öteki baskılarını yok sayarlar.⁶

Alpamış'ın “şeceresi” konusunda birinci bölümde değinildiği gibi, başlı başına her yorumun kesin kökenine gitmedeki eksiklik kasıtlı belirsizliğe kapı açar. Kendilerinde köken tartışması eksik olan ikincil kaynaklara ve elyazmalarına ulaşmak, SSCB'de çalışan araştırmacılar için dahi kolay değildir. Derlemelerin bazı parçalarına, özellikle 1932'den önce yayımlanmış kitap ve dergilerin bazı kısımlarına erişimi kısıtlamak Sovyet kütüphanelerinin alışlagelmiş iş görme usûlüdür. Kısıtlamalar (her zaman ayrıları olmasa da) hem Sovyet va-

tandaşları hem de yabancılar için geçerlidir. *Alpamiş*'ın tespit edilmiş 55 basısından çok azı herkese açıktır – Sovyet eserlerinin kaynakça ve notlarının gösterdiği gibi bunlara Sovyet araştırmacıları dahildir.

Gerçekten de, yazarın bildiği kadarıyla, *Alpamiş* baskılarının ya da bu *destan* üzerine yazılmış herhangi başka bir eserin tek ve kapsamlı bir kaynakçası hiç bir Sovyet yayınında mevcut değildir. Elyazmalarının kendilerine gelince, *Alpamiş*'ı doğrudan *ozanlar*'dan derlemiş olanların alan kayıtları kesinlikle İlimler Akademisi'nin çeşitli dallarının kütüphanelerindeki kısıtlı erişim el yazısı arşivlerinde sınırlandırılmışlar ve kapatılmışlardır.

Böyle bir kısıtlama ve denetim ikliminde, geniş çapta yayın için seçilen uyarılma ve yorumların abartılı, hattâ yapmacık bir itibar görmelerine şaşılmalıdır. Penkovskii'nin çevirileriyle Zhirmunskii'nin yorumları buna iyi bir örnektir. Bu iki zat, bu seçici davranıştan belki de en çok faydalananlardı. Penkovskii, çevirenin “arıtma” ve “geliştirme”leriyle ünlü ve “*Alpamiş Davası*”nda alıntılanan basımı dahil olmak üzere, *Alpamiş*'ın en geniş şekilde yayılan çevirilerini yapmıştır. Ayrıca, 1958 tarihli “en eksiksiz” olduğu ileri sürülen anlatımı da çevirmiştir. Orta Asya Cumhuriyetleri ve SSCB'nin dışında dağıtılanlar onun çevirileridir. Bunun sonucunda, Rusça ve Batı dillerindeki *Alpamiş* incelemelerin temelini onun çalışmaları oluşturmuştur.

V. M. Zhirmunskii *Alpamiş*'ı inceleyen ilim adamları arasında uzun zaman en kıdemli kişi sayılmıştır; bu payeye erişmesi ve onu elinde tutabilmesi, eski bir meslekdaşın eserini kullanması ve kendi yayınlarının geniş dağıtımı sayesinde. *Destan* çalışmaları için tespit ettiği tipoloji ve konular hem Sovyetler Birliği'nde hem Batı'da geniş şekilde kullanılmaktadır ve fikirlerine büyük saygı duyulur. Bu yüzden onun *Alpamiş Destanı*'nı ele alış biçimini incelemek gereklidir. Zhirmunskii'nin eserleri dikkatle incelenince görülür ki, Penkovskii ile birlikte *destan*'ı harap etme mücadelesine en büyük katkıyı o sağlamıştır. Batılı uzmanlar arasındaki etkin konumu, *Alpamiş*'ın ve *destan* türünün geniş ölçüde yanlış anlaşılmasına sebep olmuştur.

Zhirmunskii'nin iddiasının kökünde, *destan* hakkında burada alıntılanmış bütün tartışmalarda açıkça belirttiği bir varsayım yatar: bu da, *Alpamiş*'ın bir yorumunun “geçerli” olup bütün diğerlerini değerlendirmede “kıstas” şeklinde kullanılabileceği fikridir - *Penkovskii* Fazıl Yoldaşoğlu'nun yorumunu böyle çevirmiştir. Penkovskii'nin Fazıl'ın anlatımlarında yaptığı belgelenmiş olan değişikliklere bakınca bu temelin şüphe çekiciliği derhal ortaya çıkar.

Buna rağmen Zhirmunskii bunu “anlatımlar” ve “yorumlar”ı sınıflandırmak ve “kayıp” kısımları adlandırmak için kullanır. Ezberden okuyucular hakkında, değişik derecede bilgi içeren araştırmalar sunar ve bunu özgün anlatımları ağız ya da içeriğe göre değil, derlendiği yere göre sınıflamak için kullanır.

“Anlatım” (*versiia*) ile “yorum” (*variant*) arasındaki farka gelince, Zhirmunskii bunu doğrudan ele alıp çözmek yerine, dolaylı yoldan bölüm başlıklarıyla yapar: okuyucu bunlara bakıp *destan*’ın her “yorum”un birden fazla “anlatım”ı olduğunu ya da olabileceğini karineyle anlayacak/çıkarsayacaktır. Bir “anlatım”ı hangi hususun sınırladığı ise belirtilmemiştir ve metindeki kullanımını tutarsızdır.

Zhirmunskii’nin tekyazısının birinci bölümünün her kısmı ismini *Alpamiş*’ın bir “anlatım”ından alır: Kungrat, Oğuz, Kıpçak ve Altay. Kısımın alt başlığına göre Kungrat “anlatım”ı, Özbek, Karakalpak, Kazak ve Tajik’in “düzeltmesi yapılmış” halini de içerir. Bununla birlikte Kıpçak bölümü Başkır, Kazan, Tatar ve Kazak “yorum”larını içerir. Zhirmunskii Kazak “yorum”unun çift sınıflamasını hiç bir yerde açıklamaz. Zhirmunskii aynı zamanda *Alpamiş*’ın Özbek, Karakalpak, Kazak ve Tajik “yorum”larına ve bir “Özbek anlatım”ından (s. 30), “Tajik anlatımı”ndan (s. 33), “yorumları” ile (s.37) birlikte bir “Karakalpak anlatımı”ndan (s. 26, 35, 42) ve bir “Kazak anlatımı”ndan (26, 39) bahseder. Bütün bunlar şaşırtıcıdır ama özetlerin kendilerinde, herhangi bir düzeltilmiş metnin sınıflandırılmasına bakmaksızın, okuyucunun içeriği ayırtmesine yetecek bilgi vardır.

Böyle farkların dayatılmasından etkilendiği açık olan Tura Mirzaev konuyu doğrudan sorgulamıştır. “Anlatım” ile “yorum”un kapsamaları hakkında altı hususa dikkat çekmiştir ve ilkinin kapsamının ikincisinininkine nazaran belirgin ölçüde daha geniş olduğunu belirtmiştir. Ana fikri, insan topluluklarının tarihî açıdan farklılaşmalarıyla ilgilidir. Mirzaev’e göre, bir “halk”ın farklılaşarak gelişmesi sonucunda, bu topluluk, öteki halklarınkinden farklı bir *destan* “anlatımı” geliştirecektir. Böylece, eserinin başlığından da anlaşılacağı gibi, sadece bir tek “Özbek anlatımı” vardır ve o da onun “yorumları” hakkında yazmıştır.⁸

Zhirmunskii, *Alpamiş*’ın Kazak ve Karakalpak dahil olmak üzere birçok “yorumu”nun varlığından bahseder. Karakalpak bir *bahşi*’den alındığı için Divay’ın (1901) anlatımını, “Kırgız” diye adlandırmasının tam ve doğru olmadığını savunur:

“Şu anda Karakalpakya’da *Alpamiş*’ın kaydedilmiş beş yorumu mevcuttur, bunlardan üçü yayımlanmıştır:

“1. 1901 senesinde A. Divaev, tam ve doğru olmayan, *Alpamiş (sic) Batır Kirghiz poem*’ adıyla bir elyazmasını aslı ve Rusça çevirisinde yayımlamıştır. Bu elyazmasını ‘Amu Derya *otdelinin Turtkulkskii volostundan* bir Karakalpak, meslekten *bahşi* olan doğaçlayıcı Dziyamurad Bekmuhammedov kaydetmiş, Rusça’dan yazıya geçirilmiştir.’

“Elyazmasında destanın sadece birinci kısmı vardır.”

Bu alıntı Zhirmunskii’nin iddiasının iki unsurunu - Divay’ın basıma hazırlamak için düzelttiği metnin sınıflandırılışı ve “kayıp bölüm” hususunu- birleştirir. Örneğin, Divay anlatımında ikinci kısmın noksan olduğunu ifade etmektedir.⁹

Derleme Çabaları

Önce de belirtildiği gibi *Alpamiş*’ın en kolay bulunabilen basılı anlatımı, ezberden okuyucu Fazıl Yoldaşoğlu’ndan 1928’de yazıya aktarılmıştır. (Bulunabilen Lev Penkovskii’nin Rusça çevirisidir – aslının basılı şekli ise artık kütüphanelerde dahi mevcut değildir.) Bu anlatım, daha önce Gazi Alim’in yazıya geçirdiği şekli kaybolduktan sonra Hadi Zarif’in yöneticiliği zamanında derlenmiştir. 1928’de Fazıl Yoldaşoğlu’ndan kaydedilen anlatımda yaklaşık 14,000 mısra vardır. Elyazması, Özbek Bilimler Akademisi’nin Folklor Arşivi’nde 18 numarayı taşır.¹⁰

Hamid Alimjan’ın nihayet 1939’da basıma hazırladığı bu şeklidir. Bu, o anlatımın ilk yayımlanışdır. Zhirmunskii, Fazıl yorumunun özetlenerek/kısaltılarak yayımlandığını kaydeder. Rusça’ya “arıtmalarla” Lev Penkovskii tarafından en az iki kere çevrilmiştir.¹¹ Sovyet kaynaklarınca “en eksiksiz” ilan edilen 1958 baskısı dahil, birçok basımda yeniden yayımlanmıştır.

Zhirmunskii Alimjan’ın 1939 basımından “birinci” ve bir 1958 basımından “üçüncü” diye söz ederek bir ikinci basımın varlığını ima etmekle birlikte ayrıntı sunmaz.¹² Mirzaev bir ikinci basımın 1957’de yayımlandığını belirtir. Her üç basım da Taşkent’te yapılmıştır.¹³

Zhirmunskii Fazıl’ın çağdaşı olup, daha sonraki Özbek SSC’nin başka bölgelerinde yaşamış dört kişinin yayına hazırlama çabalarından çok kısaca bah-

setmiştir: bunlar Semerkant oblastından Pulkan (P şeklinde kısaltılır) (1874-1941); Taşkent oblastından¹⁴ berdi-*bahyi* (BB) (tarih verilmemiştir), Semerkant oblastından Jurabaev (Jur) (tarih verilmemiştir), ve Fergana oblastından Buri Sadyky (Sad)'tır.¹⁵ Zhirmunskii yalnızca Fazıl'ın yorumundan ayrılan farklılıkları kaydetmiştir. Listenin etraflı olduğunu belirtmeyerek bu yorumların, belirtilen noktalar hariç, Fazıl'inkine son derece yakın olduğunu ima etmiştir. Aşağıdaki bileşikte böyle bir imada bulunulmamış, Fazıl'ın yorumundan çevrilen bölümler sadece ona mal edilmiştir.

Kazak SSC'de ya da Zhirmunskii'nin Kazak ağızı olarak tespit ettiği dilde 9 yorumun derlendiği anlaşılıyor.¹⁶ Elyazmaları Kazak SSC İlimler Akademisi'nin Folklor Arşivi'nde saklanmaktadır.¹⁷ Kaydedilmiş dokuz anlatımdan üçü yayımlanmıştır:

1. *Kıssa-i Alfamish* (bundan sonra: Kazan 1899). Bununla birlikte, Zhirmunskii "Alfamish" şeklinin "yayımcının bir kuruntusuna göre" daha edebî ve "Türk dillerinde ödünç alınmış sözlerde "f" yerine "p" kullanma alışkanlığından geldiğini ifade eder". Zhirmunskii'ye göre bu yorum *batır*'ın mucizevî doğumundan, onun "ikinci bölüm" dediği tutsaklık ve geri dönüşe atlar. Ayrıca "giriş" bölümü (kastedilen *Alpamysh*'ın soyağacı ve doğumudur) ve "ikinci bölüm" "birinci bölüm" ile birleştirilmiş (Divay'ın 1901'de basıma hazırlaması) ve "bütün" yorum olarak *Sbornik obraztsov Kazakhskoi narodnoi literatury* (Kyzyl Orda, 1931) (Kaynakça'da 16. madde) yayımlanmıştır. Daha sonra *Batırlar* (Alma-Ata, 1939) adlı kitapta yeniden basılmıştır (kaynakçada 19. madde). Bu metnin çok geniş şekilde yayıldığını ifade etmiştir ve bu husus akademisyen A.S. Orlov'un 1945'te yaptığı bir yayında tekrar doğrulanmıştır.¹⁸

Bu, İkinci Bölüm'de de bahsedildiği gibi, Togan'ın tarif ettiği, yayımcı Yusufbek Şeyhülislamoglu'nun Kazak ağızında bir edebiyat geliştirmek ve Hıristiyan misyonerlik faaliyetleriyle mücadele için yayına hazırladığı metindir.¹⁹

2. "*Velikan Alpamysh*" (VA) ("*Dev Alpamysh*") Divay tarafından kaydedilip *Turkistanskaia Vedemost* dergisinde 1916'da yayımlanmıştır. (Kaynakçanın 12. maddesi)
3. *Alpamysh batyrdyng kissasy*, "1958'de İlimler Akademisi'nce Güney

Kazak oblatında yaşayan *akın* Jelsu Jakupov'tan derlenmiştir. Metni bizzat Jakupov'un 1948'de Akkojaev adlı yaşlı bir *akından* yazıya aktardığı, Akkojaev'in de 19. yüzyılın sonunda Maykot adlı ünlü bir *akından* öğrendiği bildirilmiştir. Akkojaev'e göre Maykot ona *destanı* "bir tür elyazması ya da kitaptan" öğretmiştir. Akkojaev-Maykot'un bu yorumu 1957'de Kazak İlimler Akademisi'nce basılmış (madde 36) ve Rusça'ya çevrilmiştir. Zhirmunskii çevirinin tarihini 1953 olarak verir---bu tarih, bu yorumun derlendiği keşif yolculuğundan beş sene öncesidir.²⁰(Kaynakçada madde 35, Akkojaev-Maykot kısaltması: AM)

Zhirmunskii ayrıca, "bir öğrenci" diye tanımladığı K. Nurgaliev'in yayına hazırlamak için düzelttiği ama hiç yayımlanmamış bir dördüncü anlatımdan bahseder. Nugaliev metni, Kuzey Kazakistan oblastında yaşayan Iskak Jusupov'un sağladığı elyazmasından kaydetmiştir. Jusupov'un metni, destan okuyucusu Rahat'ın dediğine göre, 1934'te kaydedilmiştir. Bu anlatımdan geride Alpamış'ın ilk yolculuğundan sadece doğum ve tulpar'ın seçimi kısımları kalmıştır. Barçın yoktur ve Alpamış Kalmak prensesle evlenir. Zhirmunskii özetine dahil ettiği için aşağıdaki bileşikte anılmıştır (Jusupov-Rahat kısaltması: JR).

Zhirmunskii bundan ayrıca üç tane baskıyı "Karakalpak"²¹ diye sınıflamıştır. Saptadığı beş tane kaydedilmiş "yorum"dan üçü yayımlanmıştır—1901 tarihli Divay yorumu (Div. 1901), "Karakalpak ASSR'ın (Çimkent?) bölgesinden destan okuyucu Hojabergen Niyazov'dan 1934'te K. Aimbetov'un kaydettiği "bir yorum" (sic. Çimkent Kazak SSC'dedir ama Özbek SSC dahilindeki Karakalpak ASSC'de bir Chimbai bölgesi vardır (Kaynakçada 18, 25 maddeler, N şeklinde kısaltılmıştır²²), ve üçüncüsü, A. Karimov'un destan okuyucusu Kiiaszrau (sic. Khosrow?) Khairatdinov'dan Nukus'ta kaydettiğidir (kısaltılmışı: Kh)(37. madde)²³.

Basılmamış iki yorum 1956-57'de Kurbanbai Tajibaev (1873-1958) ve Esemurad Nurullaev'den kaydedilmiştir. Zhirmunskii bunları sadece listelemekle yetinip haklarında hiç bir bilgi vermemiştir.

Bu hususları dikkate aldığımızda Zhirmunskii'nin uzmanlığı sorusuna varırız. Aşağıdaki bölüm, Zhirmunskii'nin üzerine meslek hayatı ve saygınlığını inşa ettiği belgelerin gerçekte, Özbek kahramanlık destanı hakkında 1947 yılında ortaklaşa yaptıkları çalışmada Hadi Zarif'in yazdıkları olduğunu gösterir.

Hadi Zarif ve Alpamiş Destanı

Zhirmunskii ve Özbek doğubilimci Hadi Zarif'in 1947 tarihli eseri *Uzbekskii narodnyi geroiceskii epos* (Taşkent, 1947), daha önce de belirtildiği gibi, Orta Asya'da *destan* incelemesi hakkında kitap uzunluğunda yazılmış, belki de ilk çalışmadır. Giriş bölümü bu çalışmanın yapıldığı sıradaki savaş koşullarını, o dönemdeki Orta Asya *destanına* tutumları ve birlikte çalışan iki ilim adamının iş bölümünü anlatır. Bu çalışmayı esinleyen kişiyi, Hamid Alimjan'ı da saygıyla anar:

“Bu kitap Büyük Yurtsever savaşın zor ve görkemli günlerinde, Birliğimizin halkları faşist istilacılara karşı kahramanca bir savaş sürdürür, vatanımızın özgürlük ve şerefini korur ve bütün insanlık için daha iyi bir gelecek uğruna çabalarken tasarlanmış ve yazılmıştır. Bu günlerde millî destan şiirimiz (nasha *narodnaia* epicheskaia poeziia – burada tekil kullanılması belki de “hangi *narod* [ulus]?” sorusuna yol açar), kahramanlıkla dolu geçmişin o büyük örnekleri gönlümüzde özellikle yakın ve aziz hale gelmiştir.

“Sovyetler Birliği halkları (*narodny*) sözlü ve yazılı kahramanlık şiirinin zengin hazinesiyle haklı olarak gurur duyarlar. Rus efsaneleri ve İgor Ordusu Türküsü, Ukrayna'nın ‘dumy’sı, Gürcistan’ın Shota Rustaveli ‘Kaplan Postundaki Kahraman’ı, Ermenistan kahramanlık efsanesi Sasun’lu David, Kuzey Kafkasya halklarının Nart efsanesi, Kırgızlar’ın Manas’ı, Kazaklar’ın batır türküleri şu anda anavatanlarının sınırlarının çok ötesinde ünlüdürler, hem asıllarında hem ustalıkçı çevirilerinde defalarca yayımlanmışlardır ve birliğimizin kardeş halklarının hepsinin genel kültürüne mal olmuşlardır.

“Kendi benliğinin bu yeni şeklinde, millî (natsional’n(yi) geçmişin kahramanlık şekli, halk anıtlarında kahramanlık şiirinin ülkülestirmesi şeklinde korunmuş (*narodnoi*: aynı zamanda ‘millî’ anlamına gelir)²⁴; vatanseverce eğitimde, yaşadığımız kahramanca döneme yaraşır şekilde, şimdiye kadar görülmemiş toplumsal önem kazanmıştır.

“Sovyet tarih biliminin en başta gelen ve uygun/iyi seçilmiş (aktual’nyi) meselelerinden biri, Birliğimiz’deki halklarının yaratıcı kahramanlık hikayelerinin incelenmesidir. Sovyetler Birliği tükenmez yaşam kaynakla-

rı ve güncel, gerçek millî (*narodnyi*) kahramanlık eserlerine sahip tek ülkedir. Bu yüzden, millî kahramanlık şiirinin yeni, daha önce bilinmeyen malzeme üzerine kurulmuş her türlü özel incelemesi, kaçınılmaz olarak önümüze, kahramanlık edebiyatının karşılaştırmalı incelenme ilkeleriyle ilgili daha birçok genel meseleler getirecektir...

“.....yeni belgeler/malzeme tarihî genellenenin daha geniş olan bakış açısını vurgulamaktadır --- Özbek Halkı'nın kahramanlık şiirlerindeki yüzyılların getirdiği gelişmenin görüntüsü, ayrıntı alanında, şimdiye kadar zorunlu olarak kabataslak/taslak/hazırlayıcı ve kuramsal kalmıştır. Bu tür araştırma zorunlu olarak millî kültürün dar sınırlarının ötesine gitmelidir: *Alpamış*, tarihî ve duygusal *destanlar*, Köroğlu dizisi, bunların hepsi çeşitli yollarla Özbek kahramanlık şiirini, ülkemizdeki Özbek halkının yüzyıllar boyu yakın tarihî bağları bulunan başka halkların yaratıcı eserlerine yaklaştırır...

“Bu kitap iki uzmanın ortak çalışması sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, uzun seneler boyunca kendi halkının folklorunu derlemiş ve incelemiştir. Ötekisi ise, kahramanlık şiirlerinin karşılaştırmalı incelemesindeki genel sorunlarından yola çıkarak Özbek kahramanlık destanına varmıştır. Bu uzmanlığa göre, bu ortak eserde her birinin ödevi tanımlanmıştı. Yazarlar yoldaşlarından gördükleri büyük yardıma teşekkür ederler.... Yazarlar özellikle SSCB İlimler Akademisi eş-üyeleri A. Iu. Iakubovskii ve baskıya hazırlanma denetimine de katılmış olan E. E. Bertels'in, süregelen dostça işbirliğini, saygıyla kaydetmek arzusundadırlar...

“Özbek kahramanlık şiiri hakkında bir kitap fikri bize ilk önce Özbekistan Sovyet Yazarları Birliği başkanı, Özbek şair Hamid Alimjan'ın öneayak olmasıyla teklif edilmiştir. Kendi öz halkbilimini bilen ve ona değer veren biri, yaratıcı çabasında bir şair sıfatıyla onun bereketli etkisini denemiş/hissetmiş biri olarak Hamid Alimjan kendi halkının (*narod*) kahramanlık şiirlerini geniş ve kapsamlı biçimde Birliğimiz'deki bütün kardeş milletlere yaymayı arzu etmiştir.

Onun öneayak olduğu dostça işbirliğimizde ve çalışmamızda Birliğimizdeki halkların pek çok olgusundan birini, halkların büyük stalinci dostluğu olgusunu görmüştür; bu dostluk Sovyet sosyalist kültürünün barış-

çı kuruluş yıllarında oluşmuş, faşist istilacılara karşı yapılan kahramanca direnişte pekişmiş ve bizi ilerici insanlığın uğursuz düşmanlarına karşı zafere ulaştırmıştır.

“Bu kitabı şair ve yurtsever Hamid Alimjan’ın anısına ithaf ediyorz.

“- Yazarlar.”

Bu Giriş yukarıda İkinci Bölüm’de ele alınan, savaş sonrasında siyasî vurgu kazanan SSCB halklarının dostluğu konusunu yansıtmaktadır. Özellikle ilginç olan, SSCB halklarının kahramanlık şiirlerinin “herkesin genel kültür varlığı...” haline geldiği ifadesidir. Böyle bir iddianın içerimi, özellikle *destan* sahiplerinin onları değiştirme hakkı göz önüne alındığında, oldukça ciddi olabilir. Bertel’in yayına hazırlamadaki yardımından söz edilmesi Doğu Enstitüleriyle Orta Asya Edebiyatı’nı yayımlama arasındaki yakın ilişkiyi hatırlatır. Bertel’in Doğu Enstitüsü sıra düzeninde daha sonra üstleneceği, Sovyet Doğusu ve Doğu Edebiyatı Başkanı işlevinin habercisidir. Giriş’te Ruslar’a teşekkür edilmiştir - - “büyük ağabey” yöreye özgü edebiyat ve onun yorumu alanında dahi yol göstericilik yapmıştır. Burada unutulmaması gereken bir nokta var: yöre ulus’u, Rusların tarih içinde ortaya çıkmalarından çok daha önce destanlar yazmakta idi.

Giriş bölümü Hadi Zarif’in ana yazar olduğunu ve kitabın Orta Asya *destanları* ve onların okuyucuları hakkındaki bölümlerini onun yazdığını belirtir. Zhirmunskii’nin Orta Asya kökenli olmayan Asya edebiyatıyla karşılaştırmalar yapılan kısımları yazdığı anlaşılıyor.

Bu Giriş’te Zhirmunskii’nin kahramanlık şiirleri öğrencisi şeklinde adlandırılması tam olarak doğru değildir. Zhirmunskii’nin meslek hayatı hakkında çıkan yeni bir kitapta²⁵ onun karşılaştırmalı edebiyat uzmanı olduğu belirtilmiştir. İlk eserlerinde Avrupa Edebiyatı’na ağırlık verir, Byron ile Puşkin’i karşılaştırmıştır, 19. yüzyılın başındaki Alman Edebiyatı üzerine birçok çalışması vardır.

Kitabın kendine dönersek, Hadi Zarif’in ilk bölümde genel anlamda *ozanlar*’ı derinlemesine ele aldıktan sonra *Alpamış*’ın bazı okuyucularından kısaca bahseder. Daha sonraki bir bölümde *Alpamış*’ın değişik anlatımlarını karşılaştırır, *destan*’ın yayımlanmış bazı anlatımlarının listesini verir ve kısaca Başkurt ve Altay²⁶ anlatımlarını ele alır.

Zhirmunskii'nin daha sonraki alıntısı konusuna gelince, 1947 tarihli bu eser incelendiğinde, Zarif'in *Alpamiş*'in Fazıl yorumuyla, Zhirmunskii'nin 1960 tarihli eserindeki anlatımın neredeyse aynı olduğu ortaya çıkar. Zhirmunskii'nin eseri Zarif'in yazılarından çok nadiren farklılık gösterir. Farklı olduğu yerler de, küçük kelime değişiklikleri ya da cümlelerle paragraflar arasına eklenen bazı tanımlayıcı ifadeler ya da metinden alıntılardır. Daha sonraki Chadwick ile ortaya çıkarılan İngilizce eserde Zhirmunskii'nin bazı önemli kısımları 1960 tarihli Hadi Zarif kitabının sadece çevirileridir.²⁷

Penkovskii'nin çevirisi ve düzeltmeleri/değişiklikleri ile Fazıl'ın yorumu, resmî olarak (Zhirmunskii'nin ifade ettiği gibi) *Alpamiş* "yorumları"nın zirvesine yükseltildiği için onunla birçok diğeri arasındaki farkları incelemek gereklidir. Böyle bir karşılaştırmanın en doğru yolu tek bir *Alpamiş* "bileşiği" düzenleyip yorumların çeşitliliğini incelemektir.

BİLEŞİK ALPAMIŞ ÖZETİ

Aşağıdaki *Alpamiş* bileşiği, Zhirmunskii ve yukarıda söz edilenler tarafından en az ondört *destan* okuyucusundan alınan, baskı için düzeltilmiş oniki metinden derlenmiştir. Bazı düzeltilmiş metinler, iki *ozandan* kaydedilmiştir ya da bir veya ikisinin daha yaşlı bir okuyucudan öğrenmiş oldukları yorumun yeniden işlenmiş şeklidir. Bunlardan onkisi biliniyor: Fazıl Yoldaşoğlu, Muhammedkul Jamratoğlu Pulkan, Berdi *Bahşi*, Bekmurad Jurabaev, Buri Sadykov, Jiyamurad Muhammedbek, Akkojaev, Maykot, Rahat, Niyazov, Khairatdinov. Ayrıca iki basım: Yusuf bin Hoca Şeyhülislamoglu (Yusufbek 1899) tarafından derlenen *Kıssa-i Alfamis* (Kazan 1899), ve Divay'ın derlediği, 1916 basımı "Velikan *Alpamysh*"tır. Özetler, SSCB içinde ve dışında bir düzine ulaşılması zor (ya da hiç mümkün olmayan) *Alpamiş* yorumu hakkında bazen noksan ama yararlı bilgi sağlarlar. Divay 1901, Yusufbek 1899 asıl baskıları da bu birleşik özete dahil edilmiştir. Daha önce kaydedildiği gibi, Zhirmunskii'nin "Özbek yorumları" diye adlandırdığı metinlerin 1960 tarihli özetleri Zarif'inkilerden çok az farklılık gösterir.²⁸ İlgili hallerde her iki cildin sayfalarını son notlarda belirtilmiştir.

İmlada tek biçim kullanılmıştır. Oluşan farklılıklar, Zhirmunskii'nin (ya da Zarif ve Zhirmunskii'nin Rusça metinlerinden) parantez içinde Library of Congress'nin başka alfabeyle yazma esasına göre kaydedilmiştir. Bundan sadece, asıl Türkçe dilinde ve İngilizce'de var olan ama Rusça'da olmayan "j" ve "h" harfleri ayrı tutulmuştur. Alıntılardaki ( ) parantezleri asıl Rusça me-

tinden çevrilmistir. Asıl Rusça ya da Türkçe metin veya bu kitabın yazarının açıklayıcı yorumları [ ] parantezleri içinde verilmiştir. Çeviriler, metnin özgün niteliğini korumak için, edebî değil kelime anlamına sadık kalınarak yapılmıştır.

Bu bileşik özetle birçok önemli olay vardır. Birçok özgün yorum gibi bu da *alp*'in, çocuk sahibi olamayacaklarına inanmış bir anne-babanın evladı olarak doğumuyla başlar; Barçın'la “beşik kertesi” yapılır, iki atanın çatışması ve Barçın'ın atasının Kalmak iline gitmesiyle devam eder. Alpamış daha sonra onların ardından gidip nişanlısını geri çağırır. Pek çok çile çektikten sonra onu tekrar kazanır. Kalmak iline geri döner ve yedi senelik bir tutsaklıktan sonra onu Kalmak bir prenses kurtarır. Kalmakları bozguna uğratar ve (birçok anlatımda) yurduna geri dönüp hanımını ve ailesini gaspçının elinden kurtarır.

Her yorum bu kısımların hepsini içermez. Bazıları ya birinci ya da sonraki yolculuğundan bahsetmez. İsimler, dinî konular, dövüşmenin şiddeti ve tanımların ayrıntıları küçük farklılıklar gösterir.

Destan'ın birkaç yorumu Alpamış'ın ailesinin ve anne-babasının ya da babasıyla Baysarı'nın (bazı yorumlarda bu Baybora'nın kardeşidir) çocuk sahibi olmak için nasıl dua ettiklerini tarifler başlar. İçinde en çok sayıda kısmı barındıran Fazıl (F) anlatımı şöyle başlar:

“Eski zamanlarda, Baysun yöresindeki 16 kuşaklık Kungrat boyunda Dabanbii yaşardı. Dabanbii'nin Alpinbii adlı bir oğlu vardı. Alpinbii'nin Baybora ve Baysarı adlı iki oğlu vardı. Büyük oğul Baybora Kungratlar'ın 'şah'ıydı; küçük oğul Baysarı 'bii' [Bey] idi ve Baysun ailelerinin onbin yurtunun başıydı.

“İki kardeş bilgili ve zengin ama çocuksuzdular. Dilekleri için Şahimerdan'ın kabrinde dua etmeye karar verip yola düşmüşler [bu Fergana oblastındaki efsanevî Halife Ali Şahimerdan'ın mezarıdır]. Kırk gün kırk gece yol aldıktan sonra, arzularını dile getiren bir ses duymuşlar:

'Baybora, Tanrı sana bir oğulla bir kız ihsan etti; teker teker değil, onları sana bir anda, dolaysız yolladı. Baysarı, Tanrı sana bir çocuk yolladı, iki değil ama bir kız yolladı. Şimdi yuvanıza dönün ve çocuklar doğduğunda halkı toplayıp bir *toy* [şölen, ziyafet] verin. *Kalender* [gezici deriş] kıyafetinde *toy*'a gelip her çocuga isim vereceğim.'

Akkojaev-Maykot (AM) ve Kazan 1899 yorumlarında, Baybora ve Baysarı [bu yorumlarda Sarıbay] iki ayrı boyun önderidir. Çocuk sahibi olmak için dua edenler Alpamış'ın gelecekteki anne-babasıdır:

“Baybora Jıdalı-Baysın ilindeki Kungrat boyundan, Sarıbay Şekti boyundandır. Kultay Baybora'nın bir akrabasıdır (üçüncü dereceden kuzen) ve Ultan da Kultay'ın, *kızıyak* [kuru gübre] toplayan bir köle kadından olma oğludur. Çocuksuz olan Baybora'nın evine evlatlık alınmıştır. Ultan büyüdüğünde hantal bir hödük olup çıkar. Babalığının sözünü dinlemez ve onun çocuksuzluğuyla alay eder.”

(Kazan 1899 yorumunda, Alpamış henüz küçükken Ultan'ın bu alaycılığını cezalandırmak için kulaklarını keser ve ayağını deler.)

Baybora ve Analık isimli eşi, kutsal Karatau Dağı yakınındaki bir göle gidip, orada çocuk sahibi olmak için “Şaştı Azize”ye dua ederler (AM Kazan 1899). Zhirmunskii bu adı “tüylü aziz” şeklinde çevirmiş ve bu ismin “hürmet gösterilen bir Kazak azizi” olan Baba Tuklas'ın adı olduğunu belirtmiştir. Aziz çiftte, bir oğul ile bir kız evlat sözü verir- - Alpamış (burada Alpamış) ve Kaldyrgach (burada Karlygash).

Akkojaev-Maykot ve Kazan 1899'da “gebe olan Analık'ın canı *kablan (kaplan)* eti çeker – ‘sevimli büyü'nün bu çok eski simgesine Orta Asyalı halkların kahramanlık şiirlerinde sık rastlanır (aynı şey Manas'ın annesi için de söylenmiştir.”²⁹

Çocuksuz Sarıbay'ın Barçın [burada Gülbarçın] ismindeki kızı da aynı zamanda dünyaya gelir ve hemen Alpamış'la nişanı yapılır.

Aşağıda bir kısmının çevirisi, bu en eski baskının havasını vermek için eklenmiştir:

1899 *Alpamış*

“Eski zamanlarda, din İslam iken

Jıdalı Baysın denen yerde, Kungrat ilinde

Baybori denen bir bey varmış, varlıklıymış ama gözyaşlarıyla çocuğu olsun diye yalvarırmış.

Baybori'nin Kultay adında kendinden büyük bir akrabası varmış. Sınıbay da Kultay'ın geldiği kuyu-pınarından gelirmiş. Sınıbay'ın kadını Tortay adlı bir oğul doğurmuş, bu oğulu Kultay büyütmüş. Bir gün, sürülerinin arasında dolaşırken Baybori etrafına bakınıp, şöyle düşünmüş: Bir oğlum olaydı o da bütün bunların, ata binmenin, sürü gütmenin zevkini çıkarırdı. Ben ölünce servetim kime miras kalacak? Baybori, çocuk özlemiyle kırlarda gezinip, her gün ağlayıp şöyle dermiş:

'Gönül tasa dolu, bağırm gamla yaralı.

Çocuksuzluk ülkede bitmez-tükenmez kaygıdır.

Bu dünyadan gözüm açık gitmek üzereyim.'

Baybori Tanrı'ya yalvarmış:

'Canımı almadın, ben hâlâ çekiyorum.

Bir çocuğum yok diye malım ağabeyime kalacak.

Yüreğimi tasa sardı; beni yaratan her şeye kâdir Tanrı, sığınağım da O olsun.

Çocuksuzluk bana zorluklar çektirdi.

Birçok oğlu olan büyükler hükümler verdiler.

Senden niyaz ederim, senin her şeye gücün yeter, yaratanımsın.

Kemiklerim zayıfladı, dostlar uzaktadır.

Gören gözler kör olur, bir bebeğe aşık oldum, uzaktaki dağ gözyaşlarımla eğlenir.

Çocuğu olmayanın itibarı da olmaz.'

Baybori'nin bu dokunaklı sözleri taa iliğinden kopup gelirmiş.

'Yaratan, ya Rab, bana evlat nasip etmeyecektin de neden zahmet edip bana can verdin?

Baybora böyle her gün ağlayarak Tanrı'dan bir çocuk niyaz edermiş.

Onun yalvarışını işitenlerin kemikleri sızlarmış. Baybora'nın yüzü gözyaşına gark olurmuş.

Ölmeyi dileyen sözleri yankılanırmış.

O sırada, o geçmek bilmeyen kara günde, Kultay'ın bir oğlu doğmuş.

Baybori düşündüğünü dile getirmiş - azap çekiyormuş.

Kahır benliğini kovalarmış.

Bebekle buluştuktan sonra, mazlum/ezik bir halde onu evine yerleştirmiş. Adını Ultan koymuş.

Bundan sonra Baybori Ultan'ı kendinin bellemiş.

Vücutlar kavrulmuş, burunlar dağ gibi.

Dişler körelmiş, gırtlak Juhut'un ki gibiymiş

Oturduğu yer altı kanat açıklığı kadar derinmiş.

Kulaklar kalkana burunlar kirli una benzermiş

Gözler derin zindanlar, ayak izleri hendekler gibiymiş.

“Ağzı fırın; ağzı bıçak gibi. Burun delikleri yerdeki oyuklar gibi; yerler sarsı- lırmış. Böyle ahmaklar var oldukça Baybori'nin dili tutulurmuş. Öfkelen- diyen bile sakın bundan bahsetme. Baybori, 'Eğer her şeye kâdir olan bana ev- lat ihsan etmeyecekse bunu da yaratmazdı,' diyormuş, 'Bu yeni doğmuş bebek hakkında durmadan bir şeyler işitmektense öleyim daha iyi.' Koltuk deyneği- ni alıp, (ziyarete uygun) giysiler kuşanıp, Babay Tuktu isimli, çok uzun zaman- dır tanınan bir azize tapınmaya gitmiş. Ziyareti sırasında evlat sahibi olma is- teğini tekrarlamış. Aziz onun bir oğul ile bir kız evlat isteğini kutsamış, oğla- na Alpamış kızı Kaldırgach (ç) adı verilmesini tembihlemiş. 'Oğlan on yaşı- na bastığında ok işlemez, su boğmaz, kılıç kesmez olacak. Bir Han olacak', de- miş. Baybora sevinç içinde evine dönmüş. Kadını gebe kalmış. Dokuz ay on gün sonra bir oğlan doğmuş. Adını Alpamış koymuşlar. Onun ardından Kar- ligach (ç) [sic] doğmuş.

“Shekti adında bir yerde Sarıbay adında bir Bay varmış. Onun Gülbarçın adın- da tek bir kızı varmış. Onlar (Baybori ve Baysari) *kuda* olmuşlar.

Alpamış on yaşına eriştiğinde, başka çocuğu olmayan Sarıbay demiş ki:

'Böylece benim soyum (sayıca) gelişemedi. Eğer bir sebeple onun (Alpamış'ın) talihi değişirse (bu dünyayı terk ederse), kızım aniden Ultan'a kalır.'

Böylece Sarıbay Khitay iline gitmeye karar verip, düşündüğü gibi davrandı.

“Sonra Alpamış on yaşında Kungratlar'ın kartalı olmuştu. Alpamış: 'Atamı suçlayan sen misin?' diyerek Ultan'ın kulağını kesip tabanlarının derisini soy- muş (**onu tabanlarının derisi soyulana kadar falakaya yatırmış**). Alpamış oy-

narken, yumuşak başlıları/uysalları/boynu bükükler öldürmüş. Bir gün yaşlı bir kadının oğluyla oynarken oğlan ölmüş. Yaşlı kadın: ‘Sana karşı duramayan çocukları orada burada öldüreceğine, bir işe yarayacak olsan Khitay’a gidip sözlün güzel Gülbarçın’ı kayın atan Sarıbay’dan alırdın,’ demiş. Alpamiş, daha önce kulağına gelmemiş olan bu haberi duyar duymaz askerlerini toplayıp, gece gündüz demeden, atından inmeksizin büyük mesafeler katederek, su yerine kendi kanını yutarak, birçok adamını feda ederek, kırk günde varıp kadınınını geri getirmiş.

“Ne var ki, Alpamiş kadınının ardından giderken Tayşa onun sürülerini alıp götürmüş. Alpamiş döndüğünde Baybori Bay şunları anlatmış:

‘Kanımdansın Alpamiş; gözüme görünme

Adam olup da bana yarar bir şey yapmadın.

Tayşa sürümü alıp götürdü, mallarımı çabucak götürdü.

(Tayşa) [bana] düşmanca: “Karşımda durma, yıkıl, defol,” dedi.

Tayşa’ın götürdüğü sürümün peşini kovala.

Onun bu yaptığının öcünü al.

Yapamazsan, köle ol ve sonuncu kal (**sonuncu ol**).

Bunun üzerine Alpamiş şunu demiş:

‘Tayşa’nın götürdüğü sürünün peşine düşeceğim.

Eğer bana şahimerdan yardım ederse sürünü geri getiririm.

Gamlı bakma çünkü senin sözünle iş görmem.

Atın sırtına eyer örtüsünü koydum, Karatau’da bir bey gibi yaşadım.

Canım atam, ben gittikten sonra uşakların eline zorluk çekeceksin.

Atın sırtına eyer örtüsünü koydum. Canım atam, ben gidince sen suçluluk hissedeceksin.

Arkanda bekleyen uşakların zayıftır atam.

Onlar düşmanındır.”

Niyazov (N), Khairatdinov (Kh) ve Divay (1901) yorumlarında Alpamiş’in kökeni ve anne-babası hakkındaki tanımlar kıttır. Baybora ve Baysarı kardeş değil birbirine denk iki beydir. Zhirmunskii şöyle yazmıştır (Bkz. 28. not):

“Alpamiş’in soyağacı mevcut değildir. Baybora ve Baysarı Jıdalı-Baysun ilinde yaşarlar,...burasının Buhara (Kh) yakınlarında ve Kungrat oymağına ait olduğu saptanmıştır. ‘Bald Ultan’ (Ultan-taz) - - çoban bir köledir, 90 köle ailesinin başındadır (N). Alpamiş’in hanımının adı Barçın ya da Gülbarçın’dır. Bu çocuklar, daha sonra *alp*’e yardım için aracılık yapacak olan (Div. 1901) kırk cihiltlen’in (**çiltlen**) şefaati/araya girmesi sonucu, kısır diye bilinen insanlara nasip olmuştur.

Jusupov/Rahat (JR) yorumu *alp*’in, kısır bilinen bir çiftin oğlu olarak doğuşu ile *batır* atının seçilişiyle başlar. Divay’ın “Velikan Alpamiş” (VA)’da bu olayların hiç biri yoktur. Her iki yorum (JR ve VA) Barçın’dan ve dolayısıyla, onu kurtarmak için yapılan evlilik yolculuğu ve kocanın geri dönüşü konusu gibi, onu ilgilendiren hususlardan bahsetmez. Bu iki yorum, *alp*’in tutsaklığından ve sonradan evleneceği bir Kalmak prensesince kurtarılışından oluşur.

Pulkan yorumunda (P), Bayçobar ve (*destan*’ın sonunda ortaya çıkan) bir siyah deve Alpamiş’la aynı gün doğmuşlardır - bu kutlu bir işarettir. Dişi deve Alpamiş’i emzirdiği için yavru deveyle *batır* “süt kardeşi”dir.

Fazıl’ın yorumunda, çocukların doğumunun kutlandığı ziyafete, çiçeği burunda babaların daha önce rüyada çağırdıkları bir gezgin derviş gelir. Derviş Baybora’nın oğluna Hakim, kızına Kaldyrğaç (serçe), Baysarı’nın kızına Barçın adını verir. Hakim’in *batır* olarak şan kazanacağı kehanetinde bulunur ve onu Barçın’la nişanlar. Çocuğun omuzuna eliyle dokunduğunda ‘orada beş parmağının izi kalır’. Hakim’i (Alpamiş’i) yenilmez kılan (Fazıl’ın yorumunda Hz. Ali’nin eli olan) bu dokunuştur - - onu artık “ateş yakamaz, kılıç kesemez, ok delemmez”.

Akkojaev-Maykot ve Kazan 1899 yorumlarında da Alpamiş’in incinmezliği azizin araya girmesi sayesinde. Dua nakaratı gibi tekrarlanan bu incinmezlik özelliklerine, “kurşun işlemez (sic), onu hiç bir kılıç kesemez, o Kalmaklar’ın düşmanı olacaktır” da eklenmiştir. Bu aziz daha sonra Alpamiş’in koruyucusu olacaktır. Divay 1901’de çocuklara isim vermek için yedi *kalender* gelir. Baybora’nın oğluna Alpamiş adını verirler ve onun pîrleri olacaklarını söylerler. Buna rağmen *batır*’ın incinmezliği onların etkisinden kaynaklanmaz.

Fazıl’ın yorumu öteki yorumlarda eksik olan bir hususu, çocukların eğitimi ni tanımlar:

“Çocuklar 3 yaşına geldiklerinde babaları onları okuma-yazma öğrenmeleri için okula [mekteb] yollamış. Yedi yaşına geldiklerinde okuma-yazmayı öğrendikleri için anne-babaları onları yeniden eve getirmiş; Hakim ‘hükümdarlık ve askerlik ilişkileri’, Barçın da ‘koyunlara bakmayı’ öğrenmişler.

Bazı yorumlarda “genç *batır*’ın oyun sırasında arkadaşlarını sakatladığına dair ifadeler vardır” (AM, Kazan 1899)³¹

Fazıl Hakim’in 7 yaşındayken gösterdiği ilk kahramanlığını tasvir eder. Büyükbabası Alpinbiî’nin 14-batman bakırdan yapılmış eski yayını çeker: “ok şimşek gibi uçar ve Askar Dağı’nın doruğunu devirir. Hakim’e bu kahramanlığı için Alpamış takma adı verilmiştir: ‘Dünyada 90 tane *batır* varmış ve önderleri *batır* Rüstem’miş; şimdi de bir (‘alp’) *batır*, Alpamış’ olsun.” Bu *batır* yayı, hemen bütün yorumların sonraki kısımlarında yeniden ortaya çıkacaktır.

Yorumlar arasında Baysarı’nın Baysun’u terketmesinin üç nedeni vardır. Fazıl yorumunda Baybora ve Baysarı’nın kardeştir; iki kardeş *zekât* ödemesi yüzünden tartışırlar:

“Kuran’a göre müslümanların ‘*zekât*’ ödeme zorunluluğu olduğunu Alpamış’tan öğrenen Baybora, küçük kardeşinden bunu (sic) kendine vermesini talep etmiş. Baysarı, Kungratlar arasında bunun duyulmamış bir şey olduğunu söyleyerek bu isteği geri çevirmiş, ağabeyine hakaret edip onu zalimce yaralamış [sic]. Bundan sonra Baysarı, 10.000 oymak [sic-çadır/yurt] ve bütün sürüleriyle Altay Dağları’nı aşmış, Kalmak şahı Tayşa’nın [burada Taichakhan] korumasına girmek için, Baysun ilinden altı aylık yoldaki Kalmak iline göç etmeye karar vermiş.”

Burada ilginç olan, bu tartışmanın dinî zorunlulukla Kungrat geleneğinin uyuşmazlığı şeklinde ifade edilmesidir. Ayrıca bu yorum, Baysarı’nın ayrılışının Kungrat’ı böldüğünü ve Baysarı’nın 10.000 oymağı (simgesel bir rakam olabilir) ve sürülerinin birlikten ayrılmasıyla ortak zenginliğin azaldığını açıkça belirtir.

Divay 1901, Niyazov ve Khairatdinov yorumlarında (birbiriyle akraba olmayan) iki babanın tartışması, *oğlak tartış* yarışmasından kaynaklanır. Baysarı Baybora’nın kazanmasını haksız bulmuştur.

Baysarı’nın göçünün başka bir nedeni de, Alpamış’ın Baybora’nın tek oğlu oluşudur: Baysarı, Alpamış ölecek olursa Barçın’ın üvey kardeşi köle Ultan’a kalmasından korkar. (AM, Kazan, 1899).

Kungratlar'ın gelişinin tarifinde, yerleşik nüfus ile göçerler arasındaki tarihî çatışmanın işaretleri vardır. Fazıl (Divay 1901'deki gibi) şöyle anlatır: "Kungratlar Kalmaklar'ın iline vardıklarında Ayna-köl (**Ayna-göl**) yakınındaki Chilbir-chöl (**Çilbir-çöl**) bozkırında durdular. Kendi memleketlerinde mal sahipliği bilmediklerinden [sic], ev sahiplerinin ekili toprağını hayvanlarına otlak gibi kullanıp, çiğnediler. Kalmaklar bunu hanlarına şikayet ettiler, o işin aslını öğrenince Baysarı'yla kandaşlarını kendi korumasına alıp, Chilbir bozkırını onlara yaylak, Ayna-köl gölünü de sürülerine sulak diye verdi."

Berdi bahshi (bahşi) (BB) yorumunda bu araziyi Tayşa Barçın'ın *kalym*'i (kalm—başlık parası) olarak verir. Berdi bahşiye göre Tayşa, Barçın'ın gönlünü kazanmak için yapılan yarışa katılmaz.

Fazıl'ın yorumunda:

"Kalmak şahının, Tugai ülkesinin Tokaistan bölgesindeki) uzak ormanların mağaralarında birlikte yaşayan 90 *batır*-devi vardı. 'Her biri 90 batman çeken bir zırh kuşanır, her biri her gün 90 koyun yer ve her biri şahtan her ay 90 altın tuman alırdı; her birinin 40 kız-hizmetçisi vardı' Bu batırlardan en güçlüleri, kötü ve kurnaz kocakarı ['mastan-kampir] Surkhail'in 7 oğluydu, bu oğulların en genci Karajan'dı"

Barçın bu *batırlar*'ın aşkını uyandırır (F). Surkhail-mastan Barçın'ın Karajan'la evlenmesini ister ama başaramaz: süslü giyimli Karajan, güzelin kadifeli yurdunun etrafında atını boşuna dolaştırırdı."

Surkhail'in ikinci oğlu, Kukamon (Kökemen) Barçın'ı zorla tutmaya çalışır ama *batır* kız onunla güreşip, onu nefesini kesene kadar sıkıca kavrayıp yere çalar." Sonunda en büyük oğul Kokaldaş, kardeşlerin çekismesini önlemek için Baysarı'ya kızını onlardan birine ya da hepsine "ortak eş" olarak vermesini teklif eder." Baysarı ve Barçın onların ısrarlı isteklerini reddederler ama Kalmak *batırlar* eğer aralarından birini seçmezse Barçın'ı zorla zaptetmekle tehdit ederler."

Divay 1901, Niyazov ve Khairatdinov'a göre, hem eski Kalmak şahı Tayşa-han hem de onun baş *batırı* Karajan, eşzamanlı şekilde Barçın'a kendilerini sevdirmeye çalışırlar. Bu ikisi dövüşürler ama başka *batır* ya da kocakarı tipi yoktur. Bununla birlikte, Alpamış'ın Kalmak illerine yaptığı ikinci yolculukta kötü bir kocakarı ortaya çıkar. Bu ikinci hikâye Niyazov ve Khairatdinov'da mevcuttur ama Divay 1901'de yoktur. Kökemen-kaska, Kalmak şahının sadık kölesi (N) ya da veziri (Div 1901) olarak ortaya çıkar.

Bu üç yorumda Barçın, 40 günlük *baiga*'yı (at yarışı) kazananla evlenmeye söz verir. Öteki yarışmacılar ortada görünmezler. Güreş ise, kazananı ayrıca denemek için şahın ortaya attığı ek bir sınavdır.

Alpamış'ın Kalmak ilinden ayrılmasından evvel iki şey gerçekleşir: Çobar'a sahip olur ve Barçın'ın varlığını ve onun çektiklerini öğrenir.

Alpamış atını sığirtmaç Kultay'dan alır. Çobar, bütün yorumlarda cana yakın şekilde tarif edilmiştir: “Yelesi kulaklarını örter, dört ayağını tekin basar, kuyruğunda koca bir kucak dolusu *saksaul* taşır ve kâkülü ile yelesini göremezsin – onlara bütün bir horozibiği dikenini dolaşmıştır.” (Div 1901)³²

Alpamış, sözlüsü hakkında ilk bilgiyi ona öfkeli bir kadından alır (N, Kh; AM ve Kazan 1899'da bu, Alpamış'ın oyun oynarken sakatladığı ya da öldürdüğü çocuğun anasıdır). Alpamış yaşlı kadına doğruyu, “ona tatmak istediği için getirdiği, sıcak buğday tohumlarını tuttuğu elini sıkarak” söyler. Bu olay Divay 1901'de noksan olduğundan Alpamış'ın Barçın hakkındaki bilgiyi nereden edindiği belli değildir.

Hem Fazıl hem de Akkojaev-Maykot ve Kazan 1899 yorumlarında at, Barçın'ı kurtarmak için yola çıkılacağı için edinilmiştir:

“Barçın'ın durumunu öğrenen Alpamış, kızkardeşi Kaldyrgach'ın teşvi kiyle ama babasının nasihatine rağmen Kalmaklar'ın iline gitmeye karar verir. Baybora'nın köle hizmetçisi ve sığirtmacı, yaşlı Kultay'dan bir at bulmaya gider. Efendisince uyarılmış olan Kultay Alpamış'ın isteğini redde çalışır, hâttâ ona sözle ve elle saldırır ama genç, öfkeli *batır* yaşlı sığirtmacı alt eder ve atı yakalamak için ona *ukruk* (kement) vermeye zorlar. Cana yakın tay Çobar, Alpamış'ın kemendine ard arda üç defa yakalanır. Alpamış, kendi seçimine pek güvenmemekle birlikte bunu 'kader'in bir işareti ['takdir'] olarak görür. Ama, daha sonra ortaya çıkacağı gibi, Bayçobar gerçekten bir tulpar – kanatlı *batır* attır; Alpamış onun sırtında büyükbabasının *batır* yayını alıp, Kalmaklar'ın iline giden uzun yola düşer.” (F)

Akkojaev-Maykot yorumunda Alpamış Barçın'ın güçlüklerini, genç kızın yol kenarında bir kayanın üzerinde yazdığı bir mektuptan öğrenir. (Zhirmunskii, öteki anlatımlarda olmayan bu motifin çok eski olduğunu belirtir.)

Alpamiş'ın yolculuğu, Barçın'ın kurtarılışını içeren yorumların hepsinde hemen hemen aynı şekilde tasvir edilir. Yalnız Fazıl bu yolculuğu tılsımlı bir rüya ile süslemiştir:

“Yolculuğu sırasında Alpamiş bir azizin mezarındaki türbede geceleyecek yer bulmuş. *Batır*'ın burada gördüğü büyümlü rüyada Barçın bir kadeh şarapla ona yaklaşmış, onu bir şarkıyla selamlamış. Ama Alpamiş, düşmanları zalim Kalmaklar'ı alt edene kadar onun sevgisini kabul etmemiş.”

Fazıl'ın Alpamiş'ı vardığında, bu yorumda Baysarı'nın koyunlarını güden çoban Kaikubat-kal'ın yanında barınır. Alpamiş ona amcası ve Barçın hakkında sorular sorar.

Akkojaev-Maykot ve Kazan 1899'a göre Kalmak hanı Karaman'dır ve o da Barçın'a taliptir. Alpamiş Kalmak ülkesine gelince büyük bir Kalmak ordusunu ve Şah'ın kendisini (öldürür) alt eder ve sözlüsüne kavuşma hakkını yeniden pekiştirir. Akkojaev-Maykot yorumunda belirli bir “talip yarışması” yoktur. Öteki *batırlar* ve Karajan yoktur.

Bununla birlikte, birçok yorumda Alpamiş Kalmak iline yaklaşırken Karajan ile karşılaşır. Niyazov'un Karajan ile Alpamiş'ın karşılaşması anlatımında, ikisi adeta bilmecelemlerle konuşurlar. Alpamiş Karajan'ın sorularına cevap verirken, “altı yaşımıdayken yaşlı devem çekip gitti, dişi deve onun arkasından gitti, onların ardından da koşumlarında bakır [süsler] olan yavru [deve] gidip, her yerde onları aradı.”

Fazıl'ın yorumunda Alpamiş'tan, mecazî anlamda, Kök-kamış gölünden uçmuş bir yaban ördeğini [süksür] kovalayan şahin [*laçin*] diye bahseder; [kendini ayrıca] dişi devesini [*maya*] arayan erkek-deve [nar] diye adlandırır. Karajan da aynı mecazî üslupla şöyle cevaplar: “Senden uzağa uçan ördek şimdi Aynaköl'e kondu, etrafımı 90 tane yırtıcı kuş [*gajir*] sarmıştır.” Ve devamla, “Dişi deven Çilbir-köl'de otluyor, başlığında 1500 altın sikke [*tilla*] var. 90 *batır*'ın onu korkuttuğunu gördüm.”

Pulkan, Berdi bahşi, Divay 1901, akkojaev-Maykot ve Niyazov yorumlarında Karajan ancak Alpamiş ile tuttuğu bedensel dövüşü kaybettikten sonra İslam'ı kabul eder. Fazıl yorumunda bu dövüş yoktur: “Murad-Tepe'nin yükseklerinde Kalmak *batır* Karajan, Alpamiş'ı bekler. Alpamiş'ı rüyasında görmüş, onun kusursuzluğunu hissetmiş ve onunla dostlukta birleşmeye karar vererek müslüman olmuştur.”

Karajan ve Barçın'ı içeren bütün yorumlarda onun Alpamış ile nasıl dost olduğu, onu yurt'una alıp nasıl ağırladığı anlatılır. Ulaklığını yaptığı Barçın onun samimiyetine inanmaz. Alpamış'a dostluğunu ispatlayan husus, Barçın'ın onu baştan çıkarma numarasına direnmesidir. Divay 1901'de Barçın Karajan'dan, anne-babasını Tayşa Han'ın zindanından kurtarmasını diler.

Fazıl yorumunun bu noktasında Barçın Karajan'a dört yarışın galibiyle evleneceğini söyler. Barçın'ı kazanmak için ona talip olanın "atının *baiga*'da bütün öteki atları geride bırakması, *batır* yayını germesi, tüfekte [sic] 1000 adımdan bir *tenga* (küçük gümüş sikke) vurması ve karşıtlarını güreşte [*kuraş*] yenmesi gerekir. "İnsanlar gücenmeyeceklerdir; kim kazanırsa benimle evlenecektir."

Pulkan ve Berdi bahşi yorumlarında 4 gün süren *baiga*, güreş ve ok atmadan oluşan 3 yarışma vardır. Bunlardan sadece ilk ikisi ayrıntıyla anlatılmıştır. Berdi bahşi'nin yorumunda yay çekme denemesini talipler değil gelinin kendisi yapar ve Alpamış'ınki hariç 90 *batır* yayının hepsini kırar. Jurabaevev sadece ilk iki yarışmayı anlatır.

Fazıl, ikinci ve üçüncü yarışmalardan (yay germe ve sikkeyi kurşunla vurma) az bahseder. En önemli yeri *baiga* ve güreşin tarifi alır. Ama Divay 1901'de olduğu gibi, Karajan Alpamış'ın gerçek dostu ve "çöpçatanı" olarak ortaya çıkar. Karajan *baiga*'da Bayçobar'a biner ama Fazıl yorumunda onun en önemli rakibi kendi kardeşi Kokaldaş'tır. Kalmak *batırlar* Karajan'ı alt edip bağlarlar ve Bayçobar'ın toynaklarına mih çakarlar. Burada ne *batır* uykusu ne de hain oğul vardır. Karajan kendini kurtarmak için doğa-üstü bir yardım görmez. Bayçobar toynaklarındaki mihlara rağmen "kanatlarımı açarak" kurtulur.

Hem Niyazov hem Divay 1901 yorumunda yarışın tasviri de önemlidir ve Tayşa-han'ın (ya da Fazıl'ın yorumunda Kokaldaş'ın) seyisi Bayçobar'ın kanatlarını farkeder – bu onun yarışta geçilmesi olanaksız gerçek bir *tulpar* olduğunun kanıtıdır. Her üç yorumda da seyis, bu gözlemi yüzünden öfkelenen efendisince kör edilir.

Niyazov, Khairatdinov ve Divay 1901'deki *baiga*'da Karajan'ın ana rakibi Dust-Muhammed'dir (Dostmambet – Kh, Kallimjan – N) ve Kalmaklar'a babasının yedi günlük *batır* uykusuna yattığını (Div 1901, Kh.) da yine o haber verir. Kalmaklar bu uyku sırasında Karajan ve Bayçobar'ı bağlarlar. Divay 1901'de kurtulmak için Karajan'a doğa-üstü yardım gelir. Sonunda Karajan, yarışı kazanmak için öldürdüğü kendi oğlu hariç, bütün rakiplerini geçer.

Bu yorumlarda güreş, önceden belirlenmiş bir dizi yarışmanın bir parçası değildir: vezirinin verdiği akılla Kalmak şahının, Barçın'ı “sadece tek bir at sahibi “ (N) olan “yeni gelen” *batır*'a bırakmama bahanesidir.

Zhirmunskii Niyazov yorumunda Alpamış'ın Han'ın güreşçileri Katıpas ve Kokjal ile güreşme tarifini “Özbek” bileşik anlatımındaki güreş sahnesiyle karşılaştırır. Bu sahne genel bir katliamla sonuçlanır – bunun sebebi (Kh, Div 1901) yorumlarında Kökemen'in Alpamış'ı (Kh'da tüfek, Div 1901'de ok ile) kallesçe vurmaya yeltenmesidir. Divay 1901'de Han hainliğinin cezası olarak Kökemen'i öldürtür. Alpamış ve Barçın anayurtlarına dönerler. Baysarı Kalmak ilinde kalır. *Destan*'ın Divay 1901 anlatımı burada biter.

Fazıl anlatımında bu son güreş yarışmasında Karajan Alpamış'ın bütün rakiplerini yener ve hepsini, bu arada kendi kardeşlerinden birçoğunu öldürür. Sonunda bir tek Karajan'ın en büyük ağabeyi, Kalmak *batırların* en güçlüsü, Kökaldaş hayatta kalır. Fazıl *batır* devleri tarifine abartma mizahı katmıştır:

“Biri günde 90 deve yer, bir başkasının kuşağı 50 kol uzunluğundadır, ötekinin çizmeleri 90 gön'den yapılmıştır, bir dördüncünün külahu 60 gez *alacı*'dandır (çizgili, pamuklu kumaş). ‘Koskulak sağlıklı bir gençti, bıyıkları her yana doğru uzar, içinde fareler yavrular, onları kediler kovalar da ancak altı ay sonra yakalardı.’”

Sonunda, Kökaldaş ile güreşen Alpamış'tır: “Alpamış epey güreşmesine rağmen bir türlü yenemez ama Barçın, alaycı davranışıyla onun mertlik ve kinini uyandırıp, üstelik de bu teke tek dövüğe bizzat girmekle tehdit edip onu kıskırtınca, Alpamış Kökaldaş'ı ‘oyuncak bebek gibi’ havaya fırlatarak öldürür.”

Fazıl şöyle devam eder:

“Herkes Alpamış'ın kazandığını kabul etmiş. Barçın'la evlendikten sonra Karajan ve Kungratlar'ın çoğunluğuyla birlikte anayurtlarına dönmüşler. Yolda Karajan ve Alpamış, kötü kocakarı Surkhail'in kıskırtmasıyla Kalmak şahının üzerilerine yolladığı bir Kalmak ordusunu yenmişler. Kalmak ilinde sadece ağabeyiyle barışmaya yanaşmayan Baysarı ve ailesi kalmışlar.

Pulkan yorumunda Barçın, Alpamış'ın bir bilmece çözmesini, evlenmeye razı olma koşulu olarak dayatır. Zhirmunskii, gelin adayı *batır* genç kız ile talibinin çekismesinin “çok eski” bir öge olduğunu belirtir. Aynı şey belki, Berdi

bahşi'de anlatılan, Barçın'ın Alpamiş'ininki hariç bütün *batır* yaylarını kırması hakkında da söylenebilir.

Kazan 1899 ve Akkojaev-Maykot yorumlarında, Alpamiş Kalmak iline ikinci yolculuğunu yapma sebebi, onun yokluğunda Kalmak şahı Baybora'nın sığırları çalmasıdır. (Kalmak şahı: burada Tayşa - AM yorumunda Alpamiş'in ilk yolculuğunda öldürdüğü [AM] Şah Karaman ile hiç bir şekilde özdeşleştirilmez). Öfkeli Baybora sürüsünün ardından oğlunu yollar ve eğer itaat etmezse evlatlıktan reddetme tehdidini savurur. Alpamiş yola tek başına çıkar. JR ve VA yorumları bu olayla başlar.

Niyazov ve Khairatdinov yorumları Alpamiş'in Kalmak iline dönüş öyküsünü içerir ama bu yorumlarda Alpamiş'in harekete geçmesinin sebebi Baysarı'nın Tayşa-han'ın elinde maruz kaldığı şiddettir. Kayın-atasına yardım için tek başına yola düşer ama Tanrı'ya ve kutsal çiltlenler'e yakarmayı unuttur. Yolda, rüyasında bir yaşlı adam belirip ona bu ihmalinin cezasını bildirir: Kalmak ilinde 7 sene tutsak kalacaktır.

Fazıl Alpamiş'in ayrılışından sonrasını şöyle anlatır:

“Tayşa-han kinci Surkhail'in verdiği akılla, Baysarı'nın bütün mallarına el koyar ve onu çoban yapar. Bu haber Kungratlar'a ulaşınca Alpamiş, kırk yiğidin [*batır* özellikleri olan soylu delikanlılar] önüne düşüp yeniden Kalmak iline doğru yola çıkar. Bunların arasında Kungrat'ın Tartuvlı soyundan bir bey olan Kaldırğaç'ın kocası Bek-Temir de vardır (Alpamiş Kanjıgalı soyundan bir beydi).”

Bu yorumda Surkhail bir tuzak kurar: *batırlar*'ı Murad-tepe dağında bir toplantıya götürür; kırk güzel burada *alp*'leri baştan çıkarıp sarhoş edeceklerdir. Yiğitler “sarhoşluk ve aşktan uykudayken”, Kalmak şahın adamları Alpamiş hariç hepsini öldürecek cesetlerini de yakacaktır. Alpamiş *batır* uykusunda tamamen korunmuştur, yaralanamaz. Ama inatçı, usanmaz Surkhail Kalmaklar'a derin bir çukur (zindan) kazmalarını, uykudaki *batır*'ı atının kuyruğuna bağlayıp, kazılan çukura sürüklemelerini söyler. Alpamiş uyandıığında “acı acı kaderine ağlar.”(F)

Kungratlar, öteki *batırlar*'ın ölüm haberini aldıklarında, Alpamiş'in da öldüğünü varsayarlar. Burada Baybora'nın “köle-tutsak 'Kızılbaş'tan olma oğlu Ultan-taz (*taz* – ‘kel kafalı, uyuz’), Kungratlar arasında gücü ele geçirir. Baybora ve onun *baybiçe*' sini (Alpamiş'in annesi, Baybora'nın kıdemli/yaşca bü-

yük hanımı) hizmetçisi yapar. Kaldırğaç'ı bozkırdaki Babır-kol gölüne deve gütmeye yollar. Karajan'ı Altay Dağları'na sürgün eder ve Baysun'a gelmesini yasaklar. Alpamış'ın ayrılışından kısa bir süre sonra Yadiğar adlı bir oğul doğuran Barçın'a zarar vermez. “ ‘Nereye giderse gitsin yine de benim kalmalıdır.’ (F) (Geleneğe göre küçük kardeş, ölen ağabeyinin dul eşini alır.)” – bu Zhirmunskii'nin açıklamasıdır.

Kazan 1899, Akkojaev-Maykot, Jusupov-Rahat ve VA'ya göre Kalmak şahı iktidarının sonunu haber veren ürkütücü bir rüya görmüştür: rüyada kuduz bir erkek deve (*buğra*) onu korkutmuştur. Burada yaşlı kadını canlandıran kişi, çirkin bir büyücüdür (*mystan-kempir*) ve Şah'a, karşılığında kendi sefil ve hasta oğluna onun kızı Karaköz-Aim (karagözlü güzel)'i almak şartıyla onu kaderinden kurtaracağını söyler. Şah korkusundan buna razı olur. Bundan sonra, öteki yorumlarda olduğu gibi, sinsi kocakarı kurnazca, aralarında Şah'ın kızının da bulunduğu 40 güzelin Alpamış'ı baştan çıkarmasını tertipler. Alpamış'a aşık olan Şah'ın kızı gizlice onu uyarmaya çalışır ama başaramaz.

Yine, *alp*'in düşmanları onu ne yakabilir ne de silahla yaralayabilirler. Yaralanamama kuralı burada da tekrarlanır. Kocakarı, Alpamış'ı derin bir hendeğe (zindan'a) attırır. (N, Kh da da aynı öge mevcuttur.)

Bir avcının yaraladığı bir yaban kazı Alpamış'ın zindanına sığınır ve *batır* onu iyileştirir. Bundan sonra kaz Kungratlar'a bir haber götürür. (BB'de kaz yoktur, haberi götüren bir melektir.) Yaban kazı avcıdan kurtulup Kungratlar'ın konakladığı yere uçmayı başarır, Babır-kol'a konar ve Kaldırğaç da mektubu orada bulur. Karajan onun isteği üzerine, Alpamış'ı kurtarmak için Kalmak iline gider.

Khairatdinov'un yorumunda avcı Şakaman yaşlı annesinin sözünü dinlemez ve kaz-ulağa ok atar ama ok hedefe gitmek yerine dönüp avcıyı vurur. Niyazov ve Fazıl yorumlarında Şakaman bu olayın geçtiği yerin adıdır.

Kaldırğaç'ın isteği üzerine Karajan Alpamış'ı kurtarmaya çalışır ama başaramaz: Niyazov yorumunda Karajan Alpamış'ın şöyle sorduğunu işiitir: “Dostum Karajan bana gelmedi mi? (O) ki kılıcımın korkusuna dostum olmuştu?” Khairatdinov yorumunda, Alpamış önce dostunu tanıyamaz ve sevdiklerini sorar ama Karajan'ı sormayı unuttur. Karajan buna gücenir ve geri dönmek ister ama sonunda Alpamış'a veda eder ve bir dalı aşağıya, ona doğru eğer. Alpamış yukarı çıkarken yarı yolda, kurtarıcısının bu kahramanlığıyla övüneceğini düşünüp dalı keser ve yeniden zindana düşer.

Karajan'ın [burada Karabay] Alpamiş'ı kurtarma denemesi V.A yorumunda da vardır. Burada Alpamiş, kabul etmenin “onursuzca” olacağı endişesiyle yardımı reddeder.

Fazıl'ın yorumunda Alpamiş son anda yardımı reddeder çünkü kurtuluşunu Karajan'a borçlu olmak istemez: “yukarı doğru çıkarken yarı yolda, ona atılmış olan ipek atkı [*arkan*]’ı yırtar ve zindanda kalır. Karajan anayurduna döndüğünde Kaldıgaç’a başına geleni anlatır ve Alpamiş’ı bulduğunu gizlemesini söyler, ‘Onu öldü bilsinler,’ (der).

Zhirmunskii'nin “özgün” dediği özelliğin bir izi de Fazıl'ın yorumunda eksik ama Jurabaev'de var olan başka bir öyküdür: Karajan Alpamiş'ı *zindandan* kurtarmayı başaramadan geri döner ve gaspçı Ultan'ın veziri olur. Alpamiş, son sahnede Karajan'ı *batır* yayından attığı bir okla öldürür.

Sonunda Alpamiş'ı tutsaklıktan ona aşık olan Kalmak-şah'ın kızı kurtarır.

Fazıl yorumunda prensesin en sevdiği çocuğu zindana düşer ve Kaikubatkal adlı çoban tarafından çıkarılır. Bu çoban, soylu sahibesine aşıkmiş. Alpamiş çobana, *zindandan* çıkınca prensesi ona getireceğine söz verir ve prensesin babasını yener. Alpamiş çobandan kalım olarak her gün bir koyun ister. Kaikubat'ın sürürsünün tamamını yiyip bitirince çobana hırsızlığı öğretmeye çalışır ama başaramaz.

Alpamiş daha sonra yediği koyunun kemiklerinden bir çangavuy yapar ve götürüp pazarda satması için Kaikubat'a verir. Kaikubat'ın çaldığı ezgiyi işiten Kalmak şahının kızı, onu saraya çağırmak için kendi nedimelerini gönderir. Bunlar tutsak *batır*'ı prensese göstermesi için Kaikubat'ı zorlarlar. Prensес *batır*'ı görür görmez aşık olur. Kendi sarayını *zindana* bağlayan bir yeraltı geçidi kazılmasını emreder ve her gün sevdiğini görmeye gider. Surkhail tesadüfen olan biteni öğrenir ve Tayşa-han'a haber vermeyi başarır: Tayşa-han, onun verdiği akılla *zindan*'ın hemen toprakla doldurulmasını emreder. Alpamiş, ölümden kurtulmak için prensesten atını getirmesini ister. Prensес Bayçobar'a kuru ısırk - - bozkır otu- - götürür. [BB'de prenses Alpamiş'ın giysilerini götürür; Zhirmunskii bunun “daha eski bir öge”³³ olduğunu belirtir] bunun üzerine Baçobar sahibini tanır ve kaçarak özgürlüğe kavuşturur.

Bayçobar kuyruğunu *zindana* sarkıtır. Kuyruğu bir mucizeyle 40 '*kulaç*'a (kulaç: bir kol uzunluğu) kadar uzar ve böylece sahibini yukarı çekebilir. Alpamiş bundan sonra Kalmak kuvvetlerini yener, Şah'ı ve uğursuz Surkhail'i öldü-

rür. Tahta çoban Kaikubat'ı oturtur ve prensesi de ona vererek sözünü tutmuş olur. Kaikubat (eski efendisi) Baysarı'ya özgürlüğünü ve gaspedilmiş mallarını şerefle geri verir. Alpamış, Kalmaklar'ın şah-çoban'a boyun eğmelerini sağlamak için, onunla danışıklı olarak, sanki kendisi de Kaikubat'a itaat edermiş gibi davranmış. Bundan sonra Alpamış veda edip ana yurduna dönmüş.

Bu olaylar dizisinin yorumları birbirinden fazla farklılık göstermez. Barçın'dan bahsedilmeyen VA ve Akkojaev-Maykot'ta, Alpamış Kaikubat'ı [burada Keikuat] tahta oturtur ve ona prensesin 40 nedimesinden ilkinin verir. Alpamış Kalmak prensesi Karaköz ile evlenir. Bu anlatımların bu özelliği, kahramanın prensesi çobana verdiği öteki anlatımlardan ayırdeden unsurdur.

VA yorumu, Alpamış'ın Karaköz ile evlenmesiyle sonlanır. Jusupov-Rahat yorumunda Alpamış vatanının özlemiyle yalnızlık çeker ve yurduna dönme-ye karar verir. Bu, kısa bir bitişle anlatılmıştır. Burada da Barçın olmadığı için "geri dönen koca" konusu da yoktur. Akkojaev-Maykot yorumunda *batır*, onu acele eve dönmeye zorlayan meşum bir rüya gördükten bir ay sonra ikinci eşini terkeder. Karaköz ağlayarak onun atını eyerler ve arkasından gider. Alpamış üç defa sevdiğine geri döner. Sonunda, genel kutlamada Karaköz "unutulmaz" - - Alpamış onu senede iki kere ziyaret eder.

Niyazov ve Khairatdinov yorumlarında çobanın adı Ashim-kal, Kalmak prensesinki Arzaim'dir. Alpamış, Ashim-kal'ı şahlığa getirmeye söz verdiği için o da Alpamış'a Şah'ın sürüsünü yedirmektedir. Daha sonra *batır*'ı doyurabilmek için derviş kılığında önce dilenecek sonra da hırsızlık yapacaktır.

Prens Alpamış'a aşıktır ve öteki yorumlarda olduğu gibi, onun at ve silahını babasından bir hileyle alır. Alpamış'ı kurtarmak için ipekten bir 'arkan' kullanılır (Kh yorumunda Bayçobar'ın kuyruğuna bağlanır). Kalmaklar'dan intikam alınır ve çoban Aşım-kal şah tahtına oturup prensesle evlenir.

Ayrıntıyla anlatıldığı yorumlarda yurda geri dönüş her zaman dikkat çekecek kadar benzerlik gösterir: "Yedi sene süren tutsaklığından dönen Alpamış, Alatau'dan geçer ve Askar dağından ilk kez bozkır yurdunu, Kungrat boyunun yazlık konak yerini yeniden görür."(F)

Alpamış'ın yolda rastladığı kervan reisleri ona, *alp*'in öldüğü haberinden sonra Baysun'da oluşan değişiklikleri anlatırlar. Ona yeni efendileri Ultan-bek'ten bahsederler, Alpamış da öfkelenip onları öldürür.

Zhirmunskii'nin "Kazak bileşigi"ne göre Alpamış ana yurduna *divane* [yani dilenci derviş] kılığında döner. Bir zamanların beş köle sığirtmacı şimdi bek mertebesine yükseltilmiştir ve onların hizmetçisi durumundaki akrabası Tor-tay, Alpamış'ın dönüşünde ilk rastladığı kişidir. Alpamış bek-köleleri öldürür (kervan tüccarlarını öldürmenin bir başka biçimi olabilir).

Bayçobar yerlisi olduğu otlağa girince "kişneyip gemini azıya almış. Onun kiş-nemesini duyan yaşlı boz bir kısarak olan annesi, kamış dolu çalılıkta otlayan sürüden koşarak ayrılıp, sevinçle kişneyerek tayının etrafında dönmüş."

Sonra Alpamış'ın rastladığı genç bir köle sığirtmacı ona, Alpamış ve ailesi-nin başına gelenleri göz yaşları içinde anlatır. Daha sonra "yalın ayak ve pa-çavralar içinde, gölün kıyısında bir deve sürüsü güden kızkardeşi" Kaldırğaç'ı görür. Otlakta 7 senedir yatmakta olan yaşlı siyah deve aniden doğrulup kal-kar ve doğru eski sahibine koşar. Alpamış'ın etrafında 7 defa döner. Kaldırğaç bu devenin ardından gelince kardeşini tanır gibi olur. Alpamış kendini tanıt-madan geçer gider.(Kaldırğaç ve deveyi içeren bu bölümler N ve Kh'de yok-tur). Zhirmunskii'nin Kazak bileşiginde Alpamış, "Arai (ara) canım, arai!" diye haykırarak sürülerini güden Baybora'yı görür.

Sonunda Alpamış daha önce Baybora'ya ait olan koyun sürüleri görür. Ora-da hâlâ "sevgili çocuk" diye Alpamış'a ağlayan yaşlı Kultay'a rastlar. Khai-ratdinov yorumunda Kultay Yadigar (burada Jedger) ile birlikte, tanımadık-ları konuğa ikram etmek için bir koyun keserler. Kazak bileşiginde, eskiden Alpamış'ın en sevdiği iki keçi yavrusu olan iki teke onu tanırlar.

Alpamış kendini tanıtır ama omuzundaki bilinen izi, Şahımerden'in 'beş parmağı'nı, gösterene kadar Kultay ona inanmaz.

Alpamış, Barçın'ın gaspçı Ultan'la düğününün eli kulağında olduğunu keşfe-dince, düğün ziyafetinde tanınmamak için giysilerini Kultay'la değiştirir: "Ki-min dost kimin düşman olduğunu kendi gözlerimle görmek isterim." Kultay bir beyaz dişi keçi keser ve "*batır* onun beyaz pöstekisinden kendine bir tak-ma sakal yapar ve derisinden de makasla [sic] bir burun kesip" tanınmaz olur.

Kazan 1899 yorumunda Alpamış, Ultan'ın zincire vurduğu ve düğündeki oğ-lak tartış'ta keçi kadavrası yerine kullanmak istediği Yadigar'ı uyarmak için Kultay'ı yollar.

Fazıl, Khairatdinov ve Niyazov'un her biri düğün yolundaki şu olaydan bahsederler: “Alpamış yolda, aceleyle düğüne gitmekte olan bazı basit kadınlara rastlar. Kadınlar Alpamış'ı ak sakallı ihtiyar Kultay zannetmişler. Alpamış onların yiyeceklerini yemiş ve yediklerinin yerlerine, farketirmeden, ‘kuru inek *kızıyak*’ı, koyun ve keçi gübresi topakları koymuş.’ Kadınlar kutuyu açıp bunları görünce ihtiyar şakacıya küfretmişler.’ (F)

Fazıl ve Sadikov yorumlarında düğün şöleni Kultay kılığındaki Alpamış'ın kazandığı *oğlak tartış* ile başlar. Kimliğini gizleyen *batır*, dostları ve ailesine Ultan'ın nasıl eza ve hakaret ettiğini görür. Yaşlı annesi, bir sulama kanalının yanında, düğün ziyafeti için kesilmiş koyunların bağırsaklarını/ sakatatını temizlemektedir. Baybora, şarap tulumuyla su taşımaktadır. Yedi yaşındaki Yadigar'ı Ultan ve hizmetçileri dövmektedirler. “Bütün bunlar olurken Barçın, Ultan'ı talibi sıfatıyla kabul etmeyi inatla reddederek, kararlılığıyla Alpamış ailesinin ketum direnişini desteklemektedir.

Aşçıyı içeren sahne (F, N, Kh) Zhirmunskii'nin çok eski ögelerden biri diye niteliği unsuru sergiler. Kılık değiştirmiş olan Alpamış Ultan'ı tebrik edince, yiyecek için mutfağa yollanır. Aşçı zavallı adama kaba davranır ve ona artıkları verir. Öfkelenen Alpamış aşçıyı kazana atar.

Ok atma yarışması, “Alpamış'ın geri dönüşü” konusunu içeren bütün anlamlarda mevcuttur. *Alp*, sıradan yayı kırar (kırdığı yay sayısı N'de 7, Kh'da 80'dir) ve Alpamış'ın eski, 14 batmanlık tunç yayının getirilmesini ister. Barçın yayın getirilmesini buyurur. Bu yay uzun bir zaman, artık üzerini bozkır otu bürümüş olan Arpalı gölünde kalmış imiş. Ultan'ın yordakçılarının kuvveti onu yerinden kaldırmaya yetmemiş ve (Kh'a göre çilteler'in yardımıyla *batır* oğlan Yadigar onu alıp getirmiş. Alpamış yayı hiç zorlanmadan germiş ve uzaktaki bir çınar ağacının tepesini uçurmuş.

Akşam, maskelenmiş Alpamış doğaçtan okunan şarkılara, *olan*'a (düğün şiirleri) katılır. Ultan'ın annesiyle birlikte şarkı söyler. “Bu zorba tavırlı yaşlı kadın gülünç bir şahıstır: ‘r’ harfini söyleyemediği için, düğün türküsünün geleneksel aşk nakaratın ‘yar - yar!’ı, ‘yay - yay!’ diye okuyuşu özellikle gülünçtür. Sonra Alpamış ile “hüzünlü gelin Barçın birbirlerine yürekten, şiirsel sözler söylerler. Alpamış bu nedenle Barçın'ın sadakatinden emindir ve kendi gelişini üstü kapalı şekilde ifade eder.

Kazak bileşğinde Alpamış, şimdi gözleri görmeyen, yaşlı annesine rastlar: kadıncağzı sırtında bir yığın odun taşımaktadır. “ ‘Biricik’ini tanır ve ‘pörsümüş, bahtsız göğsü yeniden sütle dolar, ‘sağırlaşmış ve çoktan tıkanmış kulakları’ yeniden açılmış ve ‘içlerinden dışarıya kulak kiri’ “ akmış. Ama türkülerden sonraki ok atma yarışında Ultan, Kaldırkaç’ı kazanana ödül olarak vereceğini açıklar.

Düğün davetlilerinin çoğu Kultay maskesinin ardında geri dönmüş efendileri Alpamış’ın gizlendiğini sezmeye başlamışlardır. Şimdi esas Kultay da bey’in geri döndüğünü herkese ilan eder. *Batur* arkadaşlarıyla birlikte Ultan’ın yandaşlarını yok eder ve Ultan işkenceyle öldürülür. Baysarı da bu sırada ailesiyle birlikte Kalmak ilinden geri döner.

Şiir, dağılmış Kalmak oymaklarının Alpamış’ın önderliğinde birleşmesiyle biter.

Anadolu Yorumu: “ Bamsı Beyrek Öyküsü”

İsmine ve yerinin Anadolu’da olması gibi bazı farklılıklara rağmen “Bamsı Beyrek”in *Alpamış Destanı*’nın bir anlatımı olduğu açıktır.³⁴ *Alpamış* ve “Bamsı Beyrek” yorumları birbirine hem toplum çıkarları hem de olayların gelişimi açısından oldukça benzer. Her ikisinde de birbirinin dengi iki bey evlat sahibi olma isteği dile getirir, bebeklerin doğumunu neşeli törenlerle kutlar, çocuklarına “beşik kertmesi” yapar; her ikisi de tutsak düşer, özgürlük için savaşır, *alp*’in sözlüsünün sahte talibi vardır - - uygun yerlerde kılık değiştirip kimliklerini saklarlar, son zaferi kazanmak için kanlı savaş verip yeniden özgürlüğe kavuşur ve geleneksel törenle bunu kutlarlar. Ana motifler konusunda, her ikisinde de hem İslâmiyet öncesi hem de İslâmî uygulamalardan söz edilir.

V.V. Bartold, 1890’larda, “Bamsı Beyrek’in Öyküsü” dahil, *Dede Korkut Kitabı*’nın dört öyküsünü Rusça bir çeviriyle birlikte yayımlamıştır. Bartold çevirisinde, “*Alpamış* öyküsünün Oğuz anlatımının, *Dede Korkut Kitabı* dizisindeki ‘Kam-Büri oğlu Bamsı Beyrek’ hikayesinde bulunduğunu” kaydetmiştir. Beyrek’in babasının adı (Alpamış’ın babasınınki gibi) Bay Büri-Bek olduğu halde, “Bamsı Beyrek” öyküsünü Bartold, “Kam Büri Oğlu Bamsı Beyrek” diye adlandırır. Öyküde bir Gam Han olmadığı halde Bartold, çevirisinin ilk cümlesinde, Bayındır, Oğuz “hanlar hanı”nın babasının Gam Han olduğunu belirtir.(Gam Han, Kam Büri’nin başka bir biçimi olabilir) Bartold bunlara

“epik” (Rusça: *bylina*) adını vermiştir. Eserin tamamının çevirisi 1922’de yayımlanmıştır.³⁶

16. yüzyıldan günümüze Dede Korkut’un iki elyazması anlatımı erişmiştir: bunlar, çağdaş araştırmacıların 1815’te Dresden’de ve 1950’de Vatikan’da ortaya çıkardıkları elyazmalarıdır. Bu elyazmalarına dayanarak *Dede Korkut*’un İngilizce çevirisini yapan Prof. G. L. Lewis şunu belirtir:

“[Dede Korkut öykülerinin temeli] 8-11 yüzyıllar arasında Orta Asya’da Oğuzlar’ın kuzenleri Peçenek ve Kıpçaklar ile olan çekişmeleridir... ‘kâfir’lere, Kara Tüken, Boghajuk vs. gibi Türkçe’ye benzeyen isimler verilmesi dikkat çekicidir.

“Bu alt-katmanın üzerini, daha yakındaki Ak-koyunlu döneminde Gürcüler’e, Abahazlar’a ... ve Trabzon Rumları’na karşı yapılmış seferlerin anıları kaplamıştır... Ak-koyunlu sultanlarının Bayındır Han soyundan geldikleri iddiasını dikkate aldığımızda, *Dede Korkut Kitabı*’nın onların korumasında meydana getirilmiş olması mümkündür. Ancak burada bir engel vardır: Ak-koyunlu soyağacında Bayındır’ın babasının adı, adını veren Oğuz Kaan’ın oğlu Gök Han diye geçer. Halbuki bizim kitabımızdaki bu kişi, Kam Ghan’dır ve bu, bunun dışında bilinmeyen bir isimdir. Daha iyi bir açıklama olmadığından kitabın, Ak-koyunlu hükümdarların atalarının kim olduğuna henüz karar vermemiş oldukları dönemde meydana getirilmiş olduğuna inanma eğilimindeyim. Bu kişiler 1403’te oymak beyliğinden sultanlığa geçtiklerine göre, resmî soyağaçlarının da bu tarih civarında açık şekilde ifade bulduğunu varsayabiliriz.”³⁷

Lewis’in çevirisinde “Bamsı Beyrek Öyküsü” yaklaşık 12.000 kelimedenden oluşur. Fazıl’ın 14.000 mısralık 1928 el-yazması hariç, *Alpamış*’ın bütün yayımlanmış yorumları “Beyrek”ten daha kısadır. Örneğin, Divay’ın 1901 yorumu 9.000 kelimeye yakındır. Bu farklılıkların nedeni “Bamsı Beyrek”teki bir takım nükteli/güldürücü ama filozofça kısımlardır. Bunlar, *Dede Korkut Kitabı*’ndan önce var olan başka bir Türk şahsiyeti, Nasreddin Hoca ile ilişkilendirilen türdendir. *Destanlar*’a güldürücü unsurların eklenmesi sık rastlanan bir olgu değildir. Tanım ve gelenek açısından *destanlar* öncelikle son derece ciddi amaçlarla oluşturulur ve edebî tarz olarak yaratıcılarının “öz kimliği”ni yansıtırlar.

“Bamsı Beyrek”in yaklaşık üçte biri, özellikle özgün şahsiyetlerin etkili ifadelerinde buldukları bölümler, şiir şeklindedir. Yaklaşık 500 kelimelik düzyazı bir girişten sonra Divay yorumunun hemen tamamı şiir şeklindedir. Bununla birlikte, iki tarzdan hiç biri olağan dışı değildir. Orta Asya’daki klasik Çağatay (Türkî) döneminin eserleri gibi, Radloff’un güney Sibirya’dan bildirdiği hemen her şey şiir şeklindedir. Öte yandan, bu kültür bölgesinin batı köşesinde, Hazar Denizi çevresinde birçok öykünün anlatım şekli düzyazıdır.

Bamsı Beyrek’in ana olay örgüsü şöyledir:

Bir oğul sahibi olmak isteyen Bay Büre bu dileği için kalabalık Oğuz’un önünde yakarır. Dostu ve onun gibi bir Bey olan Bay Bijan, Bay Büre’nin arzusunu işitince, dostunun oğluya beşik kertmesi yapmak için, bir kız evladı olsun diye yakarır. Bay Büre’nin, takma adı “Bamsa” olan bir oğlu doğar. Bay Bijan’ın kızı ise Banu (ya da Hanım) Çiçek’tir. Çocuklara beşik kertmesi yapılır. Oğlan büyüyünce “alp”e yaraşır kahramanlıklar gösterdiği için Dede Korkut ona Bamsı Beyrek adını verir. Bamsı Banu Çiçek’le evlenmek ister ve kardeşi Deli Karçar ile *kalım (başlık)* konusunda anlaşması için Dede Korkut’u görevlendirir.

Deli Karçar, aygırlar, develer, koçlar, kulaksız ve kuyruksuz ama pireli dev köpekler - - - her birinden 1000 tane - - - ister. Ona aygırlar, develer, koçlar, kulaksız ve kuyruksuz köpekler verilir. Ama Karçar dev pireleri ister. Bereketli Oğuz bu pireleri nereden bulup da ona nasıl vereceğini bilemeyip yılgınlığa düşer. Sonunda Dede Korkut sorunu çözmeyi üstlenir. Aşağıdaki nükteli konuşma, Divay’ın *Alpamış*’ı ile “Bamsı Beyrek” arasındaki en önemli farklardan birini oluşturur:

“Dede Korkut) Deli Karçar’ı pireli bir koyun ağılına götürür, giysilerini yırtarak üzerinden alır ve onu içeri iter. Sonra, ‘İstediyini al, gerisini bırak,’ diyerek kapıyı sıkıca sürgüler. Açlıktan ölmek üzere olan pireler Deli Karçar’ın üzerine saldırınca Karçar, ‘Dede yardım et! Allah aşkına kapıyı aç, beni dışarı sal!’ diye haykırıp yalvarmış. Dede Korkut, ‘Karçar, oğlum, bu ne yaygara? Ismarladığın mallar işte orada; onları senin için getirdim. Bir yanlışlık mı var? Hepiniz niye aptallaştınız? Çene çalmayı bırakın da besili olanları alın, zayıfları bırakın,’ demiş. Deli Karçar, ‘Canım Dede,’ demiş, ‘bunlar, sevdiklerim sevmediklerim diye ay-

rılacak cinsten değil. Allah aşkına kapıyı aç da beni sal!’ demiş. Dede Korkut ise, ‘Bak gör hele, yoksa sonra yine bizimle kavga edersiniz,’ demiş. Deli Karçar bütün heybetiyle doğrulup ayağını yere vurarak: ‘Medet! canım Dede! Beni şu kapıdan salıver!’ diye haykırarak. Dede kapıyı açınca çırılçıplak ve her yanı pirelerle kaplı bir haldeki Karçar dışarı çıkmış. Dede onun dayanacak hali kalmadığını ve korkudan dona kaldığını anlamış: vücudu, yüzü-gözü pireden görünmez haldeymiş ve Dede Korkut’un ayaklarına kapanarak, ‘Allah aşkına beni kurtar,’ demiş. Dede Korkut ona ‘Oğlum, git kendini nehire at,’ demiş. O gün hava soğukmuş ama Deli Karçar can havliyle tırıs tırıs nehire gidip, boynuna kadar buz gibi suya girmiş. Pireler de pireden beklenir şekilde suda akıp giderek onu bırakmışlar. Karçar, ‘Canım Dede, Allah onlardan, ne zayıf ne de besili olanlarından, razı olmasın, demiş. Elbiselerini giyip, cömert bir düğün ziyafeti hazırlatmak için eve gitmiş.”³⁸

Düğünden sonra Bamsı Beyrek ve 39 arkadaşını kâfirler kaçıtır ve bütün Oğuz *ulusu* bu kaybın yasını tutar.

Beyrek ve 39 arkadaşından 16 sene hiç haber alınmaz. Sonunda bir tüccar topluluğu, Beyrek ve arkadaşlarını esir tutan kâfirlerin ülkesinde tesadüfen konaklarlar. Beyrek, tüccarlardan **Yalancı** oğlu Yaltajuk’un (Yaltakçı), nişanlısını kurnazlıklarla aldatarak onunla evlenmeye hazırlandığını öğrenir. Beyrek, kâfir hükümdarın kızının yardımıyla kaçarak ana yurduna dönmeyi başarır.

Beyrek’in *kışlak* yakınlarında ard arda rastladığı insanlar onun ölümünün yasını tutup Yaltajuk’a da söverlermiş. Beyrek, Oğuzlar arasındaki dostlarını düşmanlarından ayırt edebilmek için saz şairi kılığında girmeye karar verir. Fakir bir gezgin saz şairi kılığında şöenlere, yarışmalara – özellikle de ok atma yarışmalarına katılır. Sonunda, sözlüsünün etrafında Oğuz hanımlarının oturduğu çadırın (eski Türkçe’de ‘tirik’ --dikilmiş--- olarak bilinir) yolunu tutar. Bu toplulukta Beyrek ile bu ozanın kimliği hakkında hiç bir fikri olmayan Banu Çiçek, sadece Beyrek ile onun bilebileceği belirli olaylar hakkında birbirlerine karşılıklı söyleşi yaparlar.

Sonunda bu deli saz şairinin kayıp Beyrek olduğu ortaya çıkar. Yaltajuk’un suçunu affettikten sonra, onu izleyen Oğuzlar’ın geri kalanlarıyla birlikte 39 arkadaşının hâlâ tutsak olduğu kâfirin ülkesine doğru yola çıkar. Bunu izleyen görkemli savaşta Oğuzlar’a mensup erkekleri özgürlüğe kavuşturur, pek çok

Alpamiş yorumundaki gibi, kaçmasına yardım eden “kâfir” prensesle evlenir. Sonuç kısmında Banu Çiçek’ten söz edilmemiştir.³⁹ Bunu takip eden, evlenme yaşındaki bütün kız ve erkeklerin evlendiği ve bu öyküye adını veren Dede Korkut tarafından bizzat kutsanan, bilinen kırk gün kırk gece süren şölendir.

Yorum ve Anlatımların Karşılaştırması

Bu bölümde, “Bamsı Beyrek” ve *Alpamiş*’ın bileşik özetinin oluşumunda kullanılan bütün anlatımların çapraz bir karşılaştırması yapılacaktır. Daha sonra *Alpamiş Destanı*’nın çeşitli şekilleri hakkında bir takım sonuçlar içeren bir tartışma sunulacaktır.

Zhirmunskii *Alpamiş*’ın yayına hazırlanmış çeşitli şekillerini “millî anlatımlar” adını verdiği kümelerde toplamıştır: bunlar Özbek, Kazak ve Karakalpak’tır. Bu sınıflamalar, derleme yöresine, bazen da metinde algılanan ağıza göre yapılmıştır. Aşağıdaki tartışmanın bir konusu bu sınıflama düzenidir.

Fazıl Yoldaşoğlu anlatımının, sadece “Özbek yorumları”na değil, öteki “anlatımlara” göre de önceliği/üstünlüğü konusu da burada incelenecektir. *Destan*’ın pek çok çeşitli yorumu kapsadığı hatırlandığında, hangi anlatımın açık bir standart olarak ötekileri değerlendirmek için hangi ölçüye göre saptandığını görmek güçtür. Bu inceleme sonunda Fazıl yorumunun saygın konununun olası sebepleri ele alınacaktır.

Yapı ve İçerik Karşılaştırması

Alpamiş anlatımları arasında, yukarıdaki özette tarif edilen büyük farklılıklar dikkat çekicidir. Bazıları sadece *Alpamiş*’ın doğumunu, ilk kahramanlıklarını, Barçın ile sözlenip ondan ayrı düşmesini, Çobar’ı seçmesini, Kalmak iline ilk yolculuğunu ve eşini kazanmasını içerir. Pulkan’ın “Özbek” ve Divay 1901 yorumları sadece bu olayları içerir. “Kazak yorumları”nda bu olayların üstünde pek fazla durulmaz; Akkojaev-Maykot, Jusupov-Rahat ve *Kıssa-i Alpamiş* (Kazan 1899) yorumlarında da bu olaylardan pek az bahsedilir ve *Velikan Alpamiş*’ında ise hiç yer almazlar.

“Uzun, maceralı yolculuk konusu”nu içermeyen yalnızca Pulkan (“Özbek”) ve Divay 1901 (“Karakalpak”) yorumları değildir. Her ikisi de “Kazak” olan, hem *Velikan Alpamiş*, hem Jusupov yorumlarında Barçın olmadığı için “geri dönen eş” ile *Alpamiş*’ın oğlu Yadigar da yoktur. Beyrek’in bir sözlüsü vardır ama mevcut elyazmaları evlendiklerinden söz etmezler – Beyrek’in oğlu da yoktur.

İkinci yolculuktan bahseden anlatımlarda Alpamış'ın Kalmak iline geri dönüşü, tutsak edilişi, sonunda kaçıışı ve genellikle yurduna dönüşü de vardır. Bütün “Kazak” yorumlarında Alpamış, Kalmak bölgesine ikinci yolculuğunu Baybora'nın çalınmış hayvanlarını tekrar ele geçirmek için yapar. Bu yolculuktan bahseden beş “Karakalpak yorumu”ndan ikisinde (Niyazov ve Khariratdinov) ve “Özbek yorumları”nda Alpamış, kayın-atası Baysarı (ya da Sarıbay)'ı Kalmaklar'dan korumak için geri döner.

İkinci yolculuğun sonu da farklılık gösterebilir. Genellikle Alpamış, Barçın tam, kuzen, yarı-kardeş ya da köle çoban gibi çeşitli adlarla anılan, gaspçı Ultan-taz ile evlenmek üzereyken geri döner. Bu, Zhirmunskii'nin hakkında pek çok yazdığı, meşhur “uzun, maceralı yolculuk – odise” konusudur. Barçın'dan söz edilmeyen yorumlarda bu konunun da noksan olduğu açıktır.

Jusupov-Rahat (JR)'ın sonunda yurduna dönen, Kalmak eşini terk ettiği belli olan, yalnız bir Alpamış'tır. Akkojaev-Maykot Alpamış'ı yurduna, Barçın'a yollar ama öyküyü *batır* oraya varmadan bitirir. “Beyrek” gibi *Velikan Alpamış* da Alpamış'ın Kalmak (ya da “kâfir”) prensesle evlenmesiyle sonlanır. “Kazak” yorumları arasında sadece *Kıssa-i Alfamış*, ana yurda dönüş, Kultay'la buluşma, Kaldırğaç, düğün sahnesi ve gaspçıdan intikamı içerir. Jurabaev'de (“Özbek”) son sahnede artık Ultan'ın veziri olan Karajan'ın öldürülür; hem onda hem Berdi Bahşi'de *oğlak tartış* eksiktir.

Bamsı Beyrek öyküsünde ilk ayrılığın sebebi gelinin değil *batır*'ın kaçırılmasıdır ve bunun sonucunda Beyrek, hanımının gaspçı ile düğününe geri döner, gaspçıyı bağışlar. İkinci yolculuk, birinci kısımda Beyrek'le birlikte tutsak edilen arkadaşları kurtarmak için yapılır. Benzer olayların, öteki *Alpamış* anlatımlarındakine göre ters sırayla yer aldığı açıktır.

Uzun, maceralı yolculuk konusu hemen belirlenir. Lewis:

“Bu Homer öyküsünün *Dede Korkut Kitabı*' na nasıl girdiği hakkında pek çok yazı yazılmıştır... Homer'in, batı Anadolu'da ağızdan ağıza dolaşan bir takım konuları ödünç aldığı, ikibin yıl sonra hâlâ anlatıla gelen bu öykülerin, bu sefer ülkenin doğusunda *Dede Korkut Kitabı*'nın bilinmeyen Türk yazarınca da ödünç alındığını düşünebiliriz.”⁴⁰

Bu motifin Anadolu kökeni, bu konunun bozkırda anlatılan *Alpamış* yorumlarında niçin eksik olduğunu (bozkır Anadolu'ya uzaktır) ve Özbek yorumlarında niçin sıklıkla rastlandığını kısmen de olsa açıklar.

Bu yapısal farklılıklara ek olarak yorumlar, ana şahsiyet ve motiflerin varlığı ya da yokluğu gibi önemli ayrılıklar da gösterir. Bazı yorumlarda Barçın'ın olmadığına işaret etmiştik. Ondan bahsedilen yorumlarda, sergilediği “batır kız” özellikleri farklılık gösterir. Fazıl yorumunda, Alpamış'tan bile daha “batır-gibi”dir: talipleriyle güreşir ve Bayçobar'ın toynaklarına çakılı mıhları dişleriyle söker. Banu Çiçek de “batır-kızı” gibi davranır: Beyrek'in at binme ve güreş hünerlerini kendininkiyle karşılaştırarak, dener. Divay'ın Barçın'ı bağımsız ve cesurdur ama Alpamış'inkine rakip kahramanlıklar göstermez. Zhirmunskii'nin özeti, Akkojaev-Maykot yorumunda Barçın'ın davranışları konusunda tuhaf bir suskunluk sergiler. Yine de sonunda Alpamış ikinci eşi Kalmak prensesini Barçın uğruna terk eder.

Abul Gazi *Şecere-i Terakime*'de Barçın'dan, Karmış-Bay'ın kızı ve (bazen Alpamış kimliğindeki) Mamış-Bek'in hanımı, “yedi batır kız”ın ikincisi şeklinde söz etmiştir. 17. yüzyılın ortalarında Sir-i Derya bölgesi halkı Barçın'ın mezarının o nehir kıyısında olduğuna inanırdı. Mezarın adı “Barçının Kök Kaşane” idi ve Abul Gazi onun, “çinilerle süslü, muazzam bir kubbesi”⁴¹ olduğunu anlatmıştır.

Hiç bir “Kazak yorumu”nda Karajan (Karacan) olmadığı gibi benzer bir şahsiyet, “Beyrek”te de yoktur. Fazıl'ınki haricinde bütün yorumlarda Alpamış'la dövuştükten sonra müslüman olur. Karajan'ın oğlundan bahseden yorumlarda (“Karakalpak anlatımları”), oğlunun değişik isimleri vardır ve Karajan onu *baiga*'da (at yarışı) öldürür. Ama “Özbek yorumları”nda bir oğuldan söz edilmediği için babasına karşı hainliği ve Karajan'la yaptığı yarışma da yoktur. Karajan, Fazıl'ın “Özbek” yorumunda ve Niyazov'un “Karakalpak” yorumunda *batır* uykusuna yatmaz: onun elini kolunu ve Bayçobar'ı bağlayan önceki *batırlar*'dır. Hem Divay 1901, hem de (“Karakalpak”) Khairatdinov yorumlarında *batır* uykusundan söz edilir.

Zhirmunskii, *Alpamış* yorumları ve “Bamsı Berek”teki isimlerin birbirleriyle benzerliğine dikkat çekmiştir. Batırlar'ın babaları Baybora/Baybori ve Baybura-bek'tir. *Alp* isimlerinin kökenleri hakkında: “Abdul Gazi (Mamış-bek) ve Altay öyküsü (Alyp-Manash) **Alp-Manaş**'taki bilgiye göre, Alpamış adı, *alp*-Mamış şeklinde, yani *batır* Mamış şeklinde açıklanmıştır; bu, Hadi Zarif'in yorumuna da uyar⁴² – aynı *alp*+Mams(i) (**Mamsı**) isminden bir sesçil çarpılma olabilir.”⁴³

“Bamsı Beyrek”teki kadın kahraman Barçın değil Banu Çiçek’tir ve babasının adı Baybijan-bek’tir. Öteki anlatımlarda bunun koşutu yoktur. Ayrıca, Oğuz anlatımındaki gaspçı-talip’in adına, Yaltajuk’a rastlanmaz. Bundan başka “Bamsı Beyrek” öyküsünde bu gaspçı köle ya da *alp*’in arkadaşı değil, sözlüsünün gönlünü kazanmak için *alp*’in öldüğü yalanını kullanan, “arkadaşa ihanet eden”dir. (Zhirmunskii bu motifi Altay *Alyp-Manash*’ı (*Alp Manaş*) ile özdeşleştirir.)

“Bamsı Beyrek”in Kayseri’de kaydedilmiş bir Ermeni yorumu da olduğu anlaşılmaktadır. Rossi’ye göre bu öykü Bayburt yöresinde iyi bilinirdi ve 1. Dünya Savaşı’ndan önce yöredeki Almışka köyünde yaşayan pek çok Ermeni ailesi, atalarının Beyrek ve bir Ermeni prensesi olduğunu iddia ederlerdi.⁴⁵

Alpamış’ın öteki yorumlarını karşılaştırmanın önünde, yukarıdaki örnekteki gibi soyağacı noksanlığı, ya da bölgede yapılmış kayıt ve elyazmalarının asıllarına ulaşma zorluğu gibi engeller yüzünden Zhirmunskii’nin bileşik özetlerine dayanma zorunluluğu vardır. Bunlar bir çok halde, çok ve yararlı ayrıntı içermelerine rağmen, özet olarak hangi kısmı içerip hangisini dışarıda bırakacağı konusunda Zhirmunskii’nin şahsî seçimini yansıtır. Ayrıca içerdikleri ayrıntılar bakımından bu özetler tamamen güvenilir değildir.

Elimizdeki az sayıdaki basılı yorum, bazı hatalı eksiklik ya da nitelemeyi ortaya çıkarmamıza yardımcı olmuştur. Aşağıdaki örnekte Zhirmunskii’nin “Karakalpak” özetiyle Divay 1901 karşılaştırılmıştır.

Zhirmunskii, Karakalpak yorumlarında Baybora ve Baysarı’nın çocuklarının *çilten* aracılığıyla doğduklarını ifade eder. Halbuki Divay 1901 yorumunda aslında bu iki beyin azizlere yakarmaya karar verdikleri ifadesi vardır. Yedi *kalendar* yalnızca çocuklara isim verileceği sırada ortaya çıkar; 40 *çilten* ifadesi onlar ortadan kaybolduklarında kullanılmıştır.

Zhirmunskii, güreş sahnesinde vezir Kökemen’in Alpamış’a tüfikle ateş etmesini kan dökülmesinin sebebi olduğunu belirtir. Divay yorumunda tüfekten söz edilmez: Kökemen Alpamış’a yay kullanarak ok atar.

“Bamsı Beyrek” ile *Alpamış*’ı karşılaştırırken Zhirmunskii, karışık, bulanık ve hatta yanıltıcı sonuçlara yöneltse bile, açıklamak istediği hususu en iyi aydınlatacak anlatım hangisiyse onu kullanır. Örneğin “BamsıBeyrek”in Kungurat *Alpamış*’ı gibi çok eski unsurlar taşıdığını ifade eder. Bundan sonraki paragraflarda “Bamsı Beyrek” ile *Alpamış*’ı karşılaştırırken bazen bir yorumu

bazen bir başka yorumu kullanır. Fazıl yorumundan aldığı bir dizi örnekten sonra, Yaltajuk'un "Bamsı Beyrek"teki "arkadaşa ihanet etme" işlevini ekler – ama Fazıl yorumunda bunun karşılığı yoktur. Öte yandan, Jurabaev yorumunda bu, Karajan'ın işlevidir.⁴⁶ Zhirmunskii, kullandığı yorumu değiştirdiğini hiç bir yerde belirtmez.

Zhirmunskii ayrıca lüzumundan fazla, *destan*'ın ana amacı açısından önemi kesinlikle ikinci, hatta üçüncü derecedeki "romantik" ve "evlilik" motifleri üzerinde durmuştur. Bu belki de böylesinin daha işine geldiğindendir: çünkü böylece *Odise* ile kurduğu benzerliği geliştirmesini kolaylaşacak ve daha da önemlisi, *destan*'ın asıl amacı, yani hürriyet mücadelesini hatırlatmak, gözden saklanacaktır.

Bu değerlendirme, daha önemli bir konuyla, Zhirmunskii'nin sınıflama düzeniyle de bağlantılıdır. Birincisi, yukarıda belirtildiği gibi her yorum, içeriğine göre değil, derlendiği yere göre sınıflanmıştır. Bu yöntemin hataları yukarıdaki incelemede ortaya çıkmıştır: aynı "anlatım"ın "yorumlar"ı birbirinden epey farklılık gösterebilir. Hatta, başka bir "anlatım" sınıfına dahil edilmiş "yorumlar" ile daha çok ortak noktaları bile olabilir. Örneğin, Pulkan'ın "Özbek" yorumu, çap açısından Divay 1901'e çok daha yakındır; Pulkan'ın "Özbek" yorumu gibi Divay 1901 de "kendi" sınıflarındaki öteki yorumlara bu kadar yakın değildirler. Divay 1901'i bizzat Divay, günümüzün Kazak'ını (**ağzını**) kastederek "Kırgız" diye adlandırmasına rağmen Zhirmunskii "Karakalpak" diye sınıflamıştır. Sınıflandırma belki elverişli ve yararlıdır ama eğer sınıflar yapaysa, uygun eğilimleri ya da daha yararlı kümelemeleri gerektiren gerçek benzerlikleri örtbas ediyorsa, fayda ya da uygunluktan söz edilemez. Ayrıca şaşırtıcı husus, Zhirmunskii'in, kendi sunduğu belgelerin yorumlar arasında bu tür farklılıkları ortaya çıkararak kendi sınıflama düzenini baltalamasıdır.

Bu bölümün başlangıcında sorulan ikinci soru, birçoğu ondan evvel kaydedilmiş düzinelercesi arasında hangi özelliğinin Fazıl anlatımını "klasik" kıldığıdır. Zhirmunskii en başta, Fazıl anlatımını "dikkat çekici bir eksiksizlik ve sanatsal incelik" in seçkin kıldığını kaydeder – bu yorumu böylesine dikkate şayan kılan şeyin uzunluğundan başka bir özellik olduğunu ima eder.⁴⁷ Ama, Zhirmunskii'nin bu "yorum"u karşılaştırma temeli olarak kullandığı bu uzun kısmın geri kalan bölümünde Fazıl "yorum"unu ele alışındaki tutarsızlıklar da ortaya çıkar.

Zhirmunskii, *Alpamiş*'i ele aldığı 1960 tarihli tekyazısına, “Özbek *Alpamiş*'ının klasik yorumunun Fazıl Iuldashev [Yoldaşyev (sic)]’den (1873-1953)...”⁴⁸ kayd edildiğini ifade ederek başlar. Ama yorumları karşılaştırmaya başladığında, öteki “Özbek yorumlar”ı Fazıl’inkinden farklı kılan pek az husus olduğu, gibi çelişkili bir ifade kullanır: “Özbek *Alpamiş*'ının yorumları konunun ana çizgileriyle ilgili değildir, sadece birbiriyle bağlantısı olmayan daha belirli itici icgüdülerini ile sınırlıdır.”

Öteki “yorumlar”ın özgün özelliklerini ayrıntılı şekilde incelerken, bu nispeten küçük farklılıklar konusunu vurgulamakla kalmaz, dikkati Fazıl’ın yorumunda olmayan ama öteki destan okuyucuların “yorumları”nda var olan olay, motif ve süslemelere çeker. Okuyucuyu Fazıl yorumunun en “klasik” yorum olduğuna inandırdıktan sonra dönüp, burada bazı önemli olay ve ayrıntıların noksan olduğunu belirtmesi şaşırtıcıdır. Bu şaşkınlık özellikle Fazıl yorumunun uzunluğu - - elyazmasında 14.000 mısra⁴⁹ - - ve Zhirmunskii ile Hadi Zarif’in Fazıl yorumunun “ayrıntı zenginliği” dedikleri unsur göz önüne alınca daha da belirginleşir.

Zhirmunskii’nin öteki destan okuyucularının yorumları hakkındaki sözleri Fazıl yorumunun “klasik” konumuna gölge düşürür niteliktedir. Zhirmunskii’nin kendi ifadesiyle, öteki “yorumlar”da (dost olmaya karar vermeden evvel Karajan’la Alpamiş’in dövüşmeleri gibi) “daha eski”, (Karajan’ın gaspçı Ultan’ın veziri olması gibi) daha “özgün” ve (Takva-Aim’in Bayçobar’a bozkır otu yerine Alpamiş’in giysilerini getirmesi gibi) “en eski” unsurlar vardır. Bir tek bu yoruma verilen “klasik” sıfatının başka bir sebebi olması imkan dahilindedir.

Dövüş sahnesini içeren ötekilerden farklı olarak, Fazıl “yorumu”nda Karajan’ın İslam’ı seçmesinin sebebi, gördüğü inandırıcı bir rüyadır. Dövüşte ise Alpamiş zafer kazanır ve Karajan’ı yalnızca “kusursuzluğu” değil inancının gücü konusunda da ikna eder. Fazıl’ın anlatımına “klasik” nitelemesini kazandıran husus, belki de dinî unsurlara görünüşte büyük ağırlık verilmesidir. Ama, Hadi Zarif’e göre Fazıl Alpamiş’in dinî unsurlar taşıyan yorumlarını ve özellikle azizlerin ya da *çiltan*’ın müdahalesini içeren yorumlarını okumayı ısrarla reddetmiştir: böyle bir müdahaleye gereksinimin *batır*’ın *alp*’e yaraşan niteliklerine gölge düşüreceği iddiasındadır:

“Karşılaştığı her zorlukta çaresizliğe düşüp, o zorluğu yenmek için doğrudan ilâhî müdahaleye gerek duyan ne biçim bir kahramandır? Azizle-

rin yardımıyla zayıf insanlar dahi her engeli aşabilirler, İlahî yardım kahramana duyulan ilgiyi azaltır.”⁵⁰

Gerçekten de Fazıl’ın yorumunu diğer *ozan*larınkiyle, özellikle birçok ilâhî müdahale içeren Berdi *bahşi* ninkiyile karşılaştırdığımızda bunun doğruluğu ortaya çıkar. Fazıl, yarış sırasında bağlı olan Karajan’a azizlerin yapacağı yardımı reddeder (söylenene göre şöyle demiştir: Karajan sahici bir *batır* ise kendini kurtarmak için azizlerin yardımı niye gereksin?)⁵¹ Kaldırkaç’a Alpamış’ın tutsaklık haberini getirmek için Berdi Bahşi bir melek kullanırken, başka bazı ozanlar gibi Fazıl’ da da mektubu taşıyan bir kazdır. Fazıl’ın “yorum”u böylece tutarlı şekilde dînî olmamakla birlikte dini ne kötüler ne de dışlar.

Ayrıca Fazıl’ın öyküsünün belli özellikleri dolayısıyla öyküdeki kişilerin davranış sebepleri ya keşfedilemez ya da hiç ortada yoktur. Gördüğü rüyanın Karajan’a din değiştirme ilhamı vermesi, hele Alpamış ile dostluğu ve onun sözlüsünü kazanabilmek uğruna bütün sıkıntılara göğüs germesi yeterince inandırıcı değildir. Barçın’ın gönlünü kendisi kazanabilmek için Karajan’ın daha evvel yarışmaya katılmış olduğunu hatırlarsak, inandırıcılıktan daha da uzaklaştığı açıktır.

Zhirmunskii’nin anlattığına göre, Fazıl’ın yorumunda Alpamış’ın davranışları, ne bir *destan* yaratılmasını ne de *batır* ünvanını hak eder. (İkinci Bölüm’de tarif edildiği gibi bu, *destan*’ı 1952’de eleştirenlerce kaydedilmişti.) Fazıl’ın “yorum”unda Alpamış ancak kızkardeşinin ısrarı üzerine Barçın’ın ardından gider: Karajan’ı alt etmez, Barçın’ın gönlünü kazanmak için yapılan yarışmalara da ancak Karajan bütün rakipleri ortadan kaldırdıktan sonra katılır. *Batır* o zaman bile bitkin haldeki Kokaldaş’ın işini bitirebilmek için en sonunda harekete geçer ama bu bile Barçın’ın kavgaya bizzat katılmakla tehdit etmesinden sonradır. Hapse atıldığında, *zindan*’da uyanınca ağlar, Kaykubat’a hırsızlığı öğretmesinin nedeni de bu yolla kendinin beslenmesidir.⁵²

Bu “alp’e yaraşmayan” davranışlar arasında en azından bir tanesinin, *batır*’ın ağlamasının, Fazıl’ın anlatış özelliğine aykırı olduğu bilinir. Hadi Zarif’e göre Fazıl dînî motifleri reddetmekle kalmayıp, *batır* ağladığı için Pulkan’ın *Alpamış* yorumundan hiç hoşlanmamıştır.⁵³ Bu yüzden, Fazıl’ın olduğu iddia edilen bir yorumda bu olaya rastlamak şaşırtıcıdır. Bu bakımdan iki hususu akıldan tutmakta yarar vardır: birincisi, Zhirmunskii asıl elyazması metin yerine Penkovskii’nin çevirilerini kullanmıştır⁵⁴; ikincisi, Penkovskii’nin Fazıl’ın anlatımını, ilk çevirdiğinden beri, bilerek değiştirdiği belgeyle kanıtlanmıştır.

Böylece, Fazıl'ın düşünceleriyle çelişen unsurların Penkovskii'nin yaptığı değişiklikler sonucu olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan başka daha ne “arıtma” yapılmış olduğu merak konusudur.

Hadi Zarif de Fazıl yorumunu, koşuluyla olmak kaydıyla “klasik” diye tanımlar. Burada Zhirmunskii'nin daha sonraki eserlerde hiç tekrarlamayacağı, Zarif'e ait birçok önemli kısımdan birine rastlarız. Zarif, 1947 tarihli eserde son derece temkinli bir dille, Fazıl'ın anlatımının “klasik” konumunu sınırlayan ve belirleyen bir nitelemesini yapmıştır: “ayrıntı zenginliği, dolu destan içeriği ve yüksek seviyeli sanatsal hüner – bu, klasik Alpamış metnidir. Ama Zarif, bu niteleyici ifadesini çok belirsiz/muğlak bir söylemle tamamlamıştır:

“Bununla birlikte, destansı çap ve donanımın sanatkârane süsü [otdelki] tek başına destan geleneğinin eski olma kıstasını yerine getirmez; tam tersine, çoğu kere destan konusunun geniş şekilde ve tam gelişmesi, kısımların sayıca çok oluşu ve ayrıntıların iyice işlemiş oluşu, bu geleneğin belli bir olgunluğa [zrelost'] sahip olduğunu, kısa destansı türkülerden, büyük çaplı destana giden yolu gösterir. Fazıl Yoldaşev'in basıma hazırladıkları pek çok halde açıkça bu tür üslup genişliğinin işaretlerini taşır.”

Son incelemede, Fazıl yorumunun bir özelliği onu gerçekten bürün ötekilerden farklı kılar – yalnızca bu yorum bu kadar sıklıkta Rusça'ya çevrilmiştir (Penkovskii tarafından 1943, 1944, 1949 [iki kez]); yine sadece bu yorum birçok kez yeniden yayımlanmıştır (1949 çevirilerinden biri 1958, 1973 ve 1982'de) ve yine bu yorum pek çok sayıda dağıtılmıştır. Çeviri ve yeniden basımların listesi büyük olasılıkla eksiktir. “Alpamış davası” arifesinde ve 1950'lerin ortalarında Doğu Enstitüleri geniş çapta yeniden düzenlenirken, kesin, tam ve eksiksiz anlatım olduğu ilan edilen Fazıl yorumudur. Böylece, en büyük çapta elden ele dolaşan, içerdiği zayıf ve kararsız *batır* kişiliği ile yine bu yorumdur. Orta Asyalı gençlerin taklit etmesi ve bütün milletlerin gözü önüne serilmesi için seçilen, resmen tasdik gören yine bu örnektir.

ALPAMIŞ VE DESTAN TARZINA GENİŞ BİR BAKIŞ

Bir *destan*, sahiplerinin gerektiğince göreve çağırıldıkları, canlı ve değişen bir anıttır. Bu yüzden *Alpamiş*'in her "anlatım"ını, şu "bölüm"ü içeren ama ötekisi noksan olan, kemikleşmiş ve çok eski bir folklor/halkbilimi şeklinde değil, devingen, devam eden bir sürecin "durgun karesi" gibi görmek daha doğru ve yararlıdır. Her okuyuş ya da basım, "asıl filmin" bir "karesi" şeklinde görülebilir. Bize düşen, her yorumun durgun bir karesini oluşturduğu daha büyük ve hareketli resimleri görmektir.

Daha büyük resmi toparlamak için, "hareketsiz kareleri", yani yorumların kendilerini, onların derlenişini hakkında bildiklerimizi ve Zeki Velîdi Togan ile Hadi Zarif gibi araştırmacı bilim adamlarının işaret ettikleri daha geniş kalıpları dikkate almak gerekir. Buradaki engel, genel derleme süreci hakkında bilgi eksikliği ve herhangi bir tek yorumun soy kütüğünün noksansız olmayışdır. Gelecekte, elverişli şekilde keşfedilen ya da yeniden ortaya çıkan her yorum, anlatım ya da soyağacına gereken ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Bu koşulları akılda tutarak, elimizdeki bilgilere bakabiliriz.

1917 Devrimi öncesinde *Alpamiş*'in yalnızca üç yorumunun derlenip yayımlandığı biliniyor. Yayımlanan en eski yorumlar Yusufbek (1899 Kazan) ve Divay (1901 Taşkent)'tir. Bu kitabın yazarının bilgisine göre, Devrim'den evvel derlenip yayımlandığı kesin olan yegane öteki yorum Divay'ın *Velikan Alpamiş* (1916)'dır. 1901 Divay *Alpamiş*'inin derlenmesi hakkında elimizdeki bilgi, daha önce de belirtildiği gibi, en ayrıntılı olanıdır.

İnan'ın "ana *destan*lardan" parçalanarak ayrılmış olma kuramı, Hamid Alimcan'ın Orta Asya Türkleri'nin *destan*'ı paylaştıkları yolundaki ifadesi ve Hadi Zarif'in *Alpamiş*'in Türk boylarının birbirlerinden ayrılmalarından önceki bir tarihe ait olduğu sözleri birbiriyle uyuşmaktadır. Bu halde, günümüzün "yorum"ları tek, çok eski bir *destan*'ın parçaları olabilir. Bunların birçoğu (ilk bölümde anlatıldığı gibi), kendileri bozulmadan, bütün kalan kurtuluş *destanları*'nın yan ürünü şeklinde, önce coşkulu türkölere ve sonunda *masallara* evrilme basamağındadırlar.

Günümüze kadar gelen birçok yorumun içeriği, bu parçalanarak yan ürün haline gelmenin çeşitli evrelerini simgelerler. Yayımlanmış pek çok yorumda, "birinci kısım"ı bazen ya küçeleştiren ya da tümüyle ortadan kaldıran, sıklıkla çok süslü, bir sözde "ikinci kısım" vardır.

Asıl kurtuluş konusu “birinci bölüm”de işlenir. 1901 Divay yorumu, bir *alp*’in, Alpamış’ın öncelikle soydaşları ve oymağının iyiliği için uğraşlarını anlatır. Baysarı’nın birçok aileyi yanına alıp götürerek oymağı böldüğünü hatırladığımızda bu daha da açıkça görülür. Böylece, Barçın’la evlenişi sadece bir simge olan Alpamış’ın görevinin kazandığı anlamlar, birleştirme, neslini devam ettirme güvenliği ve kurtuluş savaşıdır. Gerçekten de Alpamış bunu (664-5. mısradada) kendisi şöyle dile getirir: “Sen, [Bayçobar], [Barçın’ın gönlünü kazanma yarışını] kazandığında, Kungratlar’ın geleceği güvencede olacaktır.” Bu ifade açıkça, bütün yolculuğu sadece kişisel olan alandan çıkarıp, oymak için birlik içinde bir gelecek sağlama çabasına dönüştürür.

Bununla karşılaştırıldığında, “ikinci kısım”a ağırlık veren yorumlarda ya kişisel intikam ya da romantik konular daha ön plandadır. Yusufbek’in 1899 basması, Fazıl’ın ve birçok Devrim-sonrası anlatımlar bu “ikinci kısım”ı öne çıkarır – Alpamış’ı tutsaklıktan ona aşık olan bir prenses kurtarır ve Alpamış bazı yorumlarda onunla evlenir. Bu yorumların birçoğunda *batır* hapisten çıktıktan sonra geri dönüp, onun uzun yokluğunda ailesine kötü davranmış olanlardan intikam alır. Bu yorumların çoğu aileye bağlılığı savunmakla birlikte ortaklaşa/ortak olanı değil kişiseli vurgulaması, oymağın çektiği sıkıntılar ve gereksinimleri yerine kişininkileri vurgulaması, kurtuluş *destan*larının yerlerini romantik olanlara bırakma sürecinin bir parçası olarak görülebilir.

Yayımlanma tarihi daha evvel olmakla birlikte, 1899 basımı “yan ürün yaratma süreci”nde 1901 Divay’inkinden daha ileride gibi görünmektedir. Her ikisi de yaklaşık aynı tarihte, 1890’ların ortasında derlenmiş görünmekle birlikte, “hareketli film”in değişik durgun “kareleri” oldukları izlenimini verirler. Divay’ın 1901 yorumu kurtuluş ile daha yakından ilgilenir; Yusufbek 1899 (“Kazak”)’ının, 1901 Divay ile olduğundan daha çok Fazıl (“Özbek”)’ile ortak noktası vardır.

Bu bakımdan, Hadi Zarif’in Alpamış’ın Fazıl yorumunun “olgun”luğundan söz etmesine başka bir açıdan bakılabilir: eğer anlatım üslubunun bozuluşunu üstü kapalı şekilden eleştirmiyorsa, burada sanki Birinci Bölüm’de anlatılan “yan ürün yaratma süreci”nden söz ediyordur. Fazıl’ın yorumu bir kurtuluş türküsü olan asıl şeklinden zaten epey uzaklaşarak coşkulu *destan* evresine yaklaşmıştır.

Destanları “Kurtarma”nın Yeni Anlamları

Alpamış'ın yorumlarını ilk kaydedenler, belki de *destanı* aslında ilk amaçlandığı gibi bir kurtuluş türküsü olarak korumaya çalışmışlardı. *Destanları* kurtarma sürecinin ilk aşaması, eldeki bütün parçaları derleyip, geniş biçimde yayabilmek için yazıya geçirmektir. “Kurtarma”nın bundan sonraki evresi, eldeki yorumlardan asıl kurtuluş türküsüne erişme ve onu yeniden toparlamaktır. Bundan sonraki ve en yüksek evre, *destanı* tarihî şartlarına yerleştirerek, onun asıl yaratıcılarının hayatlarıyla nasıl ilişkilendiği ve incelendiği sırada sahiplerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. (Bu evreleri Birinci Bölüm’de incelenen kurtarıcı “dalgaları”yla karıştırmamak gerekir çünkü bu ikisi uyumsuz – yani, bu süreçte “dalgalar” bir evreden ötekine geçişi simgelemez.)

Divay, Yusufbek, Gazi Alim, Alimcan, Hadi Zarif, Tura Mirza *destanları* birinci evrede-(derleme, yazıya geçirme ve geniş çaplı yayma)- kurtarmaya çalışanlar arasındaydı. Bu kişilerin birkaçı eldeki elyazmalarını kendi yayımladıkları anlatımlarına temel aldılar. Örneğin Divay’a 1901 *Alpamış*’ı bir *bahşi*’nin elyazması şeklinde verilmiştir. Sovyet döneminde yorumları derlenen *bahşiler*in ifadelerinde Devrim’den evvelki dönemde elyazmalarının kullanıldığının delillerini bulabiliriz. Bazı *bahşiler* *Alpamış*’ı elyazmalarından ya da bunları kendileri de kullanan yaşlı *ozan*lardan öğrendiklerini söylemişlerdir.

Elyazmalarını yayımlamak *destanları* kurtarma ve yaymanın ilk evresinin bir parçasıydı. 1899 ve 1901 yorumlarının pek çok basımının bu amaçla yapıldığı anlaşılıyor. Hem 1899 hem 1901 baskıları (ve yeniden basımları) uzun zamandır dolaşımda olduklarından Fazıl gibi başka okuyucuların da onlara erişmesi olanaklıydı.

Togan, sadece birinci aşamada faaliyet göstermiş olan Yusufbek’in derlediği *destan*lara İslâmî öğeler eklediğini belirtmiştir. Bu husus galiba *Alpamış*’ın 1899 yorumu için de geçerliydi. Asıl kurtuluş *destan*ının içermediği bu öğeleri eklemesinin sebebi, Kazan’daki Rus Ortodoks misyonerlerin gayretkeş çabalarıyla mücadele idi. Divay ve Fazıl gibi diğer “kurtarıcılar” dînî öğeleri bu şekilde kullanmayı reddetmişlerdir. Kendi sözleri, *destan*ın asıl vermek istediği mesajın kuvvetine inandıklarını gösterir.

Destanları kurtarmanın ikinci evresini Gazi Alim ve Togan simgelerler. Gazi Alim 1923’teki Giriş’inde *Alpamış* *destan*ının hem 1899 Yusufbek hem de 1901 Divay yorumlarını gördüğünü belirtir; her ikisinin de noksan olduğunu ve bir-

çok olayı içermediklerini yazmıştır. Ayrıca 1899 yorumunu okuyanı, *destan*'ın “yapısını mahveden yeteneksiz bir zat” diye eleştirmiştir. Gazi Alim, açıklayıcı notları da olan “eksiksiz” bir yorum yayımlamayı düşünmüştü. Bu işi bitirmeye zaman bulamadığını yazmıştır.⁵⁵

Gazi Alim'in çabası, parçalarını toplayarak, tek, eksiksiz bir *destan* oluşturmaktır. Bu Togan'ın Birinci Bölüm'de aktarılan gözlemine şaşılacak derecede yakındır: “Sonunda bir millet anıtsal bir olayla karşılaştığında, açık fikirli bir şair bu *destan* parçalarını toplayarak bir büyük millî *destan* yaratır.” Togan ve Gazi Alim bu konuyu konuşmuş olabilirler: Gazi Alim'in eylemi Togan'ın düşüncesini dile getirir gibidir. (Gazi Alim ve Togan aynı zamanda Taşkent'te bulunmuştur.)

Önsezi ve çabaları dolayısıyla Togan ve Gazi Alim, Alimcan ve Hadi Zarif, üçüncü, en yüksek evrenin destekçi ve uygulayıcısı olarak da görülmelidirler – bu evrede *destanlar* tarihsel şartlarına yerleştirilecek, hem yaratıcıları hem de günümüzdeki sahipleri için anlamları dile getirilecektir. Alimcan ve Hadi Zarif, aynı Togan ve Gazi Alim gibi *destanlar*ın milletlerinin tarihindeki yerinin önemini vurgulamışlardır. Alimcan (Birinci Bölüm'de alıntılanan 1939 Giriş'inde) Alpamış *destan*ının birçok Türk boylarınca paylaşıldığını ve bin yıldır da tarihlerinin bir parçası olduğunu kaydetmiştir. Bu yüzden, “Alpamış'ı bilmemekten utanmak gerektiğine” şaşmamalıdır.

Alpamış'ın Gücü ve Bunun Anlamı

Bu kadar çok sayıda “kurtarıcının”, her üç evredeki çabalarının odağına *Alpamış Destanı*nı yerleştirmiş olmaları, *destan*ın taşıdığı mesajın önemini ve onun günümüzde de süregelen ilintisini/önemini gösterir.

Bu gücün varlığı ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nda propaganda amacıyla kullanılmayarak, Zhirmunskii ve Zarifov tarafından onaylanmış ve sezdirilmiştir. O sırada birçok Alpamış yorumu (en az on tane) basılmıştı. Savaş zamanında çekilen büyük yokluklar hatırlanırsa, Moskova ve Orta Asya şehirlerinde, kıymetli kaynakların özgün ağızlarda ve Rusça çeviriyle, “toplum yaşamı öğeleri” (folklor) yayımlamaya ayrılması, *destan*'ın gerçekten sahiplerini harekete geçirme gücüne sahip olduğunun kanıtıdır. O zaman dahi, yeniden-basım faaliyetleri ve dikkat odağı 1901 Divay yorumu değildi. Bunun yerine, şüphesiz savaş zamanında hassas bir duyguya hitap eden, “eşin geri dönüşü” konusunu içeren Fazıl'ın ve diğerlerinin yorumları yayımlanmış ve çevrilmiştir.⁵⁶ 1901

Divay yorumunun, Divay'ın ölümünden evvel yayımlanmadığı anlaşılmaktadır.

Destan'ın Savaş sonrası Sovyet yeniden yapılanma döneminde kötülenmesinden anladığımızı göre, Fazıl'ınkiler gibi gazel/lirik tarzda dahi olsa bu tür coşkulu, savaşçı "kurtuluş türküleri"nin artık gereği yoktu. Aslında artık Alman tehlikesi geçtikten sonra "yabancı", Rus "ağabey" şeklinde anlaşılabilceği için bunlar tehlikeli de olabilirdi.

Son olarak, "yorumlar"ın günümüzde vurgulanışı, yayımcılarının yöresel gurur duygusunu ve bu duygunun resmî makamlarca kendi amaçları doğrultusunda yönlendirilmesini yansıtabilir. *Alpamış*'ın Özbek anlatımları oldukça geç derlenmiştir ama hem en uzun el yazması, hem de *destanlar* üzerindeki en eski tekyazı çalışması, Orta Asyalılar tarafından Özbek SSC'de gerçekleştirilmiştir. Gazi Alim'in, Yusufbek ve Divay anlatımlarını eleştirdikten sonra, *Alpamış*'ı Özbek *bahşiler*'den derleyeceğini dile getirişinde bu yöresel gurur çok belirgindir. Aynı zamanda Kazak yazarlar, *Alpamış* incelemelerini Divay'ın çalışmalarına dayandırmaktadırlar. Divay'ın derlemeleri 1899 yorumunun yayımlanmasından önceye dayandığından, Özbek Akademisi'nin bilimsel çabalarından daha eskidir. Mirzaev, Gabdullin ve **Sıdıkov** da "kendi" *Alpamış* yorumlarının--yani sırasıyla Özbek ve Kazak – en eski olduğunu kanıtlama çabasıdadırlar.

Fazıl'ın "Özbek yorumu"nun bu şekilde resmen "klasik" olduğunun ilanı, resmî makamların Orta Asya toplulukları arasında dostça olmayan bir rekabeti kışkırtma düzeninin bir parçası da olabilir. Anlatımların farklılaştırılması *destan*'ın asıl mesaj ve amacına terstir. Mirzaev'in ifade ettiği gibi, bu tür farklılaştırmalar halkların ayrılıklarını sezinletir/ima eder ve her "millet", "kendi" anlatımının üstünlüğü – ya da önceliğini sağlamaya uğraşabilir. Öte yandan, Orta Asyalılar bu bakış açısının farkında olduklarını belli etmeye başlamışlardır.

1970 ve 1980'lerde çeşitli eserler yayımlanmıştır; örneğin Tölöngön Kasımbekov'un *Sıngan Kılıç* (Frunze, Kırgız SSC, 1971), Azize Caferzade'nin *Baku 1501* (Azerbaycan, nu. 7 ve 8, 1982), İlyas Esenberlin'in *Altın Orda* (Culduz, Alma-Ata, nu. 7 ve 8, 1982) ve Mamadali Mahmudov'un *Ölmez Kayalar* (Şark Yıldızı, Taşkent, nu. 9 ve 10, 1982). Bunlar yazarların, hakkında suskun kalınan ilkelerin/tutumların farkında olduklarını kanıtlar. Ama başka hususların da farkında olduğunu gösterir: bu edebî eserler, *destanlar*'ın bi-

lindiğini ve amaç ve gücünün de anlaşıldığını dile getirmektedir. Bütün bu “tarihsel kurgu edebiyatı” eserleri, *destan* biçim ve mesajlarını kullanırlar, konuları serbestçe ödünç almakla kalmayıp, daha eski, çok eski *destanlar*’dan alıntılar da yaparlar.⁵⁷

Mahmudov ve çağdaşlarının çalışmaları kişisel ve ortaklaşa şekilde *destanlar*’ı “kurtarma” sürecinin parçası olmaktan çok, *destanlar*’ın kendilerinin gelenek ve mesajlarını somutlaştırırlar. Bu çağdaş “kurgu edebiyatı” aslında gerçek Orta Asya geleneğinde, yeni bir şekilde yazılmış, yeni *destanlar*’dır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1. Mirzaev, *Uzbek Variantlari*.151-160.
2. A.V. Zhirmunskii, *Skazanie ob Alpamyshe i bogatyrskaiia skazka*, Moskova; Izd. Vostochnaia literatura, 1960) SSCB İlimler Akademisi, Gorkii Dünya Edebiyatı Enstitüsü ve Doğu Enstitüsü yayımı.
3. Zhirmunskii, *Skazanie*, 35 ve 13.numaralı not. “A. Divaev. “Etnograficheskie materialy VII,’ (*Sbornik...* cilt IX. Taşkent 1901’de ve ayrı basım olarak); *Kırgız-Kazakhskaa bogatyrskii epos*, dizisinin ikinci basımı, cilt VI Taşkent 1922 (Çevirisiz).”
4. Bkz.:*Kazakhskaaia narodnaiai poeziia (Iz obraztsov, sobrannykh i zapissannykh A. A. Divaevym)* (Alma-Ata, 1964), 182. Bu, Kazak SSC İlimler Akademisi. M. Auezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü yayınıdır. Başka bir anlatım “Nogaikurinsk volostunun Çimkent uezdinden bir Kazak” , İrkembek Akhenbek’ten derlenmiş ve “Velikan Alpamış” (Dev Alpamış) başlığıyla, *Turkestanskaia vedomost’*, 1916, nu.:217-218’de yayımlanmıştır.
5. Chadwick ve Zhirmunskii, 292.
6. *Kazakhskaaia narodnaia poeziia*, bu Bölüm’ün 1. Notunda alıntılanmıştır.
7. Zhirmunskii ve Zarifov, 69-70.
8. *Uzbek variantlari*, 29-30. Öte yandan, Birinci Bölüm’de belirtildiği gibi bu, Zhirmunskii ve Zarifov’un yazılarıyla gelişir.
9. Bu görüş, İngilizce olarak Nora K. Chadwick ve Victor Zhirmunskii’nin *Otal Epics in Central Asia* (Cambridge, 1919), 293’te ifade edilmiştir.
10. Zhirmunskii, 15; Zhirmunskii ve Zarifov’dan 68’de tekrarlanmıştır.
1. Bkz.: Birinci Bölüm.
12. Zhirmunskii, *Skazanie*, 15.
13. Mirzaev, *Uzbek Variantlari*,10.

14. Mirzaev'e göre (4, 108) Berdi *Bahşi*'nin yorumu Abdulla Alaviy tarafından 1926'da kaydedilmiştir.
15. Zhirmunskii, *Skazanie*, 16-23'te, Fazıl'ın yorumundan, *bahşiler* 'den 23-24'te 24-30'da burada bahsedilen başka *bahşiler*'den; Zhirmunskii ve Zarifov'da *bahşiler* hakkında ek bilgi Birinci Bölüm'dedir.
16. Zhirmunskii, *Skazanie*, 40-45; buna benzer ifadeler ama daha kısa ifadeler Zhirmunskii ve Zarifov 66-67, 102'de vardır. 1947 tarihli eserde öykü dolambaçlı biçimde anlatılmamış ama yalın biçimde farklılıklar belirtilmiştir.
17. Zhirmunskii'nin notları, *Skazanie*, 40, not: 18'de bu zengin kaynak için üyeliğini yazışarak sürdüren N. A. Smirnova'ya ve '*nauchnyi sotrudnik* (bilimsel asistan) T. Sıdıkov'a teşekkür borçlu olduğunu kaydetmiştir. Bu ifadeye kullanılan kelime seçimi, Zhirmunskii'nin bu elyazmalarını görmemiş olduğunu ima eder.
18. A. S. Orlov, *Kazakhskii geroicheski epos*, (Moskova: İlimler Akademisi, 1945) *Skazanie*, 41, not 20'de alıntılanmıştır.
19. Togan, *Türkistan*, 492, 493.
20. Zirmunskii, *Skazanie*, 40, not 21.
21. Zhirmunskii, *Skazanie*, 35-39.
22. Latin harfleyle *Alpamys* şeklinde Moskova'da 1937'de yayımlanmıştır, ikinci basımı Taşkent 1941 tarihlidir, Zhirmunskii'de 36'da alıntılanmıştır.
23. Zhirmunskii, 36, drleme tarihini vermemiş ama bu eserin yayımlanmasını *Alpamys* (Nukus, 1957) şeklinde alıntılanmıştır.
24. *Narod, halk* anlamındadır; Rusça'da *narodnyi*, hangi bağlamda kullanıldığına göre 'halk' ya da 'millet' anlamındadır. Burada 'natsional'ny'i ile karşılaştırılmış ve 'halk' anlamı verilmiştir. Bununla birlikte, bu bölümün başka yerlerinde 'milli' terimi, bölümün anlamıyla daha uyumludur.
25. SSCB İlimler Akademisi, Dil ve Edebiyat Bölümü, V. M. *Zirmunskii: sravnitel'noe literaturovedenie, vostok i zapad* (Leningrad, 1979). "V. M. Zhirmunskii; izbrannye trudy" dizisinin bir bölümü.)
26. Zhirmunskii ve Zarifov, 61-68.
27. Bkz.: Bölüm 2. Bu en başta, "Epik Türküler" hakkındaki Bölüm 2'nin İkinci kısmı için geçerlidir (2. Bölümde Zhirmunskii'ye ait 3 kısım vardır). Aslında "Epik Türkücüler" hakkındaki son Bölümde Orta Asyalı *ozanlar* hakkında az belge içerir. Mevcut olanların büyük ölçüde Hadi Zarif'in eserlerine dayandığı anlaşılıyor.
28. Zhirmunskii, 16-23; Zhirmunskii ve Zarifov, 61-65.

29. Zhirmunskii'nin 29 numaralı notu; kendine ait *Vvedenie v izuchenie Manas* (Frunze, 1948), 20' den alıntı yapmıştır.
30. Kazan 1899'un metninden çeviri.
31. Zhirmunskii, "Literaturnye otnosheniia Vostoka i Zapada kak problema strvnitel'nogo literaturovedeniia," (Karşılaştırmalı Edebiyat Sorunu Olarak Doğu ve Batı'nın Edebî İlişkileri), *Trudy iubileinoi nauchnoi sessii*. Leningrad Devlet Üniversitesi, Folklorik İlimler Bölümü, Akademik Jübile Toplantısı Eserleri (Leningrad, 1946)
32. Zhirmunskii'nin *Skazanie*'den çeviri, 36-37, ayrıca İkinci Bölüm'de.
33. Zhirmunskii, *Skazanie*, 29.
34. Alpamış ve Bamsı Beyrek'in karşılaştırması için bkz.: "Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan, " Türk Dili, Sayı 403, Temmuz 1985. Bu tebliğ Fadıl Aliev tarafında Kazak ağzına çevrilmiş ve yazarın adıyla haftalık *Kazak Edebiyatı*, Nu. 41 (Alma-Ata, 19 Ekim 1986'da bütünüyle ama dipnotsuz olarak yayımlanmıştır.
35. Bunlar *Zapiski Vostochnogo odteleniia Russkogo arkheologicheskogo obshchestva*, (ZVORAO) cilt. VIII, XI, XII, XV 1893-1903'de yayımlanmıştır; daha sonra Azerbaycan İlimler Akademisi tarafından tahminen ZVORAO'nın bu sayıları temel alınarak tek bir eser halinde *Dede Korkut*, (Baku, 1950) adıyla yeniden yayımlanmıştır; Zhirmunskii, 64 not 1'de alıntılanmıştır.
36. Zhirmunskii, *Skazanie*, 63. Bartold'un *Dede Korkut*'u yayımlama öyküsü hakkında daha fazla ayrıntı, Zhirmunskii ve A.N. Kononov'un 1962'de yeniden basılan Bartold'un çevirisi: *Dede Korkut: Kniga moego Deda Korkuta* (Moskova: SSCB İlimler Akademisi, 1962)'deki "From the Compilers" başlıklı notunda mevcuttur.
37. Lewis, 18, 19.
38. Lewis, 68.
Lewis açıklamalarında Çiçek Hanım'ın nerede olduğu konusundaki bezdirici sorudan bahseder. Onun iddiasına göre, çeviri için kullandığı elyazmaları bölük börçük olduğundan bu soruya cevap bulmak mümkün değildir ama Beyrek onun sözlüsü olduğu için evlendiklerini varsaymalıyız.
40. Lewis, 15-16.
41. Abul Gazi, *Rodoslovnaia Turkmen*, 78 (Zhirmunskii, 83, burada *Şecere-i Terakime*'nin Rusça çevirisini alıntılar.)
42. Zhirmunskii ve Zarifov, *Uzbekskii narodnyi geroicheskii epos*, 74.
43. Zhirmunskii, *Skazanie*, 71, Zhirmunskii ve Zarifov'a 74'te atıfta bulunur.

44. N. Macler, *Contes legendes et epepee populaire de l'Armenie*, (Paris, 1928) ve E.Rossi, *Kitab-ı Dede Qorqut* (Vatikan, 1952), 58; Zhirmunskii'nin *Skazanie*'sinde 76, 31 numaralı notta alıntılanmıştır.
45. Rossi, 58, Zhirmunskii, *Skazanie*, 77'de alıntılanmıştır.
46. Zhirmunskii, *Skazanie*, 70-71.
47. Zhirmunskii, *Skazanie*, 15.
48. Zhirmunskii, *Skazanie*, 15.
49. Zhirmunskii ve Zarifov, 68; Zhirmunskii *Skazanie*, 15'te tekrarlanır.
50. Zhirmunskii ve Zarifov, 41.
51. Zhirmunskii ve Zarifov, 41.
52. Zhirmunskii, *Skazanie*, 18-21.
53. Zhirmunskii ve Zarifov, 41.
54. Zhirmunskii'nin anlattıklarında, açıklamalarında ya da notlarında herhangi bir Türkçe ağız bildiğine dair hiç bir belirti yoktur. Yararlandığı kanakların hepsi *Alpamış*'ın Rusça çevirileridir ve Bartold'n 1962 *Dede Korkut* yeniden basımı gibi eserlerde Zhirmunskii maddelerin diğer el-yazmalarıyla karşılaştırılarak "kontrol edildikleri"ni ifade eder ve derlemeye kendi yaptığı katkının sınırlı olduğunu belirtir. Yaşamöyküsünde de Türkçe bildiğine dair bir bilgi yoktur.
55. Gazi Alim, "Alpamış Destanına Mukaddime", *Bilim Ocağı*, nu.: 2-3, Taşkent, 1923.
56. Kaynakça'daki 19'dan 29'a kadarki maddelere bakınız.
57. Bkz.: H. B. Paksoy, "Central Asia's New Dastans."

KAYNAKÇA

- “A.A. Divaev: k 25-letuii nauchnoi deiatel’nosti.” *Zhivaia Starina*, 1916, nu. 3.
- Abdunabiev, A. Ve A Stepanov “Pod flagom narodnosti,” *Zvezda Vostoka* (Taşkent) 1952, nu. 4.
- Allworth, E. *Uzbek Literary Politics*. The Hague, 1964.
- “Alpomish dostonining mukhokamasi.” *Şark Yıldızı* (Taşkent) 1952, cilt:5.
- Amusin, I. “Sektor drevnego i ranne-srednevekovogo IVAN [Institut vostokovedeniia akademii nauk].” *Vestnik drevnei istorii*, 1948, Nu.: 2.
- Anthology of Uzbek Poetry*. Moskova, 1949.
- Atsız, N. *Türk Tarihinde Meseleler*. İstanbul, 1975..
- Ayalon, David. “Notes on the Furussiya Exercises and Games in the Mamluk Sultanate.” *The Mamluk Military Society*. Londra, 1979.
- Azərbaycan Dilinin İzahly Lughati*. Baku, 1980.
- Balasagunlu Yusuf. *Kutadgu Bilig. Wisdom of Royal Glory* adıyla çeviren: R. Dankoff. Chicago, 1983.
- Barold, V. V. “Eshche izvestie o Korkude.” *Zapiski Vostochnogo otdeleniia Russkogo arkeologicheskogo obshchestva. (ZVOPAO)* Cilt XIX, 1890.
- “Kalmukcks.” *Encyclopedia of Islam*, 1. Basım, (EI 1) Cilt. 2.
- “Turetskii epos i Kavkaz.” *Iazyk i literatura*, Cilt V. Leningrad, 1930.
- Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 4. Basım, Londra, 1977.
- Çeviren. “Dede Korkut” *ZVORAO*, Cilt XV, 1903.
- Bennigsen, A. “The Crisis of the Turkic National Epics, 1951-1952: Local Nationalism or Internationalism?” *Canadian Slavonic Papers*, Cilt XVII, Nu.: 2&3, 1975.
- Bennigsen A. Ve S.E. Wimbush. *Muslim National Communism in the Soviet Union*. Chicago, 1980.
- Bol’shevik*. 1952, Nu.: 13.
- The Book of Dede Korkut*. Çeviren G. L. Lewis. Londra, 1974.
- Boratav, C. E. “Barbarian Incursions: The coming of the Turks into the Islamic World.” *Islamic Civilization*. Ed. D.S. Richards. Oxford, 1973.
- Brovtsinov, P. A. “Plan nauchno-issledovatel’skikh rabot Instituta vostokovedeniia AN SSSR na 1959-1965 gg.” *Voprosy istorii*, 1959, Nu.: 11.
- Bol’shaia Sovetskaia Entsiklopediia*, Üçüncü Basım. Moskova, 1978.
- Borovkov, A. K.* “Geroicheskaia poema ob Alpamysh.” *Tezisy dokladov i sobshchenii regional’nogo soveshchaniia po eposu ‘Alpamysh’* (Bundan sonra: *Tezisy* şeklinde anılacaktır.) Taşkent, 1956.
- Bruchis, M. “The Effect of the USSR’s Language Policy on the National Languages of Its Turkic People.” Yaacov Ro’i (ed), *The USSR and the Muslim World*. Londra, 1984.

- Bushev, P. P. "O rabote Institutu vostokovedeniia Akademii nauk SSSR." *Voprosy istorii*, 1954, Nu.: 9.
- Çağatay, S. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara, 1978.
- The Cambridge History of Islam*. Cilt: iiB. P. M. Holt, A. Lambton, B. Lewis (editörler) Cambridge, 1970.
- Caroe, O. *Soviet Empire, The Turks of Central Asia and Stalinism*. Londra, 1953.
- Chadwick, N. K. Ve V. Zhirmunskii. *Oral Epics of Central Asia*. Cambridge, 1969.
- Clauson, G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.
- Dankoff, Robert. Balasagunlu Yusuf ve Kaşgarlı Mahmut maddelerine bakınız.
- Le Baron Desmaisons. *Histoire Des Mogols et des Tatares*. Tome I. St. Petersburg, 1871.
- Digby, S. "İletmiş or İltutmiş? A Reconsideration of the Name of the Dehli Sultan." *Journal of the British Institute of Persian Studies (Iran)*. 1970, Cilt: VIII.
- Divay, A. A. *Alpamysh Batır*. Taşkent, 1901. (NB: öteki basımlar Birinci Bölüm'de ayrı bir kaynakçadır.)
- Doerfer, G. "Turkische und Mongolische Elemente." *Neupersischen III*. Wiesbaden, 1967.
- Dmytryshyn, B. *A History of Russia*. Rutgers (New Jersey), 1977.
- Ethem, Halil. *Düvel-i İslamiyye*. İstanbul, 1927.
- Fr ye, R. "Oriental Studies in Russia." Wayne Vucinich (ed.), *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*. Stanford, 1972.
- Von Gabain, A. *Özbekische Grammatik mit Bibliographie, Lesestücken und Wortverzeichnis, mit einer Karte von Turkestan, mit Ortsnamen in özbekischer Form*. Leipzig ve Viyana, 1945.
- Gazi Alim. "Alpamysh Dastanina Mukaddime." *Bilim Ocağı*. (Taşkent) 1923, nu.: 2-3.
- Ghabdullin M ve T. Sydykov. *Kazak halkynyn batyrlyk jyry*. Alma-Ata, 1972.
- Ghabdullin, A. *Kirgizy i Karakirgizy Syr-Dar'inskoi oblasti*. Cilt I. Taşkent, 1889.
- Grousset, R. *The Empire of the Steppes*. Çeviren: N. Walford. New Brunswick (New Jersey), 1970.
- Hangin, J. *A Concise English-Mongolian Dictionary*. Indiana, 1970.
- Hatto, A. T. *The Memorial Feast of Kökötöy Khan*. Londra, 1977.
- (ed.) *Traditions of Heroic and Epic Poetry*. Londra, 1980.
- Haidar, M. *A History of the Moghuls of Central Asia*. Çeviren: E. Denison Ross. New York, 1970.
- Hutton, J. *Central Asia*. Londra, 1875.
- İnan, A. "Destan-ı Cengiz Han Kitabı Hakkında." *Azerbaycan Yurt Bilgisi*. 1934, nu.: 25.
- *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara, 1968.

İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1971.

Jason, H. "A Multi-Dimensional Approach to Oral Literature: A Proposal," RAND P-3733 1968 (Washington D.C. de 1967 tarihinde ilk kez Amerikan Antropoloji Birliğine sunulmuştur.)

-----"Oral Literature and the Structure of Language." RAND P-3758 1968.

Kaşgarlı Mahmud. *Divan-ı Lugat at-Türk. A Compendium of Turkic Dialects* başlığıyla R. Dankoff tarafından çevrilmiştir (Sources of Oriental Literature, ed. S. Tekin) Cambridge (Mass), Cilt 1, 1982; Cilt 2, 1984; Cilt 3, 1985.

Kazakh Tilining Tüsindirme Sözdigi. Alma-Ata, 1961.

Kazakhskaiia narodnaia poeziia (Iz obraztsov, sobrannykh i zapissanykh A. A. Di-vaevym). Alma-Ata, 1964.

Kniazev G. A. Ve A. V. Kol'tsov. *Kratkii ocherk istorii Akademii nauk SSSR*. Moskova-Leningrad, 1957.

Kreindler, I. T. "Education Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of Il'minskii's System." Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia Üniversitesi, 1970.

-----"İbrahim Altınсарın, Nikolai Il'minskii and the Kazakh National Awakening." *Central Asian Survey (CAS)* 1983, Cilt: 2, nu.: 3.

-----"A Neglected Source of Lenin's Nationality Policy," *Slavic Review*. Mart, 1977.

Kononov. A. N."Turkic Philology." *50 Years of Soviet Oriental Studies*, İngilizce çeviri. Moskova, 1967.

Köprülü, F. "Ozan." *Azerbaycan Yurt Bilgisi*. 1932,Nu.: 3. Ve *Edebiyat Araştırmaları*. İstanbul, 1966.

Kurat, A. N. *Muhammed Ayaz İshaki: Hayatı ve Faaliyeti*. Ankara, 1979.

Kuznetsova N. A. Ve L. M. Kulagina, *Iz istorii sovetskogo vostokovedeniia. Moskova, 1970* (SSCB İlimler Akademisi, Doğu Enstitüsü yayım dizisi, nu.: 12)

Levend, A. S. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara, 1972.

Manz, B. "Politics and Control Under Tamerlane." Yayınlanmamış doktora tezi, Harvard, 1983.

Mirzaev, Tura. *Alpomish*. Taşkent, 1969.

-----*Alpomish Dostonining Uzbek Variantlari*. Taşkent, 1968.

Montgomery, D. "Career Patterns of Sixteen Uzbek Writers." Ekim 1985 tarihinde Madison, Wisconsin'deki İkinci Orta Asya Konferansına sunulmuştur.

"O nauchnoi deiatel'nosti i sostoianii kadrov Intituta vostokovedeniia." SSCB İlimler Akademisi'nin *Vestnik*'inde (bundan sonra *Vestnik* şeklinde anılacaktır), 1953, Nu.: 4.

"O zadachakh i strukture Instituta vostokovedeniia AN SSSR." *Vestnik*, 1956, Nu.: 1.

"Ob epose 'Alpamysh'." *Pravda Vostoka*, 29 Ocak 1952.

- “Ob epose ‘Alpamysh’.” *Literaturnaia Gazeta*, 12 Şubat 1952.
- “Ob epose ‘Alpamysh’.” *Literaturnaia Gazeta*, 14 Eylül 1952
- “Obsuzhdenie eposa ‘Alpamysh’ i vopros uzbekskoi fol’kloristiki.” *Pravda Vostoka*, 3 Nisan 1952.
- Otchet Instituta vostokovedeniia AN SSSR.*
- Orlov, A. *S.Kazakhskii geroicheskii epos*. Moskova, 1945.
- Orkun, H. N. “Oğuz Destanna Dair.” *Ülkü*. 1935, Cilt 5, Nu.: 30.
- Paksoy, H. B. “Central Asia’s New *Dastans*,” CAS, Clit 6, Nu.: 1. (1987)
- “Observations Among Kirghiz Refugees from the Pamirs of Afganistan Settled in the Turkish Republic.” *Journal of the Anthropological Society of Oxford*. Cilt XVI, Nu.:1. (1985).
- “The Traditional Oglak Tartis Among the Kirghiz of the Pamirs.” *The Royal Asiatic Journal*. 1985, Bölüm II.
- “Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan,” *Türk Dili* (ankara). Termuz 1985, Nu.: 403.
- “Alpamyh zhene Bamsi Beyrek: Eki At, Bir Dastan.” (Fadıl Aliev tarafından Kazak’a çevrilmiştir) *Kazak Edebiyatı* (Alma-Ata). 10 Ekim 1986, Nu.: 41.
- Park, A. *Bolshevism in Turkistan 1917-1923*. New York, 1957.
- “Perspektivnyi plan raboty Instituta vostokovedeniia AN SSSR v blizhaishchee piatiletie.” *Kratkie soobshcheniia Instituta vostokovedeniia AN SSSR*. 1951, Cilt 1.
- Pipes, Richard. *Formation of the Soviet Union; Communism and Nationalism, 1917-1923*. Cambridge (Ma), 1957.
- “Plan nauchno-issledovatel’skikh rabot Instituta vostokovedeniia AN SSSR.” *Problemy vostokovedeniia*. 1960, Nu.: 1.
- Postanovlenie Prezidiuma AN SSSR.*
- Pravda Vostoka*. (Günlük gazete, Taşkent.)
- Propp, V. Morfologiia skazki*. Leningrad, 1928.
- *Morphology of the Folktale*. American Folklore Society ve Indiana University Research Center tarafından Language Sciences (Dil Bilimleri) için çevrilmiş ve Indiana Üniversitesi ile Texas Üniversitesi yayınevince ortaklaşa yayımlanmıştır, Austin, 1968.
- Pritsak, O.* “Die Ta-ch’en. Studie zur Geschichte des Verwaltungsaufbau der Hsiun-nu Reische.” *Oriens Extremus* 1. (Hamburg), 1954.
- “The Hsing-nu Word for ‘stone’ “. *Tractata Altaica. Denis Sinor...dedicata*. Wiesbaden, 1976.
- Radloff, W. W. *Proben der Volkliteratur der Türkischen Stämme, III*.
- Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*. Cilt: 3. Gravehage, 1960.
- Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon*, Yeni Basım. Beyrut, 1974.
- Rossi, E. *Kiatb-i Dede Qorqut*. Vatikan, 1952.

- Saribaev, B. *Kazaktin Muzikalik Aspaptari*. Alma-Ata, 1978.
- Şecer-i Terakime (Tıpkıbasım) Ankara, 1937.
- Shakir Jumaniyaz (mahlas?) [şiiir.] *Muhbir*. Uzbekistan Kompartiyasi Markazii Komitetining Nasriyati, Kasım, 1982.
- Sinor, D. “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar.” Fransızcadan çeviren: Ahmet Ateş. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. (Ankara) 1952.
- Shukurov, N., Mirzaev, KH. Donierov. “Alpamysh dostoni hakinda.” *Shark Yilduzi* (Taşkent) 1956, Cilt: 2.
- Struve A. V. veM. A. Korostobstev. “100-letie co dnia rozhdeniia V. C. Golenishcheva.” *Vestnik*, 1957, Nu.: 2.
- Sümer, F. “Oğuzlara Ait Destanî Mahiyette Eserler.” *Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Dergisi*, 1959.
- Shah, A. *Folk Tales of Central Asia*. Londra, 1975.
- Ibn Taghribirdi. *Al-Nudjum al Zahira* (Kahire basımı) Cilt: VIII.
- Tahir bila Zohra*. Çağatayca asıl metinden Almanca'ya çeviren: G. Raquette. Lund, 1930.
- Tatar Teleneng Anglatmaly Süzlege*. Kazan, 1977.
- Tekin, Talat. *A Grammar of Orkhon Turkic*. Bloomington, 1968.
- Tezisy dokladov i soobshchenii regional'nogo soveshchaniia po eposu 'Alpamysh.'* Taşkent, 1956.
- Togan, Zeki Velîdî. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. Basım. İstanbul, 1981.
- *Oğuz Destanı*. İstanbul, 1972.
- “Türk Millî Destanının Tasnifi.” *Atsız Mecmua*, Mayıs, Haziran, Temmuz, Eylül 1931.
- Tolstova, L. S. *Istoricheskie traditsii iuzhnogo Arala*. Moskova, 1984.
- Ural, N. (ed.) *Ergenekon*. Ankara, 1972.
- Uzbek Tilining Izokhli Lughati*. Moskova, 1981.
- Uzbek Sovet Entsiklopedyasi*. Taşkent, 1971.
- V. M. Zhirmunskii: *sravnitel'noe literaturovedenie, vostok i zapad*. Leningrad, 1979. (Dizi: V. M.Zhirmunskii; izbrannye trudy.) SSCB İlimler Akademisi, Dil ve Edebiyatlar Bölümü yayını.
- Vambéry, A. *Chaghataische Sprachstudien*. Pest, 1867. Yenibasım:Philo basımevi, Amsterdam,1975.
- “Vsesoiuznoe soveshchanie po voprosam izucheniiia narodov SSSR, Khronika.” *Izvestiia*, SSCB İlimler Akademisi, Dil ve Edebiyatlar Bölümü, 1954, cilt: XIII, Nu.: 5.
- Vucinich, Wane S. “Structure of Soviet Orientology.” Vucinich, (ed.) *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia on the Asian Peoples*. Stanford, 1972.
- Wheeler, G. *Racial Problems in Soviet Muslim Asia*. Oxford, 1960.

- White, S. "The Baku Congress of the Toilers of the East." *Slavic Review*. Eylül, 1967.
- Wurm, S. *Turkic Peoples of the USSR: Their Historical Background, Their Languages and the Development of Soviet Linguistic Policy*. Oxford, 1954. (Dizi: Central Asia Research Centre in Association with St. Antony's College.)
- The Turkic Languages of Central Asia: Problems of Planned Culture Contact*. Oxford, 1954 (Dizi: Central Asian Research Centre in association with St. Antony's College.)
- Zarifov, Kh. (a.k.a Hadi Zarif) " 'Alpomish' eposining asosii motivlari." *Shark Yilduzi* (Taşkent). 1957, Nu.: 1.
- "Osnovnye motivy eposa Alpamysh." *Tezisy*.
- Zhirmunskii, V M. [Zhirmunsky] "The Epic of Alpamysh and the Return of Odysseus." *Proceedings of the British Academy*. Londra, 1966.
- "Literaturnye otnosheniia Vostoka i Zapada kak problema sravnitel'nogo literaturovedeniia." *Trudy iubileinoi nauchnoi sessii*, Leningrad State University, Folklorik İlimler Bölümü. Leningrad, 1946.
- Skazanie ob alpamyshe i bogatyrskaiia skazka*. Moskova, 1960. SSCB İlimler Akademisi, Gorki Dünya Edebiyatı Enstitüsü ve Doğu Enstitüsü yayını.
- Vvedenie v izuchenie Manas. Frunze, 1948.
- ve Kh. T. Zarifov, *Uzbekskii narodnyi geroicheskii epos*. Taşkent, 1947.